Roskilde University

Hjemfølelse

Philipsen, Carsten Schjøtt

Publication date:
2013

Document Version
Early version, also known as pre-print

Citation for published version (APA):
Philipsen, C. S. (2013). *Hjemfølelse*. Roskilde Universitet.

General rights
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- Depending on the license attached, be aware how you otherwise are allowed to use the material.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Document Removal
If you believe that this document breaches copyright please contact forskersupport@kb.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Download date: 07. Nov 2026

Hjemfølelse

Ph.d.-afhandling ved

Carsten Schjøtt Philipsen

Roskilde Universitet
Institut for Miljø, Samfund og Rumlig Forandring (ENSPAC)
Ph.d. -skolen for Samfund, Rum og Teknologi (SST)

Maj 2013

© 2013 Carsten Schjøtt Philipsen
Layout: Ritta Juel Bitsch og Carsten Schjøtt Philipsen
Front page: Carsten Schjøtt Philipsen and Ritta Juel Bitsch
Print: Prinfo Paritas Digital Service

ISBN 978-87-7349-846-0

Indholdsfortegnelse

Forord **7**

Abstract **9**

Resumé **11**

Kapitel 1.
Hjemme i den moderne verden **13**

Kapitel 2.
Afhandlingens grundlag **19**
Hjemfølelse som oplevet fænomen 19
Hjemfølelse som forskningsmæssig vag genstand 21
Vage genstande og klare spørgsmål 24
Til sagen selv 26
Eidetik som metode 27
Inddragelse af feltarbejde 31
Erfaringer fra feltarbejdet 34
Nogle etiske overvejelser 41

Kapitel 3.
Afhandlingens opbygning **47**

Kapitel 4.
Følelser og hjem **51**
Ordet 'hjem' 53
Familiære begreber til hjemfølelse 56
Ordet 'følelse' 58
Nostalgi og hjem 61
Ildstedet som hjemmets oprindelse 64
Sammenfatning 66

Kaptel 5.
Teoretiske begribelser af hjemfølelse 67
Hegel og forsoningen med den moderne sociale verden 70
Marx og den fremmedgjorte lejer 72
Freud og det uhyggelige 75
Heidegger og søgningen mod hjemmet 79
Bollnow og den levede verdens midte 84
Buckley og tilværelsens åbenhed 89
Den tidlige humanøkologi 91
Den senere humanøkologi 95
Graumann og tilegnelse af omverdenen 99
Humanistisk geografi og andre følsomme geografier 103
Hjemmets antropologi og materiel kultur 108
Den hjemlige drejning 111
Sammenfattende teoretiske betragtninger 116

Kapitel 6.
Fra teoretiske undersøgelser til fænomenologiske beskrivelser 125
Etnografi eller eidetik? 126
Prosa og paragraffer 127
Bearbejdninger af materialet 132

Kapitel 7.
Kontrol og frihed 137
§ 1. Den tomme lejlighed 138
§ 2. Skal ikke komme og lave om på mit liv 141
§ 3. Slå hjernen fuldstændigt fra 145
§ 4. Skal ikke sidde og spille høflig 147
§ 5. Bilen der blevet stjålet 148
§ 6. Bange for at de skulle få fugt 153
§ 7. Urolig søvn i starten 154
§ 8. Garanti for at kunne sove 157
§ 9. Hvile i lænestolen 158
§ 10. Kampen om lænestolen 160
§ 11. Man skal have råd 162
§ 12. Lejligheden der blev overtaget 164
§ 13. Fornemmelsen af andre mennesker 165

§ 14. Jeg kan låse døren 168
§ 15. Når døren lukker 172
Sammenfatning 174

Kapitel 8.
Hjemløs og alene 179
§ 16. Jeg anede ikke, hvad jeg skulle gøre 181
§ 17. Sjovt nok at prøve 186
§ 18. Altså, jeg arbejdede sindssygt meget 189
§ 19. På andres præmisser 192
§ 20. Du kan kun stole på dig selv 198
§ 21. Efter en nat i bilen 201
§ 22. Ikke rigtig hjemløs 203
§ 23. Lang tid at sidde ned 205
§ 24. Da jeg boede i telt 208
§ 25. Sidde og hygge mig for mig selv 212
§ 26. Hvad skal jeg hjem til 213
§ 27. I nærhed af andre mennesker 215
§ 28. Sammen med andre mennesker 217
§ 29. En gammel Volvo 740 221
§ 30. Kom ind hos os og ha' det godt 225
Sammenfatning 230

Kapitel 9.
Hjemliggørelse og uhjemliggørelse 235
§ 31. Betonklods ude i Lyngby 236
§ 32. Huset vender sgu da forkert 241
§ 33. Mit gamle værelse 246
§ 34. Når man bor i andres ting 249
§ 35. Ånden omkring flytningen 252
§ 36. Kaffemaskinen 255
§ 37. Koppen 256
§ 38. Få køkkenet op at køre 258
§ 39. Udlevering af mad 260
§ 40. Noget jeg er flyttet med 261
§ 41. Ting og deres faste pladser 264
§ 42. Lyde i baggrunden 269

§ 43. Behøver ikke at være noget særligt 273
§ 44. Krænkelse af boligen 276
§ 45. Hilser på hinanden 278
§ 46. Man bygger rede, ikk 281
§ 47. Ærgrelse ved at flytte 283
§ 48. Nøglen ind ad brevsprækken 285
Sammenfatning 286

Kapitel 10.
Hvad er hjemfølelse så? 293
Hjemfølelse som befindlighed 294
Tre former for tilegnelse 295
Typiske forudsætninger for hjemfølelse 297
Hjemme i det fremmede 304
Kritisk tilgang 304
Perspektiver 306

Litteratur 309

Bilag 1. 323
Informantoversigt 323

Bilag 2. 327
Spørgeguide til indflyttere 327

Forord

Først og fremmest vil jeg gerne takke brugerne, de ansatte og de mange frivillige ved 'værestedet' i København for at have taget imod mig med nærvær, overskud og imødekommende samtaler. Mange af de fortællinger, jeg har hørt, tænker jeg stadig over dagligt og de har på mange måder både bevæget og inspireret mig. Jeg vil også takke de øvrige informanter for at have inviteret mig indenfor i deres hjem og ladet mig få indblik i personlige oplevelser og erfaringer – såvel dem, der har vakt glæde, som dem der har gjort ondt.

En stor tak til nuværende og tidligere kolleger ved Plan, By og Proces og Geografi på Roskilde Universitet. I har mødt mine overvejelser med interesse, engagement og tværvidenskabelig støtte.
Og særlig tak til mine vejledere Kirsten Simonsen og Michael Haldrup for jeres kritiske, vidende og øjenåbnende blikke på det, jeg ikke selv kunne se.

En tak til Foreningen Ørslev Kloster for at muliggøre refleksion og en langstrakt ro. Det var en stor hjælp i arbejdet med at samle mine tanker og dykke dybt ned i projektet.

Jeg vil også gerne takke Institut for Miljø, Samfund og Rumlig Forandring ved Roskilde Universitet for at have finansieret et ph.d.-stipendium til fordybelse i noget så flygtigt som hjemfølelse.

Min datter Elise blev født godt 4 måneder inde i projektet, så hendes udvikling har indtil nu fundet sted samtidig med projektets. Jeg undres, hvor jeg befinder mig, og hun har uden tvivl været med til at rette min opmærksomhed på spørgsmål omkring, hvordan man som lille bliver socialiseret til at bo. Også en tak til Anders for med nysgerrighed altid at stille flere spørgsmål end jeg kan besvare.

En dybfølt tak til Anne for dit beundringsværdige engagement og til trods for barnegråd og mange søvnløse nætter at have støttet op om og deltaget i min undren.

København, d. 5. maj. 2013,
Carsten Schjøtt Philipsen

Abstract

This PhD thesis is a study of the sense of feeling at home in modern society. The project is based on a dialogical eidetic method through which it will be examined what it is to feel at home, and how this feeling is being established. The studies are carried out by a continuation of theoretical and empirical refinements.

In its underlying basis, the thesis is interdisciplinary and it draws, theoretically as well as methodologically, predominantly on the phenomenological tradition, especially Edmund Husserl's reflections on morphological vague phenomena, Martin Heidegger's understanding of 'befindlighed' and Otto Friedrich Bollnow's ideas about lived space. In addition, theory of appropriation, especially in the light of Carl Friedrich Graumann, is recurring throughout the thesis. Also Freud's understanding of the uncanny will appear in order to comprehend certain aspects of the sense of feeling – or not feeling – at home.

In terms of the empirical data, the thesis is based on field notes and in-depth interviews with people in two different groups of cases with the clear purpose of capturing the ordinary as well as extreme experiences of dwelling. Thus, one will find both in-depth interviews with a number of people that have recently moved home, along with field work conducted over a period of five months at a social drop-in centre for the homeless and other socially vulnerable citizens of Copenhagen.

With the inspiration from Max van Manen, field notes plus the transcribed in-depth interviews has been rewritten into 48 phenomenological descriptions which all more or less emphasize emotive and evocative situations. Subsequently, the descriptions has in different ways been analyzed and discussed, and through the eidetic tradition it has then been possible to identify and present the invariant and essential themes of the phenomenon.

In order to establish an understanding of the sense of feeling at home, a theory is evolved in which the human appropriation of the environment is divided into three types. The first is characterized by an attempt to shape the surroundings, the second is getting used to the surroundings and the third has to do with a more

existential reconciliation that extends beyond the surroundings. Empirically, it is mainly the first two forms of appropriation which are being highlighted.

Based on the studies, in particular seven essential themes of the phenomenon seem to appear. Thus, the sense of feeling at home is distinctive by: absence of stress, decreased attention, control over the nearby surroundings, freedom from other people's rules, recognition of one's presence, the possibility of withdrawal and finally the use of personal items.

Resumé

Denne ph.d.-afhandling er en undersøgelse af hjemfølelse i det moderne samfund. Projektet tager afsæt i en dialogisk eidetisk metode, hvorigennem det bliver det undersøgt, hvad det er at føle sig hjemme, og hvordan denne følelse etableres. Undersøgelserne finder sted ved fortsatte teoretiske og empiriske indkredsninger.

I udgangspunktet er afhandlingen tværfaglig og trækker teoretisk og metodisk overvejende på den fænomenologiske tradition, især Edmund Husserls overvejelser om morfologisk vage fænomener, Martin Heideggers forståelse af befindlighed og Otto Friedrich Bollnow ideer om det levede rum. Der bliver også inddraget tilegnelsesteori, især på baggrund af Carl Friedrich Graumanns tanker om appropriation. Dertil kommer inddragelse af Freuds forståelse af uhygge.

Empirisk er afhandlingen funderet på feltnoter og dybdeinterviews med personer i to grupper af cases, der henholdsvis skal indfange ordinære og ekstreme erfaringer med at bo. Der er således dels foretaget dybdeinterviews med en række mennesker, der er flyttet for nyligt, dels er der gennemført et feltarbejde, der strækker sig over fem måneder ved et socialt værested for hjemløse og andre socialt udsatte borgere i København.

Feltnoter og transskriberede dybdeinterviews er med inspiration fra bl.a. Max van Manen blevet bearbejdet til 48 fænomenologiske beskrivelser, der – med et formmæssigt skønlitterært præg – betoner følelsesinvolverede situationer. Beskrivelserne er efterfølgende og på forskellig vis blevet analyseret og diskuteret, for derved i den eidetiske tradition at fremdrage og fremstille det invariante og væsentlige ved fænomenet.

Som forståelsesgrundlag for etablering af hjemfølelse bliver der udviklet en teori, hvor menneskers tilegnelse af omgivelserne opdeles i tre former. Den første angår prægningen af omgivelserne, den anden handler om en tilvænning til omgivelserne, og den tredje giver sig udtryk i en mere eksistentiel forsoning, som rækker udover omgivelserne. Empirisk er det især de to første former for tilegnelse, som bliver belyst.

På baggrund af undersøgelserne fremtræder især syv væsentlige træk ved hjemfølelse. Således er hjemfølelse særligt kendetegnende ved: fravær af stress, reduceret opmærksomhed, kontrol over nære omgivelser, frihed fra andres regler, anerkendelse af ens tilstedeværelse, mulighed for tilbagetrækning og brug af personlige ting.

Kapitel 1

Hjemme i den moderne verden

I 1982 døde min morfar. Han faldt om på toilettet med en blodprop. Han havde boet sammen med min mormor på gården siden 1947, og sammen havde de fået fire børn. Ingen af dem boede længere hjemme. I årene der fulgte, brugte min mormor meget tid i haven. Haven var stor og det føltes underligt at opholde sig i stuehuset.

Lad os antage, at du ikke forstår, hvordan denne følelse opleves. Hvordan skal jeg så beskrive den, således at du med klarhed kan begribe, hvad det er, jeg søger at beskrive? En sådan øvelse synes ikke at være meningsfuld, for det meningsfulde ved følelsen er ikke alene at finde i beskrivelsen, men tillige hos den undrende selv som baggrund for overhovedet at kunne forstå det, som søges beskrevet. Du og jeg kan derfor ikke beskrive endsige undre os forudsætningsløst og uden erfaring. Vi kan omvendt godt undre os over det umiddelbart meningsfulde, forudsat vi har en vis fornemmelse for det, vi søger at undre os over. En sådan undren synes at være tilbagevendende påtrængende, for når det kommer til at føle sig hjemme, er der noget forunderligt ved at leve i det moderne samfund.

Det er således ofte blevet hævdet, at der er en sammenhæng mellem moderniteten og det moderne menneskes manglende fornemmelse af at føle sig hjemme. Den moderne verden fremstår uden en dybere mening end den, vi hver især selv formår at tillægge i vores hverdag (fx Durkheim 2000[1893], Simmel 2000[1908], Adorno 1992[1951], Seamon & Mugerauer 1985, Ziehe 1989). På forskellig vis er vi som følge af aftraditionalisering, markedsliggørelse, individualisering, urbanisering, øget social- og fysisk mobilitet og så videre blevet mere rodløse eller fremmedgjorte overfor den sociale verden, hvori vi lever. Det som var engang, er ikke længere. Og det som er, er under stadig forandring. Globalisering og transnational mobilitet hævdes videre at have betydning for stedstilknytning og følelsen af at høre hjemme (se Blunt & Dowling 2006:196-252, Duyvendak 2011, Urry 2007:253-70). Samtidig beskriver Harvey og andre teoretikere, hvordan tiden

og rummet bliver komprimeret i det moderne samfund, så afstande mister deres betydning, især for dem med mange resurser (Harvey 1990:284ff). Augé kalder dette samfund for supermoderniteten, hvor der i vid udsstrækning produceres 'non-places', som er steder med svage relationer til omgivelserne, og som er uden historie og identitet (Augé 1995:77-9). Opbrud, foranderlighed og løsrevethed bliver hermed det moderne menneskes vilkår. Eller sagt med Bollnows ord, så har det moderne menneske mistet centrum i sin erfarede verden. Et centrum vi som mennesker ifølge ham har grundlæggende brug for (Bollnow 1963:123). Om det faktisk er tilfældet, kan man selvfølgelig udfordre, men der kan næppe være tvivl om, at opbrud og mobilitet har forvandlet det moderne menneskes oplevelse af steder, såvel som det særlige sted, vi kalder hjem (se også Hareven 1991). Den umiddelbare forbindelse til vores omverden er antageligvis skåret over i det moderne samfund, og det meningsfulde giver sig ikke længere spontant til kende.

Jeg er dog samtidig skeptisk overfor ideen om, at min mormor, og andre med lignende oplevelser, alene bliver ramt af modernitetens opbrydende virkninger. Jeg tror med andre ord, at der må søges efter en mere nuanceret forståelsesramme, der også involverer den lille skala. Om ikke andet så som et supplement til ovennævnte grundvilkår for det moderne menneske. Efter at have boet nogle år alene på gården i landsbyen Vedskølle, solgte min mormor den og købte i stedet et lille parcelhus i Skælskør godt 7 km derfra. Her boede hun frem til sin død i 2010. Selv da helbredet blev meget dårligt, nægtede hun at gøre sig nogen som helst overvejelser om at flytte i en beskyttet bolig. I al sin kortfattethed kan eksemplet hjælpe til at anskueliggøre, hvordan boligen for de fleste moderne mennesker er et særligt sted.

Hvis man forsøger at forstå den moderne verden igennem hjemfølelsens optik, er det nok mere rimeligt at hævde, at den ikke blot erfares fladt og abstrakt, men derimod leves gennem momenter af tilstedeværelse og involvering, nærvær og fravær, og hierarkier af betydningsfulde og betydningsløse steder. Doreen Massey har på glimrende vis sammenfattet og nuanceret, hvordan de globale forandringer og de lokalt forankrede oplevelser af steder virker sammen (1991). Den moderne verden er under fortsat forandring, men den er ikke fuldstændigt reduceret til overflade og bevægelse. Derimod er den stadig fyldt med følelser og tilknytninger.

I forbindelse med et feltarbejde på et socialt værested i København, hørte jeg en historie om en tidligere hjemløs, der havde boet mange år på gaden. På et tids-

punkt fik han en lejlighed, men han havde store vanskeligheder med at falde i søvn om aftenen. Dette stod på i noget tid, men så fik han den ide at tage hen til en trafikeret vej, hvor han optog lyden af biler, der kørte forbi. Efterfølgende har han afspillet optagelsen, når han skal sove. Det er ikke lykkedes mig at finde frem til personen i historien, men jeg synes alligevel, at den er værd at nævne, for jeg tror, at den antyder flere væsentlige aspekter ved hjemfølelse. For mange synes det således at handle om vaner og tilvænninger, om fortiden og om fortidens nærvær i nutiden, om lyde og genkendelighed, og om at have en særlig kropslig ro, før man kan føle sig hjemme.

Hjemfølelse bliver i akademiske sammenhænge ofte betragtet som et nostalgisk fænomen – særligt i modsætning til det moderne mobile menneske, der ikke føler sig bundet nogetsteds. Men hvori består disse følelser og tilknytninger egentlig? Hvorfor sættes ordet 'hjem' sammen med ordet 'følelse', og hvad er det, som forbinder de to? Hvad skal der til for at kunne føle sig hjemme? Og hvad er det mere præcist, det moderne mennesker mister eller måske frigøres fra? Det er den slags spørgsmål, jeg vil forsøge at udfolde og indkredse i de følgende undersøgelser.

Når jeg har nævnt emnet for mit projekt over for folk på min vej, har stort set alle noget at sige om, hvad der får dem til at føle sig hjemme. Størstedelen føler sig hjemme specifikke steder, og for rigtig mange drejer det sig om deres bolig. Alle kan beskrive steder eller situationer, hvor de bestemt ikke føler sig hjemme. Og langt de fleste fortæller mig, at det er meget vigtigt for dem at føle sig hjemme. Samtidig er det meget svært for de fleste at beskrive, hvad det egentlig *er* 'at føle sig hjemme', så ofte vækker spørgsmålet en imødekommende undren.

Hvad man end skal forstå ved følelsen, så kommer den til udtryk på mangfoldig vis og til tider under vidt forskellige betegnelser, men der synes at være nogle underliggende træk, som går igen på tværs af de eksempler, jeg bliver fortalt. Mange oplever således et markant fald i stress-niveau, når de bevæger sig ind i ankomsthallen i Kastrup Lufthavn efter en udenlandsrejse. Her er der formentlig tale om en form for hjemfølelse, til trods for at lufthavne ikke er kendt for deres hjemlighed. Andre oplever en stigende hjemfølelse, når de passerer distinkte markører på vejen hjem til deres bolig. Igen synes aftagende stress at være et vigtigt element. Det vil imidlertid være for simpelt blot at konstatere, at hjemfølelse er udtryk for mere eller mindre fravær af stress. Og selv hvis det er tilfældet, bidrager det ikke med noget klart bud på, hvordan hjemfølelse opstår.

Inden for visse subgenrer af den samfundsfaglige litteratur, særligt den såkaldte emotionelle geografi, er der over de seneste 10-15 år udviklet en tradition, der orienterer sig mod og på forskellig vis inddrager følelser, som en afgørende side af det, man forsøger at belyse (se Davidson et al 2005, Davidson & Mulligan 2004). Denne orientering har overvejende hentet teoretisk inspiration inden for kropsfænomenologien, særligt Merleau-Ponty (2009[1945]) og videre inden for forskellige former for feminisme. Også inden for den såkaldte posthumanisme, søger man at involvere følelser og det før-sproglige i forståelsen af verden (se Thrift 2008). De to traditioner overser imidlertid altovervejende det, man kan kalde tilegnelsestraditionen (fx Graumann 1974, 1976, 1988, Serfaty-Garzon 1985), og det samme gælder for væsentlige dele af livsfilosofien, hvor følelser ofte indgår som afgørende aspekter i at forstå mennesker i det moderne samfund (se Pahuus 1995a, 1995b). Mine undersøgelser ligger i forlængelse af den emotionelle geografi, men jeg vil søge at inddrage erfaringer fra de to sidstnævnte traditioner.

I dansk såvel som international hjem- eller boligrelateret forskning, er det typisk indforstået, hvad der egentlig menes med hjemfølelse, og det til trods for at betegnelsen ofte nævnes eksplicit eller faktisk indgår i sådanne undersøgelser (se Bech-Danielsen 2006, Nørgaard et al 2010, Blunt & Dowling 2006:1-10, Yuval-Davis 2011:10-18). En sådan indforståethed forudsætter velsagtens, at det er selvindlysende, hvad man skal forstå ved hjemfølelse, men det gør det samtidig særdeles vanskeligt at forholde sig kritisk såvel som konstruktivt til spørgsmål, der involverer hjemfølelse. Jeg håber derfor, at jeg med denne afhandling kan bidrage med en kritisk forståelse og en større klarhed omkring fænomenet hjemfølelse.

I løbet af de sidste 20 år er der opstået et mere eller mindre fragmenteret fagområde inden for forskning i hjem, og inden for de sidste fem år er der etableret egentlige forskningscentre, der målrettet forsker i hjemrelaterede spørgsmål. Her kan nævnes Centre for Studies of Home ved Queen Mary, University of London, og forskningsprojektet 'Thinking Geographically about House and Home' ved NTNU, Trondheim, og tidsskrifter såsom 'Home Cultures' og 'Housing, Theory and Society' er direkte dedikeret til denne forskning. Mine undersøgelser skriver sig således ind i en række diskussioner, hvor der igen og igen bliver gjort forsøg på at forstå, hvad hjem er, og hvordan hjem indgår i det moderne samfund.

Undersøgelser af hjem og følelser relateret dertil, er typisk funderet på enten kvalitative undersøgelser, der søger at forstå sammenhænge i verden ved at fokusere

på hjemmet som lokalitet og institution (fx Cieraad (red.) 1999, Douglas 1991, Gullestad 1984). Eller også er der typisk tale om fænomenologiske undersøgelser, hvor forfatterens egne erfaringer er afsæt, og i større eller mindre grad bringes i anvendelse, idet forfatteren søger at fremstille det væsentlige ved hjemmet som fænomen (fx Bachelard 1994[1958]), Buckley 1971). Begge tilgange kan oplagt bidrage med indsigter, men de har også deres tydelige begrænsninger, idet forbindelserne mellem hjemmet som materiel og social lokalitet og hjemfølelse som fænomen ikke bliver sammentænkt særligt fyldestgørende. Her håber jeg at kunne bidrage med nuancer og fordybelse, ved at kombinere en samfundsfaglig empirisk tilgang med en fænomenologisk eidetisk tilgang (Strasser 1969, Zahavi 2001). Jeg vælger overvejende at have fokus på den flygtige 'hjemfølelse' frem for det noget bredere emne 'hjem', da det i praksis netop er de lettere forgængelige følelsesinvolverede omgange med verden, som viser det væsentlige ved relationerne. Dog er den eller de konkrete lokaliteter, som følelserne retter sig mod, hele tiden med som baggrund for mine undersøgelser.

Der har i en længere periode været stor interesse for hverdagslivet inden for dele af samfundsvidenskaberne, særligt kulturgeografien og kulturantropologien (se Simonsen 2007). Afhandlingens undersøgelser lægger sig i forlængelse af denne tradition. Mit fokus er dog ikke bare på hverdagslivet, da jeg også søger at inddrage brud derpå. Det gør jeg ud fra en tanke om, at sådanne brud netop kan virke til at gøre det mere klart, hvori det, vi er vant til, egentlig består. Jeg gør således en metodisk dyd ud af at fremhæve kontraster til hjemfølelse, men mere derom i det følgende kapitel.

Heidegger skriver, at "Menneskets forbindelse til stederne, og gennem stederne til rum, beror på det at bo. Forholdet mellem menneske og rum er intet andet end det af bo." (Heidegger 2000[1951]:49, se også Malpas 2006). Det er på sin vis en ret abstrakt forståelse af det at bo, men teoretisk set kan tankegangen give et interessant perspektiv på hjemfølelse, idet Heidegger forbinder 'det at bo' med 'det at være menneske', som han så igen forbinder med en særlig inderliggjort omgang med steder (Heidegger 2000:35-9). Han viser imidlertid ikke ved hjælp af empiriske eksempler endsige grundige studier, hvordan vi i praksis forsøger at bo i det moderne fremmedgørende samfund, hvilket Harvey da også har kritiseret ham for (Harvey 2009:116-7). Heidegger konstaterer blot, at vi lider under en manglende hjemfølelse, som vil bestå, indtil vi lærer at bo (Heidegger 2000:54). Men hvis vores forhold til steder er kendetegnet ved en sådan særlig inderlig-

gjorthed, burde det være muligt at undersøge dette empirisk. For selv om vi – på Heideggers præmisser – ikke føler os rigtigt hjemme, så føler vi os vel nogle gange lidt hjemme, og det er netop sådanne famlende forsøg på at bo, som jeg tænker, kan give os en bedre forståelse af, hvad det vil sige at være menneske i det moderne samfund. Det burde derved være muligt at finde konkrete tiltag, teknikker, ritualer eller metoder, hvormed vi forsøger at involvere os i eller forbinde os til steder. Formålet med denne afhandling er således at undersøge hjemfølelse i det moderne samfund med særlig fokus på boligen. Mere præcist har afhandlingen omdrejningspunkt i to spørgsmål, der på forskellig vis hænger sammen:

1. Hvad er hjemfølelse?
2. Hvordan etableres hjemfølelse?

Der er tale om en særlig type af spørgsmål, hvor meningen med spørgsmålene kan forekomme at være intuitivt klare og dog ganske uklare, hvis man tænker lidt over dem. Når man spørger, hvad noget *er*, så søger man i udgangspunktet en rimelig klar beskrivelse. Den behøver normalt ikke at være fuldstændig eksakt, men den skal på en eller anden måde beskrive det væsentlige i forhold til at genkende det beskrevne. Det andet spørgsmål vedrører etableringen eller skabelsen af en særlig følelse. Følelser kommer ikke af ingenting, for de følger efter noget, som er med til at muliggøre dem. Hvad disse forudsætninger mere præcist er, og hvilke processer der ofte skal til, førend hjemfølelse opstår, er således det andet omdrejningspunkt for afhandlingen. I det følgende kapitel vil jeg fortsat undersøge og indkredse spørgsmålene og ikke mindst præsentere den metode, hvormed jeg forsøger at undersøge dem. For at foregribe mulige misforståelser, vil det her være passende at konstatere, at afhandlingen som sådan ikke har til formål at opnå viden om boliger. Sådanne vil som sagt indgå i en del af afhandlingens undersøgelser, men det centrale i dette projekt er et fænomen, som i større eller mindre grad fremtræder i forbindelse med boliger – men som vel at mærke også fremtræder ved andre lokaliteter. I det følgende kapitel vil jeg se nærmere på afhandlingens grundlag.

Kapitel 2

Afhandlingens grundlag

I dette kapitel vil afhandlingens genstand blive præsenteret, indkredset og afgrænset. Derudover vil de metoder, jeg gør brug af i mine undersøgelser af hjemfølelse, blive udfoldet på forskellig vis. Endelig vil en række erfaringer fra det empiriske arbejde blive fremlagt og diskuteret. Derved er kapitlet for så vidt en præsentation af grundlaget for afhandlingen.

Hjemfølelse som oplevet fænomen

Hjemfølelse er ikke en genstand, som uden videre lader sig indfange. Det er ikke et genstand, man kan stille op foran sig, gå rundt om og inspicere i detaljer. Man kan ej heller uden videre opstille et forsøg og derigennem teste, hvori hjemfølelse består, endsige tage fysiske prøver og sende dem til nærmere undersøgelse i et laboratorium. Og frem for alt kan man ikke umiddelbart observere genstanden, da den synes at være til stede på en anden måde end i det konkret værende. Der er således oplagt ikke tale om en 'genstand' i hverdagssproglig forstand. Hjemfølelse er i vid udstrækning noget, vi oplever - og hvis man vil lære mere om, hvori følelsen består, er det nærliggende at undersøge denne oplevelse, således som den opleves.

Spørgsmålet er derfor: hvordan undersøger man oplevelsen af en følelse? For tiden er det moderne at skanne hjerner, og det alt imens forskerne får folk til: at tænke på noget; at forestille sig noget; at betragte noget; at lytte til noget eller på anden vis percipere noget. En underart inden for denne genre er den såkaldte neuroarkitektur, hvor man kort sagt forsøger at belyse forholdet mellem bygninger og menneskers oplevelser deraf (se Kirk et al 2009, Mallgrave 2010). I praksis består neuroarkitektoniske undersøgelse dog typisk derved, at forskerne fremviser billeder af bygninger for forsøgspersoner, og ved hjælp af hjerneskannere, udviklet inden for neurofysiologien, aflæses synkront, hvilke områder af hjernen, der er

særligt aktive under iagttagelsen. I princippet vil det nok også være muligt at gøre brug af denne metode til at undersøge hjemfølelse, om end der samtidig vil være tale om en lettere bizar situation, da der næppe findes noget menneske, som føler sig hjemme i en hjerneskanner. Det vil imidlertid heller ikke være hjemfølelse, man undersøger, men derimod nogle registrerede aftryk på en computerskærm, som finder sted samtidig med oplevelsen af hjemfølelse. Det, man spørger til, og det man undersøger, befinder sig så at sige på forskellige ontologiske niveauer (se Searle 1992:116). Inden for bevidsthedsfilosofien diskuterer man den slags under emneord såsom 'emergens' og 'superveniens' (se Searle 1992:111-126, Kim 1996:221-239). Neurofysiologien har uden tvivl meget fornuftigt at sige, og den kan givetvis fortælle os hvilke dele af hjernen, der er aktive, når vi føler os hjemme, og følgelig vise, hvilke andre former for oplevelser, som hjemfølelse har neurofysiologiske ligheder med. Men selv med den viden finder vi kun i beskedent omfang ud af, hvad hjemfølelse er som oplevelse (og for den sags skyld lærer vi principielt set heller ikke ret meget om, hvordan mennesker oplever arkitektur). At føle sig hjemme er at have en oplevelse af at føle sig hjemme, og denne oplevelse kan ikke undersøges ved at undersøge noget andet end oplevelsen – for gør man det, er det netop ikke længere hjemfølelse, man beskæftiger sig med. Spørgsmålet er derfor stadig, hvordan man undersøger oplevelsen af en følelse?

Inden for bevidsthedsfilosofien findes der en righoldig litteratur, hvor man forsøger at belyse, hvori oplevelser består. Jeg vil følgelig tage udgangspunkt i nogle af de tanker, der er udviklet inden for den fænomenologiske tradition, da jeg her har fundet de klareste overvejelser. Grunden til at jeg omtaler hjemfølelse som en genstand og ikke simpelthen som en tilstand er, at det netop er genstande, man undersøger, når noget undersøges inden for fænomenologien (Zahavi 2003:13-5). En 'genstand' er i den forstand bare et teknisk ord for 'det man undersøger'. En tilstand bliver med andre ord forvandlet til en genstand inden for fænomenologien, når den undersøges. I hvilken forstand man kan betegne hjemfølelse som en tilstand, vil jeg vende tilbage til siden hen.

Det kunne måske have været værd at overveje at gøre brug af en poststrukturalistisk inspireret forståelsesramme, såsom en form for Foucaultsk inspireret genealogi – men denne ville i så fald have handlet om noget helt andet end det tiltænkte med projektet (fx Foucault 1973). Det ville uden tvivl være interessant at følge og undersøge hjemfølelsens opkomst og udvikling, herunder hvordan småborgerskabets socialitet har spredt sig til og i dag dominerer store dele af den

moderne bopraksis (se Øllgaard 2011). Der er formentlig tale om en biomagt, der disciplinerer borgerne til en bestemt rumlig ordning af verden og en medfølgende følelsesdisciplinering. En sådan undersøgelse vil imidlertid også handle om noget helt andet end det i projektet tiltænkte.

Som antydet i indledningen indskriver mit projekt sig nærmere ind i nogle af de mange diskussioner, som finder sted inden for den såkaldte emotionelle drejning af humangeografi og antropologi (Cieraad (red.) 1999, Davidson & Milligan 2004, Davidson et al (red.) 2005, Simonsen 2007, Spencer et al (red.) 2012). Videre ligger mine undersøgelser i forlængelse af diskussioner inden for tysk 'Umweltpsychologie' (Graumann 1976, 1988, Lehnert 2011), såvel som mere eller mindre aktuelle udviklinger inden for klassisk inspireret fænomenologi, som bliver kombineret med forskellige former for feltarbejde (Jackson, M. 1995, van Maanen 2011, van Manen 1990, 1997). Jeg vil vende tilbage til disse diskussioner i kapitel 5 og 6. Min faglige baggrund er i nogen udstrækning humangeografisk, men afhandlingen er ikke en dedikeret humangeografisk undersøgelse. Den indskriver sig nærmere i en tværvidenskabelig tradition, hvor det er spørgsmålet til undersøgelse, som bør være omdrejningspunktet, og hvor de faglige traditioner byder sig til, når de kan bidrage til undersøgelsen.

Hjemfølelse som forskningsmæssig vag genstand

Hjemfølelse er et vanskeligt fænomen at undersøge, for selv om det er muligt at konstatere, at der er tale om en form for oplevelse, så er det stadig udfordrende at kvalificere, hvori hjemfølelse mere præcist består. En sådan omstændighed er dog ikke i sig selv et særligt godt afsæt, hvorfor jeg vil forsøge at indkredse nogle af vanskelighederne og ikke mindst nogle måder, hvorpå jeg forsøger at håndtere dem. I udgangspunktet antager jeg således, at det er meningsfuldt og tillige muligt at begribe væsentlige træk ved fænomenet, og ligeledes at det er muligt at anskueliggøre, hvordan denne følelse rent faktisk bliver etableret. Over de følgende sider vil jeg præsentere og begrunde min tilgang til håndtering af det, jeg kalder en vag genstand.

Det er helt banalt og ganske væsentligt at spørge, hvordan man begriber en følelse, idet begribelsen er noget andet end følelsen. David Seamon udtrykker denne problemstilling klart i sin beskrivelse af menneskers følelsesinvolverede forhold

til naturen:"A phenomenology of heightened emotional contact with nature can describe its aspects in vicarious, verbal terms, but the actual experience is possible only for the person who strives to discover it directly." (Seamon 1984:767). Selve oplevelsen er kun tilgængelig, for den som har den. Sproget er samtidig langt hen af vejen den betingelse, hvorigennem vi tænker. Men sproget forvandler også oplevelsen til noget andet, ved at sætte ord på den, og det skal der tages hensyn til, når man beskæftiger sig med en genstand som hjemfølelse. Det er også muligt at inddrage andre former for repræsentationer til at udtrykke 'følelser'. Således er det muligt at tegne, male, fotografere, lave modeller og figurer, musik, dans og hvad ved jeg, men det er stadig noget andet end den følelse, jeg forsøger at forstå bedre. Da ord umiddelbart er det medie, jeg har den bedste fornemmelse for, vil jeg for nærværende begrænse mig til denne form for repræsentation. Problemet er ikke lig min grundlæggende kritik af neuroarkitekturen, da der i sprogliggørelse af oplevelser er tale om tentative repræsentationer af netop et oplevelsesfænomen og ikke repræsentationer af en hjerneskanning, der optræder samtidig med et oplevelsesfænomen.

Hvis man betragter hjemfølelse i en fænomenologi inspireret af Edmund Husserl, er det muligt at forstå oplevelsen af hjemfølelse som en akt, der indbefatter en meningsdel (genstanden-sådan-som-den-intenderes) såvel som en genstandsdel (genstanden-som-intenderes)[1]. Husserl benævner meningsdelen 'noemaet', og det er kort og godt den medierende instans, som formidler vores rettethed mod selve genstanden (Zahavi 2001:92). Præcis hvordan man skal forstå opsplitningen i en meningsdel og en genstandsdel er en stående diskussion inden for forskning i Husserls fænomenologi (se Sokolowski 1987, Zahavi 2001:91-3, 97-100). Diskussionen går især på, om noemaet skal identificeres med en intern mental repræsentation, med en abstrakt og ideal mening, eller om den snarere skal forstås som den intenderede genstands givethed, altså uden en ideal mening (Zahavi 2001:91-2). Det er ikke en diskussion, jeg evner at sætte mig ud over eller tage endelig stilling til, men jeg indskriver mig umiddelbart i den såkaldte 'East-Coast'-fortolkning af Husserl, idet jeg i min tilgang til hjemfølelse tillægger genstandsdelens givethed primat, og jeg betragter umiddelbart ideale mentale repræsentationer som afledte abstraktioner af oplevelsen.

1 For at undgå eventuelle misforståelser bør det her nævnes at Husserls begreb 'intentionalitet' ikke betegner 'hensigt' eller 'vilje', men er derimod hans ord for 'retterhed' mod et fænomen (se fx Zahavi 2001: 24-38).

Min tilgang hænger sammen med en passage hos Husserl, hvor han udfolder et særligt træk ved oplevede genstande, som synes at harmonere godt med min erfaring af folks oplevelser af hjemfølelse. I modsætning til de ideale genstande (fx tal eller geometriens genstande), er de såkaldte naturlige fænomener, herunder hjemfølelse, aldrig givet med eksakthed, således som de optræder i vores oplevelse – de er derimod morfologisk vage (Husserl 1976[1913]:§71-5)[2]. Sådanne morfologisk vage genstande synes at være centrale i et forsøg på at få en teoretisk forståelse af hjemfølelse. Det vage ved genstanden skyldes ikke ringe evner til at opleve hos den enkelte, men er derimod en omstændighed ved mangfoldige former for oplevelser (se også Husserl 1999[1950]:72). Spørger man vedvarende ind til, hvori en given genstand helt bestemt består, forsvinder genstanden i forsøget på beskrivelsen. Denne omstændighed er særlig tydelig, når genstanden angår et mere eller mindre flygtigt fænomen som hjemfølelse, hvor det kan være notorisk vanskeligt at bestemme, hvori følelsen helt præcist består. Men blot fordi hjemfølelse ikke kan bestemmes fuldstændigt, betyder det ikke, at man ikke kan tale om oplevelsen af hjemfølelse og i forlængelse heraf undersøge den. Dog skal man være opmærksom på, at samtale derom vedrører en vag genstand, der ikke kan afklares fuldstændigt, uden at det kendetegnende forsvinder i afklaringsforsøget. Det bør i øvrigt bemærkes, at indvendingen om at vi altid oplever genstande i verden som morfologisk vage, også gør sig gældende i mange andre undersøgelser – om end dette udgangspunkt ofte overses. Vores oplevelser af eksempelvis medmennesker og os selv, kunsten og poesien, samfundet og naturen er alle i udgangspunktet morfologisk vage.

I al sin enkelthed går mit projekt ud på at afklare nogle af vaghederne ved den forskningsmæssige genstand og at lede frem til en bedre begribelse af det vage fænomen. Der er således ikke tale om en enten-eller vaghed, men en mere-eller-mindre vaghed. Ved at undersøge en genstand kan man blive mere eksplicit og forhåbentlig klogere på forskellige aspekter af genstanden, og selv om det ikke er muligt at få en fuldstændig bestemmelse af en genstand, kan man godt få en bedre bestemmelse. Jeg vil vende tilbage til forholdet mellem vaghed og afklaring af vaghed nedenfor.

2 Ved 'naturlige fænomener' angiver Husserl blot en kategori af alt det, som ikke hører til kategorien af ideale fænomener. Oplevelse af hjemfølelse er i den forstand et naturligt fænomen.

Vage genstande og klare spørgsmål

Som grundlag for denne afhandling ligger en ide om, at det er ikke meningsfuldt at tale om viden (knowledge), hvis der ikke foreligger et spørgsmål, som søges besvaret. Man kan ikke bare vide, men må nødvendigvis altid vide noget om noget. Al viden forudsætter spørgsmål, for uden eksplicitte (eller implicitte) spørgsmål er det ikke muligt at rette sin opmærksomhed spørgende mod forhold i verden. Og uden en sådan spørgende forholden-sig-til-verden er det ikke meningsfuldt at tale om viden. Dette er ikke en udfordring af den fænomenologiske ide om tilværelsens åbenhed, men en begrebsliggørelse af en spørgende praksis, der intervenerer i tilværelsens åbenhed (se Pahuus 1995a:37, Malpas 2006:96-100). Inspireret af Searles forståelse af 'know-how', er det selvfølgelig muligt at have færdigheder, hvor der ikke indgår spørgsmål, men det ligger i så fald uden for dette projekts vidensbegreb. Til tider bliver en sådan distinktion fremstillet som forskellen på praktisk viden og teoretisk viden, men det er ikke sådan, jeg tænker forskellen, da man udmærket kan have praktiske erkendelsesinteresser, hvor der er tilknyttede eksplicitte (eller implicitte) spørgsmål. Mit vidensbegreb knytter først og fremmest an til spørgsmål og til en spørgende indstilling til verden, og det er væsentligt at nævne min forståelse af viden, for den hænger sammen med forskningsstrategien for projektets undersøgelser, hvor jeg netop arbejder fokuseret med spørgsmål og afklaring af sådanne. Det er særligt vigtigt, når den genstand der søges undersøgt, er forholdsvis flygtig.

Gode spørgsmål er i denne forbindelse klare spørgsmål. Dog er det stadig vanskeligt at stille klare spørgsmål, for et spørgsmål der er klart for den ene person, er det ikke nødvendigvis for en anden – og samtidig synes det givet, at nogle spørgsmål er mere klare end andre. Og det er godt nok i denne forbindelse. Desuden er det vanskeligere at fremstille klare spørgsmål, end det er at stille uklare spørgsmål, så alt andet lige må der ligge en erkendelsesproces i spørgsmålets afklaring[3]. Hvis man ikke opstiller klare spørgsmål til undersøgelse, er det vanskeligere at skære det uvæsentlige fra. Så det klare spørgsmål betinger og forpligter således både i forhold til diskussion af teori, analyse af empiri såvel som i den skriftlige fremstilling. Spørgsmålet for denne afhandling kan ikke alene undersøges ved hjælp af

3 Man kan finde en lignende tankegang i Peirces pragmatisme, hvor det klare spørgsmål angives som udgangspunkt for vidensskabelse. At skabe viden er at opnå en klar forståelse på baggrund af en uklar forståelse (Peirce 1873:286ff).

begrebsanalyser, om end sådanne godt kan hjælpe med til at indkredse, hvad der overhovedet kan forstås ved hjemfølelse. Af samme grund vil der være stor opmærksomhed på begreber afhandlingen igennem. Det skal dog netop bemærkes, at afhandlingen søger svar på, hvori den hjemfølende oplevelse består, og hvordan denne følelse etableres – og sådanne spørgsmål er empiriske og ikke begrebslige.

Min orientering mod klare spørgsmål hænger oplagt sammen med min orientering mod hjemfølelse som vag genstand. Jeg har således to samvirkende og på sin vis modsatrettede orienteringer, som udfordrer og understøtter hinanden i arbejdsprocessen. Orienteringen mod hjemfølelse som vag genstand bidrager med åbenhed overfor fænomenets væsen, hvor orienteringen mod klare spørgsmål søger at fiksere væsentlige træk ved fænomenet. Forsøget på at stille klare spørgsmål kan således ikke forstås uafhængigt af den indkredsende eller famlende orientering mod en vag genstand. Det er ikke givet, at den vidensskabende praksis hele tiden indbefatter klare spørgsmål, for ofte – og i hvert fald i mit tilfælde – er en sådan praksis famlende i sin orientering en stor del af tiden. Her er det selvfølgelig vigtigt at være opmærksom på, at undersøgelsesprocessen er forskellig fra afhandlingens resultat. En væsentlig grund til, at klare spørgsmål bør styre afhandlingen, og ikke nødvendigvis forskningsprocessen, er, at klar formidling forudsætter klare spørgsmål for læseren at orientere sig i forhold til. Man kan selvfølgelig argumentere for, at der er en modsætning mellem at stille klare spørgsmål og praktisere en undrende undersøgelse af et fænomen, og i en vis forstand er min brug af klare spørgsmål ikke mere klare, end at de samtidig er famlende.

Som en del af den fænomenologiske tradition følger en vedkendelse af, at man har en forforståelse. Det er naturligvis også tilfældet for nærværende undersøgelse, men det er ikke min forforståelse, som er genstand for undersøgelse, hvorfor der ikke er nogen grund til at dvæle ved den alt for længe. Desuden er en forforståelse ikke en hindring for at skabe viden – tværtom er denne en forudsætning for meningsfuldt at kunne forstå noget som helst. Spørgsmål giver mening ud fra den meningshorisont, hvori de bliver stillet (Husserl 1999:65-8). Hermed ikke sagt, at spørgsmål er radikalt situerede, for de rækker typisk også ud over situationer og ind i det mere almene. Den fænomenologiske tradition forudsætter derimod en åbning for genstandens udtryk og en situationsopmærksomhed, når fænomenet optræder. Det er ikke noget, som kan styres, endsige planlægges gennem metodeovervejelser. Dette er ikke en plæderen for antimetode, for sådanne overvejelser kan afgjort være gode, men når man så at sige er i felten, er det ikke metoden

som er i centrum, men derimod nærværet (se Pahuus 1995a:51-53). Interviews må følgelig og i den særlig forstand ikke forberedes *for* grundigt, da de således undergraver muligheden for reel samtale, hvilket jeg vil vende tilbage til nedenfor.

Til sagen selv

Et centralt princip inden for den fænomenologiske tradition er at gå til sagen selv. Man starter derfor enhver undersøgelse ved at betragte undersøgelsens genstand i dens oplevede nærvær (Zahavi 2003:25, Pickles 1985:3). Her fremstår fænomenet mest klart, og det er endnu ikke blevet reduceret til noget andet gennem abstraheringer og abstrakte teoretiske refleksioner. Vores opmærksomhed bør rettes mod vores grundlæggende oplevelse. Fænomenologien beskæftiger sig således med de konkrete fænomener, der konstituerer det inkarnerede subjekts oplevelse, såvel som den eksistentielle oplevelse af vores væren-i-verden (Serfaty-Garzon 1985:4, Sokolowski 2000:22-41, Zahavi 2003:13-9). Enhver fænomenologisk undersøgelse starter og ender i vores oplevelse af verden. Man kan oplagt ikke opleve andres oplevelser, men man kan i kraft af et fælles sprog, praksis og omverden få indsigt i hinandens oplevelser – og de fleste gør det dagligt. En oplevelsestilgang er således ikke et subjektivistisk udgangspunkt, men det er afgjort et subjektinddragende udgangspunkt. Hjemfølelse såvel som (de fleste) andre oplevelser er med andre ord altid allerede sociale fænomener, hvorfor man ikke bare kan reducere hjemfølelse til at være et bevidsthedsfænomen.

Udtrykket 'at gå til sagen selv' stammer fra Husserls fænomenologi, og det indikerer, at vores metodevalg skal være sagligt begrundet. Vores undersøgelse bør være kritisk og udogmatisk samt sky metafysiske og videnskabelige fordomme. Den bør styres af det, som rent faktisk foreligger, snarere end det, som vi forventer at finde givet vores teoretiske standpunkt. Metoden skal tage udgangspunkt i det, som skal undersøges, og den skal vindes ud fra saglig nødvendighed, ikke blot anvendes på baggrund af veneration for et særligt videnskabsideal (Zahavi 2003:25). En sådan vidensskabende tilgang forekommer på overfladen indlysende for de fleste aktuelle videnskabsteoretiske retninger – måske med undtagelse af princippet om, at en undersøgelse skal styres af det 'som rent faktisk foreligger'. Et princip som har en antydning af naiv realisme over sig, hvilket dog langt fra behøver at være tilfældet, for det er ikke en selvfølge, at vi kan betragte det, vi umiddelbart erfarer, som umiddelbart gennemskueligt.

I udgangspunktet er afhandlingens undersøgelser fænomenologiske, fordi jeg betragter hjemfølelse som et fænomen i verden, der bør undersøges, sådan som det giver sig til udtryk i vores oplevelse. Jeg betragter således ikke hjemfølelse som en repræsentation for noget, der finder sted i en bagvedliggende og mere virkelig verden. Vi må forlade os på fænomenerne, sådan som de fremtræder for os, og ikke på noget bagom fremtrædelserne (se Zahavi 2003:14-5). Mit udgangspunkt er derfor, at lade erfaringen bestemme teorien og ikke omvendt; vel vidende at der er tale om en slags fænomenologisk erfaring, som står i modsætning til en erfaring, der opnås ved at applicere en teori på nogle mere eller mindre systematisk indsamlede data.

Eidetik som metode

På baggrund af Husserl opstiller Zahavi en metode for såkaldt eidetisk variation eller reduktion:

> "Denne variation skal forstås som en form for avanceret begrebsanalyse, hvor vi ved fantasiens hjælp forsøger at forestille os objektet anderledes, end det faktisk er. Før eller siden vil vi imidlertid støde på grænser, som ikke kan varieres, dvs. forandres eller overskrides, uden at det undersøgte ophører med at være en genstand af den pågældende type. (…) Ifølge Husserl kan jeg opnå en essentiel indsigt, en væsensskuen, når jeg via den eidetiske variation får kortlagt det spillerum, inden for hvilken objektet kan forandre sig uden at miste sin væsensidentitet, dvs. når jeg får afdækket de invariante strukturer, som udgør objektets væsen…" (Zahavi 2001:61-2).

Ideen om at variere det væsentlige ved et fænomen, gør det muligt at komme en metode lidt nærmere for, hvordan hjemfølelse kan undersøges. Som jeg sidenhen vil beskrive, gør jeg dog ikke alene brug af fantasien, men inddrager tillige observationer såvel som samtaler gennemført i forbindelse med et feltarbejde. Ved at se på forskellige udtryk for hjemfølelse, bør det ifølge tilgangen være muligt at finde frem til, eller i hvert fald nærme sig, det væsentlige ved hjemfølelse. Humangeografen David Seamon har formuleret metoden på lignende vis:

> "Phenomenology …asks if from the variety of ways which men and women behave in and experience their everyday world there are particular patterns

> which transcend specific empirical contexts and point to the essential human condition – the irreducible crux of people's life-situations which remains when all non-essentials – the cultural context, historical era, personal idiosyncrasies – are stripped bare through phenomenological procedures".
>
> (Seamon citeret i Cresswell 2004:33).

Det er det, som rækker udover hverdagen og hen mod det menneskelige vilkår, som fænomenologien søger efter. Om det faktisk er muligt at nå frem til de essentielle menneskelige betingelser, er jeg lidt skeptisk omkring, men en mere moderat indkredsning går nok også an. Man skal selvfølgelig være opmærksom på, at der er en væsentlig forskel på genstandene, der undersøges hos henholdsvis Husserl og Seamon. Hvor Husserl i sin eidetik især interesserer sig for epistemologiske udgangspunkter og dermed fundamentet for sikker viden, knytter Seamons undersøgelser an til menneskers hverdaglivsserfaringer og de gennemgående træk derved. Min tilgang til eidetikken er således nærmere Seamons forståelse, når det kommer til inddragelse af empiri, men jeg trækker i højere grad teoretisk på Husserls fænomenologi, da eidetikken er mere eksplicit fremstillet her.

Eidetiske reduktioner gør ofte brug af en metode af fri variation, der ikke er afhængig af hverken mentale konstruktioner eller konkrete faktiske genstande. Undersøgelsen tager afsæt i den erfaring, viden og forforståelse man allerede har – men den ender ikke her, da konkrete undersøgelser åbner op for nye aspekter, der kan give sig til kende. Hegel taler om det bekendte overfor det erkendte, hvor det bekendte er det, man allerede umiddelbart kender, men ikke er særlig opmærksom på, og det erkendte er det, man gennem refleksivt arbejde har opnået en erkendelse af (Hegel 2005[1807]:23). En eidetisk undersøgelse består i den forstand i en bevægelse fra det mere eller mindre bekendte, til det mere eller mindre erkendte. Det kan selvfølgelig nemt udvikle sig til skrivebordsfænomenologi, og det er ikke hensigten med denne afhandling. Det er nærmere en bestræbelse på at praktisere fænomenologi i det Finn Thorbjørn Hansen omtaler som *det mellemværende*, der finder sted i dialogen mellem det, som gør indtryk, og det som søger udtryk (Hansen 2013:93). At skabe viden kan således betragtes som en proces, hvormed det bekendte gøres erkendt gennem refleksion, hvorved man får en klarere begrebsliggørelse af det, man søger at beskrive. En begrebsliggørelse der altid vil være ufuldstændig og som efterfølgende kan kritiseres for at være uklar, utilstrækkelig eller selvmodsigende og så videre.

Et centralt element i den eidetiske metode er, at man ved at opstille en serie af variationer over det samme, eller noget der tilnærmelsesvis ligner, kan etablere forskellige overlap, som samlet set kan hjælpe til at fremdrage det væsentlige ved et fænomen. Den eidetiske undersøgelse er hverken en induktion ud fra empiriske tilfælde eller en ren abstraktion; det er derimod en blanding og en overskridelse, hvor det empiriske lader sig udfolde og abstraktionerne lader sig tøjle. Vanskeligheden er selvfølgelig, at den eidetiske undersøgelsesmetode ofte befinder sig i sprogets grænseland, og megen variation lader sig alene udfolde som fornemmelser – i hvert fald i første omgang. Fornemmelserne bliver dog løbende kvalificeret, når det væsentlige ved et fænomen igen og igen bliver overvejet i de videre undersøgelser.

I princippet er det muligt, at hjemfølelse slet ikke er ét fænomen, men derimod en række forskellige fænomener, der går under samme navn. Et sådant forhold vil forhåbentlig give sig til kende gennem de eidetiske undersøgelser. Det er imidlertid ikke muligt at bestemme forud for undersøgelsen, og den eneste måde at finde ud af det på, er ved faktisk at forsøge at gennemføre den eidetiske undersøgelse. Afhandlingens resultat vil selvfølgelig ikke være udtryk for en endelig og ufejlbarlig indsigt, men derimod en principiel korrigerbar analyse, der til stadighed kan forfines og forbedres (Zahavi 2001:62).

Den eidetiske metode står på sin vis i modsætning til den hermeneutiske, idet eidetiske undersøgelser vedrører genstande og deres essens, hvor hermeneutikken alene vedrører mening og til tider den oprindelige mening med et udsagn. Der indgår oplagt hermeneutik i gennemførelsen af et interview og tolkningen deraf, men det er genstanden 'hjemfølelse', jeg søger at undersøge, og som sådan ikke den interviewedes forståelse af genstanden – selvom det er et nødvendigt skridt på vejen til den eidetiske undersøgelse. Hermeneutikken er således en forudsætning for min eidetiske undersøgelse, men er ikke direkte min metode til at undersøge hjemfølelse (se Serfaty-Garzon 1985). I forlængelse heraf kan man sige, at min eidetiske tilgang på visse punkter adskiller sig fra vanlig kvalitativ forskning inden for humaniora og samfundsvidenskab. Hvis jeg således anlægger mig et mere almindeligt kvalitativt perspektiv på hjemfølelse, vil en sådan undersøgelse typisk gå ud på at belyse, hvordan en bestemt gruppe af mennesker praktiserer hjemløshed eller oplever hjemfølelse. Det er imidlertid ikke mit formål, da jeg forsøger at forstå fænomenet, som det fremtræder på tværs af forskellige gruppers oplevelse.

Den måde jeg praktiserer eidetik på, adskiller sig umiddelbart lidt fra den traditionelle filosofiske eidetiske metode, man eksempelvis kan finde hos Husserl, Bollnow, Heidegger, Merleau-Ponty og Sartre. Jeg søger i højere grad at variere fænomenet i en intersubjektiv orienteret dialog gennem feltarbejde i modsætning til en mere intrasubjektiv orienteret dialog på baggrund af et nok så omfattende litteraturstudie. Modstillingen skal ikke forstås alt for kategorisk, for ovennævnte forfattere har selvsagt også ført dialoger med kollegaer såvel som med litteraturen – sidstnævnte dog i en mere overført betydning. Men de har typisk ikke, i hvert fald ikke eksplicit, udforsket fænomenet i dialog med mennesker igennem feltarbejde, herunder hvordan disse mennesker selv oplever det berørte fænomen. Det er fænomenet, sådan som det fremtræder for filosoffen selv, der er det almindelige udgangspunkt inden for den filosofiske eidetik. Det er ikke nødvendigvis en modsætning, men det er heller ikke nødvendigvis det samme. Fænomenets fremtrædelse kan variere fra person til person, og det bør derfor inddrages som en produktiv del af en fænomenologisk undersøgelse. Min tilgang til en undersøgelse af hjemfølelse er i en særlig forstand en sokratisk inspireret dialogisk eidetisk metode, idet jeg åbner op for en fælles undersøgelse af hjemfølelse i og med mit empiriske arbejde (se også Strasser 1969:46-68). Det er selvfølgelig mig som forsker, der udvælger, fantasifuldt varierer, fremstiller og i sidste ende konkluderer på baggrund af mine indtryk. Mit princip og min undersøgelsesstrategi har dog til stadighed været, at jeg som forsker lytter, sammenligner og varierer i dialogen, og ikke blot foretager den eidetiske undersøgelse ved skrivebordet. Denne tankegang ligger i forlængelse af Dieter Ulichs kritik af fænomenologiens til tider abstrakte væsensbestemmelser, hvor man ikke involverer sig i empiriske undersøgelser af følelseslivet (Ulich 1982:2). Når jeg har interviewet, har jeg derfor afsat god tid og på den måde givet mulighed for, at den interviewede kan famle efter og formulere, hvad han eller hun forstår ved hjemfølelse, og hvordan denne følelse på forskellig vis kommer til udtryk.

Den anvendte eidetik er udført i en dialogisk inspireret form, hvor dialogen imidlertid ikke er ført med en enkelt person, men derimod med en række personer og over et par år, hvor jeg som part løbende er blevet mere klar i mine spørgsmål. En dialog er vanligt ikke struktureret som spørgsmål og svar, men som en blanding af spørgsmål og svar, respons på spørgsmål, respons på svar og respons på respons etc. De forskellige dybdeinterview, jeg har gennemført i projektforløbet, er derfor heller ikke blevet praktiseret som simpelthen informative, men derimod som en slags udviklende samtale. Første interview følger derfor ikke samme spørgeguide,

som det sidste interview, men lader sig løbende forme undervejs alt afhængig af person, kontekst og forvandlingen af min undren ved det undersøgte fænomen (se Hansen 2013:112-4). Indledningsvis udarbejdede jeg dog en spørgeguide til understøttelse af samtalerne (se bilag 2).

Man kan diskutere, om der et egentligt problem ved den eidetiske metode i forhold til eksempelvis repræsentativitet eller generaliserbarhed? Er en eidetisk metode således nødvendigvis repræsentativ? Det korte svar er: nej, det er den næppe. I mine empiriske undersøgelser gør jeg brug af en form for cases, og som det yderligere vil fremgå af mine valg af cases, er de langt fra repræsentative for hele befolkningen. Målet med eidetikken er imidlertid heller ikke repræsentativitet, men derimod at afdække grundlæggende træk ved et givent fænomen. Eller som Hansen beskriver den fænomenologiske undersøgelse: "… en bevægelse fra det konkrete og nærværende (…) og ud mod en afsøgning af det almene og universelle *i* det konkrete og nærværende…" (Hansen 2013:100). Derved er min eidetiske metode ikke repræsentativ i valg af personer, men resultaterne skulle gerne kunne genfindes i større eller mindre grad på tværs af mulige repræsentative udsnit af den danske befolkning. Er den eidetiske metode så nødvendigvis generaliserbar? Det er lidt vanskeligere at svare på, men da der er tale om et form for casestudie, er der også tale om samme type af slutning. Fællestrækket for både eidetikken og for metoder, der søger generaliserbarhed, er, at begge leder efter træk, der går på tværs af givne kontekster. Dog er den eidetiske metode historisk set mere ambitiøs eller vovet, idet den søger efter grundlæggende træk ved et fænomen, der går på tværs af enhver kontekst, hvor så at sige 'almindelige' casestudier typisk er mere beskedne. Casestudier, hvor man søger at generalisere, begrænser sig typisk også til det materiale, som opstår i og med casestudiet, hvor den eidetiske metode deroverfor inddrager alle mulige erfaringer, herunder dem som er opstået i casestudiet.

Inddragelse af feltarbejde

Husserls egen tilgang til fænomenologien lægger umiddelbart ikke op til at gennemføre egentligt feltarbejde, men det gør jeg som sagt i min tilgang. I mine undersøgelser søger jeg således assistance hos mine medmennesker i deres forståelse af hjemfølelse, da sådanne møder muliggør en intens form for undersøgelse, som supplerer den undersøgende intensitet, man kan opnå ved teoretiske studier. Michael Jackson beskriver og begrunder relevansen med feltarbejde i og med

muligheden for, det han kalder, 'heithened awareness' (Jackson, M. 1995:ix), altså en slags 'forhøjet opmærksomhed', hvilket jeg bestemt kan slutte op om. Empiriske studier sætter forskeren i uventede situationer, hvor forskningsprojektet ofte bliver grundlæggende udfordret. I den forstand er min tilgang en blanding af fænomenologiske undersøgelser og etnografiske studier. Den fænomenologiske ambition om at forstå det væsentlige ved et fænomen er min tilgang, hvor det empiriske arbejde er en måde hvorpå, jeg forsøger at få fænomenet til at træde frem på forskellige måder.

Den dialogisk eidetiske metode lægger heller ikke i sig selv op til at gøre brug af cases, men derimod at man udviser åbenhed i enhver relevant situation. Når jeg så alligevel vælger at gøre brug af en slags casestudier, så skyldes det muligheden for mere gennemskueligt at vise, hvordan forskellige sider af hjemfølelse eller mangel på samme kan komme til udtryk i forskellige typer af cases. Jeg taler således for en på sin vis mere systematisk funderet eidetisk undersøgelse end blot den fantasifulde variation. Der er imidlertid ikke bare tale om et klassisk casestudie, hvor jeg prøver at generalisere ud fra erfaringer gjort i en eller flere cases.

I starten af projektforløbet havde jeg tre typer af cases. En gruppe af normalcases bestående af personer med nylige erfaringer i at flytte. En gruppe af ekstremcases bestående af personer med erfaringer i hjemløshed (boligløshed). Og endelig en gruppe af ekstremcases bestående af personer med erfaringer i at sidde i lukket fængsel. I løbet af projektforløbet blev det mig imidlertid klart, at interviews med personer med nylige flytteerfaringer, et grundigt feltarbejde ved et værested for hjemløse og andre socialt udsatte såvel som et grundigt feltarbejde ved en eller flere afdelinger i lukkede fængsler samlet set ville være urealistisk at gennemføre inden for den nomerede tid, så derfor valgte jeg at skære den fængselorienterede ekstremcase fra. Under mit ophold ved værestedet kom jeg i berøring med mange, der havde indgående erfaringer i at sidde i fængsel, og det indgår også i en del af mit endelige empiriske materiale. Jeg vurderer nu stadig, at materialet om fængselserfaringerne vil være for spinkelt til at fremhæve det som en gruppe af ekstremcases eller et særligt omdrejningspunkt, så derfor har jeg stort set valgt at skrive fængselsperspektivet ud af afhandlingen. I den endelige afhandling fremgår der enkelte erfaringer fra indsættelse i lukkede fængsler, men det fremstår som en del af den øvrige analyse, og er således ikke fremhævet som en særlig erfaring.

De to casestyper, jeg har fokuseret på, er som allerede nævnt en gruppe af såkaldte normalcases af personer med nylige flytteerfaringer. Den anden type er forskellige former for ekstremcases. Mere præcist vil det være at sige, at gruppen af normalcases er instrumentelle casestudier, hvor formålet ikke er selve casen, men derimod det casen kan hjælpe med til at side noget om (O'Reilly 2009:25-6). Det er således ikke de enkelte normalcases, som er det væsentlige, men derimod den type af erfaring, jeg antager, at de kan give udtryk for, og som jeg tænker, de kan være med til at belyse. Det ekstreme eller afvigende casestudie fokuserer heroverfor på cases, som er informationsrige, fordi de er usædvanlige eller specielle på en eller anden måde. Ekstreme cases benyttes ofte til at slå en pointe fast på en særlig dramatisk måde. Ekstreme cases kan defineres som særligt problemfyldte eller særligt vellykkede eksempler. Logikken bag udvælgelse af ekstremcases er, at det er muligt at lære noget fra usædvanlige omgivelser eller ekstreme udfald, som kan være relevante i typiske sammenhænge (Neergaard 2001:24-5).

Gruppen af normalcases tager afsæt i en formodning om, at det tager tid at føle sig hjemme. Ideen er videre, at mennesker bruger forskellige fysiske og mentale teknikker eller lignende i forbindelse med etablering af denne hjemfølelse. Hjemfølelse er, som jeg har været inde på flere gange, et svært tilgængeligt fænomen, for det er en særlig form for oplevelse. Da andres oplevelser imidlertid ikke kan undersøges direkte, gør jeg især brug af en række semistrukturede interviews og lyttende samtaler, for derigennem at tilnærme mig en situeret forståelse. De forskellige dybdeinterviews er fordelt på forskellige aldersgrupper og i forskellige boligtyper, hvilket jeg vil vende tilbage til nedenfor. Også andre har gjort brug af ideen om at drage nytte af flytteerfaringer i forhold til at forstå hjemfølelse. Således gør Buckley brug af egne flytteerfaringer i forsøget på at fremdrage, hvad hjemfølelse er, da den giver en langt mere følelsesinvolveret opmærksomhed mod det, som vanligt bare er (se Buckley 1971:203-4). På forskellig vis inddrager Vacher (2008) og Kofod (2009) også flytterfaringer, som afsæt til at fremdrage særlige oplevelser, henholdsvis omkring akut fraflytning fra bolig i forbindelse med fyrværkeriulykken i Seest i 2004 og flytning fra egen bolig til plejehjem.

Hvor gruppen af normalcases skal virke til at fremhæve nogle mere almindelige erfaringer med at føle sig hjemme, så inddrager jeg også en gruppe af cases, hvor personerne har omfattende erfaringer med hjemløshed. Ideen er, at denne gruppe har en særligt kvalificeret forståelse af, hvordan det opleves, ikke at have noget fast sted at bo. Det empiriske materiale, jeg søger at producere, er på forskellig vis

tiltænkt at indfange opbrud og forstyrrelser i det at bo, hvad end det er flytningen fra en bolig til en anden, eller om det er oplevelsen af slet ikke at have noget fast sted at bo, eller hvordan man nu skal forstå hjemløshed. I den angloamerikanske faglitteratur handler studier i hjemløshed ofte om personer, der enten sover på gaden eller som overnatter på herberg (se Parsell 2012). Det er dog ikke helt entydigt, og blandt visse forskere er der samtidig en tendens til at nuancere og udfordre, hvad hjemløse og hjemløshed overhovedet er for noget (se Ravenhill 2008, Bennett 2011). Det er i øvrigt et spørgsmål, jeg gentagende gange vil vende tilbage til i mine senere analyser.

I dansk sammenhæng er situationen lidt særlig, og selv om der bestemt personer, som bor på gaden, så er det kun en mindre del af de hjemløse. Herudover er der en langt større gruppe, som upræcist kan kategoriseres som andre former for hjemløse. En del af disse grupper bliver typisk helt overset i engelsksproget faglitteratur (se Benjaminsen 2009, Stax 2001). Her kan man især nævne personer, der bor hos venner og bekendte, men som strengt taget ikke har noget fast sted at bo. Man kan også nævne den på sin vis eksotiske gruppe af såkaldte funktionelt hjemløse, der i det hele taget har vanskeligheder ved at bo eller opholde sig i deres bolig, og som til tider ligefrem foretrækker at bo andre steder. Det sociale sikkerhedsnet i forhold til hjemløshed er, til trods for sine fortsatte mangler, noget mere fintmasket i Danmark, end det man eksempelvis finder i USA, Storbritannien og Australien, og det bevirker uden tvivl færre hjemløse. Gruppen af funktionelt hjemløse vil med stor sandsynlighed være hjemløse (boligløse) i f.eks. USA eller Australien, men det er ikke nødvendigvis tilfældet i Danmark, om end de stadig er udsatte i forhold til fremadrettet at have en bolig. De er imidlertid interessante, fordi de har nogle helt særlige boerfaringer, som kan bidrage til en bedre forståelse af hjemfølelse.

Erfaringer fra feltarbejdet

Det er muligt at inddele mit feltarbejde i to overordnede typer. En række dybdeinterviews eller samtaler foretaget i perioden november 2010 til januar 2012 og et dagligt feltophold ved et socialt værested et sted i København fra midten af september 2011 til midten af februar 2012. Udover interviewene med personer, der er flyttet for nyligt, har jeg således gennemført 5 måneders feltarbejde som frivillig medhjælper ved et værested for hjemløse og socialt marginaliserede. Samlet

har feltarbejdet resulteret i en mængde indtryk og omkring 80 siders håndskrevne feltnoter med beskrivelser af samtaler, begivenheder og observationer fra stedet og brugernes hverdag, hvilket har været med til at understøtte min hukommelse. I praksis har der dog ikke blot været tale om observationer og dybdeinterviews, men snarere om en mangfoldigheder af hilsner, snak om vejr og vind, korte samtaler om det der står i dagens avis, om rygter blandt brugerne og morsomme, såvel som tragiske anekdoter. Dertil kommer diskrete samtaler med enkeltpersoner og åbne samtaler i grupper.

Mine feltnoter er enten skrevet på en lap papir imens jeg observerede, eller også er de lidt forsinket, efter en observation eller samtale, nedfældet på værestedets kontor i en dertil indkøbt bog. Alle feltnoterne er med andre ord skrevet og tegnet i hånden. Og hvis det ikke var muligt at skrive noget i løbet af en dag på værestedet, fandt jeg efterfølgende et roligt sted på vej hjem, hvor jeg samlede dagens erfarede begivenheder. Jeg har siden hen indplaceret de løse feltnoter i bogen. Selve bogen blev kun taget i brug, når brugerne af værestedet ikke var til stede, da det ellers nemt kunne fremstå distancerende og registrerende.

Af hensyn til anonymisering er det ikke muligt at sætte navn på det sociale værested, da det i så fald vil være forholdsvist nemt at finde frem til flere af de personer, der indgår i afhandlingens undersøgelser. Jeg har derfor på forskellig vis anonymiseret og sløret kendetegn ved værestedet såvel som de personer, jeg har talt med. Der indgår meget personlige og følsomme historier i mine feltnoter, hvor der eksempelvis står rygter om eller beskrivelser af navngivne personers voldsomme oplevelser som børn eller voksne. En del af misbrugerne er desuden nødt til at skaffe mange penge til deres rusmidler, og der indgår detaljer derom i mine feltnoter, men jeg vil under ingen omstændigheder risikere at kompromittere disse personer. Af disse og lignende grunde vil mine feltnoter ikke være tilgængelige som bilag til afhandlingen.

Udover feltnoter har jeg 16 digitalt optagede dybdeinterview eller samtaler med i alt 18 personer, der på forskellig vis har at gøre med de to casetyper. Unuanceret kan man sige, at jeg har gennemført dybdeinterviews med fire personer, der har hjemløshedserfaringer, og de øvrige optagede interviews er med personer, der så at sige har andre varierende erfaringer. Det vil imidlertid være en forsimplet opdeling, for som det siden hen vil fremgå af analyserne i kapitel 7, 8 og 9, har også andre af mine informanter erfaringer med midlertidig hjemløshed, om end

ikke på en så skrøbelig måde som de pågældende fire personer. Alle jeg har talt med, har erfaringer med at flytte.

Mit feltarbejde ved værestedet har fundet sted fra sensommeren, over efteråret og hen over en væsentlig del af vinteren. Jeg har således ikke fulgt værestedet i løbet af foråret og sommeren, og det har en vis indflydelse på de brugere og derved også de fortællinger, jeg er kommet i kontakt med. Det er således velkendt, at der er flere hjemløse såvel som brugere af værestedet om sommeren, når det er godt vejr, i forhold til vinterhalvårets koldere og mere regnfyldt vejr. Forklaringen skyldes formentlig, at en del hjemløse finder et mere fast opholdssted for vinteren, og så kommer de ikke så meget ud, før vejret bliver bedre igen. Præcis hvor stor forskellen er mellem sommer og vinter kan jeg ikke sige, men det opleves i alle tilfælde anderledes at være hjemløs om vinteren, hvor det er koldt udenfor end når det er varmere.

I løbet af de første par uge af opholdet, og gentagende gange siden da, hilste jeg på og talte med mange af de mere eller mindre faste brugere. Jeg præsenterede mig selv og mit ærinde med det frivillige arbejde. I de fleste situationer blev projektet opfattet med en vis undren over, hvad det gik ud på, men der blev på intet tidspunkt stillet spørgsmålstegn ved dets relevans som sådan. En vigtig forklaring er nok, at det gav en vis respekt, at jeg faktisk fungerede som frivillig og desuden tog mig tid til et længere forløb. At være frivillig er selvfølgelig ikke en klart defineret rolle, så mere udfoldet kan jeg sige, at jeg hjalp til når der skulle brygges og serveres kaffe, når ostemadder skulle smøres, samt når frokosten skulle tilberedes og siden hen serveres. Der var dog masser af pauser, så indimellem talte jeg med brugerne, de frivillige og de ansatte på værestedet. Udover køkkentjanser hjalp jeg indimellem til med andre mere kontoragtige opgaver. Og så gik en del af frivilligheden simpelthen ud på at sidde sammen med brugerne og drikke kaffe og snakke om alt fra vejret til aktuelle politiske spørgsmål. Jeg lærte også at spille backgammon. Derudover var jeg med til at uddele tøj til trængende, og hjalp med småting omkring assistance med for eksempel at finde telefonnummer til sociale myndigheder eller boligselskaber. Havde jeg ikke bidraget med noget udover min tilstedeværelse, havde jeg næppe fået særlig god kontakt til brugerne, ej heller de ansatte og de øvrige frivillige.

Min rolle var altså den observerende deltager, der på en forholdsvis diskret måde er til stede uden dog at være helt overset. Samtidig havde jeg en konkret funktion

med mit ophold ved værestedet, som rækkede udover det observerende. Og jeg havde da heller ikke oplevelsen af, at jeg blev set på som den udefrakommende akademiker. Muligvis blev jeg betragtet som en person, der indimellem stillede lidt for naive spørgsmål, men det var ikke mit indtryk, at det blev opfattet som et problem. Blandt en del af dem med erfaringer i hjemløshed, er der i en helt særlig forstand en vis irritation over interessen for hjemløshed, da det er et emne, der tilbagevendende bliver belyst af både journalister, studerende og andre bekymrede samfundsforskere. Nogle af værestedets brugere er således vant til og irriterede over hurtigt producerede journalistiske rapportager om 'livet som hjemløs' og ligeledes diverse mere eller mindre videnskabelige undersøgelser af dem og deres liv. Jeg kan selvfølgelig ikke selv undsige mig selv for denne risiko, og jeg erfarede da også, at en del af brugerne lige skulle se mig an først, men fordi jeg dagligt vendte tilbage, og fordi jeg havde et praktisk formål med at være på værestedet, så aftog dette forbehold typisk ret hurtigt. Efter et par uger fornemmede jeg ikke længere forbehold fra ret mange af brugerne.

Min daglige gang på værestedet var fra om morgenen til ud på eftermiddagen, og da det er samme tidsrum, værestedet holder åbent, bør mit ophold, med visse forbehold, have givet en vis fornemmelse for hverdagen blandt brugerne af værestedet. Disse kan i øvrigt groft inddeles i en sammenblanding af danskere med mangeårige misbrugsproblemer, tidligere misbrugere, og en overlappende gruppe af personer, der bedst kan betegnes som ensomme. Dertil kommer også en større gruppe af henholdsvis østeuropæere, vestafrikanere og en mindre gruppe af romaer. De tre sidste grupper har jeg valgt ikke at fokusere så meget på i mit arbejde, og det ikke fordi, de ikke har noget at sige om hjem og hjemfølelse. Det tror jeg afgjort, at de har, men fordi jeg søger efter noget følsomt og flygtigt, så er det vigtigt at have passende fornemmelser for sproget, og jeg bestrider desværre hverken polsk, russisk, fransk, ungarsk eller rumænsk. Jeg mener desuden, at jeg bør have en rimelig fornemmelse for informantens kulturelle baggrund, og det har jeg heller ikke for de nævnte grupper. De indgår i et vist omfang i mine feltnoter, men min opmærksomhed har ikke ligget på de tværkulturelle forståelser og ej heller på spørgsmål omkring livet som diaspora, for det vil være alt for omfattende, og pege i en helt anden retning end det aktuelle projekt.

I forbindelse med mit feltarbejde har det været afgørende, at jeg har taget mig god tid. Både fordi det kræver tålmodighed at observere noget, der lader til at involvere hjemfølelse, og fordi hjemfølelse kun langsomt giver sig til kende, hvis

man ikke er sikker på, hvad man præcist leder efter. Opholdet ved værestedet har således også været en meget konkret og langvarig dvælen ved nogle få spørgsmål, der skulle have tid til at blive gentaget. På den ene side ville det have været en fordel at være gadeplansmedarbejder, eller være en del af et gadeplansteam, for derved bedre at kunne følge hverdagspraksis for nogle udsatte mennesker. På den anden side ville jeg hermed mangle værestedet som daglig rutine og mødested. Samtidig ville et sådant alternativ ikke på samme måde have bidraget med den lange ro til at sidde og betragte i et rum.

Oprindeligt var det min ambition at følge nogle af brugerne videre, når de forlod værestedet om eftermiddagen, og på denne måde observere og samtale med dem om andre sider af deres hverdag. Af en lang række grunde lod dette sig dog kun gøre i meget begrænset omfang. Blandt de forskellige grupper af misbrugere var der en vis ekskludering af frivillige og ansatte, og det især når det kom til indtagelse af rusmidler. Denne ekskludering gør det svært at fungere som frivillig samtidig med, at man hænger ud blandt misbrugerne. Så for mit vedkommende ville det simpelthen have krævet en anden funktion, hvis jeg skulle følge den del af hverdagen, som foregår andre steder. Derudover var en stor del af brugerne meget private, når det kom til adgangen til deres hjem. Også de såkaldte udeliggere var meget hemlighedsfulde omkring, hvor de lå og sov. Og dem med egen lejlighed såvel som dem der boede på natherberg, var alle forholdsvis private omkring deres hjemmeliv. Medmindre jeg blev direkte inviteret, og det gjorde jeg ikke, ville det virke påtrængende at forsøge at invitere mig selv, og det ville desuden nemt have haft en kontraproduktiv konsekvens i forhold til hele feltarbejdet på værestedet. I den forstand ville det have været fordele ved at lave feltarbejde på et natherberg i stedet for et socialt værested. På den anden side fungerede værestedet som en slags dagligstue eller mødested for brugerne, og denne funktion kunne vise andre sider af hverdagslivet. Desuden kom der en gruppe af personer på værestedet som ikke kommer på natherberg, fordi de har egen bolig.

Informanterne i mine dybdeinterview er som sagt delvist fundet gennem mit feltarbejde, delvist ved at skrive ud på e-mailinglister for studerende ved de uddannelser, jeg har været i berøring med som ph.d.-studerende. I en e-mail skrev jeg ganske simpelt og spurgte om: "… der er nogen, der kender nogen, eller kender nogen, der kender nogen, som er flyttet inden for det seneste stykke tid?" Jeg fik hurtigt mange svar, og med variation i alder og baggrund som afgørende tilvalgskriterier, tog jeg kontakt til personerne. Mine informanter har således enten en eller anden

forbindelse til det sociale værested eller også har de en eller anden relation til e-mailinglisten på Roskilde Universitet. På et tidspunkt blev jeg opmærksom på, at lyde i boligen muligvis har stor betydning for nogles oplevelse af hjemfølelse, hvorefter jeg aktivt søgte efter blinde informanter igennem Dansk Blindesamfund. Herigennem fik jeg kontakt til to såkaldt sen-blinde, altså personer der ikke er født blinde, men som først er blevet det senere i livet. Disse gennemførte jeg dybdeinterviews med. I det endelige materiale har jeg en aldersspredning fra den yngste informant på 20 år til den ældste i midten af 60erne (se informantoversigt Bilag 1). Jeg har ikke haft nogen fast grænse for, hvor længe der må være gået siden flytningen, men resultatet varierer mellem en uge efter indflytning og knap et halvt år. Alle dybdeinterview har fundet sted i Hovedstadsregionen.

De fleste dybdeinterviews, eller samtaler, har fundet sted i de interviewedes egen bolig, og det gør noget særligt ved en samtale, at den finder sted der. Ikke mindst fordi det vi taler om, ofte berører det, vi sidder lige i nærheden af. Det gælder dog ikke for samtalerne med de personer, jeg kom i kontakt med igennem det sociale værested, hvor ingen af interviewene har fundet sted i deres egen bolig. Ikke fordi de alle har været boligløse, for det har kun nogle få af dem, men fordi jeg ikke er blevet inviteret, og helt bevidst har jeg undladt at forsøge at invitere mig selv. Jeg har ikke ønsket at presse på, da tilliden var central for mig. Desuden fungerede værestedet for mange af brugerne som noget man tog hen til fra sin bolig, og derfor var det sociale liv der, noget andet end livet i boligen.

Under en del af interviewene gjorde jeg brug af en spørgeguide (se Bilag 2) og det særligt i starten af projektet, men siden hen bevægede jeg mig væk fra spørgeguiden, for det gjorde samtalen mere flydende og nærværende. Hvis jeg fik på fornemmelsen at informanten havde det bedre med et mere formelt interview, hvor spørgsmål/svar-strukturen var mere tydelig, og det var min oplevelse enkelte gange, så lagde jeg imidlertid spørgeguiden i papirudgave på bordet, og fulgte den i højere grad. Spørgeguiden er opbygget således, at jeg starter ud med at spørge til baggrund og fortid og jeg bevæger mig langsomt over i mere følelsesinvolverede spørgsmål. Nogle gange var det en fordel, andre gange var denne struktur helt overflødig, og informanten gik straks i gang med endog meget følsomme fortællinger.

Efter hvert dybdeinterview, eller samtale, brugte jeg typisk et kvarter til en halv time på at skrive nogle feltnoter omkring min oplevelse af stedet; hvordan interviewet forløb og hvad jeg umiddelbart hæftede mig ved under samtalen. En del af

de historier og beskrivelser, jeg siden hen fremstiller, har informanterne tydeligvis fortalt før til andre. Andre historier er fortalt af den interviewede, men det kun for sig selv. Endelig er det mit indtryk, at en del af historierne eller beskrivelserne, først kommet til syne under vores samtale. Det er med andre ord beskrivelser, som er dem bekendte, men som ikke er erkendte, før de opstår som meningsfulde under vores samtale. Ofte kommer de tilmed først frem efter gentagende famlende forsøg på at finde nogle rammende ord for det, vi taler om. Man kan oplagt diskutere, om vi på denne måde konstruerer eller producerer historierne sammen, og det er næppe helt forkert, men det er en indkredsende eller famlende produktion, der giver mening for informanten i situationen.

I mit arbejde har jeg ikke søgt efter dramatiske historier, men ofte var det netop, det jeg fandt. Man kan selvfølgelig overveje, om jeg alligevel har søgt efter dem, dog uden at være bevidst derom, men det tror jeg, er en lidt bagvendt måde at se situationen på. Derimod er det min opfattelse, at de dramatiske historier er nemmere at bemærke, fordi de umiddelbart gør størst indtryk, og så alligevel ikke; som det siden hen vil fremgå af analyserne i kapitel 7, 8 og 9, er det ofte det mindst dramatiske, som i sidste ende har gjort det største indtryk på mig.

Det empiriske materiale er ikke simpelthen data, som efterfølgende skal undersøges, da undersøgelsen altid allerede er i gang under eksempelvis et interview eller rettere under den eidetiske samtale. I samtalesituationen afprøver jeg således løbende min altid ufuldstændige forståelse eller fornemmelse af fænomenet, og forhåbentlig bliver denne forståelse nuanceret i og med samtalen. Hvorvidt der er forskel på et interview og en samtale, kan man altid diskutere, om end man nok nærmere bør tale om forskellige former for samtaler, der kan være mere eller mindre dialogiske. Selv betragter jeg interviewene eller samtalerne som dialoger, hvor jeg som forsker koncentrerer mig om bestemte spørgsmål, herunder dem jeg stiller til mig selv. Desuden søger jeg videre at udfordre, hvordan spørgsmålene giver mening for dem, jeg taler med. Selve samtalesituationen, såvel som det producerede materiale, indgår i fortsatte undersøgelser af hjemfølelse som fænomen. Når jeg går eideitisk til samtalerne, har det producerede materiale den fordel, at jeg bedre kan fremstille det som en undersøgende tekst og ikke mindst som undersøgende og indkredsende teksteksempler – dog er det stadig bare eksempler på et fænomen, som rækker udover situationen, og den eidetiske undersøgelse kan derfor ikke reduceres til analyse af transskriberede interviews. Jeg vil vende tilbage til mine bearbejdninger af feltnoter og transskriberede interviews i kapitel 6.

Jeg bør måske overveje, om jeg overhovedet kan stole på det, jeg har observeret og ikke mindst det jeg har fået at vide under de forskellige samtaler? Eller med andre ord bør jeg overveje i hvilken udstrækning mine informanter forsøger at iscenesætte sig selv overfor mig som medmenneske eller forsker, og hvordan de forsøger at manipulere min opfattelse af dem og verden? Ligeledes bør jeg nok også overveje, om jeg selv ønsker at se noget bestemt i mine medmenneskers gøren og laden, og derfor manipulerer mig selv til at observere og høre noget andet end det, som så at sige sker og bliver sagt. Overvejelsen er interessant, men meget vanskelig at forholde sig til, for hvordan skal jeg opdage at min informant eller jeg selv fordrejer verden? Det kan næppe herske tvivl om at mine informanter såvel som jeg selv i en eller anden grad gør brug af iscenesættelse. De færreste mennesker er således skurken i deres egen fortælling. Men blot fordi man ikke påtager sig rollen som den slemme, så følger det vel heller ikke, at man nødvendigvis er helten i resten af fortællingen? Under mit arbejde med hjemfølelse har jeg fået fortalt mange halve sætninger uden klare formål, jeg har fået antydet mange skrøbelige drømme, og hørt om usikre mennesker i en moderne verden. Og selvfølgelig har der været livsændrende begivenheder. Det er afgjort iscenesat, men det er for simpelt, hvis samtalen deduceres umulig på forhånd, blot fordi man er notorisk skeptisk. Hvis en eller anden grad af dialogisk eidetik skal fungere, så er det nødvendigt med en vis fælles undren, og det tror jeg faktisk er lykkedes indimellem. At informanten såvel som jeg selv samtidig bevidst og ubevidst søger at iscenesætte os, ændrer ikke ved, at vi også undres over noget sammen.

Nogle etiske overvejelser

Der følger oplagt et etisk ansvar, når man beskæftiger sig med et følsomt emne som hjem, og i særdeleshed når man ligeledes foretager feltarbejde blandt socialt udsatte mennesker. Mange af mine observationer og flere af samtalerne har da også gjort et stort indtryk på mig, og det vil endda være rimeligt at sige, at jeg er blevet berørt af dem. Visse videnskabelige traditioner vil muligvis anskue det som et videnskabeligt problem, at man som forsker bliver berørt af det, man beskæftiger sig med, men jeg vil netop argumentere for det modsatte. Jeg vil således hævde at det er fagligt nødvendigt at kunne mærke det følelsesinvolverede, hvis man overhovedet skal kunne opfange væsentlige nuancer i det sete og hørte. Samtidig vil jeg hævde, at der er en etisk forpligtigelse i at være åben overfor at blive berørt af det, man får fortalt af informanten. Det er ikke en forudsætning, at man nødven-

digvis forstår, endsige er enig med den andens verdensanskuelse, men i og med at man indleder samtalen, ligger der en forskningsetisk forpligtigelse i at være åben overfor den andens følelsesinvolvering. Hvis man vil beskæftige sig med noget følelsesinvolveret, så bør man med andre ord indstille sig på den andens oplevelse, og så vidt muligt forsøge at sætte sig i den andens sted. Således er empati både en forudsætning for en ordentlig forståelse og en etisk forpligtigelse (se Haney 1994). En følelsesinvolveret indstilling står i denne forbindelse ikke i modsætning til en kritisk indstilling, for man behøver ikke at udelade den kritiske dømmekraft, blot fordi man lytter med indføling. Der er især to dybdeinterview, som kan være interessante at nævne for nærværende, da de begge kan være eksemplariske i forhold til at udfolde nogle mere principielle etiske overvejelser. Det ene dybdeinterview er med Susanne, som har forladt sin mand få uger før interviewet, og det andet er med Erik, som er daglig bruger af det sociale værested (se bilag 1).

Under min samtale med Susanne er det tydeligt på mig, at hun ind imellem bliver følelsesmæssigt berørt af det, hun fortæller. Hun har som sådan ikke svært ved at fortælle om sin situation og det at føle sig hjemme, og hun fortæller også gerne om sit forhold til sin tidligere bolig. Det er dog tydeligt på mig, at samtalen vækker nogle stærke følelser i hende. Jeg har efterfølgende talt med hende, hvor hun blandt andet uddyber nogle at mine spørgsmål en smule. I den forbindelse fortæller hun mig, at vores tidligere samtale har været god for hende, og at den har hjulpet hende til at se anderledes på nogle forskellige ting. Den etiske overvejelse går således på, i hvilken udstrækning en eidetisk samtale eller simpelthen et kvalitativt interview, må involvere terapeutiske elementer? Det er nemlig en situation, man næppe kan undgå at støde på, hvis man søger at inddrage menneskers egne erfaringer med følsomme emner. På den baggrund kan det være godt at reflektere lidt over principperne derfor. Helt overordnet synes jeg, at det gør en væsentlig forskel, hvad formålet med samtalen er. Hvis man forud for samtalen, gør formålet klart for informanten, så er det i orden, at der så at sige er terapeutiske virkninger, og det også selvom man som interviewer ikke har særlige forudsætninger for terapeutiske samtaler. Det er til gengæld ikke forskningsetisk forsvarligt at have et terapeutisk formål med en samtale, hvis man ikke har særlige forudsætninger herfor. Hvis formålet med en samtale er at behandle, eller på anden vis at ændre noget ved samtalepartnerens oplevelse af verden, så kræver det særlige kvalifikationer og grundige overvejelser forinden. Jeg mener således, at det er forskningsetisk forsvarligt med tårer under en samtale, eller i forbindelse med et kvalitativt interview, og det er også forsvarligt at forlade informanten med eftertænksomhed. Dertil

kommer, at et forskningsinterview der involverer følsomme emner, afgjort også kræver en større grad af forsigtighed omkring, hvad man overhovedet spørger ind til. En række af mine informanter har haft voldsomme oplevelser i deres fortid, og for flere af dem er det oplevelser, der knytter sig til deres barndomshjem. Det bliver man typisk først klar over under en samtale, men det er yderst vigtigt at være meget opmærksom på, hvor samtalepartnerens grænser går i forhold til det, de har lyst til at fortælle.

I løbet af min samtale med Susanne kommer vi også ind på følsomme emner, dog bliver jeg først ordentlig opmærksom på dem ved senere gennemlæsninger af det transskriberede materiale. Jeg har på ingen måde indtryk af, at Susanne oplevede vores samtale som grænseoverskridende, men det kan være anledning til at opstille et andet etisk spørgsmål. Det er således værd at overveje, hvor mange detaljer, man bør kunne opfange og forstå i situationen, før det overhovedet er forsvarligt at indlede den? Man kan som forsker oplagt have gode og dårlige dage, og man kan være mere eller mindre skarp i sin opfattelse, så hvornår er det godt nok til at indlede en samtale om noget følsomt? Det er svært at give et klart svar, men det handler nok om at forsøge at være opmærksom på samtalepartneren, og hvorvidt denne antyder ubehag i forhold til det, man sammen taler om. Ofte er det nemmere at opfatte og respektere den slags antydninger, end at man nødvendigvis er fuldstændig opmærksom på alt det, som faktisk bliver sagt under en samtale.

Under min samtale med Erik indgår der også stærke følelser, såvel som terapeutiske elementer, men der er også noget særligt, som gør sig gældende for den samtale, og som kan gøres mere principielt. I optakten til samtalen henvender Erik sig til mig, og i den forbindelse nævner han, at han er ensom. Det er svært at tolke anderledes, end at han har brug for én at tale med, og spørgsmålet er derfor, om jeg etisk kan forsvare, at jeg forvandler en sådan medmenneskelig og potentielt skrøbelig samtale til en forskningsrelateret samtale? Man kan også stille spørgsmålet mere principielt og derved overveje, hvordan man afvejer hensynet til nærværende og anerkendende samtale, overfor hensynet til at få indsamlet noget materiale til senere videnskabelig bearbejdning? Ideelt bør de to hensyn selvfølgelig kombineres, men opmærksomheden skal i alle tilfælde fordeles mellem et medmenneskeligt og et videnskabeligt formål. Igen synes jeg, at det handler om, at være klar og eksplicit omkring sit formål, og det er også nødvendigt at gentage sin rolle i løbet af samtalen. Det er således ikke tilstrækkeligt at sige, at personen vil være anonymiseret i de senere bearbejdninger. Man kan også overveje, hvornår det er etisk forsvarligt

at optage en samtale i forhold til at skrive feltnoter efterfølgende, for det apparat man optager på, kan risikere at skabe en vis distance mellem samtaleparterne. Det er under ingen omstændigheder forsvarligt at optage en samtale om følsomme emner, hvis den udsatte person ikke har givet eksplicit samtykke derom.

Der indgår som sagt også observationer i mit feltarbejde ved det sociale værested, så det kan også være relevant at overveje nogle forskningsetiske principper i forhold til observationer af såkaldte udsatte borgere et sted, hvor de i en vis forstand har et frirum. Jeg har selvfølgelig fået lov til at observere på værestedet af de ansvarshavende ledere, men jeg har ikke spurgt hver enkelt, jeg observerer. Det er alment kendt blandt de faste brugere af værestedet, hvad mit ærinde er, men dels kommer der løsere knyttede, eller helt nye brugere til løbende, dels bliver nogle af brugerne stadig mere påvirkede i løbet af dagen. Den første gruppe har således ikke ordentlig kendskab til min rolle, og den anden gruppe får typisk svækket deres dømmekraft, når de bliver mere berusede eller på anden vis påvirkede. Her må et forsøg på et svar nok involvere graden af anonymitet. Jo dårligere jeg kender personen, og denne kender mig, desto mere anonym er jeg også forpligtet på at gøre min fremstilling af det, jeg observerer. Det gælder ikke for optegnelserne i mine feltnoter, hvor jeg beskriver det, jeg tænker, hører og ser. Men anonymiseringen gælder i høj grad for den endelige fremstilling, som bliver publiceret. På spørgsmålet om hvordan man bør forholde sig til påvirkede informanter med svækket dømmekraft, er svaret vel langt hen af vejen, at det bør være på en respektfuld måde. Hvis man fornemmer, at informanten fortæller om noget, denne ellers ikke ville have fortalt, så bør man holde igen med samtaler om følsomme emner. Det er dog ikke noget, jeg er stødt på i særligt stort omfang, for typisk vil den påvirkede hellere foretage sig andre ting end at sidde sammen med mig og tale om at føle sig hjemme.

Det er med andre ord ikke uden etiske udfordringer at lave feltarbejde omkring et sensitivt emne, og særligt ikke blandt udsatte medborgere, men omvendt tror jeg, at man samtidig skal passe på med at umyndiggøre mennesker, som på mange måder er overlevere, og som har været i og klaret situationer, mange andre vil have yderst vanskeligt ved at håndtere. Der indgår som allerede nævnt beskrivelser af oplevelser i mine feltnoter, og jeg er i besiddelse af andre informationer, som vil være upassende at publicere, da de enten involverer informanters traumatiske oplevelser eller omhandler kompromitterende ulovligheder. Det er hverken mit formål eller mit mandat som observerende deltager at afrapportere den slags, også selvom det muligvis kan fungere kontekstuel understøttende i nogle af mine senere

undersøgelser. Jeg har lagt stor vægt på fortrolighed, og jeg har indgået aftaler med enkelte af mine informanter omkring, hvad jeg beskriver i den endelige afhandling. Disse aftaler involverer ikke omskrivninger af indholdet i oplevelsen af hjemfølelse eller etablering deraf, men berører udelukkende den kontekstuelle rammesætning for et par af beskrivelserne i mine senere empiriske undersøgelser. I det følgende kapitel vil jeg kortfattet gennemgå afhandlingens kapitler for herved at give et overblik.

Kapitel 3

Afhandlingens opbygning

For at give et mere fyldigt overblik over afhandlingens opbygning vil jeg i det følgende kortfattet gennemgå de resterende kapitler og præsentere deres indhold og tiltænkte formål. Efter denne gennemgang følger således kapitel 4, hvor jeg vil se nærmere på ordet 'hjem' og udfolde dets etymologi, for at give en bedre fornemmelse for bredden i dets betydning. Herefter følger et afsnit om ord, der på forskellig vis minder om hjemfølelse, og det skal hjælpe til at indkredse undersøgelsesfeltet yderligere. Jeg vil dernæst se nærmere på det diffuse ord 'følelse' for at vise nogle af de mange uklarheder, der kredser omkring det, og for at vise at det er langt fra selvindlysende, hvad man skal forstå ved følelser. Herefter følger et afsnit om nostalgi, da det på en overfladisk måde ofte bliver forbundet med hjem, men uden at man inddrager den oprindeligt medicinske side i forståelsen, hvilket ellers kan hjælpe til at sætte fænomenet ind i en lidt anden kontekst. Afslutningsvis i kapitlet vil jeg præsentere en lettere mytisk forbindelse mellem hjemmet og ildstedet, som dels viser en meget konkret historisk tilknytning, dels kan hjælpe til at fremdrage noget muligt underliggende ved det moderne hjem. Samlet har kapitlet til formål at destabilisere den almindelige forståelse af en række begreber og videre åbne op for diskussioner omkring, hvad der overhovedet kan forstås ved hjemfølelse.

Kapitel 5 har til formål at introducere til væsentlig forskning i hjemfølelse. Der inddrages ældre såvel som nyere forskning, og der lægges overvejende vægt på forskellige teoretiske forståelser af, hvad hjemfølelse er og hvordan denne følelse etableres, herunder fremhæves de betingelser, som typisk skal være opfyldt for at føle sig hjemme. Kapitlet har en vis underliggende historisk opbyggelighed, og lægger derfor ud med at beskrive Hegels ideer om det uhjemlige moderne samfund, og hvordan vi, ifølge ham, må forsone os med det. Afsnittet skal oplagt hjælpe til at vise, at hjemfølelse ikke er et nyt fænomen, men at det derimod er mindst ligeså gammelt som det moderne samfund. Dernæst følger et afsnit om Marx'

antropologi og hans kritiske betragtninger om den fremmedgjorte fattige boliglejer i det kapitalistiske samfund. En lejer der ikke kan føle sig hjemme uden at have større kontrol over det sted, hvor han bor. Herefter inddrager jeg en klassisk tekst af Freud om det uhjemlige, da den kan hjælpe til at fremdrage en særlig side af det hjemlige, såvel som en bedre forståelse af den uro, man kan opleve, hvis man ikke føler sig hjemme. Dernæst følger et længere afsnit, hvor jeg præsenterer Heideggers eksistentielle forståelse af 'befindlighed' og menneskets uhjemlige 'i-verden-væren'. Herudover kommer jeg ind på det såkaldte 'vedhåndenværende' som en mild form for hjemfølelse, da det er noget, man har tilegnet og indgående er bekendt med. I forlængelse heraf introducerer jeg til Bollnows antropologiske filosofi, da han på forskellig vis beskæftiger sig med etablering af hjemlighed i det moderne samfund, og det især med fokus på boligen. Herefter følger et afsnit om Buckleys forståelse af henholdsvis den mundane og den primodiale hjemfølelse, hvilket kan bidrage med en række nuancer til forståelse af hjemfølelse og forudsætningerne derfor. Dernæst følger en præsentation og kritik af den meget brede og mangetydige humanøkologi, inden for hvilken forskellige undersøgelser af hjemrelaterede spørgsmål er blevet foretaget. Herunder ser jeg nærmere på Uexkülls forståelse af 'Umwelt', Gehls forståelse af 'bo-behov' og Proshanskys forståelse af 'place-identity'. På den baggrund introducerer jeg til Graumanns forståelse af 'appropriation', som han eksplicit knytter til etablering af hjemfølelse. Dele af Graumanns tankegang vil løbende blive inddraget i de senere analyser og diskussioner. Herefter følger en præsentation af humanistisk geografi, hvor jeg bl.a. kommer ind på Tuans forståelse af steder som 'fields of care' og Sacks forståelse af 'territorialitet'. I forlængelse heraf viser jeg nogle eksempler på hjemmets antropologi, hvorunder jeg kritiserer Ingolds forståelse af 'dwelling' i forhold til at forstå hjemfølelse. Jeg præsenterer desuden Vachers etnografiske undersøgelser af hjemfølelse, idet han, som jeg, har en tilegnelsesteoretisk tilgang til etablering af hjemfølelse. Endelig ser jeg nærmere på nogle nyere danske publikationer om hjemfølelse, hvor jeg kritisk forholder mig til Bech-Danielsens undersøgelser af hjemfølelse for parcelhusejere, og ikke mindst går jeg tæt til Winthers ph.d.-afhandling om hjemlighed. Afslutningsvist sammenfatter og præsenterer jeg min egen teoretiske position, udviklet på baggrund af kapitlets undersøgelser.

Som overgang fra de teoretiske undersøgelser og de efterfølgende empiriske undersøgelser, præsenterer og diskuterer jeg i kapitel 6 mine bearbejdninger af mit empiriske materiale. Formålet er indledningsvist at gøre det klart, hvordan min eidetiske tilgang adskiller sig fra vanlig etnografi. Dernæst præsenterer og

begrunder jeg, hvordan de efterfølgende tre kapitler er blevet til, herunder hvordan mine feltnoter og transskriberede interviews er blevet bearbejdet og skrevet om til fænomenologiske beskrivelser i form af 48 paragraffer, der hver især og på varierende vis, søger at belyse hjemfølelse og etablering deraf.

I det følgende kapitel 7 præsenterer jeg de første 15 paragraffer. Kapitlet har overvejende omdrejningspunkt i forskellige former for tab af kontrol over de nære omgivelser, og skal hjælpe til at belyse de væsentlige træk ved og forudsætninger for hjemfølelse, og hvordan følelsen etableres. Jeg udfolder også på forskellig vis, hvordan frihed fra andres påtrængenhed og regler er væsentlige forudsætninger for at føle sig hjemme. Undersøgelserne rækker udover overskriftens temaer, og inddrager således også forskellige oplevelser af uhygge. I kapitlet fortsætter jeg desuden en begrebslig indkredsning af oplevelsen af hjemfølelse.

Herefter følger kapitel 8, hvor jeg søger at belyse hjemfølelse ud fra forskelligartede erfaringer med hjemløshed og ligeledes erfaringer med alenehed. Kapitlet indeholder 15 paragraffer, der kredser om hjemløshed og alenehed, men det rækker også udover disse temaer, idet jeg inddrager tilknyttede erfaringer omkring eksempelvis kedsomhed, meningsløshed med ophold i sin egen bolig, gæstfrihed i andres bolig, positive erfaringer med hjemløshed, anerkendelse af ens tilstedeværelse og igen oplevelsen af uhygge.

I kapitel 9 udfolder jeg de sidste empiriske analyser i form af 18 paragraffer. Jeg ser således nærmere på forskellige former for hjemliggørelse og uhjemliggørelse, der involverer mangfoldige hverdagspraksisser såvel som ting. Kapitlet kredser især omkring varierende måder, hvorpå mine informanter tilegner sig de steder, hvor de bor. I løbet af beskrivelserne kommer jeg både ind på prægning af og tilvænning til omgivelserne, og hvordan sådanne måder at tilegne sig omgivelserne på kan understøtte etablering af hjemfølelse.

På baggrund af de teoretiske undersøgelser i kapitel 4 og 5, og de empiriske undersøgelser i kapitel 7, 8 og 9, vil jeg i kapitel 10 afslutningsvist sammenfatte og diskutere, hvad man kan forstå ved hjemfølelse, og jeg vil skitsere nogle bud på, hvordan denne følelse bliver etableret. Jeg lægger især vægt på og præciserer begrebsliggørelse af hjemfølelse som en særlig befindlighed. Derudover søger jeg at præsentere nogle af de tilegnelsesprocesser, som teoretisk kan hjælpe til at forstå, hvordan etablering af hjemfølelse finder sted. Dernæst oplister jeg nogle væsentlige

betingelser eller forudsætninger, som typisk skal være opfyldt, førend man kan føle sig hjemme. Jeg slutter kapitlet af med nogle mere overordnede overvejelser omkring afhandlingens resultater, og skitserer videre perspektiver for arbejdet.

Kapitel 4

Følelser og hjem

Det er langt fra klart, hvad der skal forstås ved 'følelser', og det er heller ikke klart, hvordan denne følelse er forbundet til 'hjem'. At følelser er 'noget', kan man næppe være i tvivl om, men at sætte præcise eller blot forholdsvis præcise ord derpå, kan være ganske vanskeligt. Da hele formålet med denne afhandling imidlertid er at undersøge et følsomt fænomen, synes det uomgængeligt at komme lidt nærmere ind på, hvad der egentlig *kan* forstås, eller måske endda *skal* forstås ved 'følelser'. Det samme forhold gør sig gældende for 'hjem', hvor det langt fra er klart endsige simpelt at udrede, hvad der egentlig skal forstås derved. Dette kapitel har således til formål at belyse nogle helt centrale ord, som ofte bringes i anvendelse, når der tales om hjemfølelse. Jeg forsøger især at vise sproglige uklarheder og flertydigheder. Udover at dvæle ved ordene 'følelse' og 'hjem', vil jeg også præsentere en række ord og ideer, der strengt taget ikke kan kaldes for hjemfølelse, men som minder så tilpas meget derom, at de bør nævnes, for derved at berige forståelsen af hjemfølelse som fænomen. Der er ikke tale om et egentlig oversigtsstudie i familiære eller synonyme ord, men dog en relativt omfattende palet af lignende ord, som kan virke til at fremhæve nogle sprog- og meningsnuancer, der ellers kun vanskeligt giver sig til kende. De familiære ord er primært fundet i faglitteratur, der beskæftiger sig med hjem og boliger. Jeg vil herefter udfolde ideer omkring 'nostalgi' en smule, da det ofte bliver brugt som en kritisk indvending, når man skal forholde sig til spørgsmål omkring hjem. Jeg vil videre kortfattet berøre forbindelsen mellem hjemmet og ildstedet. I det efterfølgende kapitel 5 vil jeg gå mere ned i detaljerne i en række publikationer, der på forskellig vis beskæftiger sig mere direkte med hjem og hjemfølelse. Nærværende begrebsdvælende og bagudskuende kapitel har således dels til formål at indkredse, hvad vi overhovedet skal forstå ved hjemfølelse, dels skal denne forståelse hjælpe til bedre at kunne forholde sig til og diskutere litteraturen i de følgende kapitler.

I forbindelse med at forstå uklare ord gør Hans Lipps sig nogle interessante overvejelser omkring sammenhængen mellem ord og betydning. Lipps' ide er kort sagt, at nok er der en fælles betydningskerne eller grundbetydning ved ord, men kernen kan ikke forklares. Hvad et ord egentlig betyder, kan ifølge Lipps ikke forklares, men kan kun vækkes gennem eksempler (Lipps 1959:93-4)[4]. Kun gennem det konkrete eksempel kan man tvinges i den 'retning', der fastholdes i alle anvendelser af ordet (dets 'abwandungen'). Således viser betydningen sig som en retning, der fastholdes i alle anvendelser, og som opfyldes af det sagligt set mest forskellige (Pahuus 1995a:24, Lipps 1959:90-94). Der er hverken tale om en idealistisk forståelse af ord og heller ikke tale om en eller anden form for radikal kontingens, hvor betydning er vilkårligt givet eller alene bestemt af situationen, da der trods alt i og med en retning, netop er givet en retning for betydningen forud for anvendelsen. Således forudsætter den konkrete brug af et ord i en given situation en form for meningsfuld genkendelighed, der betinger rammerne for sprogbrugen. Dette gælder også hjemfølelse som ord, såvel som fænomen. Lipps forståelse af meningen med ord, ligger således i fin forlængelse af Husserls overvejelser om morfologisk vage genstande. Mening er funderet på konkret anvendelse og anvendelse er ikke givet med mental klarhed men derimod som levet erfaring. Om det så er betegnelsen eller genstanden som er vag, kan man altid tænke videre over. Diskussionen om ords betydning er imidlertid interessant i forhold til at belyse ordet 'hjemfølelse', og hvad ordet overhovedet betyder, for det er ikke givet, at man overhovedet kan give en forklaring af, hvad det betyder, men må nøjes med at antyde en retning. Det bør i den forbindelse anføres, at man heller ikke kan finde meningen med et ord ved at undersøge de mindre dele, hvoraf ordet består. Meningen er nok nærmere at finde, som Lipps anfører, i den retning eksempler på ordets anvendelse giver. Man kan imidlertid godt bruge en undersøgelse af et ords dele til at kvalificere forståelsen af ordet i dets anvendelse, så i det følgende vil jeg forsøge at udfolde, hvad man kan forstå ved ordet hjem.

4 Således skriver Hans Lipps i sin 'Untersuchungen zu einer hermeneutischen Logik': "Der Bedeutungsgehalt solcher Wörter kann nicht erläutert, sondern nur durch Beispiele erweckt werden. Nur durch die Konkretion von Beispiele kann man in die Richtung gezwungen werden, in der dasjenige liegt, wofür etwas das Wort ist." (Lipps 1959:93-94).

Ordet 'hjem'

Som sagt har denne afhandling til formål at holde fast på en undren over et fænomen, som for mange mennesker forekommer fuldstændigt selvfølgeligt. Selvfølgeligheder i den sociale verden har det dog med at dække over sammenhænge, der er alt andet end naturlige, idet de ofte indgår i underliggende meningsstrukturer, som så videre kan knyttes an til eller indgår i sociale distinktioner og hierarkier. Med Lipps in mente kan det dog ofte være vanskeligt at beskrive, hvad man egentlig forstår ved et ord. Selv hvis denne beskrivelse bare er en pragmatisk beskrivelse, der ikke fordrer eksakthed. En hyppig anvendt måde at omgås dette alt for tætte forhold til ords betydning og brug, er at anskue dem etymologisk og historisk. I 'Ordbog over det danske sprog' (1926), herefter ODS, kan man således finde følgende passage i opslaget om "hjem":

> "(…)hus, lejlighed osv., der er en persons ell. især en families faste bopæl; (fast) bolig; næsten kun om boligens indre (lejligheden, stuerne, m. indbo og hvad dertil hører) og oftest m. henblik paa boligen som sæde for familielivet, som sted, hvor man søger hvile, ro, hygge olgn. efter arbejdet; ogs. (meton.) om selve familien, husstanden, og dens husholdning, samliv olgn".
>
> (ODS 1926: bind 8).

Umiddelbart står der ikke noget uventet i fremstillingen, der i det store hele synes at minde om den almindelige sprogbrug, man kan finde anvendt i dag. Det er en betegnelse for boligorientering, for orientering mod familielivet og for orientering mod et konkret sted. Det fremgår klart, at der er tale om noget stabilt, hvor ro og hvile er i centrum. Man kan videre læse i opslaget, at "hjem" er:

> "(…)[et] sted, hvor en ting, et forhold (i særlig grad, fortrinsvis) findes, hører til, ell. hvorfra det egl. stammer; (særligt, gunstigt, idealt) tilholds-, tilflugts-, fristed, ly for noget. (især i forb. m. gen. ell. præp-led m. for, der angiver den ting, det forhold, som præger ell. hører til stedet)". (ODS 1926: bind 8).

Der inddrages flere aspekter her, som er værd at bemærke. Særligt det at noget 'hører til' eller 'stammer fra'. Det er oplagt, at når noget 'hører til' eller 'stammer fra', skal det forstås i forhold til en orden, ordning eller organisering af verden. Der forudsætter med andre ord, at der er andre steder, hvor 'en ting' eller 'et forhold' ikke hører til eller stammer fra. At opslaget er fundet i en ordbog fra 1926

synes ej heller at gøre indholdet uaktuelt. Det er også muligt at finde mere kuriøse ordbogsopslag på ordet 'hjem'. At ordet "hjem" oplagt ikke blot er en neutral betegnelse for en lokalitet eller et sted, kan man yderligere fremhæve, hvis man slår ordet 'hjem' op i Larousses psykologileksikon oversat fra fransk i 1965, hvor man finder følgende beskrivelse:

> "Hjem, det miljø, mennesket lever i. – Hjemmet, som har en vis indvirkning på individets organisme og psykologi, er ensbetydende med et biologisk (beskyttelse mod kulde og forskellige farer) og en [sic!] moralsk (afslapning) behov. Det er samtidigt tilflugtssted og det geometriske sted for følelseslivet, det sted, hvor de socio-affektive forbindelser har frit spil. Den nervøse ligevægt afhænger for en stor del af boligens kvalitet. Hvis pladsen bliver for snæver, bliver resultatet en uheldig promiskuitet, og afslapning bliver så godt som umulig; mødrene sender børnene ud at lege på gaden, ægtemændene kommer hjem så sent som muligt. Forråelse af familielivet, alkoholisme, ungdomsforbrydelse, mentalforstyrrelser står i nær forbindelse med dårlige boligforhold". (Larousse 1965:86-7).

Der står meget i opslaget, som er værd at reflektere over. Det konstateres, at hjemmet er et miljø, et slags menneskeligt habitus. Det bliver tilsyneladende underforstået, at hjemmet er for en familie bestående af mand, kone og børn. Hvis dette miljø arealmæssigt er for begrænset, vil der opstå en lang række bivirkninger. Denne tankegang lægger fint i forlængelse af Rybczynskis beskrivelse af ideerne bag udviklingen af det borgerlige hjem, og hvordan denne boformspraksis står i modsætning til middelalderens langt mere sammensatte boligstand (1987:25-36). Hjemmet er i Larousses opslag enten en betegnelse for en særlig småborgerlig forståelse af hjem eller en ideologisk fremstilling af den rette forståelse af hjem (se også Hareven 1991:258-9, Øllgaard 2011:41). Som sådan bør dette opslag kun betragtes som en åbning af et ords betydning, men det er dog en åbning, som har en vis genklang og som også aktuelt kommer til udtryk i hverdagen.

Hvis vi historisk bevæger os længere tilbage i tid, kan vi finde en noget anden betydning af ordet 'hjem'. Ifølge Rybczynski (1987:61-2) kommer det engelske 'home' af det angelsaksiske ord 'ham', der refererer til "dwelling, house, estate, village". Ordet 'home' har ifølge Rybczynski ikke nogen ækvivalenter i de latinske og slavisk europæiske sprog. Tysk, dansk, svensk, norsk, islandsk, hollandsk og engelsk har alle ensklingende ord for det engelske 'home', således: 'nach Hause'

eller 'heim' (tysk), 'hjem' (dansk), 'hem' (svensk), 'hjem' (norsk), 'heim' (islandsk), 'huis' eller 'naar huis' (hollandsk). Og alle stammer de ifølge Rybczynski fra det oldnordiske 'heima' (1987:61-2). På oldfrisisk bruges 'hem' til at betegne "home" eller "village", hvor det oldnordiske 'heimr' betegner: "residence, world", det gotiske 'heims' betegner "village", hvad det Lithauiske *kaimas* også gør. Man kan finde en tilsvarende beskrivelse på dansk i ODS. Ifølge Hollander (1991) synes de ovennævnte germanske ord for 'hjem' at stamme fra det indo-europæiske 'kei', som antyder at 'ligge ned', 'en seng' eller 'en briks' (eng: couch). Ordet 'kei' antyder også noget 'kært' og 'elsket', og samtidig antyder det noget 'hjemsøgt' (Hollander 1991:44).

Etymologisk set virker det ikke som om, at der er nogen entydig sammenhæng mellem betegnelsen 'hjem' og 'boligen' som bygning og praksis, da 'hjem' i de germanske sprog lige vel kan referere til gården, bygden, hjemstedet, landsbyen såvel som et større områder (se Bjorvad & Lindeman 2000:380-1, Sandnes & Stemshaug (red.) 1997:203). Det er dog vigtigt at bemærke, at der hele tiden er tale om bofasthed, og ikke bare et midlertidigt ophold. Filosoffen Arno Viktor Nielsen har videre bemærket at 'hjem' er en betegnelse, der hører Nordeuropa til, og det synes umiddelbart også at blive bekræftet i gennemgangen ovenfor. Om det faktisk er tilfældet, tør jeg ikke afgøre. Således har Michael Jackson (1995) fundet hjemlignende betegnelser hos det tidligere nomadiske Warlpiri-folk, som færdes i områder i det centrale Australien. Her findes eksempelvis ordene "ngurra" og "yirraru kanpa nyinami", som henholdsvis betegner "homeplace, camp, hearth, country." og "longing for your home (literally your sitting place)" (Jackson, M. 1995:19). Der er oplagt tale om en anden sprogstamme en den germanske, men anvendelsen synes ikke at være fuldstændig ulig den nordeuropæiske. Når der tales om 'sitting place', er det forstået som den sociale samling omkring ildstedet, der vel at mærke involverer en form for invitation for at kunne tilslutte. Jeg vil vende tilbage til forholdet mellem ildstedet og hjem nedenfor. Man kan også finde brug af ordet hjem (eng. home) i Lewis Henry Morgans (1881) undersøgelser af husholdninger blandt amerikanske aboriginals, såsom når han nævner cherokee indianernes udtryk "sinnawàh nà wóra" for at udtrykke at den store ørn er kommet hjem (Morgan 1881:55). Måske kan James Littlejohns (1960) undersøgelser af det Vestafrikanske Temne folks brug og forståelse af deres huse også siges at være udtryk for en relation, der rækker udover en simpel bolig og hen mod noget hjemligt. Uden at Littlejohn dog gør brug af betegnelsen hjem i den forbindelse, men bruger dog ordet 'dwelling' til at beskrive relationen (Littlejohn 1960:71). I

alle tre tilfælde er det selvsagt engelsktalende antropologer, der tolker og oversætter ord og praksis til noget hjemlignende.

Som allerede anført kan man ikke finde meningen med et ord i definitoriske leksikale opslag, særligt ikke når disse alene omtaler gammel brug. Man kan dog bruge disse antydninger til at få en fornemmelse for en anden brug end den aktuelle. Og her synes det tydeligt, at 'hjem' tidligere også kunne refererede til landsbyen i lige så høj grad som til boligen. Det er selvfølgelig ikke et argument imod, at den boligorienterede brug i dag ikke er legitim, blot at den boligorienterede forståelse ikke er selvindlysende. Brugen af ordet hjem kan i flere af ovennævnte betydninger lige så gyldigt henvise til landsbyen som bofast sted. Det synes ikke urimeligt at det før-moderne menneske (i Nordeuropa) har en betegnelse for et orienteringssted, der er anderledes end det moderne menneskes, idet hverdagspraksis simpelthen har været en anden. Helt overordnet er det næppe meningsfuldt at gøre brug af en boligorienteret forståelse af hjem endsige hjemfølelse for store dele af befolkningen, før vi når op i begyndelsen af det 20. århundrede. For en overvejende del af den europæiske befolkning er boligen ikke et hjem i moderne forstand, men et rum hvor der ydes en vis beskyttelse mod vejrliget. I byerne var rummene små og der boede mange mennesker sammen. Privathed var ikke en del af boligens hverdag (se Rybczynski 1987:22ff).

Familiære begreber til hjemfølelse

Det er muligt at finde en længere række af ord, som ligner eller så at sige ligger i omegnen af ordet 'hjemfølelse'. Således har Winthers ph.d.-afhandling titlen 'hjemlighed' (2006), ligesom Højlund beskriver 'hjemlighed' i døgninstitutioner for anbragte børn (2009). Fænomenet 'hygge' er omdrejningspunktet i Linnets ph.d.-afhandling (2010), og det synes for mange mennesker at lægge sig tæt op af fænomenet hjemfølelse. Kombinationen af ordene til det forstærkede udtryk 'hjemlig hygge' kan man også støde på i hverdagssproget, i livsstilsmagasiner, såvel som i en titel på en plade af kunstnerkollektivet Røde Mor fra 1976. Man kan tale om 'hjemlig atmosfære' som en særlig kvalitet ved et sted, der ikke nødvendigvis er en bolig, men som alligevel tilskrives nogle positive og ofte indbydende kendetegn, som ligner dem, der kan findes i boligen. Man taler om 'tilknytning', som en særlig forbundenhed, der på listig vis inddrager en reb-metafor til beskrivelse af relationen mellem menneske og sted. Man taler videre om at 'høre hjemme',

og det er egentlig en mærkværdig betegnelse, for hermed antydes både noget, der angår lyd og noget der angår at 'høre til' og således en ordning af verden. Der er uden tvivl flere hjemrelaterede betegnelser, end de her anførte, men det er ikke afgørende for nærværende. Det er derimod at vise, at der er en mangfoldighed af betydninger, som kan antydes, når der tales om hjem og som alle synes at kredse om det samme, nemlig at begribe (positive) følelsesmæssige relationer til et sted. 'Hjemfølelse', 'hjemlighed' og 'hygge' giver ikke mening medmindre det på en eller anden måde relateres til et sted. Eller rettere kan man nok sige, at det stedslige typisk er underforstået ved det fænomen, jeg forsøger at belyse – det fænomen jeg vælger at kalde for 'hjemfølelse'. På norsk taler man om 'hjemmekoselig' og på svensk om 'hemtrevlig', der som det danske 'hjemlig' ikke direkte angår hjemmet, men derimod også kan anvendes til beskrivelse af andre steder.

Da en stor del af faglitteraturen med relevans for denne afhandling er skrevet på engelsk, virker det oplagt at præsentere nogle af de begreber, man typisk finder her. På engelsk taler man således om 'feeling at ease', som især synes at have at gøre med en kropslig erfaring af ro eller fravær af stress (fx Buckley 1971:205). Rybczynski fokuserer især på ordet 'comfort', som har sin egen historie, idet ordet ændrer sin betydning flere gange, og i løbet af 1800-tallet og finder særlig anvendelse til at beskrive 'bourgeois coziness' i geogianske England, hvor det udramatiske søges indfanget, og meningen med ordet tager en betydning, der til forveksling kan minde om betydningen af ordet 'hjemfølelse' (Rybczynski 1987:120). Af andre ord kan nævnes 'snugness' (Vidler 1992:36, 'at-easeness' (Buckley 1971:205) og 'homeyness' (McCracken 2005) som alle synes at minde om brugen af det danske ord 'hygge'. Man kan også tale om 'sense of home' (Dovey 1985) som en særlig hjemlig fornemmelse. Når jeg skriver om 'hjemfølelse' synes det således at modsvare de engelske betegnelser 'feeling at home' eller 'sense of feeling at home', hvor sidstnævnte understreger det følelsesbetonede, frem for de mere hyggeorienterede betegnelser. På den anden side tror jeg, at de mere eller mindre skriver om det samme bare med forskellige analyser i tankerne.

I den engelsksprogede faglitteratur bliver ordet 'belonging' ofte foretrukket, særligt inden for sociologisk inspireret litteratur, og det synes nogenlunde at modsvare det danske ord 'tilknytning'. Her er det især betegnelsen 'identitet' som inddrages, og det især i forhold til sociale kategorier såsom nation, klasse, køn, race og seksuel orientering (se fx Yuval-Davis 2011:10ff.). Det engelske begreb 'place attachment' er også en metafor, man ofte kan finde anvendt i litteratur, der beskæftiger sig med

menneskers følelsesinvolverede relationer til steder (se fx Duyvendak 2011:11-6, Altman & Low (red.) 1992). Jeg vil siden hen vende tilbage til nogle af de tekster, der beskæftiger sig med 'belonging' og 'place attachment'.

Ordet 'følelse'

Da jeg gik i gang med mit projekt om at undersøge fænomenet hjemfølelse, troede jeg indledningsvist, at det ville være nogenlunde klart, hvad der skulle forstås ved en følelse. Det vidste sig imidlertid hurtigt, at jeg havde svært ved at finde noget god litteratur derom. Hvad man mere præcist skal forstå ved følelser synes at være stærkt underteoretiseret (se Johnson 2007:53-4).

Inden for psykologien skelner man normalt mellem to slags følelser. For det første følelser som er en type sansning, hvilket vil sige den taktile berøringssans og den kinæstetiske stillingssans. Det er umiddelbart ikke denne form for følelser, jeg søger at få en bedre forståelse af. Den anden type følelser er en oplevet affektiv tilstand for eksempel vrede eller frygt. Ordet "emotion" bliver til tider brugt til at adskille denne anden type følelse fra den første. De grundlæggende emotioner bliver ofte anført som afsky, frygt, glæde, overraskelse, sorg og vrede. Tankegangen er, at de grundlæggende emotioner er blevet suppleret af mere komplekse emotioner i løbet af evolutionen såsom skyld, skam, anger, jalousi, flovhed, hengivenhed, ømhed, empati osv. En del af de mere komplekse emotioner kan ses som underkategorier af de grundlæggende emotioner, fx kan glæde deles op i fryd, morskab, ekstase, lyksalighed og stolthed (Gade 1997). Nogle gange tales der om fornemmelser og sindsbevægelser i stedet for følelser, således at smerte, lyst og berøring er fornemmelser (eng. feelings, ty. empfindungen) og sindsbevægelser modsvarer det engelske 'emotions'. Brugen af betegnelserne 'fornemmelser' og 'sindsstemninger' afklarer dog ikke ret meget, særligt ikke da den hyppige brug af betegnelsen 'følelser' i hverdagssproget, ikke indfanges deri. Når jeg således skriver om følelser i almindelighed, er det 'emotioner' såvel som 'sindsbevægelser'. Den enkeltes følelser er i denne forstand som regel så komplekse, at de hverken kan reduceres til de begrebslige kategorier eller til en præcis sammensætning af disse. Det samme gør sig måske også gældende for hjemfølelse. Ifølge Rosenwein er evnen til emotioner universelle for mennesker:

> "The physical and mental capacity to have emotions is universal, but the ways those emotions ate themselves elicited, felt, and expressed depend on cultural norms as well as individual proclivities". (Rosenwein 2002:836-7).

Og det er jo altid interessant, når man støder på universalier. Hvordan man præcis skal forstå en sådan hævdelse, kan man jo diskutere, men som sådan er det et udfordrende spørgsmål i mit projekt, om hjemfølelse er et universelt fænomen. Om 'hjemfølelse' dækker over nogle andre følelser eller om det udelukkende er et arbitrært kulturelt fænomen, er også et vigtigt spørgsmål.

Til tider bliver emotioner fremstillet som kortvarige 'følelser', hvormed følelser omvendt antages at betegne tilstande af længere varighed (fx Hubbard 2005:121). Et sådant temporalt forsøg på definering hjælper dog kun i begrænset omfang, men det synes alligevel rimeligt at antage, at hjemfølelse opleves over længere tid og ikke blot momentant, og det selvfølgelig samtidig med at hjemfølelse nødvendigvis også må opleves i øjeblikket. Hvor længe 'længere varighed' er, kan være vanskeligt at sige, hvorfor den relative definition tenderer at blive så prædikativ vag, at den ikke rigtigt hjælper til at kvalificere en begrebslig afklaring. Duyvendak (2011) beskriver forskelle og ligheder mellem 'emotioner', 'følelser' og 'affekter' og viser at i litteraturen bliver de brugt på overlappende vis, så det kan være temmelig vanskeligt eller måske ligefrem umuligt at opstille et bare nogenlunde autoritativt svar på, hvad der henholdsvis er emotioner, følelser og affekter – hvad Duyvendak da heller ikke forsøger på, men lader læseren stå uafklaret tilbage. Udover følelser, emotioner, affekter og stemninger taler man til tider om 'aura' og om 'atmosfære', som ligeledes er flygtige betegnelser for noget, som er vanskeligt at sætte præcise ord på (se Lehnert 2011:9).

For visse forskere som studerer affekter eller affektive tilstande, er den egentlige forskel mellem stemninger og emotioner varigheden. Emotioner er i den sammenhæng korte og stemninger af længere varighed. Nogle foreslår, at der følger ansigtsudtryk med følelser og ikke med stemninger. Videre argumenter nogle for at emotioner følger efter forudgående genkendelige hændelser, hvor det forudgående ikke nødvendigvis er identificerbart for stemninger (Davidson 1994:51). Mit formål for nærværende er ikke at afgøre mulige distinkte forskelle, men blot at gøre det mere præcist, hvad der kan forstås ved hjemfølelse. Hvis varighed er et centralt træk, minder hjemfølelse nok mest om en stemning. Det samme gælder nok også for ansigtsudtryk, men den er vanskeligere, for hvor meget ændring i

ansigtsudtryk skal der til? Hvis hjemfølelse implicerer ro, implicerer det velsagtens også et eller andet ansigtsudtryk. Hvad angår forudgående genkendelige hændelser synes det mere kompliceret, for hjemfølelse forekommer ikke blot at følge efter tidsligt forudgående hændelser, men i højere grad at være stedsligt forbundet til et konkret her og nu.

Inden for kognitivistiske psykologiske retninger bliver følelser ofte forbundet med følelsesrelaterede signaler, såsom forøget hjerterytme og forøget åndedræt. Det gør de, fordi følelser her bliver forstået inden for en forklaringsramme, derved at følelser hjælper til at vurdere, hvorvidt man skal kæmpe eller flygte i en given farlig situation. Der er i denne forståelse med andre ord tale om en slags grundlæggende (før-sproglig) dømmekraft (se Rosenwein 2002:836). Det gør sig imidlertid ikke gældende ved 'følt' hjemfølelse – snarere tværtimod. Her er pulsen og åndedrættet typisk mere afdæmpet end ellers. Hvis man overvejer lignende 'følelser', hvor pulsen er lavere, kan man nævne følelsen af tryghed, følelsen af ro, og velsagtens også følelsen af mæthed og behagelig varme. Det er følelser af ret forskelligt ophav, men det kan måske hjælpe til at forstå brugen af metaforer, der knyttes til hjemfølelse.

Inden for historiefaget kan man finde en tradition, der beskæftiger sig med følelsernes historie, og der er forskere inden for denne tradition der bekender sig til en såkaldt 'emotionologi', der er inspireret af sociologien og psykologien, og som søger at udvikle en slags lære eller logik for følelserne, således som de kommer til udtryk på til forskellige tider og steder i historien. Her beskæftiger man sig især med socialt definerede regler for følelser eller emotioner for hele samfundet eller særlige sociale grupper. Typisk handler sådan historisk forskning om regler for vrede og hvordan vrede på acceptabel vis kan komme eller lades komme til udtryk. Det er så at sige et historisk blik på forskellige måde at tøjle, kontrollere eller kultivere følelser af forskellig art (Rosenwein 2002:824ff, se også Benthien et al 2000). Rosenwein lægger op til en nuancering af følelsernes historie, idet hun inddrager emotionelle stile, emotionelle grupper (eng. communities), emotionelle afløb og emotionelle tilbageholdenheder for enhver historisk periode. Der er vel nærmest tale om en form for følelsernes strukturalisme, der dog overser, hvordan følelser opleves. Det er uden tvivl vigtigt at forstå, at følelser ikke bare er følelser, men derimod kultiverede fænomener. Det er imidlertid heller ikke bare kultiverede fænomener, men også oplevede fænomener, og hvis de skal forstås, er det vigtigt også at inddrage det forstående aspekt.

Nostalgi og hjem

Når der bliver talt og skrevet om hjem, bliver ordet 'nostalgi' ofte hurtigt inddraget. Den moderne brug af ordet nostalgi knytter for det meste an til en særlig længsel efter noget, som reelt eller forestillet har været, men som ikke længere er til. Som udtryk for denne forståelse, kan man læse følgende rammende citat at den franske filosof Gaston Bachelard, der indgående har arbejdet med spørgsmål omkring hjem:

> "I do not dream in Paris, in this geometric cube, in the cement cell, in this room with iron shutters so hostile to nocturnal subjects. When I dream well, I go yonder, to a house in Champagne, or to a few houses within which the mysteries of happiness are destilled". (Bachelard i Vidler 1992:65).

Det moderne Paris mangler noget ifølge Bachelard. Han drømmer sig væk til det rurale Champagne eller måske tilbage til sin barndom. Typisk bliver ordet 'nostalgi' anvendt i forbindelse med kritik af sådanne former for drømmeri og kritikken bliver særligt udtrykt af personer med hang til det moderne. Man kan genfinde en tilsvarende drømmen sig væk i Bachelards poetiske undersøgelse af boligen (Bachelard 1994[1958]). Dvælen ved hjemrelaterede emner er således oplagt i risikozonen for en nostalgisk kritik, men kritikken bør ramme det problematiske, og ikke emnet hjem eller hjemfølelse som sådan. Det virker derfor oplagt at udfolde tankerne omkring nostalgi en smule mere, for derved at kvalificere kritikken.

Man kan allerede finde beskrivelser af en form for hjemve i den antikke græske litteratur. Således står der tydeligt en længslen mod hjemmet beskrevet i Homers Odysseen, og denne er en vigtig drivkraft i fortællingen (Homer 2007). Der er dog ikke udelukkende tale om en længsel mod den fysiske bolig eller mod familien, men også mod hjembyen eller hjemegnen, hvad Schutz da også beskriver i sin fremstilling af 'den hjemvendte' (2005[1972]:201-18). Homers Odysseen har inspireret den schweiziske læge Johannes Hofer (1669-1752) til at danne neologismen 'nostalgi' i sin afhandling *Dissertatio Medica De Nostalgia oder Heimwehe* (1688) af de oldgræske ord 'nostos' (νόστος) for at 'vende hjem' og 'algos' (άλγος) for 'sorg' eller 'længsel'. Af Hofer blev betegnelsen imidlertid ikke brugt som en kritik af det moderne samfund, men derimod til at beskrive en svær medicinsk lidelse eller en form for mental sygdom. Med tiden er ordet nostalgi blevet populariseret og er siden hen blevet en litterær betegnelse, der bruges på forskellig

vis. Betegnelsen har haft så stor succes, i form af udbredelse i hverdagssproget, at oprindelsen som oftest er blevet mere eller mindre glemt. Betegnelsen er at finde i forskellige udtryk på flere forskellige europæiske sprog. Hjemve eller hjemlængsel på dansk, 'mal du pays' (eng. country sickness) på fransk, 'heimweh' (eng. home-pain) på Tysk og 'el mal de corazón' (eng. heart-pain) på spansk (se Hobsbawm 1991, Starobinski 1966).

I starten blev Hofers betegnelse anvendt til at forstå en særlig form for sindstil-stand, man især kunne finde blandt lejesoldater og folk fra landet, der var flyttet til byen (se Starobinski 1966:85). Men med tiden fandt diagnosen også vej til de veluddannede klasser og blev betragtet som en frygtet sygdom, særligt da den antageligvis kunne få dødelig udgang. I slutningen af 1800-tallet fik frygten for nostalgi, ifølge Starobinski, folk i samfundets øvre lag til, så vidt muligt, at afholde sig fra ophold uden for boligen (Ibid.:85-6). De mere præcise fysiske begrundel-ser for sygdommen nostalgi varierede og blev diskuteret, men til eksempel kan nævnes Scheuchzers undersøgelser af schweizerne i 1705, hvor det lavere luft-tryk i bjerglandet gjorde, at de blev syge af den tungere luft ved havets overflade (Ibid.:88). Der forekom også en maritim udgave af nostalgia kaldet 'calenture', hvor årsagen til sygdommen angives som en blanding af tropisk sol og hjemve (Ibid.:86). I slutningen af 1850erne var nostalgi ved at miste sin status som en særlig sygdom, og blev i stedet betragtet som et symptom på en patologisk pro-ces, der fik betegnelsen melankoli. Og selv om diagnosen som sådan er ophævet, så er nostalgi som erfaring dog ikke forsvundet, men bruges i dag nærmere som betegnelse for en særlig længsel for det, som var engang (se Hunter & Macalpine 1982). Den nostalgiske diagnose har i udgangspunktet ikke så meget med boliger at gøre, men handler nærmere om hjemstavnen og længslen tilbage mod den. Diagnosen kan nok ses som en begrebsliggørelse af og forklaring på nogle stærke følelsesmæssige reaktioner i forhold til livet i det moderne samfund, fremmede lande og ikke mindst storbyen.

Den tiltagende urbanisering og de oplevelser af den moderne storby, som indvan-drere fra landet mødte, er nok et godt afsæt til at få en bedre forståelse af nostalgien eller hjemveen. Der har uden tvivl været økonomisk rationelle grunde såvel som andre grunde til at emigrere til byen, men den by de indvandrende blev mødt af, var støjende og lugtende i en grad, de næppe tidligere havde kendt til. Der kan således være meget simple og kropslige grunde til at længes efter den landsby, de kom fra. Tankegangen kan på sin vis betragtes som anti-urban, og den ligger i

forlængelse af en antimoderne diskurs eller kritisk skepsis overfor fremskridtet. Den antimoderne kritik forsvinder imidlertid ikke med nostalgien som diagnose, og til stadighed kan man finde eksponenter derfor på såvel den politiske højre- som venstrefløj. Heideggers (2000[1951]) skepsis overfor moderne byggeri er velkendt, men man kan også finde udtryk for en lignende kritik på den modsatte fløj. Således skriver Theodor Adorno i 1944 omkring det at bo: "… dwelling, in the proper sense, is now impossible." (Adorno i Vidler 1992:65). Og videre "… the functional modern habitations, designed from a *tabula rasa* …living-cases manufactured by experts for philistines … devoid of all relation to the occupant: in them even the nostalgia for independent existence, defunct in any case, is sent packing." (Ibid:65). Det er ifølge Adorne ikke længere muligt at bo i moderne boliger. I opposition til eksempelvis Heidegger og Adorno findes der oplagt også kritikere af det før-moderne og nostalgikere af enhver art. En af de mest berømte er Le Cobusier, som kan være interessant at sætte overfor ovennævnte. I et velkendt citat fra 'Vers une architecture' fra 1924 udfolder han nogle tydelige modernistiske inspirationer.

> "If we eliminate from our hearts and minds all dead concepts in regard to the house, … we shall arrive at the 'House-Machine', the mass-production house, healthy (and morally so too) and beautiful in the same way that the working tools and instruments that accompany our existence are beautiful".
>
> (Le Cobusier i Vidler 1992:63).

Le Corbusier vil gøre radikalt op med, hvad han betragter som usunde tilvirkninger af boliger. Det smukke er ifølge ham det maskinelle og det serielle. Hvis man sammenligner citatet af Le Cobusier med citatet af Bachelard ovenfor, er det muligt at se to indstillinger til det moderne samfund trukket skarpt op. På den ene side tilhængerne af det afmystificerede og affortryllede moderne samfund og dets funktionelle boliger, på den anden side fortalerne for et samfund, hvor standardiseringer ikke er normen (se Tuan 1974, 1975). Hvorvidt boliger af den maskinelle eller af den ikke-standardiserede udgave er æstetisk at foretrække, kan og ønsker jeg ikke at vurdere her. Mit fokus er på idehistoriske brydninger, for i sidste ende bedre at forstå hjemfølelse som fænomen.

Ildstedet som hjemmets oprindelse

Hvor relationen mellem hjem og nostalgi er forholdvis velkendt, er der også en anden kulturhistorisk sammenhæng, som kan være værd at nævne, da den kan åbne op en ofte overset side af hjemmets etablering. Historisk synes der således at være en tæt og på sin vis en forunderlig sammenhæng mellem ildstedet og forestillinger om hjemmet. I første omgang kan det forekomme uklart, hvori denne sammenhæng består, men en smule kulturhistorie kan forhåbentlig anskueliggøre det meningsfulde. Arkitekturhistoriker Joseph Rykwert fremstiller sammenhængen mellem ildstedet og hjemmet som sted meget klart:

> "Taming fire is *the* origin of culture, the token of control over environment. Fire is also the mark of settlement. Hearths and middens, kitchen-refuse heaps, are some of the earliest traces of human habitation – the very notion of home seems to have grown round the hearth".
>
> (Rykwert 1991:51, original kursiv).

Det kan vist ikke siges meget mere klart. Selve ideen om hjem er opstået ved eller vokset frem omkring ildstedet. I traditionelle bindingsværkshuse og andre former for træhuse var ildstedet og den dertil hørende skorsten/udluftning, det første man overhovede byggede. Ildstedet var forudsætningen for en fungerende bolig, og den murede konstruktion understøttede til tider endda dele af den øvrige konstruktion. Det murede ildsted stod typisk i centrum eller centralt i boligen for bedst muligt at udnytte varmen fra ildstedet. Den vinterlige hverdag var endvidere orienteret mod ildstedet af grunde, der vedrører varme og lys (se også Westman 1989:7-8). I og med diverse teknologiske udviklinger i løbet af særligt det 20. århundrede, såsom centralvarme og komfuret, er ildstedet dog mere eller mindre forsvundet fra boligen i Danmark såvel som mange andre moderne boliger rundt omkring på kloden. Det er et funktionelt levn, som ikke er strengt nødvendigt, men det fungerer dog stadig for mange som et symbol på 'det rigtige hjem', familiens arne og så videre. Hvis man således eksempelvis betragter forsiderne på gamle udgaver af boligmagasinet Bo Bedre i løbet 1960´erne kan man tydeligt se betagetheden af ildstedet som symbolet på det intime såvel som centrale ved boligens liv. Og i en stor del af boligerne i Storbritannien (såvel som andre angloamerikanske lande) bygger eller opsætter man stadig ildsteder i den ene eller anden form. Selv i nyopførte boliger gør man brug af denne praksis. Ofte er der tale om imiterede ildsteder, der illuderer et mere autentisk ildsted, men man er sjældent i tvivl om

referencen. På engelsk kan man ligefrem forstå 'hearth' synonymt med familiens hjem (Tuan 1975:153). I den forbindelse kan jeg nævne, at jeg under mit feltarbejde talte jeg med en irsk hjemløs, og under vores samtale spurgte jeg ham, hvad man skal forstå ved det engelske 'hearth and home'. Han svarede, at det bare betyder hjem, men at det er en lidt gammeldags og svulstigt måde at sige det på, og mens han hævede stemmen flere toner, fortalte han videre, at det er "Queens english".

Opindeligt henviser 'hearth' til gulvet i et ildsted, der ofte er konstrueret i et eller andet form for ildfast materiale. På norsk er 'arnen' den centrale sten på gulvet i den traditionelle norske hytte. På dansk refererer 'arnen' ligeledes til ildstedet eller det fysiske sted, hvor ilden gives plads og plejes. Der kan være tale om enten et helt åbent ildsted i gulvhøjde uden skorsten, et hævet plateau uden egentlig skorsten eller bunden under en delvis åben skorsten. Der er mig bekendt ikke foretaget grundige studier af sammenhængen mellem den sociale praksis omkring ildstedet og ideer om hjemmet, men der synes umiddelbart at være nogle oplagte forbindelser. Bollnow berører det kortfattet i hans undersøgelser af det menneskelige rum (Bollnow 2011[1963]:155-6), og ikke mindst Heidegger kommer ind på forholdet mellem menneskets væren-i-verden og ildstedet i hans forelæsninger over Hölderlins digt 'Der Ister', hvor han inddrager den græske gudinde Hestia (se Capobianco 2005). Ifølge Augé symboliserer Hestia det cirkulære ildsted i midten af huset, og dermed det lukkede rum, hvor gruppen så at sige trækker sig ind i sig selv, og lukker sig inde fra omverdenen. Heroverfor er Hermes gud for grænsen eller døren, men også for vejkryds og byporte, og repræsenterer bevægelse og relationer til andre (Augé 1995:58). Der er noget arkaisk over ildsteder og deres brug i moderne boliger, og selv om åbne ildsteder umiddelbart er på retur, er ideen om et centrum i boligen stadig interessant. For mange er det også stadig tilberedningen af fødevarer i boligen, som udgør en symbolsk såvel som praktisk indramning af hverdagen, og dermed er med til at skabe hjemmet. I det hele taget har ildsteder noget forunderligt over sig, for det er et af de få midler, hvormed man mere eller mindre automatisk kan forcere kontemplation blandt moderne mennesker. Tænd et bål og folk vil samles om det og opleve en ro, der ikke ville opstå uden bålet. Folk vil give sig hen i betragtning af ilden. Jeg ved ikke, hvad jeg præcist kan udlede heraf, men der er en særlig forbindelse mellem ildstedet og hjemmet, hvilket også vil fremgå af flere af teoretikerne i det følgende kapitel.

Sammenfatning

Det er ikke helt nemt at sammenfatte ovenstående, for der er ikke nogen klar endsige entydig mening med ordet 'hjem'. Det samme gør sig gældende for ordet 'følelse'. Formålet med dette kapitel er nu heller ikke at blive endelig afklaret derom, men nærmere at antyde en pejling og at åbne op for ordenes betydning for derved bedre at kunne belyse dem i de følgende kapitler. At ordet hjem ikke bare kan hæftes på boligen, synes at være tydeligt, men samtidig knytter ordet dog an til en eller anden grad af bofasthed eller længere ophold. Det er et område, et sted eller en lokalitet, man kan vende tilbage til. Det vil i den forbindelse ikke være rimeligt at reducere hjemfølelse til simpelthen at være udtryk for nostalgi, og det især ikke i udgangspunktet og uden empiriske studier til at understøtte denne tankegang.

Det er svært at afgøre, hvad jeg skal vælge at kalde fænomenet hjemfølelse. Er det eksempelvis en følelse, en emotion, en fornemmelse, en affekt, en stemning eller en atmosfære? Svaret er langt fra indlysende, men når jeg bruger ordet 'hjemfølelse', vælger jeg i første omgang simpelthen at kalde det en 'følelse', også selvom det nok vil være mere rammende at kalde det for en 'situeret stemning'. Mine empiriske undersøgelser tager imidlertid afsæt i hverdagssproget, så langt hen ad vejen giver det bedst mening at følge den sprogbrug, man anvender i almindelighed. Desuden indgår ordet 'følelse' jo også direkte i betegnelsen for det fænomen, jeg undersøger. I det følgende kapitel kommer jeg ind på et teoretisk funderet ord, jeg finder mere rammende til at betegne hjemfølelse, men det kræver imidlertid nogle teoretiske undersøgelser at nå frem dertil.

Selv om overvejelserne omkring ildstedet velsagtens er lidt eksotiske, kan de stadig hjælpe til at åbne op for en særlig opmærksomhed mod de sociale og materielle praksisser, som ildstedet tidligere har været centrum for. Det er med andre ord værd at bemærke, hvor mennesker finder varme, tryghed, social samling, tilbereder deres mad og etablerer et centrum i deres daglige færden. I det følgende kapitel vil jeg præsentere en række teoretiske tilgange, der i større eller mindre grad har fokus på hjemfølelse

Kapitel 5

Teoretiske begribelser af hjemfølelse

Når man prøver at indkredse et fænomen og teoretisk forsøger at begribe det, som er flygtigt, kan det være svært at finde en passende teoretisk ramme. Der er ikke publiceret ret meget faglitteratur, som eksplicit undersøger, hvad hjemfølelse er. Til gengæld er der skrevet en utrolig masse om boliger, om steder og hjem og om menneskers relationer dertil. I den slags undersøgelser kommer forfatteren eller forfatterne ofte ind på noget, der eksplicit benævnes hjemfølelse eller til forveksling ligner hjemfølelse. I dette kapitel vil jeg fokusere på de to overordnede spørgsmål: Hvad er hjemfølelse? Og hvordan etableres hjemfølelse? Men for at gøre disse to spørgsmål bedre egnede til typiske teoretiske diskussioner, vil jeg supplere dem med tre nærliggende spørgsmål, der går på: 1) hvad er hjemfølelse *egentlig*? 2) hvad er menneskers forhold til deres omverden? Og syntesen af de to spørgsmål 3) hvad er relationen mellem hjemfølelse og menneskers forhold til deres omverden? Når jeg spørger efter det egentlige, så er det selvfølgelig for at gøre diskussionen principiel. Her vil jeg især søge inspiration i overvejelser inden for den fænomenologiske og eksistentielle filosofi. Når jeg spørger ind til menneskers relation til omverdenen, så er det for at betone nogle af de faglige diskussioner, som finder sted inden for en række fag med et, bredt forstået, samfundsfagligt perspektiv. Det synes samtidig at være nødvendigt at komme ind på syntesen, da der i netop denne forbindelser, synes at være noget særligt på spil. Formålet med dette kapitel er således at introducere til væsentlig litteratur, der enten beskæftiger sig med disse spørgsmål eller som på afgørende vis kan understøtte i en forståelse deraf. I et forsøg på at indfange forskellen på bolig og hjem skriver Kimberly Dovey følgende:

> "Although a house is an object, part of the environment, home is best conceived of as a kind of relationship between people and their environment. It is an emotionally based and meaningful relationship between dwellers and their dwelling places". (Dovey 1985:33).

Det lyder umiddelbart som en rimelig og fornuftig begribelse af, hvad et hjem er. Samtidig har jeg dog svært ved at finde ud af, hvad jeg egentlig skal forstå ved det, Dovey skriver. Hvorfor er et hus et objekt? Hvad skal der mere præcist forstås ved: 'an emotional and meaningful relationship'? Hvad gør der sig særligt gældende for en relation, når der er tale om 'a kind' eller 'en slags' relation? Og hvordan etableres det følelsesmæssige og det meningsfulde egentlig mellem beboer og beboet sted? Jeg har ikke noget entydigt svar derpå, men vil i løbet af dette kapitel præsentere en række væsentlige tilgange, der har forsøgt at komme med svar derpå. Jeg vil løbende forsøge at uddrage en teoretisk forståelse, der kan indkredse og kvalificere min forståelse af hjemfølelse. Samlet håber jeg, at det vil give en bedre begribelse og teoretisk håndtering af fænomenet hjemfølelse, og at indkredsningen videre kan understøtte analyserne i de følgende kapitler.

Publikationer med overvejelser omkring hjem begrænser sig ikke til et bestemt fag eller nogle bestemte faggrupper, dog har forfatterne typisk en baggrund inden for filosofi, psykologi, kulturgeografi, socialantropologi, urban sociologi, historie, litteraturstudier eller arkitektur. Typisk er det hjem og netop ikke hjemfølelse, der bliver teoretiseret over. Emnet hjem, eller hvad vi nu vælger at kalde det, kommer også til udtryk mere indirekte inden for en lang række nyere tværdisciplinære eller emneorienterede studier, såsom studier i hjemløshed (fx Bennett 2011, Padgett 2007, Parsell 2012, Peled & Mizicant 2008, Robinson 2002, Wardhaugh 1999), studier i ældre (fx Dekkers 2011, Kofod 2009, Varley 2008, Williams 2003), migrationsstudier (fx Ahmed 1999, Blunt 2007, Gram-Hanssen & Bech-Danielsen 2012, Ralph & Staeheli 2011, Staeheli & Nagel 2006), feministiske studier (fx Rose 1993, Young 1997), studier i handicappede (fx Annison 2000), studier i mobilitet (fx Latimer & Munro 2009), studier i oplevelsen af indbrud (fx Korosec-Serfaty & Bolitt 1986) og studier i flygtninge og katastrofer (fx Brun 2013, Sims et al 2009). Oplistningen er langt fra udtømmende, men kan give et indtryk af nogle af de sammenhænge, hvor hjemrelaterede spørgsmål bliver belyst. De seneste år er der også opstået et studie i det som kaldes 'politics of home', som er en bred betegnelse for undersøgelser der lægger et kritisk blik på især politisk brug af hjem som orientering og retorik, og hvordan man skal forstå det (se Duyvendak 2011).

Det er ikke min ambition at foretage og præsentere et egentlig oversigtstudie i hjemforskning, da det vil være meget omfattende og i øvrigt et helt andet projekt end nærværende. Dækkende for den angloamerikanske verden er der desuden allerede gjort forsøg derpå i en bog af Blunt & Dowling (2006), hvor fokus dog

især er på kulturgeografien. Dertil kommer en række vigtige oversigtsartikler, hvor der ligeledes bliver gjort forskellige forsøg på at sammenfatte, hvordan man kan og bør forstå hjem. Her kan nævnes Somerville (1992) med særlig fokus på hjemløshed, Moore (2000) med fokus på 'environmental psychology', Mallett (2004) med særlig fokus på sociologi og Manzo (2003) som især har fokus på forståelsen af steder. Hver især har de forskellige oversigtsartikler deres styrker, om end de samlet set også har en væsentlig svaghed, idet de altovervejende begrænser sig til engelsksproget litteratur, og selv om der inden for den sprogsfære er rigeligt at formidle, så er der stadig en mængde viden, som på den måde bliver fuldstændigt overset. Jeg vil gøre et aktivt forsøg på at inddrage skandinaviske såvel som tyske tekster i mine undersøgelser. En del af disse tekster er helt fraværende i Blunt & Dowling (2006) og i de ovenfor nævnte oversigtsartikler.

For overskueligheden skyld kan det også være interessant at nævne en række tidsskrifter, hvor der er udvist interesse for hjemrelaterede spørgsmål. Således kan man i vilkårlig rækkefølge nævne tidsskrifterne: 'Housing Studies', 'Housing, Theory and Society', 'Home Cultures', 'Journal of Phenomenological Psychology', Journal of Environmental Psychology, 'Environment and Behavior', 'Human Ecology: An Interdisciplinary Journal'. Der er ikke tale om en udtømmende liste, og der findes endvidere en række særnumre med hjem i fokus inden for bredere tidsskrifter, såsom Social Research (1991) vol. 58, no. 1, Space and Culture (2009) vol. 14, no. 3 og i dansk sammenhæng har et nummer af tidsskriftet 'Jordens Folk' fra 2005 hjem som tema, ligesom også Tidsskriftet Antropologi i 2009 har udgivet et dobbeltnummer betitlet 'Hus og hjem'. På Norsk kan man også finde antologien "Hus, hjem og sted" (Brun & Setten 2013), hvor afsættet er norsk forskning i hjem. Det er ikke helt nemt at finde en passende tilgang til at præsentere relevant teori, som både favner bredden såvel som dybden. Mit kompromis er lægge et slags historisk snit på mine spørgsmål og således inddrage gamle såvel som nye tekster, hvormed jeg håber, at det vil være muligt at fremdrage nogle perspektiver, forståelser og udviklinger inden for hjemforskning, som den aktuelle oversigtslitteratur normalt ikke lader komme til syne. Min bagtanke er, at forståelsen af de opstillede spørgsmål ikke udvikler sig så hurtigt, at det giver mening udelukkende at se på den nyeste publicerede litteratur. Desuden kan jeg med et mere tilbageskuende blik, kritisk fremdrage nogle diskussioner, som aktuelt ikke tildeles ret meget plads. Jeg vil således forsøge at trække spor tilbage til ældre tekster og tanker, og løbende forholde dem til nyere tekster. Min egen positionering i det teoretiske landskab såvel som mit temperament, implicerer en teoretisk tilbageskuen, da jeg

mener, at mange indsigter ofte bliver overset og glemt i aktuel forskning i hjem og hjemfølelse.

Hegel og forsoningen med den moderne sociale verden

Georg W. F. Hegel er mig bekendt den tidligste eksponent for det, jeg vil vove at kalde studier i hjemfølelse. En betragtelig del af Hegels filosofi går ud på at forstå det moderne samfunds sociale og politiske liv, og et af målene med hans tanker er at finde en vej til forsoning med den moderne verden, vi lever i. Grundtanken hos Hegel er, at når vi ikke er forsonet eller med andre ord kan genkende os selv i den moderne verden og i det moderne samfunds institutioner, bliver vi fremmedgjorte overfor den, og lidt banalt sagt er det ikke en ønskværdig situation (se Hardimon 1994:1-2). Det opleves grundlæggende ubehageligt at føle sig fremmedgjort. Det kan være svært at udfolde Hegels til tider vanskelige sprogbrug og tankegang, men Hardimon sammenfatter Hegels filosofi om forsoning (eng. reconciliation, ty. Versöhnung) på følgende måde:

> "… reconciliation is 'the movement that makes estrangement [*Entfremdung*] disappear' (…) and he characterizes the final stage of *Geist*'s reconciliation as that in which it 'is reconciled with itself in the object [in dem Gegenstand Versöhnt bei sich selbst]'. (…) Being at home in the social world (Beisichsein, Zuhausesein), then, is the linchpin of Hegel's theory. It is the concept out of which the concept of both reconciliation and alienation are constructed".
>
> (Hardimon 1994:95, originale klammer og kursivering)

Altså, udgangspunktet er, at vi er fremmedgjorte i den moderne sociale verden, hvori vi lever. Og selv om Hegel forfatter sine værker i starten af 1800-tallet, er det for så vidt stadig den samme moderne verden, han skriver om, som den vi i dag til dagligt lever i. Selv om den aktuelle moderne verden har fået lidt alder, er den ikke holdt op med at være moderne. Den er moderne, fordi den er kendetegnet med afslutningen på middelalderen, fornuftens gennembrud, industrialiseringen og storbyen og alle følgevirkningerne deraf. Hegels fokus er dog især på familien, civilsamfundet og staten (Ibid.:174-258). Når Hegel gør brug af ordet 'Geist', så er det ånden, der kan forsone sig med sig selv. Det kan forekomme meget kryptisk og mystisk og lidt særpræget i forhold til dette kapitels formål, men så vidt jeg forstår, er ånden en slags fælles båret menneskelig erkendelse af verden, der

dog især er båret af store tænkere, og som i løbet af historien har udviklet sig, og til sidst vil erkende sig selv. Der er således både tale om en individuel og en slags kollektiv erkendelse. At være hjemme i den sociale verden er ifølge Hardimon det, som i sidste ende er målet for Hegels filosofi, og det er samtidig her begreberne om forsoning og fremmedgørelse udspringer (Ibid.:95). Lidt senere i bogen udfoldes under hvilke betingelser denne forsoning kan finde sted.

> "According to Hegel, people – modern people, anyway – are fully at home in the social world if and only if
> (i) the social world is a home,
> (ii) they grasp that the social world is a home,
> (iii) they feel at home in the social world, and
> (iv) they accept and affirm the social world". (Hardimon 1994:95).

Jeg stadig lidt uklar på, hvad han egentlig forstår ved punkt 1, men de følgende 3 punkter går ud på, at vi både skal forstå, føle, acceptere og bekræfte, at vi har hjemme i den sociale verden. I den forstand er der tale om nogle ret klare betingelser, som skal være tilfredsstillet. På den følgende side præciserer og sammenfatter Hardimon, hvad der skal til, førend man kan opnå at være hjemme i den moderne sociale verden:

> "… the process of coming to be at home – and hence the subjective process of attaining reconciliation – is a matter of *subjective appropriation*. It is by grasping that the modern social world is a home and then coming to feel at home there and accepting and affirming these arrangements that people become reconciled to the modern social world". (Hardimon 1994:96, original kursivering).

Forsoningen hos Hegel er både en tilstand og en proces, hvor det sidstnævnte fremgår klart i citatet. I sidste ende er 'at være hjemme' målet og det er en tilstand, der individuelt kan erfares som ikke at være adskilt fra verden og dermed ikke passe ind i den (Ibid.:95). Hardimon skriver, at forståelsen er: 'quite intuitive', og så bliver jeg i tvivl om, hvordan jeg egentlig skal forstå 'being at home' eller 'Zuhausesein'. Det lyder nemlig som en levet erfaring, der er forvandlet til en metafor for at begribe, hvordan det opleves ikke at genkende sig selv i den moderne sociale verden, men intuitionstanken gør det samtidig svært, at komme fænomenet ret meget nærmere. I citatet ovenfor fremgår også begrebet: 'subjective appropriation', hvori der indgår en subjektiv aktiv handlen for at sikre denne opnåelse. Som jeg

vil vende tilbage til flere gange i dette kapitel, tror jeg, at netop dette begreb kan hjælpe til at forstå fænomenet hjemfølelse bedre. Fremmedgørelsen er ikke endemålet ifølge Hegel, men derimod et nødvendigt moment i enhver selv-udfoldelse eller selv-frembringelse, og fremmedgørelsen kan således ophæves eller ophøjes (ty. Aufhebung). Vi ophæver fremmedgørelsen ved at genkende os selv i den fremmedgjorte selv-frembringelse, men når vi genkender os selv i det fremmede, har vi samtidig ophævet eller ophøjet os selv til noget andet, end det vi var forinden genkendelsen. Forsoningen er både en tilstand og en proces, men selve hjemfølelsen synes at være en tilstand hos Hegel. Der er således tale om en dialektisk udviklende bevægelse, der ender i en tilstand (Lübcke (red.) 1983:141,171-176, Månson 1996:29). For mange i nutidens diskussioner virker det ikke særligt moderne at tale om forsoning, men netop denne tanke tror jeg kan være produktiv i en bedre forståelse af det moderne vilkår og hvad der skal til for at føle sig hjemme. Præcis hvor meget og hvilken form for aktiv handlen der skal til, førend man kan forsone sig med den sociale verden, hvori man lever, kan man afgjort diskutere, og det er blandt andet her, den såkaldte unge Karl Marx tager sit afsæt.

Marx og den fremmedgjorte lejer

Hos Hegel er det gennem tanken eller såkaldt abstrakt åndeligt arbejde, mennesket stiller sig over for sig selv og verden i øvrigt (Marx 2000[1844]:75, Lübcke (red.) 1983:141,170). Men herved ser Hegel ifølge Marx bort fra alt det arbejde, hvorved mennesker bearbejder naturen til materielle produkter eller livsfornødenheder. Når mennesket bearbejder naturen, træder mennesket ifølge Marx uden for sig selv, og lægger sin livsaktivitet over i et produkt, samtidigt med at mennesket *tilegner* sig naturen. Menneskeligt arbejde er dermed meget mere, end det Hegel foreskriver, og ifølge Marx er det særligt kendetegnet ved, at værktøj, der er fremstillet af mennesket selv, under arbejdsprocessen skydes ind mellem mennesket og naturen. (Witt-Hansen 2000:24). Marx udvider således brugen af begrebet fremmedgørelse til at indbefatte såvel åndeligt som materielt arbejde. Fremmedgørelse er et skridt eller rettere et moment i enhver menneskelig produktion, hvilket igen må antages at have indflydelse på forståelsen af fænomenet hjemfølelse. I første kapitel af Det kommunistiske manifest fremstiller Marx & Engels et malende billede på det samfund, som han analyserer og kritiserer.

> ”Bourgeoisiet kan ikke eksistere uden uafladelig at revolutionere produktionsmidlerne og altså også produktionsforholdene, det vil igen sige samtlige sociale forhold. For alle tidligere industrielle klasser var det derimod den første eksistensbetingelse at beholde den gamle produktionsmåde uforandret. De stadige omvæltninger i produktionen, de uafbrudte rystelser af alle sociale tilstande, den evige usikkerhed og bevægelse udmærker bourgeoisiets tidsalder frem for alle andre. Alle faste, indgroede forhold med tilhørende ærværdige forestillinger og meninger bliver opløst, og de nye, der dannes, bliver forældede, inden de kan nå at stivne. Alt fast og solidt fordufter, alt helligt bliver klædt af, og menneskene bliver endelig tvunget til at se nøgternt på deres egen stilling i tilværelsen, på deres indbyrdes forhold”.
>
> (Marx & Engels 1976a[1848]:29-30).

Bevægelse, opbrud og forandring synes hermed at være afgørende omdrejningspunkter i Marx' & Engels beskrivelse af datidens tidlige kapitalisme. Man kan altid diskutere med hvilken hastighed forandringerne tager form, men i forhold til det gamle samfund forud for kapitalismens triumf, er der ingen tvivl om, at forandringerne er hastige. Ordene 'alt fast og solidt fordufter, alt helligt bliver klædt af', må om nogle siges at være en rammende beskrivelse for det, nostalgikere såvel som andre bekymrede gør sig kvaler om. Levn fra fortiden og etablerede traditioner er truet af fortsatte omskifteligheder og helt konkrete nedrivninger af det som var. Man bør selvfølgelig være opmærksom på at 'Det kommunistiske manifestet' fra 1848 er et agiterende skrift, og således skrevet med påvirkning af overbevisning som målsætning. Brugen af beskrivelsen 'uafbrudte rystelser af alle sociale tilstande, den evige usikkerhed og bevægelse' skal dog samtidig mane til genkendelse hos læseren, og må således antages at være et forsøg på at beskrive en oplevelse andre har eller om ikke andet kunne have i sin samtid. Der er i nogen udstrækning, særligt hos den unge Marx, tale om en kritik af den fremmedgørelse, som finder sted i og med produktionen og i hverdagen, men man bør nok også bemærke, som Lefebvre også gør opmærksom på, at der ikke bare er tale om en enkelt fremmedgørelse, men derimod mange forskellige fremmedgørelser, der så igen kan tage mange forskellige former i den konkrete situation (Lefebvre 2002[1961]:206-216). Når jeg tænker fremmedgørelse i forhold til hjemfølelse, bør jeg således være opmærksom på, at der muligvis er en (eller flere) særlige former for fremmedgørelse, der kan være tale om.

Få år før Det kommunistiske manifest skriver Marx om den fattige lejers vilkår, og han fremstår bekymret over, hvorvidt den fattige lejer i det kapitalistiske samfund overhovedet kan bebo sin bolig. I Økonomiske filosofiske manuskripter fra 1844 kan man således finde følgende passage, hvori Marx beskriver lejeboligen for den fattige i forhold til det at føle sig hjemme:

> We have said… that man is redressing to the *cave dwelling*, etc. – but he is regressing to it in an estranged, malignant form. The savage in his cave – a natural element which freely offers itself for his use and protection – feels himself no more than a stranger, or rather feels as much at home as a *fish* in water. But the cellar-dweller of the poor man is a hostile element, "a dwelling which remains an alien power and only gives itself up to him insofar as he gives up to it his blood and sweat" – a dwelling which he cannot regard as his own hearth – where he might exclaim: "Here I am at home" – but where instead he finds himself in someone else's house, in the house of a stranger who always watches him and throws him out if he does not pay his rent.
>
> (Marx i Vidler 1992:5).[5]

Der kan næppe være tvivl om, at Marx her beskriver en forståelse af hjemfølelse, der som beskrivelse umiddelbart vil kunne genkendes af mange i dag. Marx synes således at indskrive sig i en hjemfølelsesdiskurs, hvor der er knyttet en slags naturlighed i at føle sig hjemme i sin egen bolig, hvor man ikke kan føle sig hjemme i en andens eller en fremmeds hus, og hvor man heller ikke kan føle sig hjemme, hvis man ikke selv bestemmer eller har kontrol over boligen, eller hvis det er et sted, hvor andre overvåger én. Marx forsøgte at udvikle en såkaldt videnskabelig socialisme, og det handler oplagt om politik og om at forstå den kapitalistiske

5 Sammenholdt med den tyske udgave: „Wir haben oben gesagt, daß der Mensch zu der *Höhlenwohnung* etc., aber zu ihr unter einer entfremdeten, feindseligen Gestalt zurückkehrt. Der Wilde in seiner Höhle – diesem unbefangen sich zum Genuß und Schutz darbietenden Naturelement – fühlt sich nicht fremder, oder fühlt sich vielmehr so heimisch, als der *Fisch* im Wasser. Aber die Kellerwohnung des Armen ist ein feindliches, als „fremde Macht an sich haltende Wohnung, die sich ihm nur hingibt, sofern er seinen Blutschweiß ihr hingibt", die er nicht als seine Heimat – wo er endlich sagen könnte, hier bin ich zu Hause – betrachten darf, wo er sich vielmehr in dem Haus eines *andern*, in einem *fremden* Hause, befindet, der täglich auf der Lauer steht und ihn hinauswirft, wenn er nicht die Miete zahlt. Ebenso weiß er der Qualität nach seine Wohnung im Gegensatz zur *jenseitigen*, im Himmel des Reichtums, residierenden menschlichen Wohnung." (Marx & Engels 1968:554). Det aktuelle tekststykke er mig bekendt ikke oversat til dansk og publiceret, dog er andre dele af denne tekst publiceret på dansk i Marx & Engels (1976b).

økonomi og dennes produktionsforhold i sin vorden, men der ligger også eksplicit eller potentielt en kritik af hverdagslivet i det kapitalistiske samfund (se Elden 2004:110ff). I citatet ovenfor rækker Marx imidlertid udover en kritik, der synes at være eksklusivt gældende for den tidlige kapitalisme, da den lige vel kan anføres mod andre former for moderne samfund, herunder feudale, socialliberale og planøkonomiske varianter (se også Hövels 1983:86-87). Kælderlejligheden som den fattige må nøjes med, kan han ikke betragte som 'hearth' på engelsk eller 'Heimat' på tysk, her kan den fattige ikke være 'at home' eller 'zu Hause' (jf. fodnote). Det tyske 'Heimat' bliver oversat til det engelske 'hearth', og det er værd at bemærke af flere grunde, ikke mindst fordi ordet 'hearth' går igen i mange andre engelsksprogedes tekster, når man søger at indfange den følelsesmæssige intimitet og intensitet igennem ildstedet som metafor og oprindelig nok også som erfaring. De fleste af Marx´ øvrige teoretiske arbejder vedrører vel vidende det, der foregår udenfor boligen og i stedet tager form på fabrikkerne, og er således ikke primært fokuseret på hjemmet endsige hjemfølelse. Der antydes dog her en kritik af lejerens følelsesmæssige problematiske forhold til sin bolig og en formulering af, hvad man skal forstå ved hjemfølelse. Her synes ejerskabet eller om ikke andet så kontrollen over rummet at være i centrum. Interessant er det måske også, at negationen til lejerens situation netop synes at være en eller anden form for privathed.

Freud og det uhyggelige

Fra kontrollen over boligen og det foranderlige og uhjemlige kapitalistiske samfund hos Marx, kan det være interessant at se nærmere på Sigmunds Freuds famlende, forunderlige og måske endda forstyrrende forsøg på at begribe det uhjemlige. Jeg tænker her på Freuds essay 'Das Unheimliche' fra 1919, som på dansk bliver oversat til 'Det uhyggelige' (Freud 1919, 1998[1919]). Teksten bliver ofte overset i samfundsorienteret forskning om hjem, og det er ærgerligt, for der ligger en særlig spænding i hans tankegang, man ikke kan finde i andre tekster, og som kan åbne forståelsen af hjemmet op på en anderledes måde. Hos Freud handler det i store træk om at forstå menneskets psyke, og hvad der får mennesker til at handle, som de gør. Og her tager spørgsmålet om 'uhygge' en helt særlig plads.

Jeg kan på ingen måde øve retfærdighed mod den omfattende forskning, der foregår med afsæt i Freuds skrifter, så følgende præsentation er et beskedent forsøg på at samle nogle centrale tanker i hans undersøgelse af det uhyggelige, og

gå videre med disse tanker i forhold til at kvalificere forståelsen af hjemfølelse. Udover Raahauges (2009) undersøgelse af hjemsøgelser er der mig bekendt ikke foretaget anden dansksproget empirisk forskning i hjem med afsæt i Freud forståelse af 'Das Unheimliche'. Der er skrevet en mængde engelsksproget litteratur, som kredser omkring Freuds tanker om det uhyggelige/uhjemlige, dog knytter denne sig især til studier af litteratur, film og arkitektur (se Royle 2003, Vidler 1992). Denne forskning går typisk heller ikke ud på at undersøge, hvordan man skal forstå hjemfølelse eller det hjemlige, men derimod hvordan man skal forstå 'det uhyggelige' eller 'det uhjemlige', og især hvordan man skal forstå uhygge og hjemsøgelse af steder. Mit formål er i den forstand det modsatte af Freuds, såvel som mange andre forskere i hans tænkning. Dog er forholdet mellem hygge og uhygge hos Freud ikke bare en modsætning, men derimod en glidning af betydning, idet uhyggen så at sige allerede lurer i hyggen. Royle beskriver således, hvordan 'Heimlich' hos Freud betyder: "… 'intimate', 'friendly', 'familiar', 'not strange'; but also, 'secret', 'secretive', 'kept from sight" (Freud i Royle 2003:9). Denne dobbelttydighed af det man kender, og det man gemmer, kan på mange måde være en interessant og tankeprovokerende ramme for analyser af hjem. Det er her, man gemmer noget eller måske sig selv væk. Det som ikke skal frem i lyset, bliver gemt bort og holdt hemmeligt og på den måde hjemligt. Bag gardiner og hjemmets fire vægge bliver det hjemlige holdt. Det private og hemmelige synes på den måde at hænge sammen. Det tyske ord 'Unheimlich' er et såkaldt homonym, hvor udtale og stavning er den samme, men hvor der findes flere forskellige betydninger af ordet. Betydninger som også kan stå i interne modsætninger. Disse betydninger giver en spænding i ordet, som muligvis kan være produktive i forhold til at forstå, hvordan hjemfølelse giver mening i praksis.

På engelsk oversættes 'Das Unheimliche' med 'The Uncanny', hvilket betyder noget i retning af 'supernatural character', 'uncomfortably strange' eller 'unfamiliar', som på dansk kan oversættes til 'overnaturlig person eller væsen', 'ubehagelig anderledes' og 'ufamiliær' eller 'ubekendt'. Hvor ordspillet 'uncanny' uden den første stavelse, altså blot 'canny' kan betyde noget i retning af: "… quiet, easy, snug, comfortable, pleasant, cosy." (Royle 2003:9-11). På dansk kredser betydningen af det engelske ord 'canny' således omkring ord som 'stille, afslappet, hyggelig og behagelig'. At vi her befinder os i omegnen af typiske forståelser af hjemfølelse, synes at være oplagt. For at få en mere fyldig beskrivelse af Freuds tankegang kan man tage afsæt i Royles introduktion til 'The uncanny':

> "The uncanny is the crisis of the proper: it entails a critical disturbance of what is proper (from the Latin proprius, 'own'), a disturbance of the very idea of personal or private property including the properties of proper names, one's so-called 'own' name, but also the proper names of others, of places, institutions and events. It is the crisis of the natural, touching upon everything that one might have thought was 'part of nature': one's own nature, human nature, the nature of reality and the world. But the uncanny is not simply an experience of strangeness or alienation. More specifically, it is a peculiar commingling of the familiar and unfamiliar. It can take the form of something familiar unexpectedly arising in a strange an unfamiliar context, or of something strange and unfamiliar unexpectedly arising in a familiar context. It can consist in a sense of homeliness uprooted, the revelation of something unhomely at the heart of hearth and home". (Royle 2003:1).

I og med citatet fremhæver Royle på forskellig vis væsentlige sider af Freuds forståelse af det uhyggelige/uhjemlige. Ejerskab synes således at stå helt centralt. Ikke bare ejerskab over ejendom, men også over sit eget navn og navngivning i det hele taget. Hvis man insisterende benævner nogle eller noget med et andet navn end det, man vanligt plejer at gøre brug af, kan det nemt virke urovækkende. Man truer en orden i verden alene ved brug af ord. Mit formål er dog som sagt et lidt andet end at præsentere det uhjemlige. Hvis vi således forsøger at skrive 'det hjemlige' frem ved at fremstille negationen til ovenstående beskrivelse, så bliver det noget i retning af: Det forventede, det fortrolige, det bekendte eller blot det man kender. Den uforstyrrede ejendom. Det man kender som naturligt. Det man kender som virkeligheden eller verden, og med dertil indrettede navne. I det hjemlige er der endvidere et afgørende fravær af overraskelser eller åbenbaringer i det hjemlige, og følelsen af hjemlighed knytter sig til at være rodfæstet. Det hjemlige knytter sig her til følelsen af uforstyrret ejerskab. Ikke bare den fysiske kontrol som hos Marx, men også en mere grundlæggende fortrolighed med verden. Det knytter sig til en sikkerhed af, at noget er mit eller vores og ikke en ukendt andens. Det er en uudtalt forventning om, at verden er, som vi tror, den er.

Der indgår flere interessante metaforer i citatet, som også i andre sammenhænge bliver bragt i anvendelse til begrebsliggørelse af hjemfølelse. Forstyrrelse af det uforstyrrede er således en slags balance- eller ordensmetafor, som fremstiller hjemfølelsen som en tilstand af uforanderlighed eller ro. Ophævelsen af det rodfæstede er oplagt en træets metafor, hvor det man fysisk forbindes til det sted, man ken-

der, og videre føjer træ-metaforen en tidslig dimension til, idet træets rødder skal bruge tid til at forbinde sig. Og som vi allerede har været inden på flere gange ovenfor, optræder ordene 'heart' og 'hearth' i citatet også her i forbindelse med hjem. Den kontrollerede ild i hverdagens centrum fremstår i og med uhyggen at være grundlæggende udfordret.

I forhold til mine spørgsmål omkring: hvad hjemfølelse egentlig er, hvordan hjemfølelse etableres og hvad menneskers forhold til deres omverden er, bør det nok præciseres lidt, hvordan Freuds undersøgelse af uhygge kan inddrages. Min anvendelse af Freud er således ikke et forsøg på at forstå den dybe rædsel, som en eller anden overvældende uhygge i hjemlige omgivelser. Det virker snarere oplagt at uddrage en teoretisk følsomhed overfor den lille ubekvemhed eller det forstyrrende ubehag, det fraværende velbefindende eller lignende, som ikke nødvendigvis fremtræder med klarhed, men som stadig gør sig gældende som en oplevet uro. Altså, det som bemærkes, men som ofte kun sparsomt erkendes som andet, end noget der mangler. Freuds tankegang kan ligeledes hjælpe til at betone nogle spændinger eller modsætninger i vores oplevelse af konkrete steder, som ellers kan være vanskelige at indkredse. Det er også med Freud væsentligt at være opmærksom på situationer, hvor det hjemlige på nærmest ubemærket vis går hen og bliver uhjemligt eller omvendt. Man kan også overveje, om man kan tage negationen til en negativ beskrivelse af noget, og så komme frem til det egentligt værende, og det kan man næppe, men det er som sådan heller ikke min pointe i ovenstående. Det er derimod, at forsøget derpå kan hjælpe med til at indkredse nogle ord, som kan hjælpe med til at begribe hjem og hjemfølelse.

Ifølge Vidler beskriver Freud 'Das Unheimliche' som et særligt tilfælde af de moderne sygdomme som fobier og neuroser, der opstod i slutningen af det 19. århundrede (Vidler 1992:6). Der er således også hos Freud tale om en reaktion på visse sider af det moderne samfund, men han retter opmærksomheder mod andre sider af det uhjemlige end Hegel og Marx. Det er ikke tale om en uhjemlighed i den nostalgiske forståelse, dog beskriver Royle en slags nostalgisk forbindelse mellem det uhyggelige og den senere udviklede såkaldte dødsdrift hos Freud:

> "At some level the feeling of the uncanny may be bound up with the most extreme nostalgia or 'homesickness', in other word a compulsion to return to an inorganic state, a desire (perhaps unconscious) to die, a death drive".
>
> (Royle 2003:2).

Det uhyggelige forekommer her at kunne bevirke eller udvikle sig til en ekstrem form for regressiv tilstand, der er en reaktion på en tilværelse, som bliver for overvældende. Dog synes vi her at befinde os på grænsen af eller egentlig overskride en meningsfuld forståelse af hjemfølelse. Det er bestemt muligt at bruge egen bolig i en regressiv tilbagetrækning fra det sociale liv i det moderne samfund, men hermed får vi ikke en ret meget bedre forståelse af, hvordan det opleves at føle sig hjemme. Med eidetikken i bagtanke bør det også overvejes, om man kan vride og vende Freuds tankegang og således spørge, om det meningsfuldt er muligt at føle sig hjemme i det fremmede og det uventede? Jeg har svært ved at spekulere mig frem til et svar, men spørgsmålet synes at være væsentligt at overveje, og jeg vil da også vende tilbage til det i afhandlingens senere analyser.

Heidegger og søgningen mod hjemmet

Hegel og Marx kan bidrage med elementer til en forståelse af fremmedgørelse overfor den moderne verden, hvori vi lever. Og Freud kan bidrage med elementer til en forståelse af en omverden, der fremstår forunderlig dunkel, og som vi ikke kan gennemskue, genkende eller forlige os selv med. Der er imidlertid stadig et grundlag, man kan udfordre, og som på særlig vis også angår det at føle sig hjemme i det moderne samfund. Når man arbejder med hjemfølelse synes Heidegger således at være uomgængelig, da hans filosofi bryder radikalt med mange andres vanlige forståelse, og fordi han efterfølgende har haft stor indflydelse på diskussioner omkring hjem. I det følgende vil jeg således se nærmere på Heideggers forståelse af det såkaldte ikke-hjemlige, for herigennem at give nok et bud på, hvordan man kan forstå hjemfølelse.

Når man beskæftiger sig med hjem og boliger, og inddrager Heideggers tanker derom, virker det oplagt at se nærmere på hans polemiske Darmstadt-forelæsning 'Bauen Wohnen Denken'. Den bliver fremført i en forsamling af arkitekter og ingeniører i 1951 på et tidspunkt, hvor mange tyske byer stadig ligger i ruiner efter anden verdenskrig. Inden for de sidste ti år er mange forskere vendt tilbage til denne forholdsvis korte tekst, da den på samme tid rummer væsentlige dele af Heideggers filosofi, og sikkert også fordi den i kort form problematiserer det moderne boligbryggeri såvel som det moderne menneskes praksis omkring det at bo (se fx Blunt & Dowling 2006:3-5). Desuden tenderer teksten på nem vis at vise Heidegger som tilbageskuende og nostalgisk, hvilket nok heller ikke er

aldeles forkert, men det er dog stadig lidt for nemt og bør nuanceres. Det er vigtigt at anføre, at teksten er fra den såkaldte sene Heidegger, og i fagfilosofiske sammenhænge er det omdiskuteret, om og i så fald hvordan han ændrer syn på sin forståelse af at bo og vende hjem (se fx Capobianco 2005, Mugerauer 2008). På dansk er teksten oversat til 'Tænke bygge bo' (2000), og følgende passage kan giver et indtryk af tankegangen og således fungere som en optakt til at gå mere i dybden, med det moderne menneskes vilkår i forhold til at bo ifølge Heidegger:

> "Bro og lufthavn, stadion og kraftværk er bygninger, men ikke boliger; banegård, motorvej, dæmning og torvehal er bygninger, men ikke boliger. Alligevel hører disse bygninger til det område som vi bebor. Dette strækker sig ud over disse bygninger, og omfatter således alligevel mere end boligen. Lastvognschaufføren har hjemme på motorvejen; men det er dog ikke dér, han har tag over hovedet. Arbejdersken har hjemme på spinderiet; men det er dog ikke dér, hun har sin bolig. Chefingeniøren har hjemme på kraftværket; men det er dog ikke dér, han bor. Alle de nævnte bygninger huser mennesket. Mennesket bebor dem, men bor dog ikke desto mindre ikke i dem, så længe man ved det at bo [, blot] forstår […]at have tag over hovedet. I betragtning af den aktuelle bolignød, er dette ganske vist også i sig selv en beroligende og glædelig omstændighed; boligbyggeriet giver jo faktisk tag over hovedet; boligerne af i dag kan oven i købet være fornuftigt opdelt, lette at fremstille, forbilledligt billige, åbne mod luft, lys og solskin; spørgsmålet er bare om dette er tilstrækkeligt til at sikre at man også virkelig vil kunne bo i disse boliger?"
>
> (Heidegger 2000[1951]: 33-4).[6]

Det er tydeligt, at Heidegger her beskriver den arbejds- og funktionsopdelte moderne verden. Samtidig er det klart, at der er noget, som forhindrer os i at bebo de boliger, der produceres i det moderne samfund. Funktionelt er de gode nok, men han betvivler, om man virkelig kan bo i dem. Det fremgår ikke klart i citatet, hvad han her mener med 'bebor' og 'at bo', men han berører det på mindst to forskellige måder senere i teksten. Hvis vi skal opnå en lidt bedre forståelse af, hvad Heidegger mener med at bo, er det nødvendigt at inddrage hans sproglige udredning af 'at

6 Jeg har ændret i Kasper Nefer Olsens oversættelse, da de tre oprindelige negationer på dansk i form af 'ikke', gør det meget svært at læse sætningen, og fordi jeg synes, at min rettelse er mere rammende for det tyske indhold. Originaloversættelse: "… så længe man ved det at bo ikke forstår andet end at have tag over hovedet." (Heidegger 2000[1951]). Tysk original: "… wenn Wohnen nur heißt, daß wir eine Unterkunft innehaben." (Heidegger 1951)

bo' og 'at bygge' såvel som hans forståelse af det, han kalder 'firfolden' eller 'fireningen', som er hans benævnelse for den samlende totalitet af himmel og jord, dødelige og udødelige, hvori vi ifølge Heidegger bor. Både 'at bo' og 'at bygge' kommer af det gammelhøjtyske ord *buan*, som også går forud for det tyske 'ich bin, du bist' eller på dansk 'jeg er, du er', og som derfor har med vores eksistens at gøre. Heidegger argumenterer således for, at der er en forbindelse mellem 'at bo' og at eksistere'. Ordet *buan* har desuden også at gøre med plejen af marken, såvel som at dvæle og opholde sig ved, for 'at bo' er at pleje og drage omsorg (ty. Sorge).[7] Der ligger således nogle forudsætninger om langstrakt tidsligt ophold og praktiske involveringer ved at bo, og her synes Heidegger især at trække på en forforståelse af Sydtyske småbys- og landsbyerfaringer (se Denker 2011). Han gør det klart, at det ikke kan lade sig gøre at bo i det moderne urbane samfund (Heidegger 2000:35-6, 52). Den usamtidige og temmelig mystiske sprogbrug gør det imidlertid ikke nemmere at forstå, hvad han mener, men hvis jeg har forstået det ret, så bor mennesket kun for så vidt det plejer og tager imod sammenføjningen af firfolden i tingene, herunder boligen, og ikke søger at dominere den (Mitchel 2010). Hvis vi skal have en klarere forståelse af menneskets boende væren, kan vi måske med fordel søge (tilbage) til hans hovedværk 'Sein und Zeit' eller 'Væren og tid' fra 1927, da han her går i dybden med menneskets såkaldte i-verden-væren (ty. In-der-Welt-sein), og hvordan denne væren hænger sammen med at bo og at føle sig hjemme.

Ifølge Heidegger er vi som mennesker altid allerede en del af og tager del i verden. Der er ikke noget subjekt eller lignende før eller uden for verden, men alene som en i-verden-væren. Han kalder den menneskelige i-verden-væren for 'tilstedeværen' (ty. Dasein).[8] Hos Heidegger er det vigtige spørgsmål ikke, *hvad* tilstedeværen er som sådan, men derimod *hvordan* denne tilstedeværen er (Wentzer 2007:532-3). Den menneskelige tilstedeværen er karakteriseret derved, at den forholder sig til sin egen væren, og hermed følger også spørgsmålet om ethvert menneskes endeligt såvel som den til tider angstprovokerende omstændighed, at der ikke er nogen anden, som handler for os. De tilstedeværende muligheder kan kun indløses af den tilstedeværende og ikke af nogen anden, og hermed kan det være fristende at flygte fra mulighederne og bare gøre det, som de andre gør. Heidegger kalder det, de andre bare gør, for 'Das Man', som således betegner det, 'man' bare gør i

7 Man kan finde en tilsvarende sproglig undersøgelse i §.12 i 'Sein und Zeit' (1962[1927]:52-59)

8 Strengt taget er det lidt misvisende at tale om 'den menneskelige tilstedeværen', for formålet med hans betegnelse 'tilstedeværen' er netop at opstille et nyt begreb, der skal repræsentere 'mennesket' i hans omfangsrige undersøgelse.

dagligdagen som følge af normer, vaner og rutiner. Han kalder flugten for 'hjemfaldelsen' (ty. Verfallen), og her kan vi begynde at komme lidt tættere på Heideggers forståelse af følelser omkring hjem (Heidegger 2007:206-20, Pahuus 1995b:128, Wentzer 2007:538-42). Heidegger gør det meget klart, at det er fristende at hjemfalde, men at det samtidig er en uegentlig i-verden-væren. Den egentlige væren er angsten, som er en åbning mod tilstedeværen, da den ikke lukker om sig selv. På vanlig kompliceret vis skriver Heidegger:

> "Man'ets selvsikkerhed og bestemthed udbreder et voksende behovsfravær for den egentlige befindlige forståelse. Måden, hvorpå man'et således nærer og fører et efter sigende ægte liv, bringer en *beroligelse* ind i tilstedeværen, for hvilken alt er 'i den skønneste orden', og for hvilken alle døre står åbne. I og med den frister sig selv, er den hjemfaldende i-verden-væren tillige beroligende".
>
> (Heidegger 2007:207).

Det er ikke helt nemt at gennemskue, hvad der står skrevet her, men det væsentlige i denne sammenhæng synes at være, hvordan man oplever den hjemfaldne i-verden-væren. Denne såkaldte 'befindlighed' eller 'måde at have det på' har med ro, forudsigelighed, orden og rutine at gøre. Heidegger skriver senere i værket, at der er tale om en 'berolig-fortrolig i-verden-væren' (Capobianco 2005:156-8, Heidegger 2007:219, Mugerauer 2008:28). Der er ikke nødvendigvis tale om stilstand eller uvirksomhed, snarere tværtimod, for aktiviteter kan hjælpe til at dække over den egentlige væren. Heidegger skriver ligefrem, at: "Den hjemfaldende i-verden-væren er som forførende-beroligende samtidig *fremmedgørende*." (Heidegger 2007:207, original kursivering). Altså, noget nær det modsatte af Hegel og Marx. I modsætning til den hjemfaldne i-verden-væren står angsten. For nærværende er der således to vigtige befindligheder med umiddelbar relevans for forståelsen af det at bo: 1) Angsten som er den egentlige befindlighed, og 2) den hjemfaldende i-verden-væren, som er den uegentlige (Heidegger 2007:204-9). I angsten som befindlighed eller 'måde at have det på' åbenbarer verden sig på en uhjemlig måde (ty. Un-zuhause). I Heideggers forståelse er det således mere oprindeligt at være uhjemlig i verden, men vi fristes konstant til at hjemfalde til det rolige og det fortrolige. De senere overvejelser Heidegger gør sig om firfolden, kan nok læses som et forsøg på at forsone sig med den uhjemlige i-verden-væren. Der er således ikke bare tale om en kritik af eller forsoning med det moderne vilkår, men også en forsoning med den menneskelige eksistens.

Hos Heidegger er vores tilstedeværen altid stemt, så den uegentlige hjemfaldne berolige-fortrolige i-verden-væren og den egentlige angst er således begge stemt, men på vidt forskellige måder. Vi befinder os altid i en stemning og selv om denne flygtige og foranderlige stemning kan virke som noget, der nærmer sig ingenting, så er den alt andet end netop det, for det er stemninger som gør det åbenbart, hvordan det står til og går med én (Heidegger 2007:161-2). Det er stemninger, som så at sige giver dybde i vores befindlighed. Det er ikke sikkert, at vi har erkendt denne stemning, men stemningen virker konstant på hele vores oplevelse af situationer og steder, herunder der hvor vi færdes og bor. På baggrund heraf kan vi således uddrage en særlig forståelse af hjemfølelse, som er langt mere nuanceret og radikal forskellig fra de hidtidige præsenterede forståelser, idet Heidegger på forskellig vis problematiserer det bekvemme i at føle sig hjemme samtidig med, at han søger at komme nærmere, hvordan vi overhovedet kan bo.

Afslutningsvis kan det være interessant at se nærmere på Heideggers forståelse af det, han kalder 'vedhåndenværenhed' (ty. Zuhandenheit). Her synes der nemlig at være en åbning hen imod en lidt mindre radikal forståelse af hjemfølelse hos Heidegger. I §.15 i 'Væren og tid' undersøger Heidegger tilstedeværen i sin hverdagslige omverden (ty. Umwelt), og kommer her ind på omgangen med en hammer, og hvordan den fremtræder på forskellige måder:

> "… jo mindre hammertingen blot bliver begloet, og jo mere håndgribeligt den bliver brugt, desto mere oprindelig bliver forholdet til den, og desto mere utilhyllet kommer den i møde som det, den er, nemlig som brugstøj. Selve det at hamre afdækker hammerens specifikke 'håndterlighed'. Brugstøjets værensart, hvori det åbenbarer sig ud fra sig selv, kalder vi for 'vedhåndenhed'."
>
> (Heidegger 2007:91).[9]

Umiddelbart før det anførte citat betegner Heidegger brugen af hammeren som 'tilegnet' (ty. 'zugeeignet), og hermed synes han at trække på en lignende praktisk tilegnende tankegang som hos Marx, dog med et noget andet formål. Hammeren træder frem for os på en anden måde, når vi har tilegnet den gennem praksis end

9 Den tyske originaltekst: "… je weniger das Hammerding nur begafft wird, je zugriefender es gebraucht wird, um so ursprünglicher wird das Verhältnis zu ihm, um so unverhüllter begegnet es als das, was es ist, als Zeug. Da Hämmern selbst entdeckt die spezifische 'Handlichkeit' des Hammers. Die Seinsart von Zeug, in der es sich von ihm selbst her offenbart, nennen wir die Zuhandenheit." (Heidegger 1962[1927]:69, original kursiv)

før denne tilegnelse. Den bliver 'vedhåndenværende', og hermed fremtræder hammeren ikke længere som et fremmedartet eller teoretisk værktøj for os. Dette skal sættes i modsætning til en 'forhåndenværende' fremtræden, hvor hammeren på en måde sætter os på afstand af eller overfor det, vi er i gang med. Man kan måske sige, at der er tale om et relationelt forhold, hvor relationen træder i baggrunden, når værktøjet bliver vedhåndenværende (se også Heidegger 2007:126-129). Det er fristende at overføre denne tankegang til boligen og anskue den som et slags værktøj, og således også tale om den vedhåndenværende bolig, der gennem brug er blevet tilegnet og dermed (ikke længere) fremtræder på en ikke-fremmed måde. Der kan næppe være tale om en hjemlig befindlighed i Heideggers forstand, men dog finder der en kvalitativ forandring sted, som man kan fristes til at kalde for en mild form for hjemfølelse. Ved en tilpas tilvænning ændrer boligen fremtræden i denne tankegang, idet den så at sige begynder at træde i baggrunden. Om det er godt nok for at føle sig 'rigtig' hjemme, kan man selvfølgelig diskutere. Som sådan er det ifølge Heidegger helt rigtigt at starte undersøgelsen i det hverdagslige, men ikke for at blive der, for tilstedeværen giver sig ikke klart til kende her (Mugerauer 2008:28-29). I henhold til Heideggers tankegang søger jeg på det forkerte niveau, fordi jeg overvejende forbliver i det hverdagslige. Omvendt kan man betragte Heideggers analyse af hjemfølelse for overvejende at være spekulativ og abstrakt, hvilket Harvey da også har kritiseret ham for, særligt når det kommer til muligheden for at bo. Ifølge Harvey er Heideggers tilgang alt for abstract, og skriver således: "Had Heidegger spent time describing actual banal geographies as examples of how we might better dwell, then we might not read him with the same attention and respect." (Harvey 2009:120). Kritikken til trods og med forbehold omkring det uegentlige ved at føle sig hjemme, vil jeg stadig mene, at Heidegger har en lang række produktive begreber og tankegange i forhold til at forstå hjemfølelse, herunder ideer omkring befindlighed, stemthed, omsorg, praktisk involvering og det vedhåndenværende. Begreber som er betydelig mere nuancerede og rammende for en forståelse af det at føle sig hjemme, end man finder i langt de fleste senere såvel som aktuelle teoretiske begrebsliggørelser, der forholder sig til hjemfølelse.

Bollnow og den levede verdens midte

Hvor Heidegger vanligt er kendt, som en af de betydeligste filosoffer i det 20. århundrede, er Bollnow af de fleste i dag forholdsvis eller aldeles ukendt, og det

er ærgerligt, for i forlængelse af Heidegger gør han sig nogle interessante betragtninger over forholdet mellem mennesker, boliger og hjem, som stadig synes at være aktuelle.[10] Bollnow har overordnet især beskæftiget sig med fænomenologi, filosofisk antropologi, menneskers livsverden, steder, rum og orientering. I værket 'Mensch und Raum' (1963, 2011[1963]) beskæftiger han sig især med det såkaldte levede rum (ty. 'erlebten Raum'), som er rummet således, som det opleves og ikke således som det tænkes i Kartesiansk forstand.[11] Bollnows værk ligger i fin forlængelse af nogle af de diskussioner Heidegger rejser, samtidig med at det står i passende kontrast. I forhold til forståelsen af boliger og hjem kan det være interessant at kigge nærmere på nogle kapitler i bogens tredje del. I den tyske original hedder delen: "Die Geborgenheit des Hauses", der i den engelske udgave oversættes til 'The security of the house', men hermed forsvinder en antydning i ordet 'Geborgenheit', idet 'borgen' eller 'borgheden' på dansk som billede på det trygge hus forsvinder. Det er de tykke mure og voldgraven, der lurer mellem linjerne (Bollnow 1963:123-190, Bollnow 2011:119-179).[12]

Hos Bollnow er boligen eller hjemmet det levede rums midte i vores stadig mere individualiserede verden (Bollnow 2011:119-20). Boligen er stedet, hvor vi bor i verden. Det er her, vi er hjemme (ty. 'zu Hause ist') og hvor vi kan vende tilbage. Da en mytisk oplevet verden ikke længere bidrager med en kosmologisk orientering, bliver vores hus det sted, der står i midten af verden. Bollnow fremfører således, at ethvert byggeri af et hus er grundlæggelse af et kosmos i et kaos (Ibid.:144). For det (hedengangne) mytiske menneske var der intet problem med at bo i og være forankret til verden, men afmystificering af verden har gjort, at det moderne menneske risikerer at blive hjemløst på Jorden, da det intetsteds er særligt bundet (Ibid.:123-4). Men hermed opstår også det moderne menneskes opgave med at finde sig en midte i verden, der ikke er givet det på forhånd, men som det derimod må skabe og begrunde for sig selv og videre må mennesker forsvare denne midte mod ydre angreb (Ibid.:124-5). Bollnow refererer eksplicit til Heideggers

10 Det bør her bemærkes, at Wikström (1994) faktisk gør brug af netop Bollnows filosofi som en del af sine undersøgelser af hjem og hjemfølelse i svenske lejeboliger fra 1940'erne og 1950'erne.

11 Det er samme kartesianke tankegang Henri Lefebvre gør op med for at give bedre plads til den umiddelbare involvering i verden (1991[1974]:3-7, 33-46).

12 Det er heller ikke helt indlysende om det tyske 'Haus' bør oversættes til det danske 'hus', 'bolig' eller 'hjem', men da Bollnows værk handler om det levede rum, synes det mere oplagt at oversætte 'Haus' til 'bolig' eller 'hjem' frem for det mere materielt konnoterende 'hus'. Samtidig handler Bollnows tekst især om det moderne menneskes oplevede hjem-løshed og ikke bolig- eller hus-løshed.

overvejelser om at lære at bo i 'Bauen Wohnen Denken', men synes alligevel at være mere optimistisk omkring, hvorvidt det kan lade sig gøre for det moderne menneske at finde denne midte.

Bollnow beskriver, at den måde hvorpå mennesket lever i sin bolig, kalder vi 'at bo'. At bo er imidlertid mere end at eksistere eller at være lokaliseret. Også dette fremfører Heidegger, men i modsætning hertil forstår Bollnow ikke mennesket som en eksistens, der er 'kastet' ind i verden i en eksistentiel tilstedeværen, og derfor er mennesket ifølge Bollnow heller ikke en fremmed på Jorden, der altid er på vej og aldrig hører til. Her trækker Bollnow derimod på Bachelards argumentation om, at vi er født ind i verden, og vokset op i en bolig, og derfor kender vi også verden med det den erfaring som afsæt (1994[1958]:12ff). Som jeg antydede i afrundingen på afsnittet om Heidegger ovenfor, er jeg også forbeholden overfor den eksistentielle angst som den egenlige væren-i-verden.

For at mennesket kan bo et bestemt sted på Jorden, behøver det ifølge Bollnow at anstrenge sig for at knytte sig til stedet (Bollnow 1963:128). Det er ikke så afgørende hvilken type bolig (ty. Wohnung), der er tale om, altså det er ham ligegyldigt, om der er tale om et en-familieshus, en lejlighed eller noget mere beskedent (Ibid.:129-130). Det væsentlige er, at man har sit eget rum (ty. eigenraum) til rådighed, som beskytter mod vejret og uvelkomne fremmede (Ibid.:130-1). Det er således i en moderne og langt mere urban sammenhæng, Bollnow forstår verden.

I og med husets vægge udskiller eller rettere udskærer Bollnow et privat rum fra et større fælles rum, hvormed et 'Innenraum' udskæres fra et 'Aussenraum' (Ibid.:130). Denne opdeling knytter han an til en, ifølge ham selv, 'antropologisk' forståelse af boligen (ty. Haus):

> "… In order to survive in the world and be able to fulfil his tasks there, man needs a space providing security and peace, to which he can retreat, in which he can unwind and become his normal self again, when he has worn himself out in battle with the outside world. (…) it is important that this human process of becoming oneself has quite specific prerequisites. Only as a dweller, only in

> possession of a house, only in having at one´s disposal such a 'private' domain separated from public life can man fulfil his nature and be fully human. Man needs such a sphere of security in order to live at all". (Bollnow 2011:130).[13]

Forståelsen ligger i forlængelse af Heideggers, men adskiller sig samtidig radikalt, for sikkerheden hos Heidegger er uegentlig, hvor den hos Bollnow er forudsætningen for at være et helt menneske. For Bollnow er forholdet mellem boligen og dens omgivelser desuden dialektisk, idet aktiviteter uden for boligen hænger sammen med og står overfor hvilen i boligen. Der er tale om en 'polær spænding', som begrunder den meningsfulde bolig (Bollnow 2011:130-2). Det er en vigtig pointe, som jeg vil vende tilbage til siden hen. Bollnow lægger i øvrigt ikke op til, at hans analyse af boligen gælder i alle sammenhænge, og nævner således nomadens telt, som et radikalt andet udgangspunkt for etablering af et centrum, men fastslår samtidig, at det vil kræve yderligere studier (Bollnow 2011:125).

Bollnow er især interesseret i de uforløste arkaiske rester i det menneskelige liv, som boligen udgør (1963:140). På mange måder er boligen således stadig et helligt sted. Man skal inviteres indenfor i andres hjem, hvor der også gælder særlige uskrevne regler for adfærd. Gæstfrihed er en særlig rettighed, der kun gør sig gældende her. I juridisk praksis er det således også en skærpende omstændighed, hvis et røveri finder sted i et hjem. Bollnow forstår disse ikke-rationelle praksisser som udtryk for en stadig underlæggende hellighed, der bidrager med mening til boligen. Det er især i relationen til det profane, rationelle og abstrakte rum at denne hellighed træder frem. Boliger er ikke bare vægge og lofter, vinduer og døre.

Delvist på baggrund af et essay af Eugène Minkowski opstiller Bollnow 9 punkter, som ifølge ham i særlig grad kendetegner eller er forudsætningen for hjemlighed (Bollnow 2011:143-6). Han gør det dog klart, at der er tale om en ufuldstændig beskrivelse af hjemligheden. I kort form er listen som følger:

1. Oplevelsen af privathed (ty. Abgeschlossenheit, eng. seclusion)
2. Passende størrelse
3. Passende mængde møbler

13 Når det tyske ord 'der Mensch' bliver oversat til 'man' på engelsk, så skyldes det ikke, at der nødvendigvis er tale om en mand, men simpelthen det faktum at der mangler et passende kønsneutralt ord (Bollnow 2011:13).

3. Passende temperatur og farver der giver en varm atmosfære
4. Passende balance mellem orden og aktiviteter (rod) i boligen
5. Skal have velvalgte møbler, der skaber en behagelig atmosfære
6. Skal udtrykke beboerne selv og være omsorgsfuldt brugt i lang tid
7. Skal udtrykke beboernes livshistorie
8. Forudsætter intimitet der kun kan skabes i kraft af en familie eller et (ægte)par

For mange af punkterne handler det tydeligvis om at finde den rette balance. En uhjemlig bolig kan f.eks. være for stor, men den kan også være for lille. Andre punkter er 'krav' til sammenhænge mellem f.eks. interiør og beboerne, som viser menneskers kultur for dem selv og for andre. Ideen om omsorgen og den langvarige brug ligger umiddelbart i forlængelse af Heideggers tankegang, men de fleste punkter er mere hverdagsligt end eksistentielt orienteret. Nogle af Bollnows punkter er interessante i analytisk øjemed, da de fremhæver nogle særlige aspekter af boligen, man bør have for øje, hvis man ønsker at forstå, hvad der gør hjemligt. Til eksempel bliver ting ifølge Bollnow langsomt assimileret gennem brug, hvilket er ganske interessant, hvis man søger at forstå, hvordan en bolig bliver til et hjem i praksis (Bollnow 1963:152). Flere af punkterne synes samtidig at være dybt præget af en borgerlig ideologisk indstilling til hjemmet, som når familien eller ægteparret sættes overfor andre husstandsformer. Det er således helt uforklaret, hvorfor hjemligheden forudsætter familien. Det sidste punkt er derudover nok det mest kontroversielle i dag, for hermed hævdes det også, at den i Danmark mest almindelige husstandsstørrelse ikke kan give hjemlighed. Jeg tror, at Bollnow tager fejl på dette punkt, men dog ikke mere end at jeg samtidig tror, at det er afgørende vigtigt at have en eller anden grad af socialitet i, omkring eller underfor boligen, for at etablere en hjemfølelse i boligen. Det er en tankegang, jeg sidenhen vil vende tilbage til.

Bollnow er selv påfaldende opmærksom på risikoen for at fremstå spidsborgerlig (ty. Spisser) i sin beskrivelse af hjemligheden (se især Bollnow 2011:131). Men mange af de spidsborgerlige eller småborgerlige kendetegn er nu alligevel fremtrædende i hans forståelse, især når han antyder, hvad der kendetegner hjemlighed (Ibid.:143-6). Både Heidegger og Bollnow er filosofiske af skoling såvel som i deres tilgang til genstande for undersøgelse, men deres diskussioner kan alligevel hjælpe med til at indkredse en teoretisk forståelse og videre åbne empiriske undersøgelser op for forståelser, der ellers vil være svære at få til at træde frem.

Buckley og tilværelsens åbenhed

Heidegger og Bollnow kan hjælpe til at skitsere nogle af de principielle diskussioner, men der er også andre teoretikere med et fænomenologisk tilsnit, som er værd at nævne. Det kan således være interessant at se nærmere på en tekst skrevet af Frank M. Buckley med titlen 'An Approach to a Phenomenology of At-homeness' (1971). Artiklen synes at beskæftige sig med netop det, jeg forsøger at forstå. Mig bekendt har han ikke publiceret andet end netop denne artikel, og det er ærgerligt, for som allerede sagt er det yderst sjældent, at man finder et forsøg på at beskrive hjemfølelse i mere teoretiske termer.[14] Med en forholdsvis klar og umiddelbart rammende beskrivelse, fremstiller Buckley det, han kalder 'common sense meanings':

> "… a good part of feeling at home has to do with the satisfaction and security that comes from being in a situation which is *familiar*, that is, being situated within a *structure* that one knows about ahead of time and knows reasonably well what to expect, and knows this in a relatively unthreatening and comfortable manner. This is probably why it is also natural to think of at-homeness as being a sort of '*at-easeness*,' which can be contrasted to dis-ease or undue experience of stress – or in a sense a feeling of relaxation and rest in the presence of the customary, the expected and the accepting. Another aspect on a somewhat deeper and more dynamic level is the feeling '*I am where I can be myself*,' such as we feel on a largely behavioral level when there is no need to explain our actions to anyone or no need to feel on guard towards the misperceptions of the other…" (Buckley 1971:205, oprindelig kursiv).

Buckley er fuldt ud bevidst omkring begrænsningerne ved en sådan beskrivelse, og følger da også op med en diskussion af hjemfølelse, der ligger udover hverdagen. 'Common sense' beskrivelsen er således en meget bred og oplistende beskrivelse, og han gør brug af flere så at sige vaghedsgørende betegnelser, såsom: 'reasonably well' og 'relatively' for at løsne forpligtelsen i det skrevne, og de kan være interessante at bemærke, for det siger jo et eller andet om muligheden for at begrebsliggøre fænomenet med klarhed. Ifølge Buckley angår 'at-homeness' med positive termer: sikkerhed, det familiære, det kendte, det forudsigelige, det komfortable, afslapning,

14 Jeg vælger at oversætte Buckleys 'at-homeness' til hjemfølelse. Det vil på sin vis nok være mere korrekt at oversætte ordet til 'at-være-hjemmehed', men det er lige vel knudret, og Buckley skriver i alle tilfælde også om 'følelser' (eng. feelings) i forhold til hjem artiklen igennem.

hvile, det vanlige, det forventede og accepterede. Heroverfor gør han også brug af negative termer, som: ikke-stressende, ikke-betvivlende, ikke-misforstående. På mange måder sammenfatter Buckley her mange af de andre teoretiske beskrivelser af hjemfølelse, jeg har fundet. Sådanne beskrivelser har imidlertid også nogle begrænsninger, som Buckley efterfølgende anfører, idet vi hermed ikke kommer ret meget længere, dybere eller videre end det hverdagslige (eng. mundane). Her er det nødvendigt at inddrage og tænke i en mere grundlæggende (eng. primordial) hjemfølelse.

Hos Buckley angår den mere grundlæggende hjemfølelse døden som vilkår. Som hos Heidegger er det også for Buckley en afgørende omstændighed, at den menneskelige eksistens er tidsligt begrænset og endelig. Buckley argumenterer for, at enhver adskillelse (eng. separation) er en prototype og forsmag på ens jordiske endeligt (1971:206). Denne underliggende prototype ligger skjult, men er samtidig underliggende i andre udtryk for hjemfølelse derved, at vi har en spontan tendens til at iværksætte en beskyttelsesstruktur, der fortæller os, at alt er fint (Ibid.:206). Det minder således meget om Heideggers hjemfaldelse, dog er han mere imødekommende overfor den hverdagslige hjemfølelse. Buckley åbner således op for en eksistentiel ambivalens, hvor vi kan føle os hjemme på det mundane plan og samtidig ikke føle os hjemme på det primordiale plan. I forlængelse heraf inddrager Buckley nogle interessante overvejelser omkring åbenhed og lukkethed. Åbenheden knytter sig til en oprigtig indstilling om at være åben overfor os selv og verden, herunder de andre tilstedeværende mennesker. Der synes således at ligge en et forsoningsperspektiv i Buckleys tankegang, ligesom det også er nødvendigt med de andres anerkendelse (eng. acknowledgement) af én selv for så vidt, at vi skal kunne føle os hjemme. Der er en underliggende kristen religiøs tone i Buckleys forståelse af åbenhed, hvilket selvfølgelig ikke diskvalificerer indholdet, men en del af meningen skal man simpelthen hente der. Før vi har denne åbenhed, der lader virkeligheden være, som den er og vi lader os berøre af denne, er det ikke muligt at føle sig hjemme. Buckley stiller åbenheden overfor en lukkethed, man kan finde hos Bachelard, hvor vi har et grundlæggende behov for lukkethed eller beskyttelse eller privathed (Ibid.:207). Før vi respekterer den anden som den anden og ikke en projektion af os selv, kan vi ikke føle os hjemme (Ibid.:207). Der er nærmest tale om en radikal anerkendelse af omverden såvel som andre. Der er således en tydelig livsfilosofisk og på sin vis også etisk fordring i Buckleys refleksioner omkring hjemfølelse.

Der er selvsagt skrevet meget mere om hjemfølelseslignende spørgsmål indenfor og underfor den fænomenologiske tradition. Sideløbende med, involverende i og i forlængelse af Heideggers, Bollnows og Buckleys undersøgelser. Her kan man, som jeg også allerede har gjort, nævne Gaston Bachelard og blandt andet hans undersøgelse af rummets poetik (1994[1958]), hvor han gennemgår boligen fra kælder til kvist på poetisk fænomenologisk vis, hvilket velsagtens en af de mest kendte undersøgelser af hjemmet. Bachelard er stærkt kritisk overfor moderne boligbyggeri. Jeg har dog ikke fundet hans filosofi bedre egnet til at diskutere min forståelse af hjemfølelse end de allerede ovennævnte. En anden prominent filosof, som er stærkt kritisk overfor moderne boliger, er Theodore Adorno (1951). Man kan også læse Hannah Arendts kritiske blik på forholdet mellem byen forstået som 'polis' og husholdningen forstået som privatsfære, og hvordan frihed og tvang knytter sig dertil (2005[1958]:50-61). Eller man kan læse van Lenneps undersøgelse af hotelværelset (1987[1969]), og hans famlende forsøg på at begribe, hvad der adskiller hotellet fra hjemmet. Emmanuel Levinas og hans bog 'Totalitet og uendelighed' (1996[1961]) bør også nævnes, hvor et af kapitlerne undersøger hjemmet, der ligesom Bollnow, og i modsætning til Heidegger, tager afsæt i den hjemlige væren-i-verden. I 'Hverdagslivets sociologi' (2005[1976]) kommer Alfred Schutz kortvarigt ind på det at føle sig hjemme, men det er dog begrænset til et kapitel med titlen 'Den hjemvendte'. Her skriver han helt kort: " 'At føle sig hjemme' er et udtryk præget af den højeste grad af fortrolighed og intimitet" (Schutz 2005:204). Endelig kan man nævne Günther Anders (1956), og hans stærke og for så vidt også meget tidlige kritik af fjernsynet og dets placering i hjemmets midte, og den medfølgende pacificering af mennesker. Man kan med Anders måske ligefrem argumentere for, at fjernsynet har været med til at forstærke hjemmets opdeling af et indenfor og et udenfor. Når det er sagt, så har jeg dog fundet de allerede nævnte filosoffer bedre egnede til undersøgelser af mine spørgsmål. Jeg vil vende tilbage til og præcisere min egen position i dette kapitels sammenfatning.

Den tidlige humanøkologi

I forlængelse af de forskellige ovennævnte teoretikere bør jeg også komme ind på en anden tradition, som dog kan være meget vanskelig at indkredse, fordi den har stor spredning, eller måske rettere fordi der er tale om en række forskellige traditioner, som går under samme betegnelse. Jeg tænker her på humanøkologi,

hvor man kan finde en del om hjem, hjemfølelse og i særdeleshed om relationen mellem mennesker og deres omverden. Som jeg vil vende tilbage til nedenfor trækker dele af humanøkologien på fænomenologien eller måske omvendt, andre dele henter deres inspirationer inden for behaviorismen og forskellige modeller for adfærd og tilpasning til omgivelserne (Proshansky 1978), mens andre ingen trækker på ideer om balancer og ubalancer og begrænsninger i adgangen til resurser i den kultiverede natur og det bebyggede miljø, som man kan genfinde inden for biologien og økonomien (Stoddart 1965). I dansk sammenhæng er humanøkologi især biologisk inspireret økologi og handler overvejende især om menneskers tilpasning til miljø og landskaber, men her finder man ikke overvejelser omkring hjemfølelse (se Brandt 1999, Christiansen 1967).

Det er således ikke humanøkologien i sin bredde, jeg her vil præsentere, men derimod udvalgte dele, som kan vise en lidt anden tilgang til hjemfølelse, og som kan hjælpe til at uddybe og præcisere relationen mellem mennesker og deres omverden i forhold til hjem. For at forstå dele af den humanøkologiske tradition kan det være interessant at gå til en tidlig og ofte igen glemt inspirationskilde, nemlig Jakob von Uexküll, og hans indførelse af begrebet 'Umwelt' i biologien (1909, 1964[1934]). Begrebet er interessant for en bedre forståelse af humanøkologien såvel som en bedre baggrund til at forstå Heideggers i-verden-væren. 'Umwelt' er ifølge von Uexküll helt kort den erfarede verden, som ethvert levende væsen har (Ibid.:13). Det er i udgangspunktet en subjektorienteret tilgang, hvor tid og rum først og fremmest er noget, dyr og mennesker erfarer og tildeler mening, og som dermed ikke bare er omstændigheder, der er objektivt givet. Heroverfor gør von Uexküll brug af betegnelsen 'Umgebung' for hermed at give en betegnelse til en objektiv fysisk, og i den forstand netop meningsløs, side af 'omgivelserne'. Lidt fordansket kan man vel kalde de to begreber for henholdsvis 'omverden' og 'omgivelser', hvor omgivelserne er dem, de positive videnskaber søger at gennemskue ved hjælp af observerende og målbare tilgange. Omvendt er omverdenen den som hermeneutikere af enhver art prøver af forstå ved at sætte sig i den andens sted. På sin vis er der tale om en indefra og en udefra distinktion, men hvor man dog skal være opmærksom på, at von Uexküll er stærkt kritisk overfor det reelt meningsfulde i udefratilgangen, da vi i og med vores sanser altid nødvendigvis er begrænset til vores egen omverden. Ideen om 'umwelt' får både indflydelse på visse former for humanøkologi, og den kan også genfindes i en eller anden form i Husserls 'Lebenswelt' og Heideggers 'In-der-Welt-sein' eller i-verden-væren, hvor

sidstnævnte dog er kritisk overfor en alt for bred forståelse af 'Umwelt' hos von Uexküll (se Chien 2006:70-72).[15]

I forlængelse heraf og med Hegel in mente kan det være fristende at tænke, at når mennesker retter sin opmærksomhed mod deres omverden på en observerende og distanceret måde, så forvandler den så at sige hjemlige omverden sig samtidig til uhjemlige omgivelser. Spaltningen forudsætter den ændrede indstilling til omverdenen. Denne forvandling er aldrig total, for vi har stadig en omverden, vi umuligt kan overskride.[16] Og der er faktisk et afsnit i von Uexkülls skrift med den titlen 'Home and Territory - Heim und Heimat', hvor han kommer ind på overvejelser omkring hjem (1964[1934]:54-6). Det er her tydeligt, at hjem ifølge ham er betegnelsen for et sted, der på en eller anden måde etableres som noget mere permanent, hvor også hvile finder sted, og territorium er betegnelsen for det område, hvor især aktiviteter omkring jagt på føde finder sted. Hjemmet kan være edderkoppens spindelvæv, fuglens rede, biens stade eller muldvarpens hule i netværket af tunneler. Ideen om at ikke-menneskelige dyr også gør sig i hjem, er selvfølgelig en interessant tanke, men von Uexküll udfolder ikke ret meget, hvad man skal forstå med hjem i denne sammenhæng udover, at det er her dyrene kan finde hvile. Det hjemlige for andre dyr synes også at være det, man er bekendt med (eng. 'familiar') (Ibid.:54-6).

Hvor von Uexküll både kan give et særligt blik på, hvad vi skal forstå ved vores omverden, og kan være god at nævne i forhold til inspirationen for den tidlige humanøkologi, så synes han ikke at være afgørende for senere udviklinger af traditionen, måske fordi den subjektivistiske tilgang var for udtalt. Her er det nok især Robert E. Park, som er relevant at se lidt nærmere på. Desuden kan Park hjælpe med til at komme det moderne urbane perspektiv lidt nærmere. Park var en af de toneangivende sociologer ved det sociologiske institut på University of Chicago, og han regnes for at være grundlæggeren af den strømning inden for Chicago-sociologien som sidenhen har fået betegnelsen 'humanøkologi'. Med

15 Det skal i øvrigt bemærkes, at Merleau-Ponty trækker på Uexküll (2003:167-83), såvel som den allerede omtalte non-repræsentionelle teori også trækker på Uexkülls tanker omkring 'Umwelt' om end det sker ad lidt filosofiske omveje gennem blandt andet Giorgio Agamben og Gilles Deleuze (se Thrift 2008:113, 179).

16 I en vis forstand kan man nok tænke von Uexkülls forståelse af forholdet mellem 'Umwelt' og 'Umgebung' som systemet i Habermas' samfundsanalyse, der udskiller sig af menneskers livsverden (Habermas 1996[1981]:273-307. Også her bliver vores forhold til omverdenen et andet, om end vi ikke undslipper vores livsverden.

sin humanøkologi ville han skabe en dynamisk sociologi, der kunne begribe og forklare forandringer, som værende en del af en økologisk proces, der rummer både koncentration, segregering, fremgang og forfald. Der bringes således tydelige naturalistiske metaforer og forståelsesmodeller i spil. Han ville også skabe en sociologi, der kunne blotlægge de processer og den dynamik, der skaber og befordrer storbyens vækst, og således forbinder sociale og rumlige processer med det naturlige og økologiske fundament (Jørgensen 2011:56-8). Vi befinder os således på en helt anden skala end von Uexkülls interesse for det enkelte dyrs omverden. Park udviklede i løbet af 1920´erne en etnografisk orienteret urban sociologi, der er optaget af at undersøge og analysere modernitetens mange nye fænomener og problemer via etnografiske studier i storbyen (Jørgensen 2011:56-8). Dele af Chicago-sociologien er blevet kritiseret for at være alt for deterministisk, idet den reducerer menneskers adfærd til at være konsekvenser af eksempelvis befolkningstæthed. En kritik der også kan anføres på andre af de senere humanøkologiske studier, som jeg vil vende tilbage til nedenfor. Man bør i det hele taget nok være skeptisk overfor at tale om naturlige processer i storbyen, for på større skala er byer i høj grad præget af politik og økonomi. For nærværende søger jeg ikke at undersøge det dynamiske og foranderlige urbane samfund, men undersøger derimod et fænomen som om, at det i udgangspunktet er stabilt over tid. Metodisk er jeg også overvejende orienteret mod den lille skala. Jeg er ikke i tvivl om, at samfundet er dynamisk og foranderligt, men min metode lægger bare ikke op til at undersøge hjemfølelse som en institution under grundlæggende forandring. Samtidig støtter jeg dog op om Chicago-sociologiens fordring om at komme ud af kontoret, for at betragte byen såvel som dens indbyggere i dens og deres tilblivelse. Hvis man vil forstå hjemfølelse, bliver man nødt til at gøre det der, hvor følelsen erfares eller ikke erfares, med mindre det selvfølgelig er på kontoret.

Mig bekendt er der ikke nogen af Chicago sociologerne, som eksplicit beskæftiger sig med hjemfølelse, men med revitalisering af traditionen som pejlemærke bemærker Jørgensen, at de hele vejen igennem var opmærksomme på spørgsmål omkring stærke og svage sociale bånd (Jørgensen 2010:3,4-6). I den forbindelse introducerer Jørgensen begrebet 'belonging' i sin egen forskning. Det virker fornuftigt, men det virker samtidig som om, at der er en væsentlig forskel på, om man føler stærke eller svage bånd til sine medmennesker eller om man føler stærke eller svage bånd til sine omgivelser. Man kan selvfølgelig argumentere for, at begge dele handler om hjemfølelse, og at det hænger sammen, men det er stadig forskellige analytiske perspektiver. Lidt karikeret kan man måske sige, at det er forskellen på

sociologernes sociale orientering og kulturgeografernes stedslige orientering. En forskel der i øvrigt også synes at gøre sig gældende hos hvert enkelt storbymenneske, derved at man i hverdagen typisk enten er mest opmærksom på de andre mennesker eller på omgivelserne. Det er selvfølgelig også muligt hverken at være opmærksom på andre mennesker eller omgivelserne og i stedet være opmærksom på sine egne tanker og befindligheder.

Den senere humanøkologi

Det er mig, der vælger at inddele i den tidlige og den senere humanøkologi, men jeg gør det fordi, der synes at ske en ændring af denne i øvrigt meget brede tradition i løbet af 1960'erne, derved at den bliver mindre sociologisk og mere interdisciplinær i og med sin fortsatte udbredelse. Tendensen tager for alvor form i 1960´erne og fokuserede på de fysiske omgivelser, hvori mennesker opholder sig og hvor deres adfærd så at sige finder sted. Målet med humanøkologien var og er stadig at få en bedre forståelse af relationen mellem mennesker og deres fysiske omgivelser, hvad end de var naturlige eller bebyggede, og om det er på lille eller stor skala. Der er desuden en tendens til problemorientering, hvor der helst skal være et eller andet menneskeligt eller miljømæssigt behov på spil (Bonnes & Bonaiuto 2002:28). . Temmelig programmatisk indfanger Seamon & Mugerauer projektet i forhold til det at bo med følgende sætninger i antologien "Dwelling, place and environment":

> "Today, our modern Western world faces a paradoxical situation. At the height of our technological mastery, we often find ourselves separated from both the earth and our own human being. After many centuries of building our world, we meet an unsettling nexus of domination and homelessness".
>
> (Seamon & Mugerauer 1985:1)

Denne analyse såvel som bekymring synes at være meget sigende. På den ene side en erkendelse og anerkendelse af teknologiske landvindinger, og på den anden side en længsel mod et mere meningsfuldt tilhørsforhold til den verden, hvori vi lever. Man synes at kunne fornemme et ekko af Heidegger, og fænomenologien spiller da også fortsat en rolle inden for dele af humanøkologien, men forskningen er langt mere orienteret mod feltarbejde, end de allerede nævnte fænomenologiske filosoffer.

På engelsk kan man finde en lang række varierende betegnelser for denne senere humanøkologi såsom: 'human ecology', 'environmental psychology' og ecological psychology', og alle synes de at dække over mere eller mindre det samme. Det centrale omdrejningspunkt er menneskers adfærd i det miljø, de faktisk lever i. Med interesse for at forstå relationen mellem mennesker og deres omverden/omgivelser med særlig fokus på hjemmet kan man blandt mange andre nævne Roderick Lawrence (1982, 1987), Jeanne Moore (2000), Harold Proshansky (1978), Irwin Altman og Setha Low (Altman & Low (red.) 1992). Der findes en omfattende litteratur inden for denne tradition, så jeg vil nøjes med at præsentere en oversigtsartikel og nogle få men forhåbentlig symptomatiske tekster for den senere humanøkologi og diskussioner omkring hjemfølelse.

Det kan således være vanskeligt at sammenfatte aktuel forskning inden for det man bredt set kan kalde humanøkologi, og som jeg efterfølgende vil vise, er det som ved fænomenologien langt fra entydigt, hvad der overhovedet skal forstås ved traditionen. En overkommelig tilgang kan være at vise nogle af de historiske tendenser på baggrund af en oversigtsartikel, og her vil jeg tage afsæt i en artikel af Lynne Manzo fra 2003, hvor hun gennemgår forskellige teoretiske spor, der leder frem til nyere forskning i hjem inden for især humanøkologien. Oversigtsartiklen refererer til 150 forskellige publikationer fra en række forskellige fagområder, og alene antallet gør det svært at sige noget entydigt, men hun fremdrager nogle overordnede tendenser. Hendes orientering er overordnet set at få en bedre forståelse af 'people-place relationships', dog skriver hun også om 'people-environment relationships', så det er i den omegn, vi befinder os.

Historisk set lægger Manzo ud med at præsentere den fænomenologiske indflydelse fra især Husserl og Heidegger, og lægger særligt vægt på ideen om menneskers livsverden, der i 1960'erne kommer til at præge den videre udvikling i forståelsen af steder inden for humanøkologien. Manzo får det til at fremstå som om, at fænomenologien siden da præger humanøkologien, men hvis man søger bredt i humanøkologiske tekster om hjem fra 1960'erne og frem til 1980'erne, så er udviklingen dog ikke mere gennemgribende, end at der stadig er tydelige behavioristiske tendenser. Nedenfor vil jeg præsentere en bog fra 1971 af Ingrid Gehl, en artikel fra 1978 af Harold Proshansky og nogle tanker om appropriation af Carl Friedrich Graumann, som eksemplariske for andre, men vel at mærke samtidige tanker til forståelse af det følelsesmæssige forhold mellem mennesker og deres miljø. Når det er sagt, at er det Manzos argument, at inspirationen fra

fænomenologien i lang tid gjorde, at der var stor fokus på boligen/hjemmet som et følelsesinvolveret sted, men i løbet af 1990'erne var der en tiltagende bevægelse i retning væk fra derfra og en stigende opmærksomhed mod også at belyse følelsesmæssige relationer til andre steder såsom særlige steder i naturen eller mødesteder såsom cafeen, pubben eller supermarkedet (Manzo 2003:50). Der begynder dog også at komme øget opmærksomhed mod følelser af ubehagelig art i forhold til steder. Her kan eksempelvis nævnes utryghed eller frygt. Denne drejning finder blandt andet inspiration i feministiske kritikker af hjemmet, således at det ikke bare handler om 'positive' følelsesmæssige relationer. En tendens der i øvrigt er fortsat i årtiet efter publiceringen af Manzos artikel.

I anden halvdel af oversigtsartiklen peger Manzo frem mod nogle stadig verserende diskussioner, og fremdrager således også noget akademisk tidstypisk i den måde menneskers relationer til steder/omgivelser bliver forstået. Artiklen lægger således op til, at en passende forståelse af det følelsesmæssige forhold mellem mennesker og deres fysiske omgivelser (eng. settings) involverer: noget dynamisk og konstant foranderligt; noget flertydigt eller ambivalent; noget der både er bevidst og ubevidst; og at forholdet skal ses inden for en socio-politisk kontekst (Manzo 2003:51-7). Som sådan er det svært at opponere hårdt imod en sådan mere åben tilgang, men samtidig gør en alt for dynamisk tilgang det temmelig vanskeligt at afgøre, hvem der simpelthen tager fejl i deres analyser, for der bliver ikke vovet ret meget, når alt man undersøger, er konstant foranderligt. Jeg er således skeptisk overfor teoretiseringer af hjem og hjemfølelse, der overhovedet ikke vover at tale om det væsentlige ved et fænomen.

Som allerede nævnt er jeg heller ikke helt tilfreds med Manzos fremstilling af humanøkologien, for jeg synes, at hun overser nogle vigtige positioner inden for traditionen eller traditionerne, som hun ikke bør overses. Jeg vil således se nærmere på nogle så at sige afvigende tekster. Den første tekst er fra 1971 og skrevet af Ingrid Gehl. Hun har inspireret sin mand arkitekten Jan Gehl til at give nærmiljøet en særlig opmærksomhed, og det har så videre haft stor indflydelse på senere tænkning omkring nærmiljø i dansk boligbyggeri og indretning af gaderum eller 'livet mellem husene', som det så ofte er blevet kaldt. Selv om Ingrid Gehl i sin bog 'Bo-miljø' fra 1971 teoretisk trækker på referencer til Maslow i sin undersøgelser af bo-relevante behov eller bo-behov (Gehl 1971:17), så synes tankerne i høj grad at stemme overens med dem, man kan finde inden for humanøkologien. Formålet med Ingrid Gehls undersøgelser er ifølge hende selv at forbedre grundlaget for

projektering af boligbyggeri, således at forskellige gruppers behov bedre kan tilfredsstilles (Gehl 1971:6). Og Ingrid og Jan Gehls opmærksomhed skal nok i vid udstrækning ses som en reaktion på det industrialiserede boligbyggeri i 1960'erne og i den sammenhæng meget beskedne opmærksomhed til de nære omgivelser.

Bogen opdeler ikke klart mellem opstillede behov og oplevede ønsker, men der står derimod, at behov i rapporten bliver betragtet som en 'hypotetisk konstruktion', der "… giver navn til en proces, der foregår i organismen og styrer den." (Ibid.:14-5). Præcis hvordan og i hvilken forstand analytikeren konstruerer de hypotetiske bo-behov er ikke klart, men bogens oplistning er udarbejdet på baggrund af en modereret udgave af Maslows oplistning fra 1943, hvorved den hypotetiske konstruktion i vid udstrækning er en videreførelse af Maslows konstruktion (Gehl 1971:18-9, Maslow 1943:372-83). Gehl tilføjer eller fremdrager desuden en gruppe af behov, hun kalder psykologiske behov, hvilket indbefatter: kontakt, isolation, oplevelse, udfoldelse, leg, strukturering, identifikation og æstetik (Gehl 1971:18). I nogen udstrækning synes de at stamme fra læsningen af Maslow og hans overvejelser omkring "… love and affection and belongingness needs…" (Maslow 1943:381). Det er især de psykologiske behov, rapporten om bo-miljø behandler, og hvis man ikke får tilfredsstillet disse behov, har det ifølge Gehl forskellige negative konsekvenser (Ibid.:27, 41, 49, 57, 65, 69, 75, 81). Det er ikke helt klart, hvorledes netop disse behov er identificeret eller i hvilken forstand, der er tale om behov, men de er velsagtens at placere i kategorien af 'mere eller mindre nødvendige' behov, idet de ikke er livsnødvendige, men nærmere understøtter muligheden for en glædesfyldt tilværelse. Og det er jo ganske interessant i forbindelse med nærværende undersøgelse, idet identifikation af sådanne behov, umiddelbart synes at være fristende at overføre til en mulig forståelse af hjemfølelse. Altså, påstanden kunne lyde noget i retning af, at hvis man skal føle sig hjemme i et nærmiljø, er det nødvendigt at have (mulighed for): kontakt, isolation, oplevelse, udfoldelse, leg, strukturering, identifikation og æstetik i sit bo-miljø. I forlængelse heraf kritiserer Gehl planlæggerne for at arbejde ud fra "… æstetiske udformninger, som ikke er i samklang med beboernes faktiske eller ønskede verden." (Ibid.:85-6). Man kan selvfølgelig udfordre, hvor meget man skal have af de forskellige psykologiske behov, før de er tilfredstillet, og ligeledes at flere af behovene synes også at variere fra person til person, og at de er præget af den tid, hvori de bliver ytret, hvad Steen Eiler Rasmussen da også har indvendt (Rasmussen 1971:132-3). Men i det mindste vover Gehl i og med oplistningen noget, og gør det dermed muligt at diskutere videre.

I en artikel fra 1978 åbner Proshansky op for en teoretisk diskussion af, hvordan man skal forstå 'place-identity' i såkaldte komplekse urbane omgivelser, og hvordan denne stedsidentitet indgår i menneskers adfærdsmæssige håndtering af at bo i det urbane (Proshansky 1978:163-4). Han betoner, at det er vigtigt at være opmærksom på både menneskers adfærd (eng. behavior) og oplevelse (eng. experience), og det virker jo oplagt for mine undersøgelser, dog lægger han i artiklen metodisk op til at det overvejende skal ske ved at undersøge menneskers adfærd gennem observationer i det miljø, de dagligt færdes i, og det langt hen ad vejen ud fra et forklaringsperspektiv (Ibid.:166-8). Han åbner dog samtidig op for det interessante ved og samtidig vanskelige i at inddrage stemninger (eng. ambience) ved at bo i urbane omgivelser (Ibid.:165). Ifølge Proshansky knytter 'place-identity' sig til det bekendte, minder, forestillinger og forventninger til deres relativt stabile dagligdags fysiske omgivelser (eng. physical settings) (Ibid.:157), men han gør det klart, at det kan være vanskeligt at sprogliggøre disse 'kognitive deskriptive aspekter' af stedsidentiteten (Ibid.). Han følger ikke op på denne indsigt ved at lægge op til mere samtalende metoder, dog bruger han egne erfaringer til at godtgøre det meningsfulde i tanken om, at mennesker knytter sig til steder og ting, derved at han nævner nogle eksempler, heriblandt: "my favorite chair" og "the old neigborhood" (Proshansky 1978:155, 158). Han giver heller ikke nærmere anvisninger til, hvordan man kan bruge disse personlige tilgange til bedre at forstå stedsidentitet, dog åbner han på den måde op for et brud på den behavioristiske tilgang, han ellers synes at skrive sig ind i. Diskussioner omkring 'place-identity' har siden hen bredt sig, men med denne form for humanøkologi in mente bør jeg være særlig opmærksom på, hvornår jeg henholdsvis anskuer mennesker observerende i fysiske omgivelser og dermed set udefra, og hvornår jeg empatisk forsøger at sætte mig i deres sted, for at forstå deres omverden. Spørgsmålet er, om man bør søge efter hjemfølelse i menneskers adfærd, i deres sprogligt formidlede oplevelser eller måske begge steder og på samme tid?

Graumann og tilegnelse af omverdenen

I forlængelse af den senere humanøkologi vil jeg introducere til Carl Friedrich Graumann og særligt til hans tanker omkring 'appropriation', da de kan hjælpe til at indkredse og uddybe, hvad man kan forstå ved begrebet. Graumann er med til at udbrede 'environmental psychology' i Tyskland under betegnelsen 'Ökologische Psychologie' i starten af 1970'erne. Den økologiske psykologi bliver ofte brugt

synonymt med betegnelsen 'Umweltspsychologie', og hermed kan vi igen se en forbindelse til Uexküll (se Kruse et al 1990:3-4).[17] Den økologiske psykologi skal ikke tænkes som en subdisciplin inden for psykologien, men som et overordnet videnskabeligt perspektiv, der søger at tænke holistisk og gør forsøg på at inddrage det ellers noget nær totale fravær af det rumlige og materielle miljø i 1960´ernes psykologi. Graumann søger således også at inddrage det rumlige, det materielle og ikke mindst det tingslige i forståelsen af menneskers relationer til deres omverden (se Graumann 1974, 1976, 1988).

Graumann er særlig interessant, fordi han eksplicit har beskæftiget sig med fænomenet hjemfølelse, og fordi han har forsøgt at forbinde begrebet 'appropriation' (ty. aneignung) fra Marx' antropologi med et omverdensperspektiv, og videre at inddrage tanker fra fænomenologien, herunder intentionalitet, krop, køn, biografi og stedslig kontekst (Graumann 1976:114). Metodisk synes Graumann dog stadig at trække på de adfærdsorienterede dele af humanøkologien, derved at han overvejende observerer mennesker frem for at samtale med dem, hvorfor min tilgang på dette punkt adskiller sig væsentligt fra Graumanns. Han fører begrebet 'appropriation' tilbage dets filosofiske og antropologiske oprindelse hos Marx, og anfører videre at begrebet er blevet adopteret inden for psykologien af Lev Vygotski og Alexej Leontiev i hedengangne Sovjet og af Klaus Holzkamp i Tyskland (Graumann 1976:118-9). For alle tre er det især Marx' dialektiske materialisme, og menneskers relationer til naturen, som præger forståelsen, og dermed bliver dialektikken mellem det materielle og det sociale, det kropslige 'ydre' og det mentale 'indre' væsentlige dialektiske momenter, og netop ikke opsplittede dualiteter.[18] Ordet 'appropriation' har ifølge Graumann en række betydninger, men ofte bruges det om handlingen eller processen 'at tage eller gøre noget til ens eget'. Jeg gør synonymt brug af det danske ord 'tilegnelse', da det på fin vis indfanger Graumanns

17 Graumann gør selv opmærksom på, at han ikke er ophavsmand til 'Umweltspsychologie', da Willy Hellpach allerede i 1924 skriver om 'Psychologie der Umwelt', men fortæller videre at tilgangen stort set var fraværende i Tyskland i de følgende 50 år frem til starten af 1970'erne (Graumann 1974:389-90).

18 Man kan finde en lignende brug af appropriation hos Henri Lefebvre (1991). Ligesom Marx gør Lefebvre også brug af ordet 'tilegnelse' (eng. appropriation), men stiller eksplicit begrebet 'tilegnelse' op overfor begrebet 'dominering' (eng. domination), hvad man velsagtens også kan kalde 'beherskelse'. Herved bliver det muligt at skelne mellem a) praksis eller projekter, som nogen (dem med magt dertil) søger at realisere ovenfra gennem dominering, og b) praksis eller projekter hvorved mennesker i deres hverdag tilegner sig verden eller gør verden til deres egen (Ibid.:165-6). Hos Lefebvre er der således et tydeligt politisk perspektiv i brugen af tanker omkring 'tilegnelse'.

forståelse. På dansk såvel som på tysk kan man også tale om, at man tilegner sig viden, men det er ikke denne forståelse, jeg gør brug af, men tilsigter ligesom Graumann at belyse en bredere og mere praktisk omgang med verden. På tysk bruger man ordet 'aneignung', som er en oversættelse af det latinske 'appropriatio' og på overfladen ligner det det franske og det engelske 'appropriation', men der er forskelle i brugen (Graumann 1976:114). Vi så ovenfor, at Heidegger gør brug af netop samme ord i forbindelse med hans forståelse af det vedhåndenværende. Ifølge Graumann ligger der historisk set en illegal konnotation til begrebet, hvor nogen tager ejerskab af ting eller som han præciserer: "… mainly of ownerless goods or unclaimed property." (Graumann 1976:113). Det er oplagt heller ikke denne forståelse, jeg gør brug af.

Appropriation er ifølge Graumann grundlæggende forskelligt fra tilpasning (eng. adaptation), og herved adskiller Graumanns økologiske psykologi sig radikalt fra de tonaangivende dele af den tidlige humanøkologi, hvor determinisme dominerer. Den behavioristiske opfattelse af mennesker er således helt ulig den, man finder i Graumanns forståelse af appropriation. Graumann opstiller en slags definition på 'appropriation', som: "The interaction between coping with things and realization of individual capacities ('power')" (Graumann 1976:122). Altså, tilegnelse angår interaktionen mellem mestring af de muligheder, der umiddelbart foreligger og er en realisering af den enkeltes evner. Ifølge Graumann bør man derimod betragte mennesker som situerede individer, og hermed have fokus på dem som kropslige og kønnede subjekter med en biografisk baggrund og indlejret i en sociokulturel og rumlig/materiel kontekst, lokaliseret et sted, og som anskuer objekter og begivenheder fra et sted. Det er også vigtigt at have for øje, at tilegnelse ikke er ahistorisk, men derimod er en overtagelse af tidligere tiders tilegnelser, derved at tilegnelse ligesom sprogbrug nødvendigvis er social involvering i verden (Graumann 1976:117-8). Det er yderst interessant i forhold til min forståelse af hjemfølelse, for det opstiller teoretisk set en nuanceret kontekst, og gør det samtidig muligt at betragte hjemfølelse som en konstant befindlighed, men hvor det som etablerer hjemfølelse kan være og sikkert er historisk foranderligt.

Der ligger videre et socialiserings- eller lærende perspektiv i Graumanns forståelse af tilegnelse. Han bruger selv eksemplet med, at hvis vi ikke har lært at slappe af (eng. to be at ease), er det ikke nemt at tilegne en lænestol (Graumann 1976:120). Vi lærer med andre ord ifølge Graumann at føle os hjemme gennem tilegnelse af måder at forholde os til ting og rum på. Det behøver ikke nødvendigvis at

være en refleksiv proces, for mange måder at forholde sig på handler nærmere om kropslige imitationer, som strengt taget ikke bliver sprogliggjort, men som stadigvæk bliver overtaget. Som eksempel herpå kan man tænke en situation, hvor en forælder ankommer til entredøren med sit barn, og da fremfører et 'puh' og siger: "Nu er vi hjemme!". Barnet lærer hermed en kropslig måde at forholde sig til hjemkomsten på, som det kan tilegne, og som ikke bare er sproglig.[19] Måder som vi mere eller mindre har overtaget fra andre. Det er også her vi finder en forholdsvis tydelig sammenknytning af Marx' antropologi og fænomenologien hos Heidegger, derved at genstande i verden fremtræder i og med de måder, hvorpå vi forholder os til dem.

Individuel appropriation er essentielt set inderliggørelse (eng. interiorization) af samfundsmæssigt definerede meninger ifølge Graumann. Den individuelle appropriation reflekterer således også de særlige træk, som kendetegner et samfund på et givent tidspunkt (Graumann 1976:119). Hvordan vi tilegner boliger og omverdenen i det hele taget, er med andre ord præget af den samfundsmæssighed, vi lever i. Det er der næppe noget nyt i, men fokus på appropriation eller tilegnelse giver et særligt produktivt blik på etablering af hjemfølelse, idet refleksive såvel som urefleksive handlinger er mulige for individet, dog inden for en situeret ramme af biografiske, sociale og materielle begrænsninger. Det er afgørende for en bedre teoretisk forståelse af etablering af hjemfølelse, der nødvendigvis må involvere det konkrete og det hverdagslige.

I en artikel fra 1988 med titlen 'Towards a Phenomenology of Being at Home' forsøger Graumann at indkredse, hvad man kan forstå ved hjemmet:

> "Home is the place where I stay or continue to be, at least for a given time. Staying means having one's residence which is not permanent presence but accessibility. If I tell you where I stay or live you know where, in principle, to reach me. I may not be 'in', though. But there is a fixed place, house, apartment or room, in which I live. 'Live' is used here in a special sense of the word. Of course, I also live when I am away from home as long as I am alive. But at home, at 'the place where I live' I dwell, I 'make my home' "(Graumann 1988:60).

19 Jeg er blevet gjort opmærksom på denne sammenhæng af min tidligere specialevejleder, filosoffen Erik Bendtsen, som selv har gjort observationen.

Citatet er temmelig famlende, og det er bestemt ikke nogen klar definition af hjem, men hermed kan den også være interessant at tage afsæt i, for den fraværende præcision synes at antyde nogle vigtige træk ved det at føle sig hjemme. Graumann skriver således, at hjemmet ikke bare handler om ophold, men nærmere om adgang til et sted for ophold. Samtidig gør Graumann dog opmærksom på, at det er mere passende at tale om 'at være hjemme' (eng. being at home), frem for bare at tale om et hjem (Ibid.:59-60). Senere vender Graumann tilbage til nogle væsentlige træk ved det at være hjemme i en bolig, idet vægge, døre og gardiner muliggør privathed og frihed fra de andre og frihed til det, som ikke er socialt set passende uden for hjemmet. Han er dog samtidig meget klar på dobbeltheden ved disse vægge, eller som han skriver: "Walling off is inevitably walling in." (Graumann 1988:60). Udover beskyttende vægge har det at være hjemme også meget at gøre med ting og deres mange ekspressive funktioner. Ifølge Graumann har ting både noget at gøre med identifikation og således at udtrykke en persons identitet overfor sig selv. Ting handler også om repræsentation, og arbejde med at iscenesætte sig overfor andre (eng. impression management), og så har ting også sociale funktioner, derved at rum og ting samler beboere og gæster i og omkring sig (Ibid.:61). Endelig har det at være hjemme et afgørende rumligt træk, derved at hjemmet er det sted, man tager fra og vender tilbage til. Modstillingen mellem et sted, hvor man er hjemme, og andre steder hvor man ikke er hjemme, er blevet nævnt så mange gange før, men synes stadig at kendetegne det moderne menneskes forhold til det at være hjemme. Det er imidlertid ikke helt det samme, som det jeg undersøger, for Graumann lægger vægt på en forståelse af det at være hjemme, hvor jeg forsøger at forstå, hvad det er at føle sig hjemme. Det kan synes som noget nær det samme, men det er det ikke nødvendigvis, for jeg tænker, at det at føle sig hjemme er bredere, da det også er muligt at føle sig hjemme alle mulige andre steder end netop boligen, om end det i praksis ofte er der, mennesker føler sig hjemme. I empiriske undersøgelser har de to forskellige tilgange dog afgørende indflydelse på, det man har for øje, hvilket Graumann ikke synes at være opmærksom på.

Humanistisk geografi og andre følsomme geografier

Sideløbende med og til tider involveret i humanøkologien bliver der blandt en række humangeografer i slutningen af 1960'erne og i starten af 1970'erne søgt teoretisk inspiration i dele af fænomenologien og eksistentialismen, herunder

især Husserl, Heidegger og Schutz, og hermed opstår der det, man ofte kalder for humanistisk geografi. Inddragelse af fænomenologi og eksistentialisme følger i vid udstrækning som en reaktion på og kritik af de dominerende positivistiske og induktive tilgange indenfor samfundsvidenskaberne, der med inspiration fra naturvidenskaberne vil forklare sociale fænomener ud fra universelle kausale lovmæssigheder (Rendtorff 2004:286). Den humanistiske kritik går overordnet på, at en sådan tilgang alt for nemt reducerer mennesker til abstrakte størrelser med forsimplede karaktertræk. Der ligger også en vis skepsis overfor kvantitative metoder, særligt i forhold til at forstå menneskers adfærd. Det er især ideer omkring menneskers livsverden og hverdagslivsperspektivet, man indoptager fra den fænomenologiske tradition, og formålet er ofte at få en bedre forståelse af, hvordan steder, rum og landskaber opstår, forvandles, og hvordan de i det hele taget opleves. Der synes på den måde at være nogle lighedstræk med såvel som personsammenfald med dele af humanøkologien, idet menneskers relationer til sin omverden også her i nogen udstrækning søges at blive forstået indefra. Inddragelsen af fænomenologien i den humanistiske geografi bliver kritiseret for at gøre undersøgelser alt for subjektivistiske, navnlig når der bliver fokuseret på det oplevede indhold i livsverden og stedserfaring (Cresswell 2004:18-24, Pickles 1985). Af centrale humanistiske geografer, der har givet særlig opmærksomhed til spørgsmålet om, hvordan man skal forstå hjem og hjemfølelse, kan man nævne Yi-Fu Tuan (1971, 1974, 1975), Edward Relph (1970, 1976, 1985), Nicholas Entrikin (1976, 1997), David Seamon (1982, 1984), Anne Buttimer (1980), John Brinckerhoff Jackson (1995) og Theano Terkenli (1995). I nordisk sammenhæng bør man også nævne Pauli Karjalainen (1993).

De mange bidrag har dog langt overvejende rettet opmærksomheden mod hjemmet som stedet for 'dwelling' og ikke på befindligheden ved at føle sig hjemme. Det er huset eller lidt bredere boligen, der typisk er i centrum, og det er selvfølgelig ikke overraskende, når de humanistiske geografer har stor interessere for oplevelse af steder. Det bør i øvrigt bemærkes, at når humanistiske geografer trækker på Heidegger, så er det typisk den tilegnende forståelse, de lægger vægt på, og ikke den hjemfaldne eller forsonende forståelse som udfoldes.

Inden for den humanistiske geografi er det oplagt at se nærmere på Tuan (1974), da han er en af de første til at tematisere diskussioner omkring, hvad man overhovedet skal forstå ved steder og hvordan mennesker involverer sig følelsesmæssigt i sådanne. I det følgende vil jeg derfor se nærmere på hans forståelse af steder som

'fields of care' eller 'omsorgsfelter', og hvordan han begriber menneskers tilknytning (affective bonds), da det kan hjælpe med til at indkredse nogle vigtige processer omkring etablering af hjemfølelse. En væsentlig del af tankegangen omkring 'fields of care' henter Tuan hos Heidegger, men gennem Heideggers tidligere elev John Wild. I en senere artikel trækker Tuan også på Bollnow (se Tuan 1975:154-6).

Hos Tuan kan gadehjørner såvel som bygninger og hele byer blive til steder, men det kun hvis de bliver omorganiseret til små verdener (small worlds), interessepunkter (foci of interest) og meningscentre (centres of meaning) (Tuan 1974:448-50). Steder forudsætter en meningsfuldhed, som først og fremmest giver mening indefra, altså de kan ikke nødvendigvis betragtes af udefrakommende. Steder er ifølge Tuan lokaliseret (i rummet), og forudsætter en vis fysisk stabilitet. Ikke overraskende har tid stor indflydelse på etablering af steder (Ibid.:447).

Der er således nogle forudsætninger, som skal være opfyldt, førend man meningsfuldt kan tale om steder. Tuan er dog samtidig meget klar omkring, at steder bliver skabt af mennesker. Han beskriver ligefrem nogle midler (means), hvormed mennesker forbinder sig følelsesmæssigt (affective bonds) til steder (Ibid.:452). Således nævner han 'repeated experience', 'local networks of human concern', 'religious bonds' og 'celebrations' (Ibid.:452-3). Oversat kan man vel tale om erfaringer, der gentager sig, hverdagens bevægelser rundt i et lokalområde, religiøse tilknytninger og stedsligt knyttede fejringer deraf. Samtidig gør han klart, at disse 'midler' er under pres i den moderne verden. Tuan vender flere gange tilbage til "repeated experience" som et centralt element i forståelsen af menneskers følelsesmæssige tilknytning til steder, og det synes også at være vigtigt teoretisk pointe i forståelsen af etablering af hjemfølelse for så vidt, at Tuan har ret. Han skriver en sigende passage derom:

> "The feel of the pavement, the smell of the evening air, and the colours of autumn foliage become, through long acquaintance, extensions of ourselves – not just a stage but supporting the actors in the human drama. Repetition is the essence: home is ´a place where every day is multiplied by days before it´"
>
> (Tuan 1974:452).

Det er føddernes fornemmelse af fortovet, aftenluftens duft og årstidernes forvandlinger af omgivelserne, som bliver os bekendte over tid. Det er den fænomenologiske erfaring, som udfolder sig og gør os bekendte med verden. At gøre

hjemmet til et særligt sted synes at ligge ligefor, hvilket da også fremgår af Tuans artikel, men hjemmet er blot et af flere eksempler på 'fields of care'. Omgivelserne bliver over tid en del af os selv. De bliver en udvidelse af os selv. Den kropsligt involverede gentagelse og forventning er det afgørende for etablering af forbindelsen. Den sidste sætning i citatet er godt fundet på, men den er også temmelig svulstig, romantisk og ikke mindst unuanceret, for det er vel ikke alle dage, der i realiteten tæller positivt, og hvad gør det i så fald ved regnestykket?

Med relevans for forståelsen af ting i hjemmet indfanger Tuan over nogle få linjer en interessant forståelse af relationen mellem mennesker og materielle objekter, og kommer i den forbindelse ind på noget hjemlignende:

> "Human relationships require material objects for sustenance and deepening. Personality itself depends on a minimum of material possessions, including the possession of intimate space. Even the most humble object can serve to objectify feelings: like words – only more permanent – they are exchanged as tokens of affective bonds". (Tuan 1974:451-2)

Materielle objekter er ifølge Tuan nødvendige for mennesker. Det er også nødvendigt med kontrol over et rum, hvis man skal opretholde en personlighed. Tankegangen kan stort set overføres direkte til en analyse af hjemfølelse, derved at det ifølge Tuan er vigtigt at have tingene og de private rum for øje. Det er dog muligt at udfordre Tuan på et væsentligt punkt, for så vidt, at hjemfølelse også opstår i situationer, hvor gentagelse og langstrakte perioder ikke umiddelbart har samme indflydelse. Det er selvfølgelig en empirisk pointe, men på baggrund af Tuans tankegang (såvel som Heideggers) er det oplagt at overveje, om der kan findes flere typer af hjemfølelse. Én som tager lang tid at opbygge og én som tager kort tid at opbygge, og måske endda én som er spontant tilsynekommende. Det sidste synes på ingen måde at være muligt i Tuans forståelse, men i empiriske undersøgelser bør man være åben for muligheden. Tuan giver selvfølgelig et ufuldstændigt billede af den humanistiske geografi, men åbner dog alligevel op for nogle diskussioner omkring, hvad der kendetegner et sted, herunder et hjem, og hvordan steder i det hele taget bliver etableret.

Det kan i forlængelse heraf være interessant at nævne et andet kulturgeografisk begreb, som dog ikke begrænser sig til den humanistiske geografi. Således kan Sack med sin forståelse af territorialitet præcisere og kvalificere den hidtidige

præsenterede forståelse af kontrol over rum og steder, som også involverer en eller anden grad af følsomhed i og med det oplevede behov for at kontrollere hjemmet/boligen. Han definerer territorialitet som: "…the attempt by an individual or group to affect, influence, or control people, phenomena, and relationships, by delimiting and asserting control over a geographical area." (Sack 1986:19). Et territorium kan godt være et sted ifølge Sack, men i modsætning til andre steder, kræver det nødvendigvis en konstant indsats at opretholde et territorium (Ibid.). Opretholdelsen af et territorium involverer både kommunikation af grænser og hvis ikke kommunikationen rækker, så er det også nødvendigt med med håndhævelse af overskridelse af grænser (Ibid.:21-22). Ved at forstå kontrol over et rum, en bolig eller et område som et territorium, er det muligt at tale mere præcist omkring markeringen og håndhævelsen af det, som søges kontrolleret.

Kulturgeografien har ændret sig mange gange i løbet af de sidste 40 år, og der er løbende og på mangfoldig vis indarbejdet andre (nyere) teoretiske traditioner, herunder poststrukturalisme, postkolonialisme og feminisme (se Simonsen 2001, 2007). Det er svært at sige, om man kan kalde de mange nye retninger inden for kulturgeografien for humanistiske, og det er for så vidt heller ikke afgørende. De seneste 10-15 år har der fundet forskellige udviklinger sted inden for særligt den engelsksprogede kulturgeografi, og der er opstået to nye retninger, som kan være relevante at nævne. Således er man begyndt at omtale dele af kulturgeografien, som 'emotional geography' eller 'emotional geographies', når følelser tildeles særlig stor opmærksomhed (se Bondi 2005, Davidson & Milligan 2004, Davidson et al 2005). Med Nigel Thrift som hovedkraft er der også opstået en såkaldt post-humanistisk retning, der kaldes 'non-representational geography', hvor forskerne søger at inddrage krop, performativitet, affekter og andre før-sproglige aspekter i analyser af menneskers følelser og praksis.[20] Her er perspektivet især på teknologi og ting, og man forsøger at gøre op med såkaldte antroprocentriske tilgange, hvor mennesker sættes i centrum (se Amin & Thrift 2002, Thrift 2008, Wylie 2010). Den ikke-repræsentationelle tilgang er især meget kritisk overfor videnskabstraditioner, hvor en eller anden grad af subjektivisme gives plads, og her bliver fænomenologien i særdeleshed kritiseret. Den ikke-repræsentionelle teori har vundet udbredelse i undersøgelser, der forsøger at undersøge spørgsmål, som er vanskelige at italesætte, og her kan man oplagt placere hjemfølelse, hvilket

20 Man kan dog her bemærke, at Tuan allerede har åbnet op for en sådan tankegang i sin forståelse af 'sense of place' (Tuan 1974:446).

på sin vis også er blevet gjort i Lanciones (2011) undersøgelse af hjemløse (eller rettere boligløse) subjekter i Torino, Italien. Man kan også nævne Kaikas (2004) artikel om uhyggelig andethed i det moderne hjem, hvor hun lettere freudiansk inspireret belyser tilblivelsen af den moderne bolig gennem 'det gode vand' og 'det dårlige vand'. Samlet har jeg dog ikke fundet den ikke-repræsentationelle teori bedre egnet til at beskrive og undersøge hjemfølelse end nogle af de erfaringer og begrebsliggørelser, man kan finde inden for den fænomenologiske tradition. I nuancerede diskussioner kan det indimellem være vanskeligt at foretage en skarp distinktion mellem de to traditioner – hvilket da heller ikke er underligt, da den ikke-repræsentationelle teori også trækker på filosoffer som Heidegger og Merleau-Ponty. I forbindelse med og i forlængelse af denne retning er der også opstået en retning inden for kulturgeografien, der kalder sig 'more-than-human geographies', hvor ambitionen er at inddrage dyr og bakterier og andet levende på en måde, hvor det tildeles 'agency' eller 'handlerum' (fx Greenhough 2010). Der er mig bekendt ikke foretaget undersøgelser inden for den tradition i forhold til at belyse relationen mellem dyr og hjem, som von Uexkülls tankegang ellers kunne lægge op til.

Inden for nyere kulturgeografi kan man finde de såkaldte 'geographies of home', og her beskriver Blunt & Varley (2004) de aktuelle tendenser som følger: "… current research on the home is often concerned with mobile geographies of dwelling, the political significance of domesticity, intimacy and privacy, and the ways in which ideas of home invoke a sense of place, belonging or alienation that is intimately tied to a sense of self." (Ibid.:3). I undersøgelser af hjem og tilknytninger dertil undviger mange i aktuel (engelsksproget) geografi så vidt muligt at reducere hjemmet til et stabilt og fikseret sted, og det er selvfølgelig fint og fornuftigt, men ved at skelne klarere mellem befindligheden hjemfølelse og hjemmet som sted eller territorium, vil det være muligt at foretage disse analyser mere præcist.

Hjemmets antropologi og materiel kultur

Sideløbende med og i en eller anden grad af vekselvirkning filosofien, humanøkologien, kultur-geografien og sociologien er der foretaget antropologiske studier, hvor forestillinger om hjem også indgår. Til trods for en forholdsvis omfattende litteratur, der beskæftiger sig med hjem, er det dog ikke lykkedes mig at finde ret meget antropologisk litteratur, der kan hjælpe til at forstå, hvad hjemfølelse

egentlig er, og hvordan denne følelse etableres, for orienteringen i den antropologiske litteratur er som oftest mod at forstå bestemte kulturer og ikke så meget for at forstå bestemte fænomener. For en mere fyldig gennemgang af antropologi om hjem, eller 'domestic space' som det til tider benævnes, kan man se Cieraad (1999) og Højer & Vacher (2009). Et par væsentlige undtagelser er dog Timothy Ingold og Mark Vacher, som jeg vil se nærmere på nedenfor.

Når det kommer til eksplicit socialantropologiske skrifter omkring det at bo, synes Timothy Ingold således at være vigtig at nævne, dels fordi han ofte bliver nævnt i hjem-orienterede artikler, dels fordi han kan give et interessant blik på relationen mellem mennesker og deres omverden. I et antologibidrag fra 1995 med titlen 'Building, dwelling, living' udfolder Ingold på interessant vis en forståelse af, hvordan (dyr og) mennesker gør sig hjemme i verden. Kapitlets overskrift henviser åbenlyst til Heideggers foredragsartikel 'Bauen Wohnen Denken' fra 1951, som jeg allerede har været inde på, og samtidig har kapitlet en sigende underoverskrift 'How animals and people make themselves at home in the world'. Formålet med Ingolds tekst er at undersøge forholdet mellem mennesker og det bebyggede miljø (eng. built environment), særligt med henblik på at forstå byggeplaner. Nogle gange bliver Ingold fremstillet som altovervejende fænomenologisk inspireret, men det er temmelig unuanceret, især i ovennævnte artikel, hvor han eksplicit og i lige så høj grad trækker på udviklingsbiologi såvel som på humanøkologien. De tre tilgange har ifølge Ingold det tilfælles, at deres afsæt er 'the agent-in-its-environment' (Ingold 1995:58).[21] Ingold kalder dette udgangspunkt for 'dwelling'-perspektivet og sætter det overfor 'building'-perspektivet, som ifølge ham giver en forkert forståelse af, hvad det vil sige at bygge.

Ifølge Ingold er essensen af 'building'-perspektivet: "… that worlds are made before they are lived in; or in other words, that acts of dwelling are preceded by acts of world-making." (Ingold 1995:66). Altså at selve byggeriet ligger forud for beboelsen. Heroverfor sætter han 'dwelling' perspektivet, hvor han trækker på den sene Heideggers og dennes overvejelser om det højtyske ord *buan*, og hans bekymringer omkring mulighederne for overhovedet at kunne bo i det moderne samfund. For at kunne opnå 'dwelling', skal byggeaktiviteten vokse ud af den

21 Det bør i øvrigt bemærkes at Ingold kommer ind på ovennævnte von Uexküll og dennes forståelse af 'umwelten' som en inspiration til at undgå den cartesianske opdeling mellem krop og sind.

specifikke kontekst og de praktiske engagementer med omgivelserne (Ingold 1995:75-6). Han sammenfatter tankegangen derved, at mennesker ikke importerer deres ideer eller planer eller mentale repræsentationer ind i verden, men at planerne derimod udspringer af netop den verden, vi allerede er en del af. Eller som han skriver: "Only because they already dwell therein can they think the thoughts they do." (Ingold 1995:76). Det giver muligvis en fin forståelse af, hvad der bør forstås ved det at bygge, men det fortæller egentlig ikke ret meget om, hvad det vil sige at føle eller ikke at føle sig hjemme. Tværtimod synes perspektivet at umuliggøre enhver oplevelse af ikke at føle sig hjemme, for vi er jo i den forstand altid allerede i forvejen hjemme i verden, og et sådant perspektiv synes at være lidt uhensigtsmæssigt i forhold til at forstå, hvad hjemfølelse egentlig er.

Med et noget andet udgangspunkt end Ingold, har Mark Vacher undersøgt hjemmet som fænomen ud fra et såkaldt praksisteoretisk perspektiv. Mere præcist har han anskuet boligen, dersom den bliver til igennem en tilegnende praksis (2008). Vacher henter teoretisk inspiration hos især Marx i dennes undersøgelser af kapitalen, og går empirisk mere klassisk etnografisk til værks end Ingold, idet han dels har talt med tidligere evakuerede beboere i nærområdet til en fyrværkerifabrik i Seest ved Kolding, som sprang i luften i 2004, og dels talt med beboere i et boligområde i Tarup ved Odense. Vachers erfaring er, at beboerne har en særlig erfaring i forhold til at forstå hjemmets betydning, og at de er 'særdeles reflekterede informanter' (Vacher 2008:25). På mange måder lægger mit projekt i forlængelse af netop den tankegang Vacher anfører, idet også mine informanter har særlige om end meget varierende erfaringer. Vacher gør sig nogle interessante overvejelser i forhold til at gøre brug af tilegnelse som teoretisk ramme:

> "… ved at inddrage tilegnelse og inderliggørelse som konstituerende praktikker for hjemmet, bringes modsætningen videre end en stabil dikotomi. Det skyldes, at der med fokus på praksis artikuleres såvel intensitet som omfang og mulig gradbøjning. Hjemmet er med andre ord resultat af en række processer, som (…) udgør og indstifter intense relationer til både medmennesker, kæledyr og ting. Et hjem er noget der opstår, når tilegnelse finder sin mest intense form, nemlig i inderliggørelsen, hvor den kulminerer og bliver en tilstand".
>
> (Vacher 2008:36)

Vacher gør brug af betegnelserne tilegnelse og inderliggørelse, derved at den første involverer praksis eller processen, og den anden udgør resultatet eller den oplevede

tilstand. Som det vil fremgå af de følgende kapitler, vil jeg også fundere en del af mine analyser på overvejelser hentet inden for det, man kan kalde tilegnelsesteori, dog trækker jeg selv overvejende på Graumann i min forståelse.

Afslutningsvis i dette afsnit vil jeg nævne den tradition, man kalder for materiel kultur. Traditionen har fået meget opmærksomhed de seneste år, og kan vel kortfattet sammenfattes som en tilgang, hvor man tager afsæt i menneskes produktion, udveksling og forbrug af materielle artefakter. Studier af materiel kultur udspringer især af dele af antropologien og arkæologien (se Hicks 2010). Der er afgjort personer inden for denne tradition, som interesserer sig for skabelsen af hjem og for de ting og andre materialiteter, som indgår deri. Af oplagte personer kan man nævne Marianne Gullestad (1984), Daniel Miller (2001, 2010), Sarah Pink (2004) og Grant McCracken (2005), men deres undersøgelser går ikke ud på at forstå, hvad hjemfølelse eller lignende følelser er for noget, men nærmere at forstå hverdagslivet i og med dets materielle artefakter. Der tildeles bestemt opmærksomhed til det følelsesinvolverede hos ovennævnte, men det er ikke for at forstå de forskellige følelser, men derimod for at forstå socialiteten omkring materialiteten. I forlængelse heraf bør det bemærkes, at også kulturgeografer såsom Nicky Gregson (Gregson et al 2009) og Divya Tolia-Kelly (2004) har belyst hjemrelaterede spørgsmål ved at have artefakter som omdrejningspunkt, så det er ikke en tradition, der begrænser sig eksklusivt til antropologien. Jeg har dog heller ikke her fundet teoretiske afklaringer af, hvad jeg skal forstå ved hjemfølelse og etablering deraf, udover at eksponenter for materiel kultur typisk gør meget opmærksom på vigtigheden af artefakter for at sikre en vis stabilitet i livet og for at understøtte minder fra fortiden og andre steder, hvad jeg da også vil komme ind på i de senere analyser.

Den hjemlige drejning

Som jeg introducerede med i starten af dette kapitel, er der de seneste 15 år kommet mange publikationer om hjemrelaterede spørgsmål, hvoraf jeg allerede har været inde på en del af dem. Om det overvejende skyldes øget interesse, flere forskere eller større krav om og muligheder for at få publiceret, er vanskeligt for mig at afgøre, men resultatet er i hvert fald mange flere publikationer. Det gælder både internationalt og i Danmark. Der synes at være to overordnede tendenser i forhold til orienteringen mod hjemmet. I den engelsksprogede litteratur er der en tiltagende kritisk tilgang til hjemmet, og her virker det ikke som om, at det er

specielt moderne at tale om hjemfølelse. Det modsatte synes nærmest at gøre sig gældende i Danmark og det øvrige Skandinavien. Her er tilgangen til hjem og hjemfølelse ofte positiv om end ikke nødvendigvis ukritisk. I det følgende vil jeg lægge et kritisk blik på nogle nyere danske publikationer.

I en artikel med titlen 'Når sjælen flytter ind: Hjemfølelse og mobilitet' berører Bech-Danielsen forholdet mellem tilknytning til egen (parcelhus)bolig og personlig prægning af boligen og boligens grund. I artiklen bliver det aldrig særligt eksplicit, hvad man skal forstå ved hjemfølelse. Teoretisk lægger han især vægt på det han kalder 'identitetsskabende livsstilsrenoveringer', der ikke direkte handler om at forbedre boligens brugsmæssige kvaliteter, men snarere er udtryk for stil, der skal indikere beboernes personlighed. Således står der: "Æstetikken handler om signalværdi, og huset bliver som et visitkort, hvormed beboerne – bevidst eller ubevidst – viser deres omgivelser, hvem de er (eller ønsker at være) kulturelt og socialt." (Bech-Danielsen 2006:34). Det virker som om, at den følelsesmæssige forbindelse teoretisk set befinder sig på et strukturelt identitets- og symbolorienteret niveau, hvor artiklens resultater samtidig synes at række videre end netop at være et spørgsmål om signalværdi. Således står der lidt senere i artiklen:

> "For mange [af de interviewede parcelhusejere] er byggeaktiviteterne og de stadige forandringer blevet en vigtig del af det 'at bo'. (…) For mange af de adspurgte beboere gælder det, at byggeaktiviteterne medfører, at de i stigende grad knytter sig til deres bolig og udvikler et tilhørsforhold til den. (…) Beboerne skaber ikke kun 'fysiske forandringer', når de hver weekend går og saver og hamrer i deres bolig. De skaber samtidig 'mentale forankringer'. Gennem byggeaktiviteterne og den personlige prægning knytter beboerne følelser til deres hus. De identificerer sig med deres bolig, de slår rødder, og boligen forvandler sig til et hjem". (Bech-Danielsen 2006:34-5).

På mig virker det mere oplagt at forstå de beskrevne resultater i et praksis- eller tilegnelsesteoretisk perspektiv, da den identitetsskabende signalværdi i princippet burde kunne etableres fra dag ét, idet der er tale om et kulturelt udtryk og ikke arbejde eller tid, som er den udvirkende kraft. Man kan selvfølgelig godt tænke bearbejdningen af egen bolig ind i et identitetsperspektiv, men det virker ikke som om, at det er det Bech-Danielsen gør i artiklen. De præsenterede resultatet synes nærmere at ligge i forlængelse af Heideggers tankegang at tale om 'at bo' og 'byggeaktiviteternes tilhørende' virkning end kulturel signalværdi. Signalværdi

har nok mere med status end med hjemfølelse at gøre, og det selv om at den rette kulturelle eller sociale status nok er en vigtig faktor i at forstå, hvor folk føler sig hjemme. Senere i artiklen inddrager Bech-Danielsen også den sociale praksis, som knyttes over en årrække i et boligområde, for at forstå hvorfor det kan være svært at forlade en bolig, et boligområde eller en bydel (Bech-Danielsen 2006:36). En sådan social praksis rækker umiddelbart udover signalværdier såvel som den følelsesmæssige involvering, der følger af byggeaktivitet. At hjemfølelsen ved parcelhuset ofte ikke stopper ved havelågen virker indlysende, og er således et yderligere vigtigt perspektiv at forholde sig til.

En af de få danske publikationer, som eksplicit beskæftiger sig med hjemfølelse, er Ida Wentzel Winthers ph.d.-afhandling 'Hjem og hjemlighed – en kulturfænomenologisk feltvandring', der blev forsvaret i 2004 og siden hen bearbejdet og udgivet som bog med titlen 'Hjemlighed – kulturfænomenologiske studier' (2006). Netop fordi afhandlingen står lidt alene i dansk sammenhæng, vil jeg gå noget tættere til den i min læsning. Formålet med hendes projekt er "… at problematisere den gængse opfattelse af 'hjem' (…) for at revitalisere hjemmet" (Ibid.:12) og ud fra en socialanalytisk samtidsanalyse "… at kunne sige noget om, hvad der foregår i dag…" (Ibid.:17). I bogen bliver der ikke præsenteret noget eksplicit spørgsmål til undersøgelse, men i det afsluttende kapitel bliver det dog konstateret, at bogen skal ses som "… et indspil i diskussionen af betydningen af de rum, vi som mennesker indgår i. Hvordan spiller rummene ind på os som mennesker, hvordan iscenesætter vi dem, taler om dem, hvordan *gør* vi rummene?" (Ibid.:262, oprindelig kursivering). Der er med andre ord tale om en noget bredere indgang til emnet 'hjem', end det er tilfældet for min afhandling, men der er tydelige overlap i forhold til min undersøgelse, som er oplagte at se nærmere på. Winthers undersøgelse er empirisk funderet på interview med 24 børn i alderen 10-11 år, og rigt suppleret med en vandring i mangfoldige kulturprodukter, hvori ordet 'hjem' indgår. Fokus er især på børn i såkaldte skilte og ikke-skilte familier. Et sådant fokus risikerer, som jeg også kritiserede Bollnow for, at fremstille hjemfølelse som et familieprojekt, der således ikke indfanger mangfoldigheden af husstandsstørrelse i det moderne samfund. Særligt ikke den enliges eller samboendes oplevelse af hjemfølelse.[22]

22 Den mest almindelige husstandsstørrelse i Danmark i 2013 består af kun én person, idet 39 pct. af husstandene bebos af én person. Det svarer til, at 18 pct. af hele befolkningen i Danmark bor alene (Danmarks Statistik 2013).

Centralt i Winthers begribelse af hjem står fire kategorier af territorier, hhv.: a-territorium, re-territorium, de-territorium og mer-territorialisering (Ibid.:177-196). Det er lidt uklart, hvad Winther mere eksakt forstår ved "territorium", og hvordan denne forståelse præcist indskriver sig i diskussionerne omkring forståelse af sted og rum. Winthers ide om 'a-territorium' vedrører hjemmet som ide (Ibid.:184-5), og 're-territorium' er hendes betegnelse for det man vanligt kalder for boligen, idet der er tale om et konkret sanseligt rum (Ibid.:185-7). Det er imidlertid Winthers overvejelser omkring 'de-territorium' og 'mer-territorialisering', som forekommer at være mest relevant for denne afhandlings problemstillinger.

Ved 'de-territorium' skal man forstå 'det at føle sig hjemme', hvilket ifølge Winther: "… ikke (er) knyttet til et sted, men er en mobil stemning, eller noget man kan tage med sig, og etablere andre steder. Dvs. stemningen af hjem, kan flyttes og genoptages i andre rum end hjemmets." (Ibid.:194). Det er lidt uklart, hvad det vil sige 'at tage stemningen med sig', hvilket også gør i gældende, når hun beskriver hjemfølelse som "en mobil mental følelse" (Ibid.:193). Jeg vælger derfor at tolke tankegangen således, at hun mener, at man også kan opleve eller genetablere en lignende stemning andre steder end i hjemmet/boligen. Det er i den forbindelse vigtigt at gøre opmærksom på, at der er et gennemgående lærende perspektiv i Winthers tilgang, idet etableringen af hjemfølelse er noget, børn opøver sig i at gøre, fra de er ganske små (Ibid.:191). Evnen til at etablere hjemfølelse læres således ifølge Winther gennem praksis i hjemmet/boligen, og kan siden hen overføres til andre steder. Hun omtaler denne praksis som 'mer-territorialisering (Ibid.:189ff). Den lærende tilgang til hjemfølelse er interessant, men den er på sin vis også problematisk, for opøvelse i etablering af hjemfølelse bliver hermed reserveret til en bestemt læringslokalitet, og det er ikke givet, at hjemløse/bolig løse børn ikke lærer at føle sig hjemme. Man kan som jeg allerede har været inde på ligeledes argumentere for, at (hjem)følelsen i et kulturhistorisk perspektiv lige såvel kan være knyttet til andre steder, såsom landsbyen eller nærområdet, og blot afledt heraf knytter sig an til boligen (særligt efter etableringen af den borgerlige familie). Læringsperspektivet på 'evnen til at etablere hjemfølelse' betinger således, at der ikke opleves hjemfølelse, hvis der ikke forinden har været et hjem/bolig, hvori denne evne er opøvet, og det er om ikke andet et klart kriterium, som empirisk kan udforskes.

Ifølge Winther opstår hjemlighedsstemningen "… ofte på steder og i rum, som virker genkendelige – som noget man har set og prøvet før, dog uden at det er det samme (…) Ud over genkendelighed er gentagelighed også produktiv i skabelsen

af denne stemning (Ibid.:189). I forhold til skilsmissebørn, som indgår i hendes undersøgelse, beskriver Winther, at det er vigtigt for børnene "… om man kommer der tit. At komme et sted tit betyder, at man bedre kan føle sig hjemme." (Ibid.:189). Denne tankegang, hvor 'genkendelighed' og 'gentagelse' anses som produktive i forhold til at forstå skabelsen af hjemfølelse, synes at lægge sig ret tæt op af den, som jeg har fundet meningsfuld – dog med visse forbehold. Jeg vil således ikke udelukke, at man kan føle sig hjemme steder, man ikke (gen)kender ret godt, om end man selvfølgelig altid (gen)kender et eller andet ved ethvert sted. Enhver tale om genkendelse kræver dog præcisering af ordet, for genkendelse kan både vedrører noget meget smalt og stort set alt. Hjemfølelse kan i min forståelse næppe heller reduceres til blot at være en stemning – eller rettere, hvis man forstår en stemning som Winther (fx Ibid.:100, 188-9), synes der at være tale om en anden forståelse end den vanlige (se fx Bech 1999, Bollnow 1967, Searle 1992). Det afgørende i denne forbindelse er, at der indgår intentionalitet (rettethed mod genstande) i Winthers forståelse af stemning: "En følen sig hjemme kan både rettes mod et bestemt rum og andre mennesker fx familien…" (Winther 2006:188), og denne forståelse af stemning harmonerer ikke med den forståelse, man oftest finder i forståelser af stemninger, der typisk er noget gennemstrømmende og uden genstandsrettethed. Som jeg allerede har været inde på, vil jeg hævde, at hjemfølelse er *mere* end en stemning. Det er nærmere tale en befindlighed, som både involverer en stemning og mangfoldige følelsesinvolverede relationer til det situerede sted, hvor man føler sig hjemme.

Winthers kategori 'mer-territoritorialisering' synes også at give god mening i forhold til min problemstilling. Mer-territorialisering er en betegnelse for: "… en måde at *bruge* rum på, og ikke en bemægtigelse af et sted." (Ibid.:189). Der er tale om en taktik, som Winther teoretisk har hentet hos de Certeau (1984), og ideen er kort fortalt, at folk udfører såkaldt "hjemning" af boligen (eller andre steder), der "hjemmes" eller folk "hjemmer den" (Winther 2006:189-190). Ideen om mer-territorialisering synes umiddelbart at ligne ideen om tilegnelse, som jeg dog foretrækker at benævne processen. Om der rent faktisk er tale om 'taktik' hos Winther og ikke nærmere en 'teknik', kan man altid diskutere, men der synes i alle tilfælde at være tale om en praksis, hvormed noget *gøres* hjemligt. Således skriver hun: "Disse forskellige taktikker handler om at erobre rum og gøre det fremmede/det ikke-hjemlige til sit. Erobringen af rum kan foregå ved at skabe en stemning enten 'som derhjemme', eller så 'det nye' bliver genkendeligt." (Ibid.:190). Det er velsagtens lidt mudret at konstatere, at der ikke er tale om 'bemægtigelse' men i

stedet om 'erobring', for krigsmetaforerne synes umiddelbart at være ret lig hinanden – men retfærdigvis forekommer 'erobring' i konteksten blot at være synonym til 'gøre til sit', hvorfor det vel bare er et dårligt valgt ord. Det er imidlertid stadig meget uklart, hvad det vil sige; 'at erobre', 'at gøre noget til sit', såvel som hvad vi faktisk gør, når vi 'hjemmer den' eller hvad vi nu vælger at benævne 'hjemnings'-taktikken. Winther præsenterer nogle eksempler på, hvordan vi 'hjemmer den', fx: når man ankommer til et hotel: "Går ind, smider kufferten på sengen, pakker sin toilettaske ud, hænger lidt tøj i skabet, smider evt. et par sko i hjørnet – og går igen. Næste gang man kommer tilbage, føles det hjemligt." (Ibid.:190). Winther beskriver at taktikken i dette tilfælde går ud på at sætte spor. Et andet eksempel Winther anfører, er ankomsten til sit sommerhus: "Der plukkes blomster, købes ind, tændes stearinlys og musik, pakkes ud og atter er huset beboet." (Ibid.:190). Fremstillingerne synes meget sandsynlige, men det er nok nærmere en typisk voksen urban feminin måde at gøre henholdsvis et hotelværelse eller et sommerhus til sit på – og det er kun én af en lang række mulige hjemnings-taktikker. I forhold til det første eksempel vil andre således tænde hotelværelsets mulige fjernsyn som det første, andre åbner et vindue før noget andet, og andre igen kaster sig i sengen, så snart døren er lukket, hvilket ikke nødvendigvis synes at stride imod Winthers tankegang, da de blot går ud på at sætte spor. Men hvis man slukker fjernsynet igen, lukker vinduet igen eller retter en smule på sengetæppe, er det slet ikke sikkert, at man kan se nogle særlige spor – og alligevel kan man godt føle sig mere hjemme. Etablering af spor er således ikke tilstrækkeligt til at begribe, hvordan vi 'hjemmer den'. Jeg vil i afhandlingens senere analyser vende tilbage til talrige taktikker, teknikker, erobringer, tilegnelser eller hvad man nu vælger at kalde det, hvormed mine informanter etablerer hjemfølelse.

Sammenfattende teoretiske betragtninger

Jeg indledte dette kapitel med en kritisk gennemgang af Doveys forsøg på at indfange forskellen på et hjem og en bolig. I den forbindelse spurgte jeg, hvad man egentlig skal forstå ved 'en følelsesmæssig og meningsfuld relation mellem beboer og beboet sted', herunder hvad man overhovedet skal forstå ved relationen. Problemet med Doveys forståelse er, at selve relationen i den teoretiske begribelse i det store hele står uforklaret hen. Noget der for så vidt også gør sig gældende for mange andre relationelle forståelser. Det gælder i særdeleshed for Manzos meget løse beskrivelser af relationerne mellem mennesker og deres omgivelser, men også

Blunt & Dowling interesserer sig meget mere for relationernes mangfoldigheder end for en teoretisk præcisering af, hvad man skal forstå ved disse relationer. På baggrund af dette kapitels undersøgelser bør det imidlertid være muligt, at komme en forståelse af nogle af relationerne en smule nærmere. Kapitlet har derudover haft til formål at præsentere en række væsentlige teoretiske tilgange og på den baggrund indkredse, hvordan man kan forstå hjemfølelse, og hvordan denne følelse bliver etableret. Som jeg vil vende tilbage til nedenfor, har jeg kritiseret nogle af disse tilgange for at være begrebsligt uklare, mangelfulde eller ligefrem problematiske. Andre af tilgangene finder jeg produktive i forhold til at forstå hjemfølelse som fænomen og til at forstå, hvordan følelsen bliver etableret. I det følgende vil jeg søge at sammenfatte kapitlets undersøgelser og videre indkredse og præsentere min egen teoretiske position.

Først og fremmest må det konstateres, at der ikke er noget som helst nyt i at forsøge at begribe, hvad hjem og hjemfølelse er. Det er et spørgsmål, der er mindst ligeså gammelt som det moderne samfund. Det er dog samtidig klart, at det er nødvendigt at indkredse, hvad der overhovedet skal forstås ved hjemfølelse, for der findes forskellige forståelser, som er nødvendige at indkredse og skrive frem. En sådan indkredsning kan desuden hjælpe til at fremhæve min egen teoretiske position.

I kapitlet lægger jeg ud med en beskrivelse af Hegels forståelse af forsoningen med det moderne samfund, og hvordan denne involverer en tilegnende proces, som antageligvis kan ende i en hjemfølende tilstand. Hegels samtidsanalyse befinder sig umiddelbart på en anden skala end mine undersøgelser, men ideerne om henholdsvis tilegnelse og forsoning er interessante for nærværende. I forlængelse heraf præsenterer jeg den unge Marx' kritik af fremmedgørelse i det kapitalistiske samfund, og især hvordan han knytter kontrol over boligen til det at føle sig hjemme. Det er i den forbindelse interessant, hvordan Marx' forståelse af hjemfølelse rækker udover at være en kritik af det kapitalistiske samfund, men ligeledes synes at gøre sig gældende for andre samfundsformer, hvor beboeres kontrol over sin egen bolig er ringe. Herefter følger et afsnit, hvor jeg søger at indkredse Freuds forståelse af det uhyggelige, som kan hjælpe til at kvalificere oplevelsen af uro og det ikke at føle sig hjemme. Freud kan således hjælpe til at forstå, hvordan det hjemlige pludselig fremstår uhjemligt, også selvom der kun er sket en meget begrænset forandring. Han kan således hjælpe til at få en større grad af teoretisk følsomhed overfor den lille ubekvemhed eller det forstyrrende ubehag, som imidlertid kan være afgørende vigtigt i forhold til at forstå hjemfølelse.

På den baggrund kommer jeg både ind på den tidlige Heideggers forståelse af i-verden-væren og hjemfaldelse som uegentlig befindlighed, og på den sene Heideggers forståelse af at bo i firfolden, herunder hvordan en form for forsoning med eller tagen imod sammenføjningen af firfolden i tingene er nødvendig for at føle sig hjemme i verden. Jeg er skeptisk overfor tanken om den uegentlige befindlighed, men som jeg vil vende tilbage til nedenfor, synes jeg stadig, at der er noget rammende og produktivt ved betegnelsen befindlighed. Ved at revidere Heideggers tanker omkring det vedhåndenværende, mener jeg samtidig, at det er muligt at skitsere en mildere form for hjemfølelse funderet på tilegnede praksis. Det er der mange andre, herunder Ingold, som også antyder, men det bør dog understreges, at forsoning med sammenføjningen af firfolden i tingene ikke er det sammen som vedhåndenværende tilegnelse. Nok så meget tilegnelse fører ikke til forsoning. Jeg synes, at der er noget interessant ved tanken om forsoning, men jeg inddrager ikke den guddommelige firfold i mine analyser, så her adskiller jeg mig klart fra Heideggers forståelse.

Herefter følger et afsnit om Bollnows forståelse af det moderne menneskes forsøg på at etablere et centrum i verden, og hvordan boligen som et indre rum i en polær spænding udskæres fra verden omkring sig. På mange måder tror jeg, at det er væsentligt at være opmærksom på denne rumlighed. Altså etableringen af et rum, herunder en bolig, som herved bliver noget andet end det, som befinder sig uden for boligen, men hvor det udenfor boligen i høj grad er med til at etablere det meningsfulde ved livet i bolig. I den forbindelse præsenterer jeg Bollnows liste for hjemliggørelse af boligen, og selv om der kan være indsigter i denne liste, så bør den i høj grad også kritiseres for at være funderet på Bollnows egen spidsborgerlige livsverden. Som opfølgning derpå kommer jeg ind på Buckleys beskrivelse af, hvordan det opleves at føle sig hjemme, herunder hans opdeling i en mundan og en primordial hjemfølelse som henholdsvis en hverdagslig og en eksistentiel hjemfølelse. Jeg er ikke aldeles afvisende overfor den primordiale hjemfølelse, men jeg støder umiddelbart ikke på den i løbet af mit feltarbejde.

I de efterfølgende afsnit kommer jeg ind på forskellige eksponenter en humanøkologi, der peger i mange retninger. Jeg lægger ud med von Uexküll forståelse af den hjemlige 'Umwelt', som er et interessant perspektiv, idet det både gør sig gældende for dyr og mennesker, men jeg påpeger dog også, at hans forståelse ikke er tilstrækkeligt teoretisk udviklet til at give et ordentlig bud på, hvad hjemfølelse er og hvordan følelsen etableres. På baggrund af Jørgensen præsenterer jeg kortfattet

den tidlige Chicago-sociologi, og bemærker hendes introduktion af 'belonging', der imidlertid mangler teoretisk præcisering for at kunne kvalificere forståelsen af hjemfølelse. Jeg gennemgår dernæst Gehls forståelse af bo-behov, og forholder dem kritisk til ideer om hjemfølelse, og anfører ligeledes at de er temmelig underteoretiserede, men de er interessante, fordi de umiddelbart er konkrete at arbejde videre med. Herefter ser jeg på Proshanskys forståelse af 'place-identity', som jeg dog kritiserer for dels at ligge under for en behavioristisk tankegang dels for ikke at være særligt præcis omkring, hvordan tilknytningen til steder finder sted.

I forlængelse af de humanøkologiske præsentationer udfolder jeg Graumanns forsøg på at inddrage den praktiske omgang med det rumlige, det materielle og det tingslige i menneskers relationer til omverdenen. Det er især hans overvejelser om 'appropriation' eller måder at tilegne sine omgivelser på, som jeg finder interessante i forhold til at forstå etablering af hjemfølelse. Graumann gør det meget klart, at tilegnelse adskiller sig fra tilpasning, hvorved det bliver meget tydeligt, hvordan tilegnelsesteorien adskiller sig fra behavioristiske tendenser inden for dele af humanøkologien. Hjemfølelse implicerer således en eller anden grad af aktiv handlen, for at blive etableret.

Herefter ser jeg nærmere på den humanistiske geografi med fokus på Tuan, for at få en bedre forståelse af følelsesinvolverede steder, og for at få anskueliggjort hvordan kropslig involvering i steder kan være med til at kvalificere forståelse af hjemfølelse. Jeg kritiserer imidlertid Tuan for at være alt for fikseret på den lange tid i forbindelse med af knytte sig til steder. Jeg inddrager også kortfattet Sacks forståelse af territorialitet, da den kan hjælpe til at forstå, hvad kontrol over et rum i praksis vil sige, dog siger Sacks ikke ret meget om oplevelsen af hjemfølelse. I forlængelse heraf kommer jeg ind på den såkaldte hjemmets antropologi, hvor jeg ser nærmere på Ingolds undersøgelser af relationen mellem mennesker (og andre dyr) i forhold til bebyggede miljøer. Jeg kritiserer Ingold for, at hans teoretiske perspektiv gør det umuligt ikke at føle sig hjemme, og det er jo ikke meningsfuldt. Herefter kommer jeg kortvarigt ind på Vachers begrænsede men for dette projekt stadig interessante undersøgelser af etablering af hjemfølelse i forhold til boliger. Langt hen af vejen ligger mine undersøgelser på linje med Vachers, dog kan man kritisere hans tanker for ikke at være udfoldet særligt meget.

Afslutningsvis ser jeg nærmere på to danske hjemfølelsesorienterede undersøgelser. Først Bech-Danielsens undersøgelse af parcelhusejeres tilknytning til deres bolig,

som jeg kritiserer for at være underteoretiseret og upræcis i sin forståelse. Og dernæst Winthers ph.d.-afhandling som jeg kritiserer for at være teoretisk uklar, idet hun omtaler hjemfølelse som en 'stemning' og 'en mobil mental følelse', men uden at dette bliver udfoldet og begrundet særligt meget. Desuden kritiserer jeg Winthers forståelse af 'hjemning' for at mangle teoretisk præcision og for at være utilstrækkeligt til at forstå etablering af hjemfølelse.

I kapitlet har jeg været inde på en lang række af betegnelser, der fungerer til at beskrive, hvordan hjemfølelse opleves. Det er vanskeligt at samle disse ord under nogle overordnede betegnelser, men for tilnærmelsens skyld, synes jeg, at det at give mening, at gruppere fortrolighed og genkendelse sammen med det bekendte, det man minder, det familiære, det forudsigelige, det man identificerer sig med, det som fremstår naturligt og umiddelbart, det rutineprægede, gentagelser og vaner. Alle trækker de på erfaringer i fortiden. Som baggrund for disse væsentlige træk ved oplevelsen af hjemfølelse kan man fremhæve Freud såvel som Heidegger, Buckley, Gehl, Proshansky og Tuan.

Det synes også at være meningsfuldt at gruppere det rolige og det komfortable sammen med hvile, stilhed, ro, behagelighed, fred, afslapning og uforstyrrethed, da de alle angår kropslige erfaringer og fravær af stress. Det er især Heidegger, Bollnow og Buckely, som gør opmærksom derpå. Til tider bliver disse kropslige erfaringer forbundet med en særlig stemning eller atmosfære, der går under betegnelser såsom hygge eller hjemlighed, men man skal nok passe på med at gøre denne forbindelse alt for entydig.

I forlængelser heraf fremstår det også som et væsentligt træk, at hjemfølelse i en eller anden grad handler om kontrol, selvbestemmelse, ejerskab, sikkerhed, tryghed, privathed, seklusion og det intime. Her kan man især se Marx og Bollnow som teoretisk baggrund, men på en eller anden måde kan man også se Freuds forståelse af ejerskab, som et forsøg på at modvirke fremkomsten af det uhyggelige.

Endelig virker det som om, at der også er et væsentligt træk ved hjemfølelse, når det kommer til orientering og orden i verden. Altså, når det handler om det man kalder forankring, noget indre overfor noget ydre, hverdagens midte og centrum, og et særligt sted for ophold. Her er det oplagt Bollnow, der betoner denne orden som et væsentligt træk, ved det at føle sig hjemme, men også Tuan og Graumann synes at støtte op om denne tankegang.

Dertil kommer en femte gruppering af mere eller mindre diffuse og på sin vis negative formuleringer af hjemfølelse. Formuleringer som kun vanskeligt lader sig vende til positive beskrivelser uden at miste deres umiddelbare mening. Her tænker jeg især på fravær af Hegels og Marx' forståelse af fremmedgørelse, Marx' fravær af overvågning, Freuds fravær af fremmedhed, Buckleys ide om fravær af at blive misforstået og Gehls fravær af isolation.

Samlet set giver de mange betegnelser forhåbentlig et indtryk og en retning til forståelse af hjemfølelse. De fire positive grupperinger og den ene negative handler om oplevelsen af hjemfølelse, og samlet antyder de, hvad følelsen egentlig bare går ud på. En række mere eller mindre diffuse betingelser, der afhængig af person og sammenhæng skal opleves som opfyldt, førend man kan føle sig hjemme.

Man kan selvfølgelig ikke komme frem til en passende teoretisk forståelse af, hvad hjemfølelse er, alene ved at fremdrage og sætte en række af ord eller teoretiske betegnelser i forlængelse af hinanden, for der mangler en teoretiske forbindelser mellem betegnelserne og hvordan de knytter sig til den person, som føler eller ikke føler sig hjemme. Det er med andre ord ikke teoretisk klart, hvorfor det netop er disse betegnelser, som er rammende til at beskrive hjemfølelse. At der er tale om nogle mere eller mindre grundlæggende behov, som skal opfyldes, hvis man skal være nogenlunde velfungerende som menneske i det moderne samfund, er en fristende men også meget overordnet teoretisk forståelse. Der er samtidig tale en oplistning uden et klart hierarki, og det kan jo nemt snyde, da alle betegnelserne hermed kommer til at fremstå som værende lige afgørende. Hvad der er mere vigtigt, og hvad der er mindre vigtigt forudsætter imidlertid empiriske undersøgelser, og kan ikke afgøres ved teoretiske spekulationer. Man kan dog få en fornemmelse af typen af anvendte betegnelser og dermed få et indtryk af en meningsfuld retning til forståelse af hjemfølelse.

I forlængelse heraf virker det oplagt at overveje, om der i det hele taget findes grundlæggende forskellige typer af hjemfølelse, og ikke bare forskellige udgaver af den samme følelse. Man kan også spørge om der findes én type af hjemfølelse, der er den rigtige, og nogle andre typer der ikke er rigtige. Det er således et vigtigt men samtidig overordentlig vanskeligt teoretisk spørgsmål, hvornår man føler sig *rigtigt* hjemme. Jeg var ovenfor inden på det i min læsning af både Heidegger og Buckley, hvor hjemfølelse for den tidlige Heidegger er en (uegentlig) befindlighed, men hvor man også kan tolke det vedhåndenværende, som en slags mildere form

for hjemfølelse, der dog næppe af Heidegger selv vil kvalificere til at være rigtig (uegentlig) hjemfølelse. For den sene Heidegger kræver det som sagt en form for forsoning med sammenføjningen af firfolden at føle sig hjemme. Den grundlæggende eller primordiale hjemfølelse hos Buckley adskiller sig som sagt også fra en mere hverdagslig hjemfølelse, men han er mere uklar omkring den præcise status af de to former. De andre ovenfor nævnte teoretikere kommer også ind på forskellige grader af hjemfølelse, men her synes der nærmere at være tale om et kontinuum fra at føle sig hjemme til ikke at føle sig hjemme eller omvendt. Det overordnede og principielle spørgsmål er således, hvor meget skal der til, førend man føler sig rigtigt hjemme eller ikke føler sig hjemme? Og videre om det er en kvantitativ eller kvalitativ forskel, der sikrer etableringen af følelsen? Jeg har ikke nogen klar stillingtagen til disse spørgsmål, men vil være åben overfor de principielle muligheder i de senere analysekapitler og diskussioner.

Udover oplevelsen af hjemfølelse har jeg i løbet af kapitlet været inde på forskellige processer, der synes at lede frem til etablering af følelsen. At føle sig hjemme kan således, som jeg allerede har været inde på, også siges at have noget at gøre med: tilegnelse af, involvering i, forsoning med og omsorg for de nære omgivelser, som især Hegel, Heidegger, Graumann, Tuan og Vacher er inde på. Måske er det også her Buckleys tanker omkring anerkendelse bør placeres. På baggrund af dette kapitels undersøgelser mener jeg, at man kan fremstille to overordnede typer eller analytiske kategorier af tilegnelse til at forstå relationer mellem mennesker og deres omverden, omgivelser, steder, miljøer eller hvad vi nu skal kalde det, vi opholder os ved og færdes i. Jeg vil, i mangel af bedre ord, kalde disse to typer af tilegnelse for henholdsvis passive og aktive. Den passive forståelse angår relationer eller involveringer, hvor tilvænning, forsoning, accept, indordning og i en vis forstand tilpasning af én selv er det centrale. Heroverfor angår den aktive forståelse forskellige former for prægning, bearbejdning, vedligeholdelse, pleje og tilpasning af omgivelserne. Distinktionen er langt fra perfekt, men formålet med opdelingen i passiv og aktiv tilegnelse er nu heller ikke at få endegyldigt styr på relationen mellem mennesker og omverden, men nærmere at opstille nogle operationaliserbare begreber, som kan hjælpe med til at fremhæve nogle særlige dele i de senere analyser i forhold til at forstå etableringen af hjemfølelse. På den måde kan opdelingen i to typer af tilegnelse hjælpe til at fremhæve, om etableringen af hjemfølelse overvejende finder sted ved tilvænning eller om det overvejende finder sted ved prægning. Samtidig er det muligt at belyse, hvordan en blanding af de to former for tilegnelse tager sig ud. Hvorom alt er, så er det empiriske spørgsmål,

der ikke kan finde sin endelige form her. I forlængelse heraf kan man overveje i hvilken udstrækning de to typer af tilegnelse kræver vedvarende opretholdelse. Altså, om henholdsvis tilvænning og prægning finder sted én gang for alle, eller om det tager del i en proces, der aldrig bliver færdig. Jeg hælder nok mest til at tro det sidste, men igen er det et empirisk spørgsmål.

For at skærpe blikket på analyserne er det også muligt at inddele relationen mellem mennesker og omverden/omgivelser i tre levede tidsligheder: fortid, nutid og fremtid. Her synes hjemfølelse nemlig altovervejende at knytte sig til fortid og nutid, og det er selvfølgelig teoretisk interessant. Gennem genvækkelse af minder fra den nære eller fjerne fortid kan man fortsat have relationer til de steder, hvor man føler sig hjemme. Og i nutiden kan man omforme, ibrugtage eller tilvænne sig omverdenen, og dermed etablere relationer, der kan bevirke, at man føler sig hjemme. Det er også i nutiden eller måske nærmere i øjeblikket, at vi føler os hjemme. Jeg har samtidig svært ved at overbevise mig selv om, at det på nogen måde skulle kunne give mening at hævde, at man kan føle sig hjemme et sted, ved at forestille sig noget, som muligvis vil ske. Altså, jeg har svært ved at overbevise mig selv om, at forventningen om eller foregribelsen af fremtidige begivenheder skulle kunne etablere en relation, som i dag får mig til at føle mig hjemme et givent sted. Snarere understøtter en sådan foregribelse at man bliver fremmedgjort overfor det sted, man lige nu befinder sig. At tænke i tidsligheder åbner således op for et særligt blik for forskellige relationer, hvilket jeg vil komme ind på i de senere analyser.

På baggrund af dette og det foregående kapitel, så fremgår der især tre materielle praksisser, som synes at være vigtige for etablering af hjemmet. Det er henholdsvis bordet, sengen og ildstedet. Bordet er ligesom ildstedet historisk set steder, man tager fra og vender tilbage til. Det er materielle praksisser, man samles om. Ikke bare som individ, men også som fællesskab. Ildstedet er også der, hvor man varmer sig og tilbereder sin mad. Og selv om der er noget arkaisk derved, så kan det være relevant at rette opmærksomheden mod moderne udtryk for det samme. Sengen er stedet, hvor man finder hvile og tryghed, og giver sig hen til søvnen og dens skrøbelighed, hvorfor de ovenfor nævnte væsentlige træk, må forventes at være særligt udtalte her. For så vidt disse materielle praksisser stadig fungerer i dag, er det interessant at se, hvordan de fremgår i de senere analysekapitler.

Min indkredsende fænomenologiske tilgang til afhandlingen problemstillinger betinger, at jeg så vidt muligt skal være åben overfor det, som på forskellig vis

fremtræder som hjemfølelse. Det gør på den ene side, at jeg ikke lægger mig alt for entydigt fast på en bestemt teoretisk position. På den anden side har jeg i afhandlingens empiriske og analytiske arbejde været særlig opmærksom på stemninger og følelser i forhold til steder, således som de opleves af mennesker. Der medfører således et humanistisk geografisk tilsnit i min teoretiske tilgang, som bliver blandet med nyere tendenser indenfor den såkaldte 'emotionelle geografi'. Ovenfor har jeg også været inde på forskellige tilegnelsesteoretiske inspirationer, især Heideggers, Graumann og Vacher, da jeg mener, at perspektivet kan hjælpe til at fremdrage menneskers praktiske involveringer med omgivelserne, som jeg vurderer som afgørende for at få en ordentlig forståelse af etablering af hjemfølelse. Jeg er i det hele taget særlig opmærksom på, hvorledes hjemfølelse relaterer sig til de nære erfarede omgivelser, og hvordan følelsen kropsligt fornemmes, så her indskriver jeg mig i en kropsfænomenologisk og praksisteoretisk forståelsesramme. I løbet af analyserne gør jeg eksplicit brug af Heideggers betegnelse befindlighed, som et samlende ord for hvordan man har det i en given situation, da jeg finder betegnelsen velegnet til at favne tilstedeværelse såvel som stedslighed, stemning og kropslighed. I modsætning til Heidegger skelner jeg dog ikke mellem en egentlig og en uegentlig befindlighed, men ser dem nærmere som værende forskellige måder, hvorpå vi befinder os i verden. Jeg inddrager også Freuds forståelse af uhygge/uhjemlighed i mine senere analyser, da hans forståelse bedre end nogen anden teori, jeg har fundet, kan bidrage med en teoretisk forståelse af modsætningsfyldte følelser og uro, særligt den lille uro, som ellers kan være, og måske stadig er, vanskelige af sætte ord på. I det følgende vil jeg se nærmere på mine bearbejdninger af det empiriske materiale, herunder hvordan mine teoretiske inspirationer giver sig til kende.

Kapitel 6

Fra teoretiske undersøgelser til fænomenologiske beskrivelser

Første halvdel af afhandlingen har på forskellig vis haft til formål at indkredse fænomenet hjemfølelse og videre at præsentere relevant forskning, der kan hjælpe med til at understøtte en bedre teoretisk forståelse deraf. Anden halvdel har fortsat til formål at indkredse fænomenet, men nu søger jeg at inddrage de empiriske undersøgelser, som er blevet gennemført i forbindelse med ph.d.-projektet. Beskrivelserne i de følgende tre kapitler er således skabt på baggrund af feltnoter og dybdeinterviews, suppleret med mine fornemmelser for og erindringer af det sete og det hørte. For at formidle og formilde overgangen mellem de forudgående teoretiske diskussioner og de efterfølgende analyser, vil jeg i dette kapitel udfolde, hvordan jeg har grebet mine erfaringer fra feltarbejdet an, og hvordan jeg har forvandlet dem til såkaldte fænomenologiske beskrivelser, der kan hjælpe med til at belyse hjemfølelse som fænomen.

Baggrunden for mine empiriske undersøgelser er, som jeg introducerede til i kapitel 2, en eidetisk og dialogisk orienteret fænomenologisk metode. Det gælder til dels for 'indsamlingen' af materialet, og i særdeleshed for præsensationen af materialet og de videre analyser, som det sidenhen vil fremgå. I kapitel 2 er mit feltarbejde inddelt i to typer af cases, der hver især har til formål at fremdrage det ordinære, såvel som det ekstraordinære eller måske ligefrem det ekstreme i forsøget på at udfolde og belyse fænomenet. De to grupper af cases har dog på nuværende tidspunkt udlevet deres formål, da de i en vis forstand ikke er centrale i analysehenseende. Deres formål var at fremdrage forskellige sider af hjemfølelse, men ikke at fungere som selvstændige studier af henholdsvis hjemfølelse for personer med erfaringer i hjemløshed, og hjemfølelse for personer med nylige erfaringer i at flytte bolig. Under en samtale med Peter, kommer vi på et tidspunkt ind på netop denne tilgang til fænomenet, og han kommenterer: "Det, som interesserer

mig ved dig, er, at du prøver at udviske de skel, der er mellem parcelhus og ingenting." Jeg har ikke forinden tænkt over sammenhængen på den måde, men jeg har siden hen forsøgt at tage bemærkningen til mig. Det er det, som går på tværs af de forskellige cases, der er det interessante for nærværende, og som sådan ikke, om det er erfaret af den ene eller den anden gruppe mennesker.

I de følgende tre kapitler vil jeg, så at sige, søge at lade materialet tale for sig selv uden alt for mange eksplicitte teoretiske interventioner fra de forudgående kapitler. Hermed skal ikke forståes, at beskrivelserne er skrevet uden forforståelse eller teoretiske bevæggrunde, men at det centrale ved undersøgelserne i de følgende kapitler, i første omgang, ikke er at diskutere teoretiske perspektiver. Formålet er derimod at udfolde en eidetik, der kan indkredse væsentlige træk ved hjemfølelse, og hvordan denne følelse bliver etableret. Efter hvert af de følgende tre kapitler vil jeg dog i en sammenfatning inddrage nogle af de teoretiske begreber fra kapitel 5, for derved at kvalificere det pågældende kapitels forståelse. I kapitel 10 vil jeg som tidligere nævnt sammenfatte og diskutere analyserne i de tre kapitler, såvel som de teoretiske undersøgelser i kapitel 5.

Etnografi eller eidetik?

Når jeg i akademiske sammenhænge har præsenteret skitser til, eller dele af mine undersøgelser, er der ofte blevet stillet spørgsmål til min etnografi. Ikke så meget til selve udførelsen af feltarbejdet, for det er umiddelbart ret ordinært, men derimod er jeg blevet spurgt ind til visse aspekter ved det materiale, jeg har præsenteret. Tilsyneladende behandler og præsenterer jeg erfaringerne fra feltarbejdet på en lidt anden måde end vanlige etnografisk-funderede undersøgelser blandt sociologer og antropologer (se fx Hastrup 2010, O'Reilly 2009). Der gik dog nogen tid, før jeg blev klar over, hvorfor mine præsentationer faktisk fremstod uvante, og jeg tænker derfor, at det vil være en god ide at udfolde denne erkendelse lidt mere.

Etnografisk feltarbejde har, som jeg allerede været inde på, typisk til formål at 'komme derud' for at lære noget om kendsgerninger, erfaringer, fortællinger, institutioner og forestillinger med videre. Verden bør, ifølge denne udforskende tilgang, undersøges *in situ*, dvs. der hvor det sker. Eller for mit vedkommende der, hvor jeg har adgang til dem, som har væsentlige erfaringer med det, jeg gerne vil lære noget mere om. Der, hvor min tilgang imidlertid adskiller sig væsentligt, er i

selve fremstillingen af erfaringerne, for jeg forsøger nemlig ikke at fremstille det, som fremtræder *in situ*, men fremdrager derimod det, som kan sammenlignes på tværs af de forskellige fremtrædelser. Min etnografi bliver i stedet et middel til at sige noget om et fænomen. Jeg forsøger med andre ord ikke at forstå, hvordan det er at flytte, eller hvordan det er at være hjemløs. Det er derimod et forsøg på at belyse, hvad det er at føle sig hjemme i det moderne samfund i det hele taget, og det undersøger jeg, som sagt, ved at samtale med mennesker, der har mere eller mindre nærværende erfaringer i at flytte eller i at være hjemløse. Det væsentlige er det, som ligger implicit og som går på tværs af observationer og samtaler. Man kan selvfølgelig ikke fuldstændigt adskille etnografien fra eidetikken, for eidetikken i mine undersøgelser er, som tidligere nævnt, ikke mulig at gennemføre uden et etnografisk feltarbejde, men i sidste ende er der stadig en forskel i det, som lægges vægt på i fremstillingen. Lidt karikeret søger eidetikken at bortreducere alt det uvæsentlige, for at forstå det væsentlige ved et givent fænomen, hvoroverfor etnografien søger at forstå sammenhænge i en kontekst, der er langt rigere på forskelligartede væsentligheder (se Hastrup 2010, van Maanen 2011, van Manen 1990). I begge tilgange skal der bortsorteres en masse erfaringer fra feltarbejdet og det ud fra kriterier om, at ikke alt er væsentligt nok til at tage med i fremstillingen. Dog har eidetikken et særligt perspektiv og dermed også sorteringskriterier, der rækker udover fremstillingen af sammenhængene *in situ*. I begge tilfælde er der tale om fortolkninger af det hørte og det sete, men det endelige formål synes at være grundlæggende forskellige. Det er bestemt muligt, at analyserne kan ligne hinanden, men eidetikken har et andet perspektiv og kræver også en anden form for efterbehandling. Det er i den forbindelse svært at sige, hvor meget kontekst der skal til for at forstå de følgende kapitlers beskrivelser, men der skal i hvert fald være nok til, at læseren kan forstå det skrevne og ikke mindst til at få et indtryk af en oplevelse.

Prosa og paragraffer

Under bearbejdningerne af mine feltnoter og transskriberede samtaler eller interviews, har jeg fundet mere end 400 mulige begivenheder eller passager, som jeg vurderer, kan sige noget væsentligt om fænomenet hjemfølelse. Af dem har jeg udvalgt 48, da de både rummer variationer over det samme, og på forskellig vis kan hjælpe til at fremstille det umiddelbart modstridende. Jeg har været meget opmærksom på at undlade at frasortere beskrivelser, der i første omgang fremstår

modstridende med andre beskrivelser. Andre afgørende kriterier for udvælgelse af begivenheder eller passager har været, at de i særlig grad vækker min undren og at de er evokerende, dvs. at de på en eller anden måde virker på mig og forhåbentlig også på andre. Jeg finder således de udvalgte begivenheder eller passager intuitivt rammende for mine fornemmelser for noget, der kan hjælpe med til at belyse fænomenet hjemfølelse. Man kan måske sige, at jeg befinder mig i spændingsfeltet mellem undren og forforståelse, da jeg så at sige er åben for det tilsyneladende uventede, men samtidig lader jeg mig styre af det, som undrer mig. Der findes selvsagt ikke noget endeligt antal beskrivelser gemt i materialet, men blot et antal, jeg har fundet mere eller mindre egnede til at sige noget væsentligt om det, jeg søger at undersøge. Når jeg ender med at udvælge og præsentere 48 beskrivelser, skyldes det en simpel afvejning af variation overfor tekstmængde i fremstillingen.

I forsøget på at fremstille oplevelser af hjemfølelse, har jeg således udarbejdet 48 paragraffer af det, man kan kalde fænomenologiske beskrivelser af begivenheder og samtaler, hvor hjemfølelse på en eller anden måde synes at være involveret, eller hvor grænserne til det meningsfulde ved fænomenet kan undersøges. At gøre brug af fænomenologiske beskrivelser er en særlig metode inden for den fænomenologiske tradition, hvor man søger at fremstille og forstå levet erfaring (se van Manen 1984, 1990:27, 1997:351-68). I kapitel 5 har jeg været inde på flere forskere, der netop gør brug af den slags beskrivelse i deres fænomenologi. I forhold til det hjemlige kan man især fremhæve Bachelard, van Lennep og Buckley, dog udfolder de overvejende deres egen levede erfaring i udforskningen af det hjemlige. Det gør jeg ikke; derimod tager jeg afsæt i observationer af og samtaler med andre, hvorfor min tilgang adskiller sig fra deres. Jeg er selvsagt til stede i alle mine egne observationer og i alle samtalerne, men det er i første omgang ikke min egen levede erfaring, jeg undersøger. I den forstand ligger mine undersøgelser mere i forlængelse af Mogens Pahuus og hans undersøgelser af livsfilosofiske problemstillinger (fx 1995a, 1995b), herunder forskellige følelsesinvolverede omgange med verden. Også Pahuus trækker på fænomenologien, men han inddrager især skønlitteratur i sine undersøgelser af lykke og lidelse som livsfilosofiske problemstillinger. Det er umiddelbart noget andet, end det jeg gør – og så alligevel ikke. På sin vis har jeg nemlig ladet mig inspirere af Pahuus' tilgang og således udformet væsentlige dele af mine fænomenologiske beskrivelser på en måde, der til forveksling kan ligne skønlitteratur. En skønlitterær udgave af fænomenologiske beskrivelser gør det muligt at inddrage omstændighederne for begivenheden eller samtalen på en opbyggende måde, hvor de handlende eller talende er til stede i fremstillingen på

en meget mere aktiv måde, end ved simpel anvendelse af citater og medfølgende introduktioner og kommentarer. Den skønlitterære skrivemåde egner sig også bedre til at fremstille stemninger end så mange andre fremstillingsmåder, og det er jo velkendt, at en del af meningen med det sagte, er at finde i situationen og i måderne, hvorpå det siges.

Inden for den empirisk orienterede fænomenologiske tradition er det en stående diskussion, hvor mange procedurer der skal bringes i anvendelse for at producere en god og samtidig videnskabelig fænomenologisk beskrivelse. Lidt karikeret kan man i den ene ende af et metodologisk spektrum finde van Manens forholdsvis åbne principper for bearbejdelse af materiale for levet erfaring til såkaldte 'experientiental descriptions' (1984:39-44, 1997:111-33). Over Giorgi & Giorgis såkaldte deskriptive fænomenologi og deres orientering mod etablering af meningsenheder og opstilling af psykologiske strukturer for erfaringen (2003:251-9). Til Moustakas analyser af fænomenologisk data i den anden ende og hans forholdsvis rigide metoder og procedurer for organiserede, disciplinerede og systematiske studier (1994:103-22). Mine bearbejdninger af observationer og samtaler følger, som allerede antydet, en forholdsvis åben procedure, da jeg ikke finder de mere stringente procedurer bedre egnede og produktive til at indkredse det flygtige fænomen. Tværtimod mener jeg, at stringente procedurer alt for nemt begrænser de fornemmende aspekter og den vage sprogliggørelse. Jeg vil nedenfor vende tilbage til mine konkrete bearbejdninger af mit materiale.

Helt overordnet lægger jeg vægt på konkrete beskrivelser af begivenheder og sammenhænge ud fra en ide om, at det konkrete kan hjælpe til at forstå det almene. Når noget er følelsesinvolveret, er det ikke nødvendigvis mindre konkret, det gør det bare vanskeligere at sætte præcise ord på. I forlængelse heraf kan man inddrage nogle af van Manens overvejelser omkring fænomenologiske beskrivelser:

> "Phenomenological text succeeds when it lets us see that which shines through, that which tends to hide itself. (…) Phenomenological writing is not found in colorful words of the story-teller, nor in the fanciful phrases of the person with the flair for writing. The words are not the thing. And yet, it is our words, language, that we must apply all our phenomenological skill and talents, because it is in and through the words that the shining through (the invisible) becomes visible". (van Manen 1990:130).

Det er blandt andet her, hvor fænomenologien adskiller sig fra typiske kvalitative tilgange, der som oftest søger at fremstille situationer eller sammenhænge (se fx Kvale & Brinkmann 2009:303-9). Jeg har også ladet mig inspirere af John van Maanens (2011) overvejelser omkring at skrive etnografi, og hans anvisninger til at skrive impressionistisk, hvor man som forsker er til stede i fremstillingen, men hvor det ikke er forskerens erkendelse og oplevelser, der er det centrale.[23] Den fænomenologiske beskrivelse skal bruges til at få noget til at træde frem, som ikke bare er en afrapportering af begivenheder og sammenhænge, men som derimod rækker frem mod det væsentlige ved fænomenet. Det er mig som forfatter, der sorterer og skriver særlige aspekter frem, men jeg gør det ved at fordybe mig i det materiale, jeg har til rådighed.

Der er flere grunde til, at jeg vælger denne fremstillingsform, men den gør det i alle tilfælde nemmere at læse observationer og samtaler end så mange andre teksttyper. Formen gør det med andre ord mere behageligt for læseren at læse større mængder af tekst på en lettere tilgængelig måde, end hvis fremstillingen havde været opstillet som eksempelvis citater afbrudt af mine analyser. Jeg forsøger også, i og med fremstillingen, netop at vise hvordan undersøgelserne er dialogiske i deres udgangspunkt. Ideelt set undres vi sammen over fænomenet hjemfølelse. De følgende tre kapitler strækker sig samlet set over mere end 130 sider, hvilket kan synes som meget, men det er nødvendigt at give plads til udfoldelse af det variante, såvel som invariante på en fyldig måde, sådan at de antydede retninger bliver mere end bare retninger, og samlet kan give nogle bud på en bedre forståelse af hjemfølelse. Meningen med det sagte skal findes i sammenhænge og ikke blot ved ords leksikal mening. Det er selvfølgelig altid en balance, hvornår der er nok sammenhæng med i fremstillingen.

En god fænomenologisk beskrivelse kan på rammende vis præsentere og åbenbare den levede erfaring og bør samtidig virke umiddelbar genkendelig på læseren (van Manen 1997:129-31). Den fænomenologiske påstand er, at der altid vil være noget fælles bekendt i det, som søges at blive belyst. Typisk rummer fænomenologiske beskrivelser følelsesinvolverede aspekter, for det er her, der er noget på spil og det er også her, verden for alvor giver sig til kende for os. Jeg lægger vægt på drama-

23 Max van Manen og John van Maanen er mig bekendt kun familiært relateret i forhold til teoretisk inspiration og ikke biologisk, om end der er et påfaldende (tilnærmelsesvist) navnesammenfald.

tiske beskrivelser såvel som udramatiske beskrivelser, da de hver især kan bidrage til at fremhæve væsentlige træk ved hjemfølelse som fænomen. Beskrivelserne er som sagt også udarbejdet med en ambition om at vække eller evokere følelser i læseren, da det, for så vidt det lykkes mig, kan være med til at understøtte den i teksten antydede mening. Meningen med det sagte er, i henhold til Hans Lipps forståelse af ord, ikke givet i og med ordenes leksikale betydninger, men derimod i og med den retning ordene antyder. Således er det følelsesinvolverede en del af meningsfylden.

En stor del af de følgende kapitler består af nummererede paragraffer, som hver især og på vidt forskellig vis, famler efter og søger at indkredse hjemfølelse som fænomen. Min bevæggrund for at underinddele kapitlerne i sådanne kortere beskrivelser er, at de forhåbentlig kan virke som glimt af fremtrædelser af det fænomen, jeg søger at belyse. Beskrivelserne er ikke entydige, men peger dog alligevel frem mod nogle mere eller mindre omtrentlige retninger. Der er således ikke bare tale om en række fænomenologiske perspektiver, der lukker sig om sig selv, men derimod en mængde perspektiver, som rækker frem mod noget væsentligt ved fænomenet (se van Manen 1990:62-3). Udover at hver enkelt paragraf rækker frem mod noget, har jeg så vidt muligt også placeret de enkelte beskrivelser i en rækkefølge, så det på overlappende tematisk vis er muligt at undersøge særlige sider af fænomenet. Under organiseringen af denne rækkefølge opstod der langsomt nogle mere overordnede temaer, som i større eller mindre grad indfanger det væsentlige i en række af paragrafferne. Jeg har genbrugt disse overordnede temaer som overskrifter på de følgende tre kapitler. Beskrivelserne overskrider i de fleste tilfælde overskrifterne, men de er også mest tænkt til at fremhæve nogle empiriske resultater. De tre kapitler omhandler henholdsvis spørgsmål omkring kontrol og frihed, hjemløshed og alenehed, og endelig hjemliggørelse og uhjemliggørelse. Inddelingen i paragraffer er fremadskridende på tværs af de tre analysekapitler, både fordi paragrafferne er en del af en helhed, men også fordi det gør det nemmere at referere tilbage til den enkelte paragraf i sammenfatninger og diskussioner. Nogle af de følgende fænomenologiske beskrivelser er relativt korte og under en halv side, andre er temmelig lange og over 3 sider. De helt korte er ofte baseret på feltnoter, hvor de længere omhandler samtaler, hvor vi taler om mange forbundne sammenhænge.

Bearbejdninger af materialet

Ovenfor har jeg mere principielt eller overordnet argumenteret for mine bearbejdninger af det empiriske materiale. Der er imidlertid også en mere håndværksmæssig side, som jeg ligeledes bør udfolde, da vigtige dele af fortolkningsarbejdet finder sted her. Der er sjældent identitet mellem råmaterialet fra feltarbejde og det endeligt præsenterede materiale i senere analyser. Heraf følger selvfølgelig ikke, at der ikke er sammenhæng, men fortolkning og fremstilling er nøgleord for bearbejdningerne af det fremkomne materiale. Dertil kommer, at når andres oplevelser skal forstås, og ikke mindst formidles i form af ord og sætninger, vil de altid være noget andet, end det oplevelsen oprindelig var. Der er både tale om det klassiske epistemologiske problem omkring fremmederfaring, hvorfor en vis pragmatik er nødvendig. Samtidig er der tale om den vigtige omstændighed, at vi ikke oplever verden i ord, men derimod i oplevelser, hvilket altid er mere end ord. Derfor er der også nogle særlige overvejelser, jeg bør gøre mig omkring denne bearbejdning, hvilket jeg vil udfolde i det følgende. Det centrale spørgsmål er således, hvordan jeg fremstiller andres oplevelser på en passende videnskabelig måde.

Overordnet sortering er en vigtig del af fremstillingen, men derudover tager bearbejdninger af materialet også form af forskellige former for fortolkning. Mit analysearbejde er altså ikke bare en enkelt fortolkning, men derimod en række af, på hinanden følgende, fortolkninger. Kort skitseret kan man sige, af den første fortolkning allerede begynder under samtalen, hvor vi sammen søger at finde hinandens forståelser, alt imens vi taler. Den næste fortolkning finder sted, når jeg skriver feltnoter eller transskriberer den lydoptagelse, som allerede har reduceret samtalen gevaldigt. Det jeg skriver, er aldrig fuldstændigt det der skete, eller det der blev sagt, om end det heller ikke er noget fuldstændigt andet. Min nedskrivning er i al sin kompleksitet et simpelt forsøg på at fremstille det, jeg erfarede skete eller blev sagt. For så vidt er der tale om en ret ukontroversiel hermeneutik. Der hvor mine bearbejdningerne vover noget, er når det kommer til de videre bearbejdninger af observationer og transskriberede samtaler.

Derudover er der forskel på talesprog og skriftsprog. Ikke bare hvordan man bruger sproget, men der er også afgørende forskelle på, hvordan man henholdsvis hører og skriver det. Det man hører, er ofte ikke det, som faktisk bliver sagt, og det adskiller sig derfor fra det læste sprog, hvor man i højere grad læser de ord, der står skrevet. Ikke fordi der nødvendigvis bliver sagt noget helt andet, når nogen taler, men fordi

vi ofte overhører det meste af det, som ikke bidrager med øget forståelse. Når jeg har transskriberet samtaler og bearbejdet disse transskriberinger, har jeg lagt vægt på meningen med det sagte, frem for den maskinelle ordlyd. Det bør selvfølgelig præciseres, hvad jeg mener dermed. Transskribering af en samtale vil altid være en forvandling af en samtale, men det vigtige spørgsmål er, om man bevæger sig tættere på eller længere væk fra indholdet i samtalen, når man under redigering og anden bearbejdning søger at fremskrive meningen med det sagte. Jeg hælder klart til en forståelse af, at fortolkende fremstilling kan føre læseren nærmere det mente i samtalen end maskinel fremstilling, hvor man ikke lytter efter meningen. Som konsekvens heraf har jeg indimellem valgt at tilføje eller fjerne ord. Ikke ofte, men dog indimellem, og det overvejende hvis ordet eller ordene mangler eller er meget forstyrrende for læsningen, og hvis det samtidig er tydeligt overflødigt for forståelsen af meningen.

I nogle samtalesituationer gentager den jeg taler med, eller jeg selv, det samme ord eller den samme sætning flere gange, og det uden at der er andre åbenlyse grunde dertil end at bidrage med tid, mens der tænkes over det, man famlende forsøger at formulere. Den slags fyld hører vi normalt ikke så tydeligt i almindelige hverdagssamtaler, men det bliver meget tydeligt i transskriberinger af samtaler, hvor man famler efter et fænomen. I sådanne tilfælde vælger jeg indimellem at fjerne de overflødige ord, og i stedet erstatte det med: "Han tænker sig om." eller lignende. Hvis den interviewede til gengæld anvender et ord, som helt oplagt ikke er det rigtige i en given sammenhæng, så ændrer jeg også ordet til det, som passer bedre. Det kan til eksempel være en ændring af 'den' til 'der' eller omvendt. Når man taler, bytter man indimellem også rundt på ordstillingen i sætningerne, men i talesproget er der sjældent nogen, der bemærker det. Hvis man til gengæld transskriberer en samtale og præsenterer et større uddrag deraf, har det stor betydning for læseoplevelsen, hvis ordene står i grammatisk forkert rækkefølge, så her har jeg indimellem ændret på ordstillingen, således at sætningen nemmere kan læses meningsfuldt. Det er på ingen måde en gennemgående redigering af transskriberingerne, og det risikerer selvfølgelig at fremstille samtalerne en smule mere velformulerede, end de reelt har været, men det har i nogle tilfælde været en nødvendig bearbejdning. Hvis der indgår ord, jeg ikke forstå meningen med, eller hvis der bruges formuleringer, jeg ikke forstår, så lader jeg det sagte stå urørt, men bemærker i beskrivelsen, at jeg ikke forstår indholdet. Jeg ændrer således ikke på den type af indhold.

Under almindelige samtaler overlapper man nogle gange hinanden og man taler også indimellem direkte i munden på hinanden, men det vil være ualmindeligt svært at fremstille på en læseværdig måde. I sådanne tilfælde har jeg derfor valgt at flytte en smule rundt på rækkefølgen af det sagte i de optagede samtaler. Det frarøver givetvis en smule af dynamikken og tempoet i det talte sprog, og det især hvis samtaleparterne bliver ivrige i samtalen, men det egner sig bare ikke til skriftlig formidling. I stedet skriver jeg den slags ivrigheder ind i teksten, som en forfatterkommentar til det sagte.

Der er strengt taget hverken punktummer eller kommaer i talesproget, kun længere og kortere ophold i talen, så også disse er mine litterære tilføjelser, da de hjælper i læsningen af det sagte og i forståelsen af det mente. Det samme gælder selvfølgelig også spørgsmålstegn og de ganske få anvendte udråbstegn. Når jeg gør brug af symbolet "…", så indikerer det en væsentlig pause i det sagte. Pauser har forskellige længder, og i positivismens navn kunne jeg anføre denne længde med antallet af prikker eller lignende, men formålet med mine fremstillinger er ikke at fungere som identiske afrapporteringer, men derimod at formidle en beskrivelse af en begivenhed eller en samtale, og i sidste ende hvad jeg mener, man kan sige om hjemfølelse ud fra indholdet. Jeg gør både brug af "…" som et pausesymbol og jeg skriver som sagt, når der er væsentlige tænkepauser. Pausesymbolet kan imidlertid bidrage med en anden ro i dialogen, end en beskrivelse af pausen, der nemt kan virke forstyrrende på læsningen, hvis denne ikke anvendes med omhu. Af hensyn til anonymisering har jeg ændret på samtaleparternes navne, og indimellem har jeg også ændret på lokaliteter og enten erstattet dem med alternativer, hvor meningsindhold og konnotationer ifølge min vurdering er nogenlunde den samme, eller også har jeg gjort brug af en [klamme] til angivelse af steder, hvor jeg ikke fundet passende alternativer.

For at gøre nogle af principperne bag mine bearbejdninger mere konkrete, kan man se nærmere på følgende passage fra en samtale med Michael, hvor han fortæller om, hvor stressende det er at sidde i fængsel. Eksemplet kan således være eksemplarisk for min bearbejdning af det oprindelige transskriberede materiale. Først den oprindelige transskribering, hvor jeg indleder med et spørgsmål, og Michael svarer efterfølgende:

> "Simpelthen fordi man kører i så højt et gear hele tiden? #00:22:06-8#"
> "Ja, ja. Du skal hele tiden være parat. Være med. Hehehe. Og der er ikke en

> skid at grine af mand. Idiot mand! Men man bliver nødt til det. Man bliver nødt til at finde rigtigt meget derinde. Altså dine grænser bliver overtrådt hver dag. Hver dag bliver dine grænser overtrådt. Og har du ikke den der... øhh... nåh, og hvad så. 'Jeg er sgu da ligeglad, jeg skal ikke bruge ham til noget'. Når jeg kommer ud i den her verden, så har jeg jo ikke noget med ham at gøre... Fuck ham! Det bliver du nødt til at sige #00:22:42-7#"

Transskriberingen fremstår som en tekst, hvor man kun dårligt kan læse intensiteten, dynamikken og især de mange indholdsnuancer, som så at sige ligger gemt i det, Michael fortæller. Hvis vi så ser nærmere på den udgave, man kan finde i analysen i §.15 i kapitel 7:

> "Simpelthen fordi man kører i så højt et gear hele tiden?" spørger jeg og håber på at få det udfoldet lidt mere.
> "Ja, ja. Du skal hele tiden være parat. Og være med," siger Michael og skifter stemme til et hurtigt og skingert "'hehehe", som stod han i en situation, hvor han skulle grine på kommando. Han vender tilbage til sin egen stemme. "Og der er ikke en skid at grine af, mand…" Hvorefter han taler til den forestillede, men tvivlsomme humorist. "Idiot mand!" Han vender tilbage og kigger på mig. "Men man bliver nødt til det. Man bliver nødt til at finde sig i rigtigt meget derinde. Altså, dine grænser bliver overtrådt hver dag. Hver dag bliver dine grænser overtrådt," gentager han og præciserer. "Og har du ikke den der… nåh, og hvad så." Og så skifter han igen stemme, som taler han til en anden end mig. "Jeg er sgu da ligeglad, jeg skal ikke bruge ham til noget… når jeg kommer ud i den her verden, så har jeg jo ikke noget med ham at gøre… Fuck ham!" Han holder en kort pause og kigger på mig igen. "Det bliver du nødt til at sige."

I min bearbejdning, skriver jeg både Michael og mig selv frem. Jeg udlægger hensigten med mit spørgsmål, og beskriver hvordan Michael veksler mellem forskellige stemmer, og hvordan han betoner ord og lyde. Det er også mig som fortolker og fremstiller, hvad Michaels opmærksomhed er rettet mod. Derudover understreger jeg nogle af virkemidlerne i hans fortælling, da jeg vurderer, at de fortæller noget om det væsentlige i hans oplevelse. Jeg lægger også forskellige typer af pauser ind, for at skabe en rytme i fortællingen, der både passer til den oprindeligt optagede samtale og til læsningen af den endelige tekst. Jeg har desuden tilføjet et "og" og et "sig", som ikke blev udtalt, eller i hvert fald ikke blev opfanget af min MP3-

optager, men som oplagt mangler i det sagte, og som, hvis det manglede, ville forstyrre læsningen. På sin vis er bearbejdningen temmelig omfattende, og ved et hurtigt øjekast kan man da også se, at den bearbejde tekst er noget længere en den 'oprindelige', men jeg vil netop hævde, at fremstillingen og mine fortolkninger gør det muligt at komme Michaels oplevelse nærmere, end hvis jeg havde valgt at lægge vægt på noget andet end meningen. I det følgende kapitel vil de første fænomenologiske beskrivelser blive udfoldet.

Kontrol og frihed

I dette kapitel vil jeg forsøge at indkredse, hvad hjemfølelse er for en oplevelse, og hvordan man kan sætte nogle mere præcise ord på denne oplevelse. Kapitlet vil dels fokusere på oplevelser omkring kontrol over og fortrolighed med de nærmeste omgivelser, dels på oplevelser af frihed fra andres kontrol og forventninger til, hvordan man bør opføre sig. Kapitlet trækker på en række af de teoretiske undersøgelser i kapitel 5, især Marx' antropologi, Bollnows tanker om 'Geborgenheit' og Freuds forståelse af det ukendte fremmede. Dette kapitels undersøgelser begrænser sig imidlertid ikke til at gentage de teoretiske forståelser, idet jeg så vidt muligt forsøger at lade beskrivelserne tale for sig selv uden alt for mange teoretiske forstyrrelser. Jeg vælger dog at inddrage teoretiske betegnelser i det omfang, at jeg mangler andre ord til at udfolde det, jeg ønsker at beskrive. Jeg forsøger stadig ikke at definere, hvad hjemfølelse endegyldigt er, men foretager blot en fortsat udfoldelse og indkredsning af, hvordan hjemfølelse såvel som fravær af hjemfølelse kan opleves. Udover samtaler med og observationer af personer, der benyttede sig af værestedet, er en del af de følgende beskrivelser baseret på interviews med personer, der har relativt nylige erfaringer med at flytte.

Der er tale om en meget bred tematisering af kontrol og frihed, men som begrebssæt og omdrejningspunkt kan kontrol og frihed være interessant, fordi kontrol både kan stå i modsætning til frihed, såvel som være forudsætning for at frihed overhovedet kan udfoldes. Jeg tænker i første omgang ikke på frihed i en politisk filosofisk forstand, men nærmere som en yderst hverdagslig frihed udfoldet i og med de daglige gøremål. I den allerede præsenterede litteratur tildeles frihed ikke ret meget plads i forhold til at forstå hjem og hjemfølelse, og i stedet tales der om privathed. Dette hænger sandsynligvis sammen med den politiske filosofi og tendensen til at tænke friheden som noget, der vedrører livet uden for boligens døre. Jeg synes dog, at opdelingen mellem frihed og det private er unødvendig, og den er tillige hæmmende for en bedre forståelse af hjemfølelse. Således finder jeg mere mening i at udvide friheden til også at omfatte hverdagens mange små,

men væsentlige, begivenheder, herunder det levede liv bag boligens døre. For at understrege denne tankegang vil jeg indlede med en beskrivelse, hvor nyvunden frihed er afsættet, selvom den hurtigt bliver fortrængt af en fortvivlet afmægtighed. Den første beskrivelse stammer fra en samtale med Michael, som er bruger af værestedet, og den kan læses som et ekstremt eksempel på en manglende kontrol over egen bolig og nogle dramatiske konsekvenser deraf.

§ 1. Den tomme lejlighed

Michael havde siddet to år i lukket fængsel. Han havde glædet sig til at komme ud, og han glædede sig ikke mindst til at komme hjem. Han havde været på kontanthjælp i en årrække, og hvis man er det, når man kommer i fængsel, står man ikke længere til rådighed for arbejdsmarkedet. Michael havde derfor været nødt til at fremleje sin lejlighed under indsættelsen, hvis han ville være sikker på at have et sted at bo, når han kom ud. Ved løsladelsen havde kriminalforsorgen forsynet ham med en billet til bus og tog, og nu så han frem til at kunne være 'sig selv' igen. På vejen hjem mødtes han med sin såkaldte kontaktperson, Per, og sammen fulgtes de det sidste stykke vej. Da han endelig kom hjem og låste døren op, fandt han en tom lejlighed. Den var ikke bare stille. Den var simpelthen tømt. Selv bestikket ude i køkkenskuffen var væk.

"Og jeg havde glædet mig rigtigt meget," fortæller Michael. "Jeg havde jo fået at vide, at min lejlighed var åhh så lækker og at tingene bare var i orden. Jeg tænkte bare ahh… Jeg kan sidde og være derhjemme og bruge noget tid. Og da jeg kom ind, så var der ingenting… Lejligheden var fuldstændig ryddet… alt på nær min seng."

"Den gad han ikke bære med?" spørger jeg, for jeg har nogle dage forinden hørt rygtet om den tømte lejlighed. Rygtet siger også, at det er fremlejeren, som står bag rydningen.

"Nej, åbenbart ikke. Og også en træstol," svarer Michael.

"Men ellers var den tom?" spørger jeg.

Der går et øjeblik, før han svarer. "Det…" begynder Michael, men kontrollen med vejrtrækningen forstyrrer sætningen. Han rømmer sig og forsøger at bevare fatningen.

Jeg forsøger at komme ham i møde og komme oplevelsen lidt nærmere. "Hvad fanden tænker man, når man ser det?"

Michael svarer hurtigt. "Hvis Per ikke havde været der, så havde… så havde jeg slået ham op. Så fik jeg tendenser derindefra. Jeg tænkte, at det er løgn det her! Det kan ikke passe! Og så… altså jeg stod og kiggede, ikk. Jeg kunne ikke sige noget. Jeg følte, at hele jorden brasede sammen. Jeg troede, at alt var…"

"Var det fordi, du havde glædet dig?" spørger jeg.

"Ja. Jeg havde glædet mig som et lille barn, mand. Til at komme hjem, mand. Og se min lejlighed. Sætter mig ned, stille og roligt. Ikk. Og tænkte ahh… dejligt!"

Jeg er stadig forundret over, at Michael kan skifte fra vrede og frustration til beskrivelsen af ro på så kort tid. Det er tydeligt for mig, at Michael genkalder oplevelsen af at træde ind i entreen og blive ramt af tomheden. Han står uden ord i sin lejlighed. Efter lidt tid erkender han tabet.

"Jeg havde mange fede ting for helvede. Virkelig mange! Og mange private ting. Mine billeder og sådan noget mand! Jeg ved ikke… hvad fanden skal de med mine billeder! Jeg tror faktisk, at de har smidt lortet ud. Hvis jeg skal være helt… altså, fordi de også har taget mine billeder og sådan noget, ikk. Og de er fra min ekskone… jeg er enkemand… Jeg tror faktisk… jeg er næsten overbevist om, at de har smidt lortet ud. "

"Og det er især det, der gør ondt, mere end det at den var tom?" forsøger jeg.

"Ja. Øh… de billeder, de album… det var hele mit liv," siger Michael og søger efter ord. "Jeg havde også 105 pokaler stående. Jeg har [udøvet sportsaktivitet] i 14 år. Det var dengang, inden jeg begyndte at være idiot, ikk. De er også væk. Det er sådan nogle ting… altså det gør *så* ondt. Altså, jeg kan godt forstå, at når dem der laver indbrud… når folk kommer hjem… det forstår jeg godt."

"Ja," siger jeg.

"Altså, det forstår jeg 100 pct. Jeg har aldrig lavet indbrud, men… den der, den… den… den forstår jeg godt. Den må eddermame gøre ondt mand. Fordi, altså…

jeg var helt tom. Altså… jeg var helt blank… ikk. For jeg havde glædet mig. Alle tingene skulle være i orden. Per siger til mig. Bare glæd dig til du kommer hjem du, så skal du dæleme se en lækker lejlighed. Og den er ren og der er det hele. Ok, det var den også…" fortæller Michael og griner anstrengt.

"Lidt for ren…" prøver jeg.

"Ja. Men den *var* sgu ren," svarer Michael insisterende. "Havde den nu også været møgbeskidt på væggene og sådan noget der… altså så kan det godt være, at jeg var begyndt at sige… nu begynder min harme, ikk. For så var jeg eddermame blevet sur, mand. Men det er også det… jeg er ikke voldelig, vel. Jeg slås aldrig herude."

Den verden Michael kom ud til, var helt anderledes end den, han havde forestillet sig. Han havde forventet at vende tilbage til sin egen lejlighed, og bliver i stedet mødt af tomhed og en verden, der braser sammen. Under vores samtale vender Michael flere gange tilbage til forskellen mellem herude og derinde. Han taler om 'to vidt forskellige verdener'. En verden i fængslet og en verden udenfor. Jeg tror, at samtalen med Michael på flere måder kan hjælpe til at indkredse, hvad det er at føle sig hjemme, hvordan et radikalt brud med denne følelse kan tage sig ud, og hvordan denne følelse relaterer sig til fortrolighed med det, man tror, der er sikkert og der er styr på. I det ovenstående nævner Michael to gange at 'tingene skulle være i orden', og det viser sig i stedet at intet er i orden. Det har efterfølgende vist sig, at huslejen heller ikke var blevet betalt de sidste to måneder, så Michael stod også til at ryge på gaden. Det er ikke blevet opklaret, hvem der har ryddet lejligheden, men fremlejeren har formentlig haft en vis andel i det. Michael havde da heller ikke efterfølgende været i kontakt med fremlejeren, da vi talte sammen. Rydningen er vel nærmest udtryk for en radikal sletning af Michaels materielle historie. Ting er sjældent bare ting, og rydningen efterlader et slags tomrum. Rummet er på sin vis tømt for den mening, der lå i tingene. Dog er rummet ikke bare blevet til et meningsløst rum, men derimod er meningen erstattet med et ekko af fravær. Det som mangler, er det som fylder. Samtidig opleves rydningen som et overgreb eller en erkendelse af en manglende kontrol. At fremleje involverer en midlertidighed, som også indbefatter en vis grad af tillid, forventninger og en formel eller uformel kontrakt om at passe på det som midlertidigt fremlånes, og denne tillid såvel som kontrakt er oplagt blevet brudt i Michaels tilfælde.

Når Michael beskriver oplevelsen af sin tømte lejlighed for mig, virker det ikke som en reflekteret bemærkning om, at han selv ligesom sin lejlighed var tom, men at billedet åbenbart passer til hans oplevelse, synes oplagt. En tømt lejlighed føles ikke som hjemme, særligt ikke når det er andre, der stort set har tømt den for ting. Det er selvsagt klart, at Michaels beskrivelse er et ekstremt eksempel på en oplevelse, de færreste gør sig, men den kan hjælpe til at fremhæve nogle følelsesmæssige involveringer omkring kontrol over en bolig og oplevelsen af afmagt, hvis denne kontrol braser sammen. Hvis man forstår hjemfølelsen som negationen af meget af Michaels fortælling, så har det noget at gøre med fred og ro og muligheden for at være sig selv. At man har kontrol over nogle rum, og er sikker på at tingene er der, når man vender tilbage. Den kropslige ro Michael antyder med sit "ahhh…" fortæller nok også noget om hans oplevelse af hjemfølelse. Det er en kropslig afslappethed, hvor han kan sidde i fred. Michael taler om at 'bruge noget tid' i sin lejlighed, og det synes som om, at det simpelthen er roen ved at opholde sig i sin bolig.

§ 2. Skal ikke komme og lave om på mit liv

For mange er oplevelsen af afmagt dog ikke så udtalt, som den er i beskrivelsen ovenfor, men udfordringen af kontrol kommer også i mildere former. Der synes således at være en forbindelse mellem kontrol over det, man velsagtens kan kalde privatliv, og så oplevelsen af at føle sig hjemme. Lone kommer ind på betragtninger derom, når hun fortæller om renoveringen af sin bolig. Hun bor i en bebyggelse, der skal totalrenoveres som følge af omfattende skimmelsvamp, og på skift flytter beboerne midlertidigt over i en pavilion i nærområdet alt imens boligen bliver ordnet. I starten af vores samtale gør Lone det klart, at hun har været kritisk overfor kvaliteten af renoveringen og hun påpeger også, at kommunikationen mellem boligselskabet, lejerne og dem der stod for renoveringen af boligerne ikke altid har fungeret godt.

"Boligselskabet har ansat en mand, en meget meget flink mand, til at styre det her… og så et par arkitekter, der også skulle hjælpe ham med det her… Og han har jo sådan meldt nogle ting ud. Blandt andet startede de med at sige, at man ikke måtte ryge i de der pavilloner." Hun gør et kort ophold. "Og så kiggede vi på ham, ikk, og så fik han fingeren, og så blev der sagt. Jamen, ved du hvad, så flytter vi ligesom ikke, vel. Altså, nu må du lige, ikk. Og efter at han sådan… han havde

været rundt og tale med hver enkelt beboer her… om deres behov og hvad der skulle til og sådan nogle ting. Og det synes jeg har været meget, meget fint. Men der har han jo så også indset nogle ting på vejen, ikk." Lone griner lidt. "Og så har man måske lige glemt at tilbagemelde at… Fordi der er nogle, som gerne vil have ændringer i boligerne og sådan noget, ikk. Altså, det er sket nogle ændringer i forhold til at… Boligselskabet har valgt, at så gør vi nogle ting anderledes. Mit badeværelse blandt andet er blevet lavet om, så jeg kan have vaskemaskine og tørretumbler. Det er jo herligt. Men nogle steder har man også sådan valgt nogen ting, som måske var knapt så heldige. Og der har folk så sagt, at det vil vi ikke. Så vil vi ikke have den væg, og så vil vi have sådan en dør, og så vil vi ikke… Og det har været lidt svært at finde rundt i. Men helt klart at alle har været på dupperne… at det her skulle blive rigtigt godt, ikk. Så bygherren har ikke haft det nemt…" slår hun fast og griner. "Og det siger jo også et eller andet om… altså folks følelse af, at nu kommer der nogen og laver om i mit liv, og det skal de ikke, vel. Altså, der har været modstand på den der del. At de ikke skal bestemme, hvordan der så skal se ud. Nu har vi lavet om på nogle ting, og det skal faneme være sådan. Og jeg synes også, at mange af os egentligt har valgt at få indrettet os på samme måde… Altså, det er samme farve på væggen, som da jeg flyttede ud, ikk. Og det kan jeg se, at flere andre også har valgt. Jamen, det skal være det samme, som det plejer," siger hun og griner. "Og ellers så kan man jo godt vende verden på hovedet, ikk. Men jeg tror, at det er et eller andet med, at når det er nogle *andre*, som gør det, så er det ikke så spændende at få vendt det hele på hovedet."

"Det er meget interessant…" begynder jeg. "Hvad gør det, at det er nogle andre, der gør det?"

"Man har ikke kontrol… Man har ikke kontrol over, hvad fanden det er, de laver. Og det tror jeg egentligt, er det, det handler om."

"… og hvad hvis de lavede præcis det samme, som man selv ville have gjort?"

"Ja, så ville man være glad… men sådan er verden ikke… For håndværkere i dag er simpelthen så sjuskede… Jeg vil sige, at det værste her, det er malerarbejdet. Det er simpelthen... Jeg kom ind her, da de havde sat tapet op og malet første gang. Og jeg var chokeret. Jeg var så chokeret, at jeg tog billeder af alle fejlene og sendte dem med små søde kommentarer til ham, der leder foretagendet. Og han ringede til mig og sagde, at jeg ikke måtte gå ind i boligen, og at jeg ikke måtte

genere håndværkerne. Og så måtte jeg jo sige at… Det er også noget med respekt og sådan noget, ikk. De glemte altid at låse dørene, ikk. Altså, det havde været en meget varm sommer, ikk. Og et eller andet sted så støder det mig, at de mennesker som skal lave mit hjem… Altså, jeg tror det handler om, hvordan skal jeg sige det… For mig er det her mit hjem, og der kommer nogen og skal reparere noget. Og om han skal sætte en ny vandhane op, eller om han skal skille det hele ad og lave noget helt nyt, er sådan set ligegyldigt. Respekten om mit hjem skal være den samme. Blandt andet har vi skulle hente vores post i vores egen postkasse og sådan noget. Og det har også heddet sig, at vi skulle passe vores have. Og når vi så er kommet og har kigget på vores have, så har der ligget byggeaffald over det hele. Og vinduerne har stået åbne… øh. Alting er blevet smidt alle vegne og det har været noget værre svineri. Og det tror jeg har virket meget krænkende på mange beboere. Så jeg har… Selvfølgeligt har man været inde og kigge. Det er klart, når de ikke låser døren."

Hvis pavilionen skal fungere som midlertidigt hjem for Lone, skal ingen forhindre endsige udfordre hendes ret til i at ryge der. Jeg tror, man kan læse det symptomatisk for Lones opfattelse, og hun slår da også fast, at der ikke skal komme nogen, og lave om i hendes liv. Det gælder både adfærd i boligen og den fremtidige boligindretning. Hun fortæller, at det skal være, som det plejer, medmindre hun altså selv beslutter, at det skal være anderledes. Hun gør det meget klart, at det er 'mit hjem'. Lone sætter sin egen ret til at bestemme over boligen overfor de 'andres' uvelkomne indblanden. Jeg spørger hende, hvad det gør, at andre indretter hendes bolig, og hun siger, at "Man ikke har kontrol… Man har ikke kontrol over, hvad fanden det egentlig er, de laver." Man har ikke selv kontrol over boligen, og hvad der skal ske med den. Lone begrunder det med, at håndværkere i dag er sjuskere, særligt dem der står for malerarbejdet, og kontrollen dækker således over, at håndværket bliver gjort ordentligt. Men det handler også om respekten for hendes hjem. Håndværkerne står for konkrete arbejdsopgaver, og er udelukkende og midlertidigt blevet tildelt adgang til boligen, og hvis de ikke indordner sig, herunder rydder op i haven og holder døre og vinduer lukket, så virker det ifølge Lone meget krænkende på mange beboere. Hvis hjemmets vanlige regler eller orden bliver udfordret, er det en krænkelse af det sted, håndværkerne opholder sig i. Senere i vores samtale vender vi tilbage til kontrollen over egen bolig. Jeg spørger Lone, hvad der kan ødelægge følelsen af at høre hjemme.

”Det er jo, når man bliver presset for meget fra alle sider, var jeg ved at sige. Altså…” hun tænker sig lidt om. ”… hvis folk begynder at trænge sig ind på og lave forbud og sådan noget. Hvis boligselskabet pludselig finder ud af, at hækkene kun må være så høje eller… andre mærkelige ting, som griber ind i mit daglige liv. Så ville jeg… føle det meget væmmeligt. Det at de sagde til os, at vi ikke måtte ryge i pavillonen. Det slog mig ud, altså… Det er sådan virkeligt noget, der kan få mig på barrikaderne og skyde efter folk, altså ikk. Det må man ikke. Jeg er meget tolerant i forhold til, hvordan naboerne vælger at indrette sig, altså om de roder i deres have eller… hvad de nu gør. Det er jeg ligeglad med… øhh. Jeg synes også… altså vi har haft klager over, at nogle af de unge mennesker brugte parkeringspladsen til at reparere biler og sådan noget… Der har jeg det også sådan… Jamen selvfølgelig, vi skal jo være her, ikk. Der skal være muligheder for at udfolde sig. Det skal bare ligesom ikke komme indenfor mine døre, altså sådan… For så stritter jeg. Og så ved jeg ikke altså…”

”Og denne her grænse den går ved din hæk?”

”Ja, den går nok nogenlunde ved hækken, ja. Altså, jeg ville føle mig krænket, hvis der var nogen, som gik ind i min have. De stjal min havegrill her under byggeriet, og det syners jeg sgu ærligt talt ikke var i orden, vel. For vi havde bare fået besked på, at vi bare kunne lade tingene stå i haven. Og boligselskabet trak på skuldrene og sagde, at det kan jo være hvem som helst. Og der var jo ting, der forsvandt sammen med nedrivningsfolkene, ikk. Så ja, men man kan jo ikke bevise noget,” slutter Lone af.

Under vores samtale spørger Lone mig, om det er okay, at hun ryger en cigaret, og at jeg også er velkommen til at ryge, hvis jeg har lyst. En interessant gestus som jeg synes understreger det, hun fortæller. Det er hende, der bestemmer, men det er under hensyntagen til andre. Ud fra det vi taler om, er det tydeligt, at retten til at ryge i sit hjem er meget vigtig for hende. Det er så vigtigt, at udfordringen af retten dertil går hende følelsesmæssigt voldsomt på. Hun vender således også tilbage til det i begge passager ovenfor, og fortæller at ideen om et rygeforbud ’slog hende ud’. I det hele taget beskriver Lone, hvordan hun føler sig presset, hvis folk trænger sig på og lave forbud eller på andre måder griber ind i hendes daglige liv i boligen. Det virker på mig som om, at dette pres skal tages ret bogstaveligt som en slags kropslig beskrivelse af noget udefrakommende, der holdes på afstand af boligens døre og af havens omkransende hæk, hun som sagt selv vil bestemme

højden på. Det synes som om, at Lone har et hjem, som er udgrænset fra verden omkring. Ikke en isoleret verden, som står i opposition til verden udenfor, og ikke et kosmos i et kaos som Bollnow beskriver, men som et begrænset rum, hvor hun egenrådigt bestemmer, og hvor hun ikke skal spørge om lov og indordne sig, men hvor andre til gengæld skal spørge om lov og indordne sig.

§ 3. Slå hjernen fuldstændigt fra

For mange er det meget svært at sætte ord på, hvordan det opleves at føle sig hjemme. Hvor Lone ovenfor beskriver, hvad der gør, at hun ikke føler sig hjemme, så kommer hun i løbet af vores samtale også ind på, hvordan hun oplever det at føle sig hjemme.

"Når du kommer hjem til boligen, hvordan oplever du så det?" spørger jeg.

"Jeg vil sige, at på et tidspunkt, der arbejdede jeg i Ballerup. Det er sådan en tæt by-ting, ikk, og jeg vil sige, at hver dag, når jeg kørte hjem, når jeg kørte fra Ganløse og ud, og… der var måske en rovfugl, der var måske en hjort, der var måske et eller andet… altså den der natur, den der ting, man kører ud til… Det fylder mig med fred. Det kan jeg godt lide… at så… nu er du ved at være hjemme. Og når jeg kommer ind i min bolig, så kan jeg jo sommetider konstatere." Og hun gør et kort ophold. "Nå, du skulle måske have ryddet lidt op i dag Lone." Hun kigger på mig. "Men et eller andet sted er det rart, at man smider tasken og tøjet og sætter sig ned og gør det, man nu gerne vil… og slapper af. Jeg sætter mig gerne til computeren og spiller lidt små dumme spil på Facebook, fordi at på den måde kan jeg slå hjernen fuldstændig fra i en times tid. Og så kan vi altid starte på, hvad man nu skal af et eller andet. Og så har jeg jo som regel et eller andet sytøj liggende. Og jeg skal også lige tjekke fjernsynet og nyhederne og alt det der, ikk."

"Hmmh. Hvad skal der til, før du føler dig hjemme?" spørger jeg i håb om at komme følelsen lidt nærmere.

Hun tænker sig længe om. "Hmm, ja… en vis kontrol over tingene måske." Hun antyder et grin. "At jeg, synes jeg selv, har mulighed for at indrette mig, som det passer mig bedst."

”Hmmh.”

”Øh… Og at jeg godt kan lide at kigge ud af vinduet og se på omgivelserne også… altså beliggenheden er ikke uvæsentlig, vil jeg sige. Jeg tror ikke, at jeg ville trives så godt på tredje sal i Roskilde, som jeg gør her.”

”Så der må gerne være lidt grønt og lidt luft?”

”Ja, lidt luft, ikk. Altså, jeg kan sætte mig udenfor, øh… om sommeren og sådan noget, ikk. Jeg har mit lille frimærke her. Det synes jeg egentlig er meget rart. Man kan også sætte en blomst.”

Der er noget beskedent over Lones beskrivelse af hendes hjem. Hun bor i et etværelses rækkehus med udgang til egen have, der som antydet ikke er særlig stor, men som alligevel giver hende mulighed for fred og afslapning. Jeg tror, at luften i hendes have både er den hun brisende mærker på huden, og det er også den luft, hun roligt trækker ind og ud, når der skal slappes af. Freden er ikke begrænset til boligen og haven, men kan også findes i hendes bil, når der er udsyn til natur. Som jeg forstår, det hun fortæller, beskriver hun hjemmets fred ved hjælp af den fred, hun oplever, når hun betragter såkaldt vild natur fra bilen på vej hjem fra arbejde. Det er en passiv og kropsligt afslappet betragten af det, som finder sted i naturen, men hvor hun alene er involveret som tilbagetrukket tilstedeværende. En natur hun sætter over den tætte bys liv. Det hjemlige sættes således både i modsætning til byens fortravlede liv, fraværret af vild natur og til det arbejde, hun er taget hjem fra. Det er det private liv, som sættes overfor det offentlige liv udenfor hjemmet. Jeg tror på den måde, at man kan læse Lones beskrivelse som en typisk måde at føle sig hjemme på for lønarbejderen. Heraf følger selvfølgelig ikke, at den er hverken mere eller mindre gyldig, blot at den er typisk for en særlig gruppe i samfundet. Arbejdet er noget, man tager hen til for at udføre, og hjemmet er stedet, man vender tilbage til, for at hvile ud efter arbejde. Det er i hjemmet, man finder fred og ro og afslapning, og hvor man så at sige kan slå hjernen fra og gøre det man vil, som vi også så antydet i Michaels beskrivelse. Følelsen af at være hjemme er fravær af tanke og bekymring, som oplevelsen af at sy eller at spille spil på computeren, hvor opmærksomheden for den med pratisk erfaring ikke kræver andet nærvær, end det der følger ubesværet af aktiviteten.

§ 4. Skal ikke sidde og spille høflig

I forlængelse af Lones beskrivelse, og for at komme privatheden og ubekymretheden lidt nærmere, kan vi se nærmere på en samtale, som jeg havde med Kerstin og Jonas. Et af formålene med mine undersøgelser har som sagt været at sætte mere præcise ord på, hvad hjemfølelse er for noget. For at kunne gøre det med en vis meningsfylde, har jeg under mine samtaler mange gange og på forskellig vis spurgt efter, hvad hjemfølelse er, og hvordan hjemfølelse kan mærkes. En af dem som kommer ind på det er Kerstin, der oprindelig kommer fra Sverige, men som nu er bosat i København med sin kæreste Jonas.

"Hvordan kan du mærke, at du føler dig hjemme? Hvad er det for en oplevelse?" spørger jeg.

"Det er afslapning tror jeg," siger Kerstin. "I modsætning til at du er lidt stiv og du sidder på en pæn måde for eksempel. Eller at du tænker over ting, som du måske ellers ikke ville tænke over, sådan som om jeg kan tage et stykke kage til eller sådan," siger hun og kigger på fadet med kage på bordet foran os. "Ja. Jeg kan godt lide ikke at skulle tænke på nogen ting. Du gør det, som falder dig naturligt, hvad det nu end er, og du kan være, hvem du nu end er, uden at du behøver at, ja…" Jonas følger op på Kerstins beskrivelse. "Det hun siger med at kunne gøre lige præcis, hvad man vil, det kan jeg godt nikke genkendende til. Men jeg synes, at der ligger flere ting i det. Jeg synes, der ligger både… altså grunden til at man kan gøre, hvad man vil, er jo både fordi… som du siger, at man ikke skal sidde og spille høflig, eller at man ikke skal… altså både fordi man bare er, hvor man kan være sig selv, men det er jo også fordi, man har mulighederne for at gøre, hvad man vil. Det er jo ligeså meget fordi, man har alle sine ting, du har alt dit musik, du har dine bøger, du har dit arbejde på din computer, du har øh… mad i køleskabet, hvis du har lyst til at æble, så er det dér… På den måde har du jo også de muligheder og det er vel også en af grundene til, at man gør, hvad man… hvad der falder én ind, hvad det så end måtte være, man lige… om man skal arbejde eller se fjernsyn eller gå i bad, eller hvad fanden man gerne vil. Altså, man har sine ting omkring sig, så det er jo…"

Kerstin følger op. "Jeg synes også, at det er utroligt vigtigt, at man har en hverdag, som du kan pakke det ind i, for jeg har jo været mange gange i Danmark. I Sverige har jeg et job og venner og studie og når jeg kom til Danmark i perioder

og boede hos dig, så har jeg for så vidt følt mig hjemme på den måde, at jeg kan slappe af eller… uden at være en anden eller opføre mig pænt eller sådan nogle ting. Men jeg havde samtidig ikke noget af mit liv. Jeg havde ingen funktion i Danmark udover det, og det tror jeg, at man skal have og det syntes jeg var svært de første 14 dage, jeg boede hernede. Alle mine ting var jo i Danmark, men jeg havde ikke begyndt noget liv udover det. Men når man er i gang, og man får en hverdag og man ved, hvad man gør hver dag, så kan man nyde at være på det sted. Men det tror jeg ikke, jeg kan gøre uden, at jeg har et formål eller en hensigt med mit ophold. Det må på den måde være legitimt, at jeg er her og at jeg… ja."

Der er to halvdele i denne beskrivelse. I den første halvdel sætter Kerstin og Jonas nogle ord på, hvordan det opleves at føle sig hjemme, og i den anden halvdel udfordrer og nuancerer Kerstin oplevelsen af at føle sig hjemme, derved at hjemmelivet ændrer mening, hvis hun ikke har en funktion eller et formål uden for boligen. I kapitel 8 vil jeg vende tilbage til oplevelsen af det formålsløse hjemmeliv og der se nærmere på, hvordan mangel på formål kan have stor indflydelse på, hvordan hjemmet opleves. For Kerstin handler oplevelsen af at føle sig hjemme om afslapning, fravær af kropslig stivhed, ubekymrethed og en naturlig frihed til at gøre det, der falder hende ind. Som vi så i Lones beskrivelsen ovenfor, er også Kerstins beskrivelse af følelsen kendetegnet ved at være et fravær af at skulle tænke på noget. Jonas følger op på Kerstins forståelse, idet han fokuserer på det vigtige i at have mulighed for at kunne gøre det, man gerne vil. En mulighed der for Jonas synes at hænge sammen med adgang til sine egne ting. Når man føler sig hjemme, kan man ifølge Jonas være sig selv, og gøre hvad der falder én ind, og man behøver ikke at spille høflig. Eller måske er det nærmere den modsatte vej rundt? Altså, når du kan være dig selv, og gøre hvad der falder dig ind, og ikke behøver at spille høflig, så kan du føle dig hjemme. Jeg hælder mest til den sidste tolkning. Jeg har på ingen måde indtryk af, at Jonas taler om om en hensynsløs selvudfoldelse eller udtalt uhøflighed, men blot en mild frisættelse fra nogle normer, der typisk gør sig gældende uden for hjemmet.

§ 5. Bilen der blevet stjålet

Hvor især Jonas er opmærksom på adgangen til egne ting, er jeg også flere gange i mine samtaler stødt på personer, som har mistet alle deres ting, men hvor det har haft en anden virkning på dem, end det vi så ovenfor hos Michael. Bjarne

fortæller mig om en episode, hvor forholdet til hans ting pludselig fremtræder på en for ham og også for mig forunderlig måde. Jeg tror, at beskrivelsen kan hjælpe til at belyse en vigtig dobbelthed ved mange af de ting, vi typisk og ofte følelsesinvolveret omgiver os med i hjemmet. Baggrunden for den følgende beskrivelse er, at Bjarne for nogle år siden i en længere periode havde boet i Sverige, men havde besluttet at han gerne ville flytte tilbage til København. Han havde allerede givet de fleste af sine møbler og øvrige ting væk til venner og bekendte i Sverige, og de resterende ting havde han pakket i sin Volvo. Bjarne havde aftalt med hans bror, at han skulle bo hos ham, indtil han fandt sit eget sted, men før han landede der, havde han deltaget i et kursus i meditation i Nordsjælland. Det er i forlængelse af dette kursus, at denne beskrivelse tager afsæt.

"Jeg fik stjålet min bil i Danmark på et tidspunkt, da jeg var oppe på Rigshospitalet. Jeg gav faktisk en kræftpatient en healing, ikk. Og mærkeligt nok så lige i det tilfælde skulle den stjæles. Jeg havde samlet alle de ting, jeg overhovedet ejede. Mine CD'er og alt muligt." Han holder en talepause. "Så havde jeg parkeret den lige nede foran Rigshospitalet. Og jeg havde på fornemmelsen, at der var et eller andet galt i min måde at handle på. Jeg glemte at sætte ratlåsen til og sådan nogle ting, ikk. I to-tre dage havde jeg været i gang på et center oppe i Nordsjælland, og jeg var helt… jeg var slet ikke landet endnu. Jeg var slet ikke landet i jordhøjde. Så jeg har siddet et sted oppe på Rigshospitalet. Glemte at låse bilen, og kunne godt mærke, at der var et eller andet, der var… Og et eller andet sted ubevidst, så var jeg klar over, at min bil blev stjålet, men ikke i ord og handling."

Jeg tænker, at det lyder spændende med det, han ikke har ord for og lytter videre til Bjarnes fortælling.

"Så da jeg kom ned… Jamen, så var bilen væk. Det var mærkelig nok… i få sekunder så fornemmede jeg… det var en utrolig frihedsfornemmelse… at den ikke var der mere. Det er vel egentlig en mærkelig ting sådan, ikk. At man mister sin bil, en dejlig gammel bil med alle tingene i. Men meget kortvarigt, en sådan underlig form for… frihed. Der var ikke den belastning. Der var ikke noget at bære på. Der var ikke noget at hente. Der var ikke noget at forholde sig til. Jeg tog bussen ud til min bror, og ringede til politiet og meldte det derfra." Bjarne lader mig forstå, at han i de følgende dage boede hos sin bror og fortsætter.

”Jeg gik tur rundt om Gentofte Sø mange gange for at tænke det her igennem. Hvad foregik der egentlig den aften? Hvad skete der egentlig? Da jeg så endelig havde accepteret, at bilen blev væk, så ringede politiet og sagde, at den var fundet.”

”Nåh,” siger jeg og er overrasket.

”Det var sjovt. Og i samme sekund… Jeg kan huske, at jeg gik nede ved søen for mig selv. Nå, det er der ikke noget at gøre ved. Jeg havde lige sagt det til mig selv. Politiet fortalte, at der er en mand, der har en bil stående på sin parkeringsplads. Han er blevet lidt træt af, at beboerne står og glor på en smadret bil. Så tog jeg derud og kiggede, og den fejlede ikke andet, end at den var smadret. Så alting var selvfølgelig noget rod. De havde så ikke fundet en lille pose med mine bedste CD’er. Er det ikke for underligt?” runder Bjarne af med at spørge mig.

”Jo,” svarer jeg og er stadig lidt overrasket over hans beskrivelse.

”De lå godt gemt nedenunder. De havde simpelthen ikke fundet dem. Jeg fik 30 CD’er tilbage. Det er faktisk dem, jeg hører mest af min meditations CD’er. De havde simpelthen ikke fundet dem. Og min kassettebåndoptager. De havde heller ikke fundet mit pas. Og så havde de heller ikke fundet sådan en meget speciel bog, jeg bruger. Den fandt de så heller ikke. Meget pudsigt, ikk?”

”Jo,” svarer jeg igen.

”For det fandt de jo ikke.”

”Det var efterla… ” begynder jeg at sige, men når at ændre det til ”… ikke fundet?”

”Alt det andet forsvandt. Visse bøger og ting og sager. Men det var der ikke noget at gøre ved. Jeg mistede 80 CD’er. Men de kunne jo købes igen.”

”Hvad med de andre ting? Hvordan var det at miste dem?” spørger jeg.

”Åh, der var mange personlige ting. Men… det tog jeg ikke så tungt. Det meste groteske, ved du hvad det var? Den mest groteske ting… Nu skal du høre en meget pudsig ting. Jeg mente, at jeg havde to poser stående fyldt med fotografier, fra helt tilbage. Der havde jeg to store poser med alle mine fotografier, ikk. I

flere år forbandede jeg mig selv langt væk over, at jeg fik dem stjålet. Jeg spurgte mange gange, hvorfor i alverden de billeder skulle stjæles? Jeg kunne slet ikke forstå det. Jeg opsøgte alle mulige steder… de her hittegodskontorer, ikk. Men så kom skæbnen… for jeg fik engang at vide af en clairvoyant, at du får alle de ting tilbage, du har brug for. Det kan jeg ikke forstå. Det må være en fejl. Han må have spist noget, han ikke kunne tåle, den clairvoyant. For jeg manglede stadig to poser med dejlige fotografier, ikk. Fra min skole og alt muligt andet. Så havde jeg en veninde, jeg kendte oppe i Sverige, som jeg tog op og besøgte. Jeg tog en flaske whisky med derop, og så lagde vi tarotkort for hinanden. Tarotkort kender du godt, ikk?"

"Jo," siger jeg.

"Og så drikke nogle whisky'er til ud på natten. Hun havde fået et nyt sted at bo. Jeg har faktisk nogle poser, du lige skal kigge på her, sagde hun så. Så kommer hun ud med to poser fyldt med mine billeder, som jeg troede lå i bilen. Dem havde jeg simpelthen placeret oppe hos hende 2½ år før. Hold op, hvis du vidste, hvor meget jeg havde forbandet mig… både dag og nat i 2 år, over at jeg fik den skide bil stjålet, og så har du alle billederne stående her. Jeg var glad for at få dem allesammen tilbage. Så alt i alt mistede jeg ikke noget særligt med den bil… andet end oplevelsen, og så 2 års ærgrelser over min egen måde at være på. Ikke at låse bilen ordentlig," bekender Bjarne og ryster lidt på hovedet.

Jeg har på fornemmelsen, at Bjarne er vant til at fortælle anekdoter. Det gør ikke beskrivelsen mindre troværdig, men det fortæller noget om den måde, Bjarne opbygger og skaber mening i anekdoten. Selve beskrivelsen samler to anekdoter adskilt af 2½ år, der dog samtidig hænger sammen. Én om tyveriet af bilen, der blev fundet nogle dage senere, og én om billederne der dukkede op igen. Samtidig rummer anekdoterne en række beskrivelser af følelsesinvolverede relationer til ting, som kan hjælpe til at undersøge, hvordan følelsesmæssig indvolvering med ting kan tage sig ud.

Igennem hele interviewet gør Bjarne det klart, at han tror på 'det alternative'. Jeg udfordrer på ingen måde hans forståelse, men tænker derimod, at der kan ligge nogle interessante perspektiver og praksisser i hans tydelige dedikering til noget alternativt. I sin fortælling går Bjarne langs Gentofte Sø og søger efter en dybereliggende mening med, at bilen og de øvrige ting skulle stjæles. Det er helt tydeligt,

at han er overbevist om, at det ikke er en tilfældighed, at begivenhederne finder sted. Omvendt søger han efter billederne på hittegodskontorer, så skæbnen er ikke mere styrende for hans handlinger, end at det hjælper at være aktivt søgende. Billederne har tydeligvis en stor betydning for Bjarne. Han er i dag 63 år, og han nævner billeder fra skoletiden, så billederne er en grafisk samling af en stor del af det, han selv kalder et langt liv. Han nævner ikke andre ting, som stammer fra lang tid tilbage. Dog nævner han eksplicit sin 'specielle bog', 'Volvoen', sine CD'er, sin kassettebåndoptager og sit pas. De sidste to ting får jeg dog ikke nogen fornemmelse af, er særligt indspundne med følelser, og CD'erne er udskiftelige med nogle, der ligner til forveksling.

I en vis forstand kan man måske tale om en flytning af ting, som i første omgang går galt, og som derfor kan vise noget om at miste det, der vanligvis opbevares i boligen og ofte er med til at skabe et hjem. Bjarnes forhold til sine ting er dog flertydig, for tabet er både en ifølge ham selv mærkelig om end kortvarig frisættelse og samtidig en sorg, særligt over de uerstattelige billeder. At få sine ting stjålet kan fremstå som et tab af kontrol, men på en forunderlig måde kan det også fremstå som en frisættelse fra tingene. Friheden fra tingene er derfor interessant. Også fordi fornemmelsen ikke er entydig. Den er befriende, men er samtidig knyttet til en langvarig ærgrelse: "Det var mærkelig nok… i få sekunder så fornemmede jeg… det var en utrolig frihedsfornemmelse, at den ikke var der mere. Det er vel egentlig en mærkelig ting sådan, ikk. At man mister sin bil, en dejlig gammel bil med alle tingene i. Men meget kortvarigt, en sådan underlig form for... frihed. Der var ikke den belastning. Der var ikke noget at bære på. Der var ikke noget at hente. Der var ikke noget at forholde sig til." Det er en frihed for tingenes belastning, men det er samtidig en mærkelig fornemmelse, som Bjarne gør mig opmærksom på. Hvordan den er mærkelig, kan være vanskeligt at sætte ord på, men der ligger nok noget uforståeligt eller urovækkende i tankegangen for Bjarne. I situationen har han mistet alle sine ejendele, og det lader på den ene side til at være befriende, på den anden side er der enkelte ting, han bliver opmærksomme på som egentlige tab, heunder især hans to poser med fotografier. Efter genfundet af bilen og erkendelsen af, at han har mistet billederne, forbander han sig selv over skødesløsheden. Befrielsen er heller ikke entydig, og det er en situation, der går igen i beskrivelser i de næste to kapitler.

Hverken Bjarne eller jeg nævner noget om følelser i forhold til hjem, men på en eller anden måde, synes beskrivelsen alligevel at handle om noget, som hører

hjemmet til. I Michaels beskrivelse af den tømte lejlighed, er der ikke antydningen af frisættelse fra tingene men udelukkende en udtalt afmagtsfølelse, hvor der hos Bjarne er tale om en flertydighed. En mulig forskel på de to situationer kan oplagt være, at Bjarne ikke oplever tabet af tingene som et tab af et hjem, men alene som et tab af nogle ting, der er under flytning. Og det selvom han havde givet mange af sine ting væk, og derfor må antages at have gemt (og mistet) de vigtigste ting. Formelt er Bjarne hjemløs, da biltyveriet finder sted, men til trods for dette synes Michael alligevel at være den mest udsatte af de to. Måske er det udsatheden sammen med tømningen af lejligheden, som gør den væsentlige forskel i oplevelsen af de mistede ting. Desuden har Bjarne trods alt også nogle mennesker, der kan hjælpe ham i situationen, hvor Michael må finde støtte hos en kommunalt formidlet kontaktperson og et socialt værested for udsatte borgere.

§ 6. Bange for at de skulle få fugt

Som vi allerede har set ovenfor, synes det tydeligt, at ting, og ikke mindst samlinger af ting, er vigtige for nogle mennesker. Simon er endnu et eksempel herpå, og i min samtale med ham har vi tidligere været inde på, hvad hans ting betyder for ham, så jeg spørger ham, om der er nogle bestemte ting, som får ham til at føle dig hjemme.

”Ja. Det har jeg,” siger Simon. ”Mine magasiner.” Vi sidder i stuen, så jeg har ikke set dem endnu. ”Det lyder meget underligt, men…” og så holder han inde.

”Det er det ikke nødvendigvis,” siger jeg.

”Jeg kan ikke være hjemme uden at have mine bøger og mine magasiner,” fortæller han. ”Det betyder meget for mig at have dem… øhm… Min mor, hun forstår mig ikke, men… Og det var noget af det hårdeste at skulle pakke ned, da jeg flyttede ovre fra kollegiet, det var mine magasiner, fordi jeg skulle pakke dem ned i en flyttekasse og ud på opmagasinering, og jeg var bange for, at de skulle få fugt og sådan noget. Jeg ved ikke lige… for mig er det hjem at kunne have sådan noget. Det får mig til at føle mig hjemme og sådan noget.”

”Hvad for en slags magasiner er det?” spørger jeg.

”Alle mulige slags. Mest modemagasiner. Ja, jeg ved ikke hvorfor, men det får mig simpelthen til at føle mig rart tilpas at have nogle omkring mig.”

”Og hvordan er de ligesom placeret eller brugt i dit…” begynder jeg.

”Du kan se det inde på mit værelse.”

”Ligger de sådan rundt omkring eller er de stillet op…? Jeg vil meget gerne have et billede af dem,” siger jeg og smiler. ”… det viser i hvert fald et eller andet.”

”Det kan du i hvert fald. Øh ja, men det går jeg… altså jeg bruger også… jeg tror jeg bruger 500-600 kr. om måneder på dem. Så det ved jeg ikke… det indgår meget… er en del af, hvor jeg bor. Det er ikke bare nogle ting, jeg læser og smider væk. Det er nogle ting… Jeg har blade helt tilbage fra 2003, tror jeg, fordi jeg gemmer dem også fordi, de er en del af mit studie… Altså på mit studie opfordrer de os til, at vi læser ca. et om ugen… øhm… fordi at vi skal jo bruge det… Det er jo en… ikke en del af undervisningen, men det er en god måde at… øhm… så for mig er det at være hjemme, når jeg har dem.”

Simons beskrivelse er ret udramatisk, men jeg tror alligevel, at den berører noget væsentligt omkring følelsesmæssig involvering med ting, og hvordan de kan hjælpe med til at skabe en følelse af at være hjemme. I forlængelse af Bjarnes tvetydige forhold til sine ting, fortæller Simon mig om hans følelsesmæssige forhold til sin samling af magasiner, og hvordan han meget eksplicit knytter dem an til muligheden for at føle sig hjemme. Simon antyder selv, at hans forhold til sine magasiner måske lyder lidt underlig, men alligevel gør han brug af ordet ’bange’ og siger, at det var ’hårdt’ at pakke dem ned, så det synes som om, at han tildeler dem omsorg og gør sig bekymringer om deres tilstand. Samtidig er det tydeligt for mig, at Simon føler sig oprigtigt rart tilpas, når han har adgang til sine modemagasiner. Hans forståelse af hjem synes tæt knyttet til den fysiske nærhed til sine magasiner og hvordan de indgår i hans dagligdag.

§ 7. Urolig søvn i starten

Under en del af mine samtaler har jeg spurgt, hvordan den første nat i den nye bolig blev oplevet. Min ide har været, at man er mere følsom overfor indtryk fra

omgivelserne i forbindelse med søvnens skrøbelighed, og at det hermed er lettere at fremhæve det hjemlige såvel som det uhjemlige. Tryghed og et større ønske om kontrol over omgivelserne er antageligvis større, når man skal sove. Som beskrevet tidligere er Kerstin og Jonas nu bosat i København. I den tid de har kendt hinanden, har de i længere perioder boet hos hinanden, men nu er de flyttet sammen i en fælles lejlighed. De er på den måde vant til at bo sammen.

"Når jeg flytter til et nyt sted, har jeg altid problemer med at sove, og ofte får jeg sådan nogle vældig stærke og mærkelige drømme," fortæller Kerstin og kigger på Jonas. "Du sagde, at du ikke har et problem med at sove, men så viste det sig, at vi begge to havde det. Jeg havde det sådan i fire nætter, hvor jeg… jeg snakker meget i søvne og sådan… mærkelige ting… som om der var spindelvæv over mit hoved, og jeg ikke kan få det væk og sådan nogle ting, som jeg ellers aldrig har, og som er… ja, bare sådan nogle ækle drømme. Og så har du sagt, at nej nej, det sker ikke for mig, men du sov også dårligt."

"Ja, vi sov meget meget dårligt begge to," bekræfter Jonas. "Øh… den første nat var måske den værste, men de første tre-fire nætter… før det ligesom blev nogenlunde normalt, der sov vi meget meget dårligt begge to, og du ved, man sover måske ikke rigtigt, man ligger bare og… sådan halvsover og så er man vågen… 20 gange i løbet af en nat altså. Så det… og det er jo egentligt mærkeligt…"

"Hvorfor tror I, at I oplevede det?" spørger jeg.

"Sådan har jeg det altid, når jeg flytter til et nyt sted," gentager Kerstin. "Så jeg var helt forberedt på det, men du sagde, at du ikke plejer at have det sådan."

"Næ, der plejer aldrig at være noget, men… jeg ved ikke. Altså… der var jo flere grunde. For det første plejer det ikke at være sådan, og for det andet er den seng, vi bruger, den som jeg har haft i mange år… så det var jo en seng, som jeg var vant til at sove i…" Jonas ser undrende ud, når han genkalder situationen. "Så bortset fra, at vi lige havde malet den, var det endnu et argument for, at der ikke ville være noget specielt nyt. Og vi var jo også vant til at sove sammen, så det var heller ikke det... så ja, det er et godt spørgsmål," siger Jonas og grunder videre uden at sige noget.

”Men det så jo også ud som et lager inde i soveværelset i måske tre uger efter, at vi flyttede ind,” fortæller Kerstin. ”For det var det sidste, vi fik på plads, fordi vi ikke fik sat hylderne op her på væggen, og så havde vi alle de her bøger i kasser, og der var et lager i soveværelset. Det var også meget vanskeligt, at komme derind og det var ikke hyggeligt. Så jeg ved ikke, om det har noget med det… Det var ikke et soveværelse i ordets rigtige forstand… Det var…”

”… det var et lagerrum, ikk,” siger Jonas og afslutter sætningen. ”Det gjorde det måske ekstra fremmed… Det tror jeg.”

Kerstin tager over. ”Men det er jo nok også lidt sådan, at man hører efter lyde og sådan nogle ting,” siger Kerstin og fortsætter. ”For uanset hvor du ellers er vant til at sove, så ved du, hvad der er normalt, og hvilke lyde som altid er der. Og det ved man ikke, når man flytter ind et nyt sted. Det tror jeg, er en vigtigt ting.”

”Men når det er sagt, så tror jeg, at der gik meget kort tid… altså nu havde vi godt nok problemer med søvnen de første nætter… men ellers så tror jeg, at der gik meget meget kort tid, før vi faktisk følte os fuldstændigt hjemme. Sådan havde jeg det i hvert fald,” fortæller Jonas og fortsætter. ”Det må jeg sige. Altså, også bare det der med at komme hjem efter en arbejdsdag. Det var jo også… man kom jo hjem til et nyt sted, og det ved jeg ikke, det føltes egentligt meget naturligt, selvom det var fuldstændigt nyt, fuldstændigt nye omgivelser det hele. Og parkere bilen bagved og gå op i opgangen, som jo var et helt fremmed sted, man havde jo aldrig været her før, men det... jeg ved det ikke… Jeg synes, der gik meget meget kort tid. Så var det bare det,” slår Jonas fast.

Der synes at træde to modstridende sammenhænge frem i løbet af ovenstående samtale. På den ene side en meget tydelig og bevidst italesættelse af søvnproblemer i forbindelse med flytningen for både Kerstin og Jonas. På den anden side Jonas' klare tilkendegivelse af at han føler sig hjemme i den nye lejlighed efter kort tids beboelse. At tiden er væsentlig for skiftet fra det ene til det andet, synes umiddelbart at være klart, men tid er blot en ydre forklaring, og det synes at være vigtigt at være opmærksom på tilvænning af forskellig art, for at forstå etableringen af hjemfølelse. Jeg vil nødig tolke for meget på indholdet i drømme, men selve den omstændighed at Kerstin har atypiske drømme og at de begge to sover meget let, synes at indikere, at de har en kropslig uro ved at sove i lejligheden i starten. Jonas har svært ved at finde ud af, hvorfor denne uro faktisk gør sig gældende, og

famler efter en forklaring. Han berører såvel tilvænning af at sove i en bestemt seng, som at sove ved siden af hinanden, men afviser samtidig begge forklaringer. Kerstin er mere klar omkring, hvad der kan være årsagen til den urolige søvn, idet hun fortæller, at deres soveværelse fremstår som et lager, og derfor ikke er et soveværelse i 'ordets rigtige forstand'. Hun er desuden bevidst omkring en forhøjet opmærksomhed mod lyde efter indflytning og på tilvænning til disse lyde. Når hun flytter et nyt sted hen, ved hun ikke, hvad der er 'normale lyde' og hvad der ikke er, så hendes krop synes at være i en særlig årvågenhed. Også Jonas anerkender soveværelsets lager-agtige udseende og kalder det fremmed. De synes således begge at være enige om, at soveværelset ikke ser ud, som det bør se ud i deres forståelse, og det bevirker, at rummet fremstår på en uhjemlig måde. Nattens lyde kan måske siges at bevirke en mild form for uro eller utryghed. En uro som bliver fortrængt i løbet af dagen, men som stadig kan fortælle noget om den særlige opmærksomhed, der skal overvindes, for at overlade sig til søvnen.

§ 8. Garanti for at kunne sove

Hvor Kerstin og Jonas i starten har nogle problemer med at sove roligt om natten i deres nye lejlighed, kan man til se Niels' historie som udtryk for en mere ekstrem udgave af oplevelsen af uro om natten, og hvordan en sådan uro kan påvirke muligheden for at kunne sove. Niels er i slutningen af 40´erne og i mange år har han så at sige levet på kanten af samfundet. Som ung var han eventyrlysten og rejste meget med sit daværende arbejde. For 20 år siden var han udsat for nogle voldsomt traumatiserende oplevelser, som igen og igen vender tilbage i hans tanker, og som fortsat præger hans hverdag. Han bor i dag i en alternativ bolig for hjemløse, men har i mange år boet på et midlertidigt botilbud sammen med 12 andre hjemløse. Da vi taler sammen, fortæller Niels, hvordan det var at bo på værelse med fælles gang: "Det er hårdt at bo på [botilbud i København], 8 kvadratmeter, på en gang med 12 andre, hvor der midt om natten pludselig kunne være en, der døddrukken var ved at vælte ens dør, fordi han ikke kunne finde sit eget værelse, eller som bare bankede på alle dørene."

Da han fik sin nuværende bolig fandt han ro i at have et sted, hvor han med garanti kunne sove i fred. Han kan dog ikke sove så længe, men vågner ofte omkring kl. 5 om morgenen. Efter at have fået noget kaffe og set lidt Go'morgen Danmark tager

han af sted. De fleste dage tager han ud på Christiania, hvor han ryger en morgenfed og mødes med bekendte. Afhængig af vejret tager han måske en lur på et par timer. Under vores samtale omtaler han flere gange Christiania som sin dagligstue. Han bruger i det hele taget ikke sin bolig til ret meget i løbet af dagtimerne.

Det midlertidige botilbud kunne ikke give den ro han behøvede for at kunne sove. Det var ikke nok med en seng og muligheden for at låse døren. Det kan hans aktuelle botilbud til gengæld bidrage med, for her kommer der normalt ikke nogen og larmer om natten. Men derudover har boligen ikke så stor betydning for ham, selvom det stadig er en vigtig forudsætning og bogstavelig talt udgangspunkt for hans hverdag. At Niels omtaler Christiania som dagligstue, er oplagt interessant for forståelsen af hjem, for selv om man nok ikke skal forstå metaforen alt for snævert, så giver den stadig indtryk af, at det er her, han føler sig velkommen og, nok også i en vis forstand, hjemme. Det synes som sådan ikke at være privatheden omkring boligen, som er det afgørende for Niels, for han lever en stor del af hverdagen udenfor og især på Christiania. Hans beskrivelse understreger dog vigtigheden af, at der er sikret en vis uforstyrrethed om natten, sådan at han kan sove ordentligt.

§ 9. Hvile i lænestolen

Det kan kræve lidt tid at vende sig til ukendte lyde i en ny lejlighed, og påtrængende larm om natten kan gøre det vanskeligt at få ordentlig søvn, men jeg er også stødt på mennesker, som har ringere mulighed for at finde hvile i løbet af natten. Følgende beskrivelse tager afsæt i nogle observationer, jeg gjorde mig på værestedet. Når jeg ankommer til værestedet, begynder jeg de fleste morgener med et krus kaffe ved et bord i den ene ende af caféen. Jeg er træt, for min datter sover dårligt for tiden, så den rolige start på dagen giver mig god tid til at vågne. Det er samtidig ved dette bord, at de andre frivillige, de ansatte og nogle få af de faste brugere sætter sig for at drikke morgenkaffe, så det er den bedste måde at blive opdateret omkring, hvad der er sket siden i går eller i løbet af weekenden. Placeringen giver også et fint overblik over resten af lokalet og nogle af de små og store dramaer, der dagligt finder sted inden døre.

I et hjørne i den modsatte ende af caféen står en stor sort lænestol i imiteret læder. Den har høje armlæn og er så tilpas blød, at man synker godt ned i den, når man sætter sig. Lænestolen synes at byde den trætte velkommen til en lur, og den står sjældent

ubenyttet hen. De øvrige møbler i cafeen er institutionsagtige i deres udtryk. Bordene er brede og stolene er polstret, så man kan holde ud at sidde på dem i længere tid. Der kommer forskellige grupper af brugere på værestedet. En af grupperne består af mørkglødede mænd, som taler fransk med hinanden og kun sparsomt engelsk til andre. Jeg tror, at de alle stammer fra Vestafrika. De er typisk velklædte og på den måde afviger de ud fra mange af de andre brugere, men samtidig ved man godt, at de er fattige, og at de bruger værestedet, fordi de ikke har så mange andre steder at gå hen. Mange af dem ser trætte ud. I løbet af formiddagen prøver en del af dem at finde hvile og om muligt at sove i den bløde lænestol eller på en af cafeens polstrede stole. De sidder med kroppen lænende ind over bordet og armene foldet foran som hovedpude. Det ser ud til at være en ubekvem nødløsning, når trætheden bliver for stor. Et andet sted i lokalet sidder der ofte en eller flere misbrugere på tilnærmelsesvis samme måde, men her er årsagen nok nærmere, at indtaget af stoffer har gjort, at han, for det er næsten altid en mand, uværgerligt kommer til at kokse.

Så vidt jeg ved, opholder og lever de fleste af de nævnte vestafrikanere et liv i Danmark, hvor de så at sige lever under radaren. De har ingen mulighed for at få anvist en bolig af kommunen endsige at blive skrevet op til en almennyttig lejlighed. Og i Danmark er det ikke tilladt at overnatte på herberg, hvis man ikke kan fremvise et cpr-nummer. Det er der næppe ret mange fra den gruppe, som er i stand til. Og hvis de ikke har mod på at sove under åben himmel, i telt eller finde ly i forladte bygninger, må de finde andre løsninger. Rygtet siger, at en del af dem bor til leje på små værelser rundt omkring i København, hvor huslejen er høj, kvaliteten er ringe, og hvor de ingen rettigheder har overhovedet. Som følge heraf er de flere mænd om at dele et enkelt værelse, og med bofællerne deler de samtidig en ringe søvn. Nogle har således sovet dårligt som følge af ringe boligvilkår. Andre har været ude og samle flasker i løbet af natten, for et eller andet skal de jo leve af. Som talrige emigranter før dem er de formentlig taget af sted for at finde lykken og for at tjene nogle penge, og ikke for at sove i en lænestol på et værested i København, men det er her, de er endt, for de kan ikke lade være med at sove (se også Järvinen 2004). Deres situation har i første omgang ikke så meget at gøre med hjemfølelse, men jeg synes, at det er vigtigt at nævne denne gruppe og et glimt af deres hverdagspraksis, for de er en del af det moderne Danmark, og de er et eksempel på, hvordan nogle mennesker bor og finder hvile, hvilket er netop dér, hvor det lader sig gøre. Om de oplever ret meget hjemfølelse i deres hverdag, kan jeg kun spekulere over, men deres praksis fortæller noget om et liv,

hvor stort set alt der er sikkert og stabilt i de nære omgivelser, er skåret fra. Det er antitesen til forestillingen om det typiske hjem. Deres hverdag er på mange måder uforudsigelig. Fra starten af dagen er der kun givet dem få muligheder for at handle og de har yderst ringe kontrol over deres nærmeste omgivelser. Kun søvnen og hvilen er nogle basale sider af det at bo, de ikke kan udskyde uendeligt eller improvisere, og som nødvendigvis må finde sted. De må derfor antages at opsøge et sted, hvor de kan finde en form for hvile, som er inden døre og derfor giver ly for vejrliget, og hvor der er et sted at sidde i nogenlunde fred for forstyrrelser, og hvor de ikke blive afbrudt af indgribende ordenshåndhævere i de former sådanne nu kommer. At der jævnligt er ballade blandt en del af de andre brugere på værestedet er åbenlyst ikke nok til at undergrave denne hverdagspraksis. Og dog, for på et tidspunkt forsvandt gruppen af vestafrikanere stort set fra værestedet. Hvad årsagen var, er det aldrig lykkedes mig at opklare, så om det var et bedre alternativ eller at muligheden for at finde hvile på værestedet på en eller anden måde var blevet undergravet, kan jeg kun spekulere over.

§ 10. Kampen om lænestolen

Nogen tid efter at gruppen af vestafrikanerne stort set var holdt op med at komme på værestedet, var jeg vidne til en konflikt om den bløde lænestol, og jeg tror, at den kan hjælpe til at belyse noget omkring en grundlæggende desperation, der er knyttet til den situation, hvor man intet sted har at bo, og hvor søvn og hvile samtidig bliver forhindret. Der er tale om et ekstremt eksempel på mangel på kontrol over nære omgivelser og derfor er der ikke direkte tale om en undersøgelse af hjemfølelse. Dog synes eksemplet alligevel at vise noget om et grænsetilfælde af den komfort, de fleste mennesker helt automatisk forudsætter, at de kan finde i deres hjem.

Optrinnet finder sted en mandag i januar. Det er ikke koldt årstiden taget i betragtning, men det er stadig koldt. Der er ikke ret mange brugere på værestedet den dag. John har siddet og halvsovet i lænestolen i en halv times tid. En af de andre frivillige har fortalt, at John bor på gaden sammen med en makker, men at de vistnok har nogle faste steder at sove. På et tidspunkt rejser John sig fra lænestolen og går slingrende ud på toilettet. Den tid jeg har kendt til John, har han drukket tæt hver dag, så det er ikke ualmindeligt, at han slingrer lidt. Da han vender tilbage til cafeen, finder han Lars hvilende i stolen. John siger højlydt, at

han sad i stolen. Lars flytter sig ikke, men siger i stedet, at nu sidder han der. En anden bruger i lokalet råber, at John har været på skadestuen i nat og ikke har sovet. Lars svarer, at han er mere træt end John. Jeg bemærker, at stemningen i hele lokalet ændrer sig. Den går fra at have været rolig og gemytlig til at alle pludselig bliver meget opmærksomme på omgivelserne og sammenstødet under opløb. Jeg har hørt, at heller ikke Lars har noget sted at bo, og at han overnatter på sofaer hos forskellige bekendte. John råber nu, at Lars skal skride fra stolen. Det gør han ikke. En ansat på værestedet beder dem om at dæmpe sig. Diskussionen fortsætter, og det ligner at nogle af de mere tilbageholdne brugere af værestedet aktivt forsøger at ignorere situationen og samtidig gøre sig usynlige. Brugeren der før støttede John, forlader nu lokalet og på vej ud af døren kalder han Lars en skide tyveknægt og siger, at værestedet holder hånden over Lars. Kort tid efter forlader også John lokalet. Stemningen letter lidt, men roen finder kun langsomt tilbage. Er der her tale om hjemfølelse? Jeg er stærkt i tvivl. Der er formentlig tale om ro og tryghed og fornemmelsen af kontrol over nære omgivelser og andre betegnelser for det, som ofte gør sig gældende, når man føler sig hjemme. Men jeg har svært ved at overbevise mig selv om, at jeg rimeligvis kan kalde det hjemfølelse. Jeg tror nu alligevel, at beskrivelsen kan hjælpe med til at indkredse noget omkring denne følelse. Det giver næppe mening at sige, at John eller Lars hviler i lænestolen, fordi de føler sig hjemme der eller på værestedet som sådan. De hviler sig nok nærmere i lænestolen, fordi den er der, og fordi de her føler sig trygge nok til at forsøge at hvile eller sove der. De er tydeligvis begge meget trætte, og det bliver brugt som argument for at have ret til at sidde i lænestolen. Hvem der faktisk har ret til lænestolen, skal jeg ikke vurdere, men det er tydeligt for mig, at kontrollen over stolen er afhængig af fysisk tilstedeværelse, og måske netop derfor giver det ikke særlig god mening at tale om hjemfølelse. Altså det faktum, at der skal kæmpes om noget, som begge parter oplagt har behov for. Der er samtidig en antydning af en faderliggørelse af værestedet, idet det gøres til overdommer og samtidig kritiseres derfor, og på den måde synes en slags hjemmets logik stadig til stede, som en underliggende fader/moder, der bare ønsker ro og orden. I hvilken udstrækning de øvrige brugere oplever hjemfølelse før, under og efter episoden, kan jeg kun spekulere over, men sammenstødet og ændringen i stemningen i lokalet viser i hvert fald noget om roens og tryghedens skrøbelighed.

§ 11. Man skal have råd

Kontrollen over et sted at bo og muligheden for at finde hvile, har, som vi har set flere gange ovenfor, ofte noget at gøre med, hvordan omgivelserne og særligt andre mennesker trænger sig på. En særlig og ikke uvæsentlig variation af denne kontrol og påtrængenhed, knytter sig an til retten over boligen og dermed den månedlige husleje, som nødvendigvis skal betales. Under en samtale med Peter, kommer vi ind på netop dette aspekt, for han har tidligere haft svært ved at finde råd til at betale huslejen. For at kunne føle sig hjemme synes det således at være en simpel forudsætning, at man realistisk set har råd til at betale huslejen, det sted man bor. På værestedet kommer jeg flere gange i tale med personer, som bor i kommunalt anviste boliger, men hvor huslejen er urealistisk høj i forhold til personens lovlige indkomst. Kan huslejen ikke betales, synes der ofte at opstå en mere eller mindre kronisk stresstilstand, som til tider udvikler sig til egentlig desperation over at være nødt til at opsige sin lejlighed. Kontrollen over boligen er under pres, fordi indtægten simpelthen ikke er høj nok. Peter kommer ind på dette problem i vores samtale, hvor jeg har spurgt, om han er flyttet mange gange i løbet af sit liv.

"Ja, det må man… det kan man roligt sige. Ja det… Og så må jeg også sige til dig, at det er ikke… øh… Det er ikke noget problem for mig at flytte, altså jeg har… altså selvfølgelig er der det praktiske forbundet med, at man skal flytte."

"Hmmh," siger jeg.

"Men altså derudover, så… er der ikke noget. Altså, jeg har det bare sådan… at hvis der er varmt, og det er rart, og det er nogle søde mennesker, man sidder og taler med, altså… ligegyldigt hvor man er henne, altså dybest set… hehe… så er det ikke så vigtigt. Det er det fatisk ikke, altså…"

"Hmmh," siger jeg igen.

"Om der er de rigtige lysekroner skruet op og alt det der… Det er ligemeget. Det er ikke så vigtigt. Selvfølgelig er det fedt at lave noget… bygge omkring sig… og sådan nogle ting. Og det gør jeg også, og det tager ikke ret lang tid. Det gør det faktisk ikke. Altså, skabe et univers, som er rart at være i… Altså, det tager ikke så lang tid at gøre det. Det gør det ikke. Men det er mere det der… sådan helt

elementære… at det skal være… behageligt at være der. Og man skal have råd til at være der. Altså, det skal føles rart… og altså… Det er klart. Altså det…"

"Du vil gerne have en eller anden tryghed om, at… omkring at det faktisk kan lade sig gøre… det her?" spørger jeg.
"Ja. Det synes jeg er rart. Det må jeg indrømme. Det er… altså jeg vil ikke kalde det for en forudsætning, altså det vil jeg ikke lige nu… men altså… det er deromkring. Det er… Så er jeg der, hvor… altså, hvor det er… hvor jeg har det sådan, at øh… krisen kradser og det gør den, ikk. Det ved vi alle sammen godt, ikk. Men altså, det hjælper ikke noget, at udstøde sådan nogle mennesker som mig, det gør det ikke. Det skal man ikke gøre. Det er ikke klogt. Altså fordi, at… hvis man får lidt varme, så kan man bidrage med noget, ikk. Det er helt sikkert, det er der ingen tvivl om."

Peter kommer kun kortvarigt ind på spørgsmålet om at have råd til den bolig, han bor i, og han vover ikke at kalde det for en forudsætning, men siger så alligevel, at det er deromkring. Vi taler om tryghed og en eller anden sikkerhed i hans bosituation. Vi taler derfor ikke direkte om at føle sig hjemme. I en senere beskrivelse vil jeg vende tilbage til Peters udlægning af, hvad der får ham til at føle sig hjemme. I løbet af vores samtale fortæller Peter også, at han drikker for tiden, for der er noget rod i hans husleje, så boligselskabet har opsagt hans lejemål. Det virker oplagt at tolke hans selvmedicinering som et middel mod en stresset situation. På mange måder synes han at være ganske beskeden i sine krav til en bolig. Den skal være varm, og der skal være rart at være, og så skal der være nogle søde mennesker. Peter taler om at sætte lysekroner op og bygge noget omkring sig, og han gør brug af billedet med at 'skabe et univers', og det fremstår som om, at det har en vis betydning, men her og i resten af samtalen handler det hovedsagligt om at skabe noget sammen med andre mennesker. Mennesker man kan sidde og tale med. Hvis jeg har forstået Peter ret, så taler han egentlig ikke så meget om indretningen af og livet i boligen, men nærmere om noget der rækker udover boligen. Som jeg vil vende tilbage til i næste kapitel, så åbner Peter op for en forståelse af hjemfølelse, der ikke er knyttet så tæt til boligen, som man ellers ofte fristes til at gøre.

§ 12. Lejligheden der blev overtaget

Som Peter antydede i beskrivelsen ovenfor, kan vanskeligheder med at betale husleje have som konsekvens, at man er stresset og at det derfor er svært at finde ro. En temmelig ekstrem udgave af denne problematik kan man se udfoldet, da Bente, en bruger af værestedet, får overtaget sin lejlighed. Bente er mangeårig misbruger, og en dag ser jeg hende sidde smågrædende ved et bord sammen med to andre brugere. Det er det eneste bord i lokalet, hvor der sidder nogen, så jeg spørger, om det er okay, at jeg sætter mig. Det er helt fint, siger Jan, der forsøger at trøste Bente. Jan siger, at der er nogle indvandrere, som har overtaget hendes lejlighed, og nu sælger de stoffer fra den. Bente fortæller, at hun har ringet til polititiet, og forklaret dem, hvad der er sket, og at politiet svarer, at det har de ikke tid til at gøre noget ved. Jeg tænker, at politiet nok kender Bente i forvejen, og hun fortæller kort efter, at hun tidligere selv har solgt stoffer, så derfor gider de ikke høre på hende. Hun siger til Jan, at hun bare har lyst til at tage noget dope og sidde og hænge. Hun lader hovedet falde forover for at understrege, hvad hun mener. Jan siger, at det løser jo ikke noget, og Bente bekræfter opgivende. Jan fortæller, at nogle af brugerne fra værestedet har været forbi hendes lejlighed, og at de har fortalt indvandrerne, at de skal skride og give nøglerne tilbage til Bente. Det har tydeligvis ikke haft nogen virkning.

I situationen er jeg er lidt forvirret over, hvordan de overhovedet har overtaget lejligheden og hvorfor de har hendes nøgler, men som sladderen udvikler sig i løbet af dagen, opfanger jeg fra en af de ansatte, at Bente har ladet de stofhandlende låne hendes lejlighed, mod at de giver hende nogle kontanter, for hun har ikke råd til at betale sin husleje på 10.000 kr om måneden. Jeg ved, at Bente er på kontanthjælp, og jeg undrer mig over, hvordan i alverden kommunen kan finde på, at anvise en lejlighed til en person med en husleje på 10.000 kr.[24] Bente har sammen med en af de ansatte på værestedet været i kontakt med kommunen, som viste en vis forståelse for hendes situation, og de vil gerne opsige hendes nuværende lejelejlighed og i stedet anvise hende en ny. Men som Bente hovedrystende fortæller, så er huslejen for den nye lejlighed 11.000 kr. om måneden.

24 Jeg har sidenhen tænkt over denne boligsociale anvisningspraksis, og har derfor talt med en central person i et stort boligselskab i København. Han bekræftede, at denne praksis indimellem finder sted og at det er et problem.

Bentes historie er ekstrem, og selv om dem, der har overtaget hendes lejlighed, i en vis forstand har approprieret den, så har det ikke meget med hjemfølelse at gøre. De bruger den, fordi det er et bekvemt sted at sælge fra. Beskrivelsen kan dog hjælpe til at vise noget om afmagt, og hvordan kontrollen over boligen for udsatte personer kan være vanskelig at opretholde. Den kan også vise noget om det grundlæggende vigtige i at have et sted at bo, hvis man som Bente befinder sig i en yderst udsat situation. Hun er de facto hjemløs, og søger til værestedet for at finde midlertidig ro, forståelse og ikke mindst hjælp. Noget af afmagten består nok også i, at det er kommunen, der anviser boligen til hende, og at det også på den måde, er nogle andre som bestemmer, om hun reelt har mulighed for at bo i lejligheden i længere tid.

§ 13. Fornemmelsen af andre mennesker

I eksemplet ovenfor synes det at være indlysende, at det ikke er muligt for Bente at opleve tryghed eller på nogen måde føle sig hjemme i sin bolig. Afledt heraf kan det være værd at overveje, hvor meget tryghed, der egentlig skal til, førend det er muligt at føle sig hjemme. Og det er måske også værd at overveje, hvad man overhovedet skal forstå ved oplevet tryghed i forhold til en bolig. I en noget mildere form for utryghed, kan man finde Simons beskrivelser af oplevet tryghed. Som vi så ovenfor, gav Simon udtryk for en bekymring for sine modemagasiner. Senere i vores samtale kommer vi ind på, hvordan han oplever tryghed, og hvordan det forholder sig til der, hvor han bor. Simon er i starten af 20erne og er for nyligt begyndt at studere i København. Han har boet alene i en periode, hvor han ofte havde venner på besøg, men nu er han midlertidig flyttet hjem til sin mor i hendes lejlighed i en forstad til København. Han kunne ikke få SU´en til at række til sin lejebolig. Da interviewet finder sted, forventer han snarligt at flytte ind i et mindre bofællesskab i København. Jeg forsøger at få Simon til at beskrive, hvad hjemfølelse er for noget.

”Hvad er det at føle sig hjemme for dig?”

”Det er at være tryg i sine omgivelser”, svarer Simon. ”Det er vigtigt for mig at være tryg… og at man ligger i sin seng og at man føler, at man ligger i sådan en boble, hvor der ikke kan ske noget som helst. Om så hele huset skulle styrte sammen eller sådan. Det handler altså om tryghed for mig, og det kan jeg huske fra dengang,

vi boede i Greve. Der boede vi i hus, og jeg følte mig overhovedet ikke tryg, fordi jeg havde boet i… for jeg var vokset op i lejlighed og sådan noget og der… jamen jeg følte mig overhovedet ikke tryg. Så jeg sov ikke godt om natten, og jeg havde det ikke særligt godt, da vi boede der og… Så da vi flyttede herind… der har jeg ligesom kunnet mærke forskel. At jeg har haft det meget bedre i længden, når jeg har haft det trygt, der hvor jeg har været."

"Hvad kan lejligheder gøre?", spørger jeg.

"Jeg ved det ikke", siger Simon og tænker sig lidt om. "Jeg tror, det er tanken om, at man er omgivet… at der er mennesker rundt om én. Jeg har det meget sådan, at selv om jeg godt kan lide at sidde alene og være alene, så kan jeg godt lide fornemmelsen af, at der er mennesker omkring mig. Og så det at der er to døre. Altså noget helt fysisk med at der er to døre, hvor at… hvis du glemmer at låse døren her, så er der alligevel ikke nogen, som kan komme ind, andre end dem som bor her. Og i et hus der kan du glemme at låse døren og så er der nogen, som bare kan gå ind. Øh… jeg ved ikke… det er måske lidt underligt, men jeg tror, at det er det der med, at der er mennesker omkring én, der gør at *jeg* føler mig hjemme i lejligheder. Der er jo nogle, som ikke føler sig hjemme i lejligheder… eller føler sig trygge, hedder det."

Jeg er ligesom Simon usikker på, hvornår man bør kalde noget hjemfølelse, og hvornår man i stedet bør kalde det tryghed. At de to har noget med hinanden at gøre synes oplagt, men ikke hvordan de to oplevelser mere præcist hænger sammen. Man kan næppe føle sig hjemme et sted, hvor man ikke føler sig tryg, men man kan vel godt føle sig tryg et sted, hvor man ikke føler sig hjemme? Eller egentlig er jeg temmelig meget i tvivl om, hvad der skal forstås ved tryghed i denne sammenhæng. Simon er forholdsvis kortfattet omkring sin beskrivelse af tryghed, men der er stadig flere interessante perspektiver i det, han fortæller. Han fortæller mig, at det trygge er " … at man ligger i sin seng og at man føler, at man ligger i sådan en boble, hvor der ikke kan ske noget som helst…". Hermed antyder han en forståelse af hjem, der angår noget grundlæggende trygt. Noget trygt som samtidig er varmt og privat. Sengen er både et billede på det trygge og det private, og samtidig er den afhængig af tryghed for overhovedet at kunne give mening som billede. Sengen som billede har en forunderlig status, for hvis man forestiller sig en seng, der står et utrygt sted, så bidrager sengen med ekstra uhygge til scenen. Der er i øvrigt noget forunderligt over udtrykket 'at falde i

søvn', for det handler netop om at slippe en kontrol og give sig hen til søvnen. Det er typisk en form for tillidserklæring til de nære omgivelser. På den måde ligger Simons billeder på trygge omgivelser i god forlængelse af Michaels billeder på det modsatte, i og med hans billede om, at gulvet braser sammen under ham, da han opdager, at hans lejlighed er tømt.

For mig at se antyder Simon en interessant forbindelse mellem at sidde alene og så de andres delvise nærvær og samtidige fravær. En så at sige ufuldstændig isolerethed. Jeg synes, at det antyder en interessant blanding af alenehed og fællesskab, og det synes samtidig at være en tankegang, der gør sig gældende i andre dele af samtalen med Simon, såvel som i en række af de andre samtaler om hjemfølelse. Flere informanter har været inde på fred for larmende naboer, men for Simon og andre giver det også en form for ro, hvis naboerne har et vist nærvær. At der er tale om et afdæmpet nærvær af naboerne synes i den sammenhæng at være underforstået. Muligheden for at være alene på en hjemlig måde, synes således at hænge sammen med de andres rumlige nærvær på en forholdsvis fraværrende måde. I det følgende kapitel vil jeg vende tilbage til spørgsmålet om alenehed.

I beskrivelsen ovenfor kommer Simon også ind på en uhygge ved at være alene og utrygheden ved nogle eller noget udefrakommende, som kan komme ind i boligen. Det hænger selvfølgelig tæt sammen med vores til tider yderst kreative forestillingsevne, og påtrængende ideer om at nogle eller måske endda noget fremmed skulle komme ind og true det trygge. Simon siger ikke noget om, hvad han frygter, og for mig at se er der også nærmere tale om en helt basal uhygge, som involverer noget ukendt, der lader sig friste af ulåste døre. Som modsvar på uhyggen antyder Simon i og med boblen, det trygge som noget overskueligt aflukket og ikke mindst kontrolleret. Simons tankefigur synes at være en variant af Bachelards sneglehus og Bollnows borg. Modsat Bachelard og Bollnow er naboerne dog til stede for Simon. I alle tilfælde får jeg den fornemmelse, at der er tale om noget afskærmet og noget aflåst, hvor den omgivende verden er lukket ude. Låste døre og andre beboere hjælper Simon til at etablere denne hulefornemmelse. Der synes i høj grad at være tale om en oplevelse af kontrol over de nære omgivelser og frygt for at tabe denne kontrol. Et hus giver ikke mulighed for denne afskærmning for Simon, da der ifølge ham er for få låste døre og antageligvis en større afstand til naboer. Og det er ikke nødvendigvis naboer, han kender, men de tilhører heller ikke det ukendte fremmede. Han fortæller intet om, hvorvidt huset (med en enkelt låst dør), skal forestilles i mørke, men jeg får dog på fornemmelsen, at det netop

er det, han beskriver. Simon er vokset op i lejlighed, som er det, han kender. Det virker dog ikke som om, det bare er kendskaber eller tilvænningen, der giver ham tryghed, men nærmere at der er andre i opgangen, som på en eller anden måde er med til at beskytte ham.

§ 14. Jeg kan låse døren

Jettes bolig ligger i samme bebyggelse som Lones, og der havde også været problemer med skimmelsvamp i den bolig, som Jette og hendes to hjemmeboende børn bor i. Lejeselskabet havde derfor også her igangsat en totalrenovering af boligerne, og på skift blev beboerne genhuset i nogle nærliggende pavilloner, eller skurvogne, som Jette omtaler dem, alt imens boligerne fik skrællet vægge af og revet gulve op. Efter genhusningen er Jette nu vendt tilbage til sin tidligere bolig. Forud for interviewet havde jeg forestillet mig, at det ville være kontrasterne mellem hendes gamle bolig, genhusningen og den nyistandsatte bolig, der ville være det centrale, men som samtalen tog form, viste det sig i højere grad at være nogle erfaringer, der lå mange år tilbage, som tydeligst satte ord på Jettes forståelse af hjemfølelse. Flytningen til skurvognen og den uomgængelige sortering og nedpakning af ting, synes dog stadig at have haft afgørende betydning eller som Jette fortæller: "… man tager alle sine ting og hele sit liv op til genovervejelse." Sortering og nedpakning af tingene vækker fortiden til live, og fortiden bliver vurderet med nutidens øjne. På et tidspunkt i vores samtale gør Jette brug af ordet 'husvild', og senere i samtalen spørger jeg mere ind til, hvad det går ud på, da det er min erfaring, at der ved brug af denne type af ord, ofte er noget særligt på spil.

"Du sagde, at du havde været husvild," siger jeg

"Ja," siger Jette. "Jeg har sådan ikke haft noget sted at bo, fordi at…" Hun gør et kort ophold i talen og puster en smule ud. "… at jeg gik fra én, som ikke var så sød at bo sammen med. Og så havde jeg ikke noget sted at bo. Det havde jeg simpelthen ikke."

"Hvad gjorde du så?" spørger jeg.

"Så tog jeg Den Blå Avis og ringede rundt til dem, der havde værelser til leje. Og så fandt jeg et tættest muligt på mit job, for det havde jeg heldigvis, og så lejede

jeg det. Ret dyrt, men jeg havde da et sted, hvor jeg kunne køre hen og sove. Så det var det. Og så… hvad skete der så egentlig?" spørger hun sig selv og tænker sig lidt om. "Der boede jeg i… puh, tre-fire måneder, tror jeg. Det var ikke holdbart. Altså, det var en ung fyr, der havde et hus, hvor han lejede nogle værelser ud, og der boede andre. Og det var sådan en…" og hun hiver vejret ind, som skal hun dykke ned i vand. "… en gennemgangsstation med høj musik og rod i køkkenet og neej, det var helt forfærdeligt. Men så fik jeg lov til at låne en lejlighed. Det var en ejerlejlighed, og den var ved at blive solgt, ikk, og fra den, så flyttede jeg så herud, og det er så 22 år siden her til april."

"Hmmh," siger jeg. "Men det lød som om, at der nåede at være nogle dage eller en meget kort periode, hvor du slet ikke havde noget sted at bo?"

"Mmm… Jeg havde ikke noget, og jeg ville ikke hjem," gør Jette det klart.

"Hvad gjorde du så?" spørger jeg en gang til.

"Jeg havde en bil og den sov jeg i," fortæller hun lidt bestemt.

"Ja," siger jeg. "Hvordan er det at sove i en bil?"

"Ikke rart," svarer Jette hurtigt. "Det er jo helt forfærdeligt. Du kan ikke komme i bad og… Jeg var godt klar over, at jeg blev nødt til at have noget hurtigt, så det var kun… Jeg tror, det var to nætter."

"Jeg har ikke selv nogen erfaringer med det, så…" bekender jeg.

"Nej, men det var man jo bare nødt til. Jeg var også… jeg var også klar over med mig selv, at jeg var nødt til at komme væk fra ham der. Han… han havde ikke nået at slå mig, men han havde, du ved, taget en knytnæve og så slog han ud efter mig og rammer væggen bagved, og så sidder han fast, for hans hånd går igennem. Og så sagde jeg. Farvel." Hun siger det sidste ord højt og med bestemthed, som genlever hun begivenheden. "Og så gik jeg. For jeg var godt klar over, at det ville ende galt. Så det var mit liv eller… ingenting."

"Det er nok meget godt tolket," forsøger jeg.

”Ja” siger hun ”… afsted, afsted,” siger hun hurtigt.

”Du sagde også…” begynder jeg. ”Det er selvfølgeligt mange år siden, så det er måske svært sådan at genkalde sig…”

”Nej, nej, det er det slet ikke. Det kan jeg godt fortælle. Det opstår i mine mareridt.”

”Ja. Stadigvæk?” spørger jeg.

”Ja, det gør det, for det der med at miste sit hus, det har… det er virkelig, virkelig galt. Jeg kan stadig drømme om det. Nu er det sjældent, men jeg kan faktisk drømme, at jeg er flyttet, og så er jeg flyttet hen i et sted, hvor jeg ikke føler mig hjemme. Og så kan jeg kun tænke på det her. Hvem har det mon nu? Og når jeg så vågner, så…” og hun illustrerer med nogle hurtige vejrtrækninger ”… Gudskelov. Og det er ikke en gang lyv. Jeg har det virkelig sådan. Så jeg er meget glad for mit hjem.”

”Så det der med at føle sig hjemme, hvad er det for en slags følelse? Hvordan føles det?” spørger jeg.

”Det er helt klart, at her kan jeg låse døren og rulle gardinerne ned. Det er mit. Også selvom jeg bor til leje, så er det mit. Det er mig, der betaler huslejen. Det her, det er mit sted. Også selvom jeg er dagplejer i mit hjem. Jeg har meget… meget frihed i mit hjem. Altså det her, det er mit. Jeg kan… jeg kan næsten ikke forklare det tydeligt nok. Men det er, fordi jeg er vokset op i en familie, hvor… øh… at jeg var utryg og bange. Altså hele mit liv har jeg været bange, og når man så har et sted, hvor man kan låse døren, og her er det kun mig. Og hvis ikke jeg vil lukke folk ind, så lukker jeg dem ikke ind. Og det er fedt og jeg tror, at det er bare sådan noget, man bærer med sig, altid. Og jeg ved min bror har det på samme måde. Mmm.”

”… så det er den her kontrol…” forsøger jeg.

”Ja, ja,” siger Jette.

”… og det er dig der bestemmer?”

”Ja, det er mig der bestemmer. Der kan ikke pludseligt komme nogen væltende ind. Jeg kunne ikke bo i et kollektiv,” slutter Jette af og vi taler videre om hendes erfaringer med at bo i det lejede værelse.

Vi kommer ind på meget forskelligt i det ovenstående, og Jettes fortælling springer i både tid og sted, men det synes alligevel at understøtte et samlet billede af hendes oplevelse af, hvad et hjem er for hende, og hvad hun forstår ved at føle sig hjemme. Jettes fortælling rækker tilbage til hendes opvækst, hvor hun gør mig opmærksom på en kronisk erfaring med utryghed og af at være bange, og hvordan det ifølge hende rækker ind i hendes nutid. Det giver sig blandt andet til kende som en vigtighed i at kunne låse døren og selv at bestemme, hvem hun vil lukke ind i sin bolig. Lidt simpelt kan man vel forstå negationen af utryg og bange som et udtryk for Jettes hjemfølelse. Som Simon kommer ind på ovenfor, har trygheden også her i vid udstrækning at gøre med låste døre og kontrol over boligen. I Jettes fortælling er selvbestemmelse og privathed desuden vigtig eller som hun siger: ”… her kan jeg låse døren og rulle gardinerne ned. Det er mit. Også selvom jeg bor til leje, så er det mit. Det er mig, der betaler huslejen. Det her, det er mit sted.” Kontrol over nogle nære omgivelser og frihed fra uvelkommendes øjne og adgang synes således at ligge i forlængelse i den forståelse, Jette giver udtryk for. Jette fortæller også om en episode, der stadig er præsent og betydningsfuld for hende, selvom den ligger mere end tyve år tilbage.[25] Hun fortæller om en tidligere samlever, der udsætter hende for en handling, der ligger på grænsen til vold. Som reaktion kommer hun frem til, at hun er nødt til at forlade sin bolig, for først at overnatte i sin bil i nogle dage og dernæst at flytte ind på et værelse, hvor hun på ingen måde føler sig hjemme. For mig lyder perioden efter udflytningen som et brud og en overgang, der leder frem til en form for nyfunden tryghed i hendes nuværende bolig, såvel som i hendes liv. Jette fortæller også om frygten for, at hun kan miste sit hus, også selvom denne frygt primært giver sig til kende i forbindelse med søvnen.

Ud fra det Jette fortæller, virker det på mig som om oplevet tryghed knytter sig meget konkret til fornemmelsen af en fysisk kontrol over de nære omgivelser. I forlængelse heraf er det interessant at Jette flere gange gør brug af vejrtrækningen

25 Når jeg i mine samtaler er stødt på åbenlyst voldsomme eller problematiske barndomsoplevelser i forhold til hjemmet, og det er jeg gentagende gange, har jeg undladt at spørge aktivt ind til det, for det vurderer jeg ikke, at min faglighed rimeligvis understøtter.

for at vise, hvordan ubehag såvel som tryghed i en bolig opleves. Der synes således at være et tydeligt kropsligt aspekt i Jettes forståelse af, hvordan det føles eller *ikke* føles at føle sig hjemme. Når man er utryg eller bange, så er det noget som opleves som et kropsligt nærvær i omgivelserne. Måske i modsætning til Lones fredsfyldte oplevelse af naturen set fra bilen, hvor det kropslige nærvær ikke gives samme opmærksomhed.

§ 15. Når døren lukker

I dette kapitel lagde jeg ud med en beskrivelse af Michael, der efter et endt fængselophold vendte tilbage til sin tømte lejlighed, hvilket kunne tolkes som et radikalt tab af kontrol over boligen. Senere i min samtale med Michael kommer vi ind på, hvordan frihed og kontrol hænger sammen med at være indsat. Vi taler vi om, hvorvidt det er vigtigt at have et rygte som hård, hvis man vil have fred, når man er indsat i et lukket fængsel. Det, han fortæller mig, lyder usædvanligt stressende, så jeg er interesseret i at høre lidt mere derom, da jeg, som allerede antydet, har en ide om, at fravær af stress er et vigtigt træk ved hjemfølelse.

"Så man skal sørge for, at man har et rygte?" spørger jeg.

Michael svarer straks. "Ja, det skal du. Det bliver du kraftedeme nødt til. Ellers bliver du slagtet"

"Hmmh," siger jeg.

"Og der er jo ikke noget nemmere, end hvis du lige åbner døren og lukker den igen en gang eller to, vel," siger han og han holder hænderne, som forestiller han sig, at han smækker en dør i hovedet på en medfange. Han skifter hurtigt scene. "Eller hvis du har en stegepande i hver hånd. Så kan du ikke engang se, hvem fanden der slår dig," siger han, og griner fortvivlet over det groteske ved tankegangen.

"Er det noget, man sådan går og frygter? Altså, er man hele tiden opmærksom på, at nogle andre kan finde på at…" spørger jeg og bliver afbrudt.

”Du er konstant opmærksom. Du er hele tiden oppe i… i en højde… som, som…” siger Michael og leder efter ordene. Han puster ud og virker opgivende. ”… som slider koloenormt på dig. Koloenormt. Altså folk der får sovepiller… øhh … det gør de kun, fordi det fik de udenfor og har fået det i lang tid. Forstår du hvad jeg mener? Du er så træt, så du falder sgu i søvn.”

”Simpelthen fordi man kører i så højt et gear hele tiden?” spørger jeg og håber på at få det udfoldet lidt mere.

”Ja, ja. Du skal hele tiden være parat. Og være med,” siger Michael og skifter stemme til et hurtigt og skingert ”’hehehe”, som stod han i en situation, hvor han skulle grine på kommando. Han vender tilbage til sin egen stemme. ”Og der er ikke en skid at grine af, mand…” Hvorefter han taler til den forestillede men tvivlsomme humorist. ”Idiot, mand!” Han vender tilbage og kigger på mig. ”Men man bliver nødt til det. Man bliver nødt til at finde sig i rigtigt meget derinde. Altså, dine grænser bliver overtrådt hver dag. Hver dag bliver dine grænser overtrådt,” gentager han og præciserer. ”Og har du ikke den der… nåh, og hvad så.” Og så skifter han igen stemme, som taler han til en anden end mig. ”Jeg er sgu da ligeglad, jeg skal ikke bruge ham til noget… når jeg kommer ud i den her verden, så har jeg jo ikke noget med ham at gøre… Fuck ham!” Han holder en kort pause og kigger på mig igen. ”Det bliver du nødt til at sige.”

”Er der nogen tidspunkter, hvor man kan slappe af?” spørger jeg lidt forsigtigt.

”Ja, der er. Når døren er lukket om aftenen, og der er sagt godnat. Og du har fået din nattemedicin, eller hvad i himlen du nu får. Og man lægger sig ned. Og ud og ryger den her pibe, ikk. Og ligger og ser fjernsyn. Der kan du slappe af! Ellers… så er der ikke noget tidspunkt.”
Her skal det indskyder, at det er almindelig praksis blandt mange indsatte i de lukkede fængsler at ryge en pibe hash, når døren til cellen er blevet lukket og låst.

”Fra morgenstunden, når døren står åben, der skal du være klar inden i bærret,” siger Michael og peger mod sit hoved.

Vi taler ikke om hjemfølelse. Vi taler om stres, grænser og ro, men alligevel synes samtalen at kunne sige noget om at føle sig hjemme og især om ikke at have denne følelse. Som indsat lever man typisk tættere, end man gør udenfor fængslet, og

der er ingen steder at søge hen, hvis man gerne vil være i fred. Medmindre man går i frivillig isolation, kan man ikke fravælge samværet med de andre fanger, så de grænser som bliver overtrådt, angår især muligheden for at til- eller fravælge samvær med de andre indsatte. Som Michael fortæller med ord og hænder, indgår man hele dagen i en samtale, der allerede er defineret som et spil til skue om at være en fandens karl. Det handler om narko og bankrøverier og den slags fortæller Michael senere i vores samtale.

Det Michael fortæller, fremstår på mange måder nærmest som modsætningen til hjemfølelse. Man skal være opmærksom hele tiden. Der er meget ringe muligheder for at etablere grænser i forhold til dine medfanger, og når sådanne etableres, er det gennem aggresive markeringer. En form for frihed opstår, når døren til cellen bliver lukket og låst om aftenen. Det lyder nærmest som om, Michael tager cellen i brug, som opholdt han sig i sin egen bolig. Cellen er for så vidt Michaels rum. Det er her, hvor han har helle for natten, og det er her, hvor han har en vis kontrol og kan være i fred og fri fra påtrængende medfanger. Og selv om freden er velkommen, er det en fred, som på sin vis er uden for hans kontrol, da det er fængselspersonalet, som har nøgle til døren. Samtidig er freden også forbundet med udmattelse efter dagens konstante opmærksomhed. Det er som sagt muligt at gå i frivillig isolation, hvad han også bekender til mig, at han har gjort i perioder. Isolation er dog samtidig ensomhed for Michael, for her er der til gengæld ikke nogen at tale med. I det følgende kapitel vil jeg vende tilbage til forholdet mellem alenehed og socialitet.

Sammenfatning

I løbet af dette kapitel har undersøgelserne på forskellig vis kredset omkring muligheder for og begrænsninger af kontrol og frihed. På tværs af de fleste beskrivelser forekommer det som en væsentlig forudsætning for at kunne føle sig hjemme, at man kan låse sin egen dør og derved bestemme, hvem der har adgang til dette rum. På den baggrund kan man sikre sig selv, sine ting og sine nære. Det ligger således fint i tråd med Bollnows tanker om, at det moderne menneske har behov for en bolig, eller det han kalder et 'Innenraum', som er et rum, hvor man har sikkerhed og fred fra den omgivende verden. I den optik er kontrollen over et rum, ifølge Bollnow, en afgørende forudsætning for overhovedet at kunne fungere i det moderne samfund. Denne tankegang er velsagtens mest tydelig i §.14, hvor Jette

beskriver sit behov for at kunne låse døren og rulle gardinerne ned, og i §.2 der viser Lones irritation over boligselskabet, der ikke skal blande sig i hendes daglige liv. I forhold til Michaels beskrivelse i §.15 om livet i fængslet, ser Bollnows forståelse lidt bagvendt ud, men den låste dør giver stadig sikkerhed og en velkommen ro.

Ud fra beskrivelserne i dette kapitel kan man tilnærme sig en forståelse af hjemfølelse som en kropslig afslappethed, der typisk er kendetegnet ved ustressethed, veltilpashed og rolig vejrtrækning. Det passer umiddelbart fint ind i Heideggers forståelse af den hjemlige befindlighed om det berolig-fortrolig i-verden-væren. Jeg vil i de følgende kapitler søge at indkredse denne befindlighed yderligere.

I en række af dette kapitlets beskrivelser kan vi se eksempler på, hvad der sker, hvis kontrollen over boligen af den ene eller anden grund ikke er til stede. Mest ekstremt kan man nok finde det udtrykt i §.10, hvor jeg beskriver den desperate kamp mellem John og Lars, og hvordan de begge prøver at finde hvile i den samme stol på det sociale værested. De har i det hele taget meget begrænset kontrol over deres nære omgivelser, og når det endelig lykkes den ene at etablere en eller anden grad af kontrol, så kræver det en fysisk manifestation og en kropslig tilstedeværelse. Hvis de ikke bruger deres krop til at opretholde og kommunikere ejerskab over lænestolen, så mister enten John eller Lars kontrollen over og muligheden for hvile. På en lidt anden måde kan man forstå §.12 og beskrivelsen af, hvordan Bentes lejlighed er blevet overtaget. Her er det som sådan ikke hendes kropslige tilstedeværelse, som er forudsætningen, men derimod kontrollen over nøglerne til lejlighedens dør, og videre muligheden for at kunne smide de problematiske gæster ud igen. Man bør i den forbindelse nok også overveje, om tabet af kontrol begynder tidligere og mere glidende med Bentes uoverkommelig høje husleje. En forudsætning som også Peter er inde på i §.11. Hvis man ser nærmere på beskrivelsen af Michaels tømte lejlighed i §.1, så handler det afgjort også om tab af kontrol over den bolig, som han forventede at komme hjem til. Her angår tabet af kontrol dog ikke boligen som sådan, men det handler derimod om brugen af boligen som sikkert rum for opvaring af ting, der er betydningsfulde for ham. Samtidig er fremlejerens manglende indbetaling af husleje et yderligere tab af kontrol. Bollnow tildeler som sådan ikke opmærksomhed til den slags udfordringer i forhold til at etablere hjemlighed, for det er ikke den slags grundlæggende brud, han har for øje. Hermed ikke sagt, at blot fordi visse helt basale betingelser for hjemligheden er truet for nogle udsatte mennesker, så gælder hans betingelser ikke for andre mennesker, men det sætter velsagtens lidt perspektiv på hans liste.

Kontrollen over tingene kommer dog ikke uden en form for omkostning, hvilket vi så i §.5 med Bjarnes beskrivelse af bilen, der blev stjålet og hans ejendele der forsvandt for en tid. Han ærgrede sig over tabet af visse ting, men han siger samtidig, at han oplever en momentan frihed, idet tingene ikke længere virker belastende. Man kan selvfølgelig spekulere over, om Bjarnes udtalelser i virkeligheden er et forsøg på at opretholde illusionen om, at han trods alt har kontrol over den afmægtige situation. Det kan også være, at han oprigtigt mener, det er det, han oplever. Jeg har svært ved at afgøre det, men jeg vil vende tilbage til lignende eksempler på denne oplevelse af frihed i de følgende to kapitler.

I kapitlet kommer jeg også ind på nogle eksempler, hvor der er tale om mere beskedne tab af kontrol, men som stadig udfordrer muligheden for at kunne føle sig hjemme. Således kan man i §.2 forstå Lones protest mod et rygeforbud i hendes midlertidige bolig, som en anfægtelse af hendes ret til at kontrollere sin egen hverdag. Det hænger selvfølgelig også sammen med selvbestemmelse og friheden til at kunne vælge adfærd, der hvor man bor. Også Simons beskrivelse i §.6 handler om potentielt tab af kontrol over ting, i hans tilfælde nogle magasiner, som han udtrykker en følelsesmæssig tilknytning til, og som han forbinder til det at føle sig hjemme. Man kan ligeledes forstå et mere begrænset, men stadigt væsentligt tab af kontrol i Niels' beskrivelse i §.8, og hvordan den fraværende kontrol over larm om natten på et midlertidigt botilbud er ødelæggende for en ordentlig nattesøvn. Niels siger ikke, at det forhindre ham i at føle sig hjemme, men kun at det var hårdt at bo på den måde. Det er således mig, der tolker, at han nok har svært ved at føle sig hjemme et sted, hvor der er larm om natten. Man kan også se på den meget beskedne, men for søvnen stadig afgørende, tilvænning til ukontrollerede lyde i den nye lejlighed, hvilket Kerstin og Jonas beskriver i §.7. For at kunne føle sig hjemme, virker det således umiddelbart som om, at det er nødvendigt med en form for kontrol over de nære omgivelser, som rækker udover muligheden for at kunne låse en dør til sit eget rum. I begge de sidstnævnte tilfælde handler det selvfølgelig også om frihed fra andres påtrængende lyde.

Frihed i forhold til boligen handler i en eller anden udstrækning om ikke at være underlagt andre regler end dem, man selv finder indlysende. Kerstin kommer tydeligt ind på det i §. 4, hvor hun siger, at det er vigtigt, at være fri for at tænke for meget over sine handlinger. Noget lignende antyder Lone i §.3, når hun fortæller om det vigtige i at slå hjernen fra. Det handler med andre ord om et fravær af opmærksomhed mod egne handlinger og dermed også de nære omgivelser, herunder

medmennesker. Samtidig sættes omverdenens forventninger og regler på pause, og man behøver ikke at leve op til noget udefra defineret. I kapitel 5 er det stort set kun Buckley, som er inde på fraværet af en sådan udadrettet opmærksomhed, idet han beskriver det centrale i at kunne være sig selv og ikke behøve at forklare eller begrunde sine handlinger.

I dette kapitlet kommer jeg også ind på en særlig uhygge, som kan være svær at indkredse og sætte præcise ord på, men som stadig fremstår vigtig i forhold til at forstå, hvad der skal til, førend man kan føle sig hjemme et sted. Således kan vi se, hvordan Simon i §.13 beskriver en uhygge og en utryghed, der ikke er specifik, men som alligevel forhindrer ham i at føle sig hjemme. Simon forsøger at imødekomme utrygheden ved enten at have flere låste døre, og dermed forsøge at øge kontrollen over omgivelserne, eller ved at være i nærhed at andre mere eller mindre bekendte mennesker. Ved at inddrage Freuds forståelse af uhygge, kan denne situation forstås en smule bedre. Jeg vil vende tilbage til spørgsmålet om uhygge i de følgende kapitler.

I det ovenstående er der selvsagt ikke tale om en definition af hjemfølelse, men derimod antydninger af eller skitseringer til, hvad befindligheden involverer og hvad der ofte skal til for at kunne føle sig hjemme, og det overvejende begrænset til overvejelser omkring kontrol og frihed. Det vil imidlertid være for simpelt at begrænse forståelsen af hjemfølelse på denne måde, for mennesker lever ikke bare i nære omgivelser præget af kontrol og frihed. Vi lever også i et samfund, hvor ophold i boligen kan være med til at isolere os fra andre mennesker og hvor hjemløshed kan blotlægge vores styrker, såvel som skrøbeligheder.

Kapitel 8

Hjemløs og alene

Hvor kapitel 7 overvejende har fokus på spørgsmål omkring kontrol over de nære omgivelser og frihed fra andres regler, herunder muligheden for at gøre, hvad der falder én ind, har dette kapitel til formål at belyse to umiddelbare negationer af hjemfølelse. Jeg vil således se nærmere på, hvordan det kan opleves at være hjemløs og forholde denne oplevelse til hjemfølelse. Derudover vil jeg belyse forholdet mellem alenehed og hjemfølelse, da det på forskellig vis optræder i en stor del af mine samtaler, og samtidig synes at have en afgørende indvirkning på muligheden for at kunne føle sig hjemme. I kapitel 7 har jeg allerede flere gange været inde på oplevelsen af hjemløshed, såvel som oplevelsen af alenehed, om end det ikke var omdrejningspunktet i undersøgelserne. Det er derfor oplagt at trække disse temaer tydeligere frem og dermed yderligere indkredse, hvad man kan forstå ved hjemfølelse. Som i sidste kapitel rækker beskrivelserne tematisk udover kapitlets overskrift, men det er nok et uundgåeligt vilkår med beskrivelser af oplevelser.

En morgen taler jeg med Jan, som er en af værestedets faste brugere. Han har set morgenfjernsyn og spørger mig med irritation i stemmen, om jeg så indslaget med journalisten, der prøver at være hjemløs for en nat. Han lyder særligt forarget, da han fortæller, at journalisten og hans hjemløse vært, har ligget på en varmerist. ”Han sku’ faneme prøve at sove i en kold opgang eller udenfor,” fortæller han mig. Jan er misbruger gennem mange år, og har omfattende erfaringer med hjemløshed. Selv kan jeg ikke meningsfuldt imitere følelsen af hjemløshed, for det forudsætter, at jeg gør mig rigtig hjemløs. Til gengæld kan jeg forsøge at give stemme og plads til personer med konkrete erfaringer i at være hjemløs.

I medierne er der ofte mange fordomme omkring hjemløshed. Umiddelbart kan man fristes til at tro, at det bare handler om, hvorvidt man har adgang til egen bolig eller ej, men det er alt for simpelt. Ikke alle hjemløse er boligløse personer, der ligger på en sammenfoldet papkasse foran en butiksfacade eller på en bænk

i en park. Der findes afgjort en gruppe af de såkaldte udeliggere, men der findes eksempelvis også en stor gruppe som overnatter på natvarmestuer med nødherberg eller på herberg af forskelligt art. Andre igen bor midlertidigt og uden boligkontrakt hos venner og bekendte. Det synes således mere rimeligt at tale om forskellige former for hjemløshed, der så igen kan have vidt forskellige årsager (se Benjaminsen 2009, Lauritzen et al 2011, Lindstad 2008, McNaugton 2008, Somerville 1992, Stax 2001). Som det vil fremgå af kapitlets beskrivelser, er heller ikke alenehed entydigt. Det følgende er som sådan hverken undersøgelser af hjemløshed eller af alenehed, men nærmere beskrivelser af hjemløshed og alenehed, der kan hjælpe med til at udfolde og udfordre, hvad man kan forstå ved hjemfølelse.

De efterfølgende beskrivelser er en blanding af samtaler med og observationer af personer med omfattende erfaringer i at være alene, og samtaler med personer, der har erfaringer i hjemløshed af forskellig slags. Nogle af beskrivelserne ligger tydeligvis på grænsen til det, man meningsfuldt kan kalde hjemløshed, men det er især disse undersøgelser, der kan være med til at fremdrage det væsentlige. Som foregribende eksempel kan nævnes, at nogle af mine informanter, i henhold til overnævnte almindelige definitioner, har været de facto hjemløse, men dette går først op for dem under vores samtale. Andre jeg har talt med og vender tilbage til nedenfor, har derimod haft egen bolig, men har intet formål med at opholde sig i den, og søger derfor andre steder hen. At være selvbestemmende og fri for de andre mennesker, kan som tidligere nævnt indimellem være en vigtig betingelse for at føle sig hjemme, men det er ikke bare entydigt godt at være alene, hvilket jeg håber at indkredse og nuancere i og med nogle af dette kapitels beskrivelser.

Kapitlet er skrevet med den allerstørste respekt for dem, som lever eller har levet perioder af deres liv uden fast bolig, og jeg forsøger hverken at banalisere eller at normalisere hjemløshed, men jeg forsøger omvendt heller ikke at gøre erfaringerne mere fremmede eller eksotiske, end de faktisk er. Jeg forsøger derimod at udfordre nogle distinktioner mellem forskellige former for hjemløshed og alenehed, for derved at blive klogere på det, som muligvis går på tværs af kategoriseringerne. Om der er tale om et eksistentielt eller et praktisk vilkår, kan man diskutere, men som jeg håber at vise, er der en væsentlig relation mellem alenehed og hjemløshed, som bør fremdrages. De følgende to beskrivelser med Peter rækker tilbage til kapitel 7 og spørgsmål om kontrol og frihed, men de rækker samtidig også frem mod spørgsmål omkring oplevet hjemløshed, alenehed og fællesskab med andre mennesker.

§ 16. Jeg anede ikke, hvad jeg skulle gøre

Peter kommer for sent til vores aftale. Det tager jeg ikke så tungt, for jeg kan godt fornemme, at han har meget at se til for tiden. Han kommer normalt ikke så ofte på værestedet, men vi har småsnakket nogle gange og da jeg spurgte, om han havde lyst til et mere formelt interview, var han meget imødekommende. Da han ankommer, fortæller han mig, at han lige skal have et eller andet at spise. Han fortæller også, at han har brug for en øl bagefter. Det regner og blæser og er i det hele taget skide koldt, så vi finder en bodega, hvor man også må ryge. Der er to trin ned til døren og når vi kommer ind, er lydene i rummet, som de skal være på en bodega. I det tilstødende lokale står der nogen og spiller pool og får sig en frokostøl. Vi sætter os ned bagest i lokalet, og jeg går op og bestiller en elefant og en cola. Det er nemt at indlede en samtale med Peter, for han er imødekommende og opmærksom. Af ikke helt afklarede grunde er hans husleje ikke blevet betalt, så derfor er han blevet opsagt af boligselskabet. Han har efterfølgende været på socialforvaltningen, som så ringede til boligselskabet for lige at tjekke op på situationen og for at se, om der kunne gøres noget. Nu afventer Peter på svar derfra. Det er derfor, han sidder og drikker, fortæller han mig.

For nogle år siden var Peter i Australien i 3 måneder. Han tog arbejde, når der var noget, der bød sig. Da hans visum udløb, var han nødt til at flyve tilbage til Danmark. Han har tidligere i vores samtale antydet, at han blev hjemløs i den forbindelse, og jeg tænker derfor, at det er en god anledning til at spørge ind til, hvordan han oplever at stå i denne situation. Jeg er interesseret i at forstå, hvordan man oplever, at nu er man hjemløs, for jeg forestiller mig, at det må være muligt, at fremdrage noget af det væsentlige ved at have et hjem ud af situationen, hvor hjemmet er fraværrende.

”Men så da du kom tilbage til Danmark, så havde du ikke noget sted at være?” siger jeg.

”Nej, så fløj jeg tilbage til Danmark, og så havde jeg ikke noget sted at være, og så… da jeg landede…” Peter gør et kort ophold. ”Og det var i en iskold februar måned med sne, og det er nogle år siden.”

”Hmmh,” siger jeg forstående.

Han tager en tår af sin øl. ”Og der var sne, da jeg kom hjem, og… øhh… Det var bare sådan noget… øhh… sjap. Altså, sådan nogle store pytter der, og så gik jeg bare rundt med sådan en stor kuffert, du ved, ikk.”

Jeg nikker og siger. ”Hvad gjorde du så?”

”Jamen, jeg anede det ikke… Jeg anede ikke, hvad jeg skulle gøre. Altså, nu var jeg hjemløs, ikk. Hvad sker der så?” spørger han sig selv. ”Så gik jeg til… så gik jeg selvfølgelig op til socialforvaltningen, og så sagde jeg. Hvad skal jeg nu gøre, altså? Og så kiggede de på situationen, og så sagde de. Nå ja… Og så fik jeg sådan et ophold på et bed-and-breakfast i Taastrup i en uge, ikk. Det blev bevilget. Så fik jeg det, ikk. Og efter det, så viste det sig stadigvæk, at jeg… Hvad skulle der så ske, ikk? Altså…”

”Du skulle ikke skrive dig op til KAB og vente?” spørger jeg.

”Naj, hold da op mand! Nej, nej. Slet ikke. Så… så gjorde jeg det, at jeg tog… ahh, det kan ikke passe, at jeg kommer på gaden, så jeg må finde på noget… Komme ind på Sundholm og sådan noget… Boede nede… på sofaer og… og så stod jeg og ventede på, at de åbnede om aftenen, og… skidefuld…” Peter mumler, når han fortæller om det.

”Er det sådan et nat-herberg?” spørger jeg.

”Ja.”

”Og så var der blevet godt fyldt på med øl i løbet af dagen?” gætter jeg.

”Så fik jeg fyldt rigtigt meget på… for at være klar til, *det der*.” Han betoner særligt de sidste to ord.

”Hvad skete der, når…” begynder jeg, men spørger i stedet. ”… øhh, hvorfor?”

”Så kom man ind, og så havde vi jo… Så var der jo en vis rangorden, ikk. Altså… os der havde været der et godt stykke tid, vi… Man maser sig hen og finder de pladser, man skal have, ikk. Og sådan noget, ikk. Og så… så bliver de andre smidt væk, hvis de sætter sig der, ikk. Sådan er det.”

”Så man vinder hævd på en eller anden plads, hvis man er…” prøver jeg lidt naivt.

”Det er jungleloven, der kører… Det… Det er… Er du løve eller er du… antilope, ikk? Altså sådan er det. Det er klart, at det er… hvad kan man sige… sådan overlevelsesdriften, som sætter sig i scene ikk. Altså, det er jo det, som sker.”

”Hmmh. Og der skulle drikkes mod til før…?”

”Det skulle der, ja. Jeg var nødt til at drikke mig i hegnet, før jeg gik derind. Det var jeg nødt til. Det fandt jeg altid ud af,” fortæller Peter.

”Og hvordan… Jeg forestiller mig også lidt, at det at drikke sig fuld også kunne hjælpe én med simpelthen at falde i søvn sådan et sted?” siger jeg.

”Ja, det var dybest set det, det handlede om. Det var dybest set det, det drejede sig om. Det var ikke så meget… altså den der afmagtsfølelse… mand, nu skal jeg være her. Det var ikke så meget det. Det var egentlig mere det med… Der var så meget larm… der foregår så mange ting omkring dig, og der er så meget knald på, at… du er nødt til at medicinere dig selv, simpelthen bare for at holde det ud, bare for at være der. (…) Jeg tror, jeg var der i…” Han tænker sig om. ”… 3 måneder. Jeg tror jeg boede der, på gaden, i 3 måneder. Jeg tror, det var 3 måneder. Hvor jeg fik kontakt med… øhh… Det var ud på Sundholm, ikk, som jeg lige har refereret til, og så… da jeg tog over på… Så var der nogle steder, hvor man kunne bo derude og sådan noget… så kunne man… Så fik jeg et værelse på et tidspunkt.”

”Ude på Sundholm?”

”Ja, ude på Sundholm. Hvor jeg så boede i…” Han tænker efter og ser overrasket ud. ”Hold da op, et helt år!”

”Men med lås til egen dør?” spørger jeg.

”Det er lås til egen dør. Og det er et bofællesskab, ikk. Med folk der spiser piller og sådan noget, ikk. Uh ha, det er ikke godt, vel.”

”Hvad gør det ved hverdagen?”

”Det… altså, for første gang i 20 år, så kom der vold ind i mit liv, altså. Jeg prøvede det, da jeg gik i skole, hvor vi kom op at slås om et eller andet, altså, men derude så var det bare sådan noget… Det var bare vildskab. Så møder man en eller anden type, der ikke kan lide dig. Jeg prøvede sådan at være…” Det ligner, at Peter genkalder sig en situation. ”Jeg sidder stille og taler med én, og så siger han pludselig. Jeg har lyst til at smadre dig.” Peter griner fortvivlet foran mig, som har han svært ved at forstå den lyst, manden giver udtryk for, og fortsætter dernæst den samtale, han beskriver. ”Hvorfor har du lyst til det?” spørger han og imiterer mandens svar. ”Ja, det ved jeg ikke. Det er noget, jeg bare lyst til. Sådan er det.” Peter vender tilbage til mig. ”Og så kom der… Så fandt jeg ud af, at jeg stadigvæk er istand til at forsvare mig selv. Tilsyneladende,” siger han og griner lidt. ”Det er altid noget. Så ved jeg det… men, men… men derudover, var det sådan helt absurd, altså… Det er også det der med, at folk har det dårligt, og så påmønstrer de andre deres dårligdom, ikk. Altså, det er bare sådan noget, hvor jeg tænker, at det har jeg aldrig været på det der, det har jeg ikke. Når jeg har det dårligt, så har jeg det dårligt, men det er ikke nogle andres skyld.”

”Mit oplagte og måske næsten dumme spørgsmål er, om man kan føle sig hjemme sådan et sted?” siger jeg.

Peter svarer hurtigt. ”Det kan man godt.”

”Kan du føle dig hjemme der?” spørger jeg forundret.

”Ahh ja, jeg følte mig hjemme. Jeg fik også en kæreste, som jeg mødte ude i byen, som var gået fra sin kæreste, og så flyttede hun ind hos mig og…”

”På Sundholm?”

“Ja, det gjorde hun. Vi boede i det mest topmoderne på Sundholm, man overhovedet kunne bo, så det… det var ganske udemærket, det var ikke så dårligt, det var det egentlig ikke. Det var bare… beboersammensætningen, der blev… der gik galt. Det var alle alfahannerne i samme bur og sådan noget, og det gik ikke så godt.”

”Hmmh,” siger jeg.

”Men jeg havde det godt derude. Altså, vi lavede god mad og... havde det godt. Det havde vi sgu. Vi holdt… Det var rart at være der, mærkeligt nok. (…) Vi gik i Brugsen og købte ind, og vi gik ud og… nu kan det være nok. Det var et stort køkken, og… Nu går vi ud og laver noget mad og… laver det hyggeligt og serviet-ter og rødvin og alt muligt. Nu skal du bare se, ikk. Nu skal vi have det hyggeligt, ikk. Så det var der masser af det der, masser. Og en gammel kokkehat. Han var dum til sidst, fordi han blev forelsket i min pige og så gik det galt,” fortæller Peter og griner. ”Men, men, men altså, det var godt, så længe det varede, det var det sguda, hold da op. Og personalet, det var helt fantastisk.”

Selv om Peter indimellem lyder fortvivlet i sin fortælling om tiden som boligløs, så lader det samtidig til, at han ret hurtigt finder ud af, hvordan han skal håndtere situationen. Jeg synes dog samtidig, at jeg kan fornemme nogle grundlæggende usikkerheder i det han fortæller, som er interessante for forståelsen af hjemfølelse. Peter omtaler overlevelsesdriften, men fortæller samtidig, at han bliver nødt til at drikke sig i hegnet for at få ro til at sove fra larm og uro omkring sig. Driften giver ham styrke til en vis kontrol over omgivelserne, men den giver ham ikke ro til at sove. Alkohol synes her at være et selvmedicinerende middel, der kan erstatte noget af den ro, som boligmæssig seklusion ofte kan bidrage med. Peter åbner selv op for en diskussion om afmagt i forhold til selvmedicinering og sin usikre bosituation, men han synes samtidig at afvise, at afmægtigheden er af særlig betydning. Da vores samtale finder sted, gør han som sagt også brug af alkohol som en slags selvmedicinering.

Socialforvaltningen fremstår som en mulighed for Peter, så der tager han hen, og får et ophold på bed-and-breakfast, som er en ofte anvendt kommunal løsning, når der skal købes lidt tid. Peter finder ikke et sted at bo i løbet af den uge, og tager derfor ud på Sundholm, der tidligere var en tvangsarbejdsanstalt for hjemløse og andre marginaliserede grupper, men i dag rummer den forskellige værested er og botilbud. På natherberget er det jungleloven, der gør sig gældende for Peter, og det lader ikke til at have været særligt hjemligt. Det handler om tilkæmpet kontrol, en kontrol som dog begrænser sig til bestemte pladser, og ikke til også at sikre roen i omgivelserne.

Jeg tror, at det er vigtigt, at man som Peter bemærker vejret i situationen, når han erfarer sig selv som hjemløs. Det er pludselig vejret, som er det, opmærksomheden retter sig imod. Peter fortæller, at: ”… så gik jeg bare rundt med en stor kuffert,

du ved ikk." I al sin utilstrækkelighed prøver jeg at forestille mig hans situation. Man er kørt fra lufthavnen og står nu på enten Nørreport Station eller Hovedbanegården. Man kan ikke blive der og tænker, hvad nu? Straks man bevæger sig udenfor, bliver man mødt af sne og sjap, der skal forceres på fortorve og ved forgængerovergange. Det er koldt. Skoene bliver våde, og man ved ikke, hvornår de kan blive tørre igen. Kropsligt ubehag og afmægtighed.

De første 3 måneder med natherberg bliver fulgt op af et ophold på et år, hvor han bor i et mere permanent botilbud i et bofællesskab med eget værelse. I det nye botilbud giver Peter indtryk af en hverdag, der er flertydig, for på den ene side synes han at befinde sig godt i bofællesskabet, på den anden side gør beboersammensætningen af 'alfahanner i samme bur', at det ikke går i længden. Han afviser dog samtidig min tvivl om, hvorvidt man kan føle sig hjemme der. Jeg synes, at der er noget sigende ved, at jeg selv bliver overrasket over, at Peter kan føle sig hjemme et sted, hvor han dagligt risikerer at blive konfronteret med vold. Hvis jeg forstår ham ret, så synes det som om, at han kan sætte denne risiko i parentes, og i stedet skaber han hygge omkring sig i hverdagen. På den anden side konfronteres han af visse beboeres aggresive adfærd, misundelse og mangel på en smule privathed i forhold til at have samliv med en kæreste, om end det i højere grad synes at handle om andres reaktion end hans egen blufærdighed. I sidste ende fører det til, at han ser sig nødsaget til at forlade bofællesskabet, som han fortæller mig senere. Forud mit spørgsmål om muligheden for at føle sig hjemme, tror jeg, at risikoen for vold overtrumpfer muligheden for at føle sig hjemme, men for Peter kommer hyggen med menneskerne omkring ham alligevel til at virke stærkere. Som vi vil se i den følgende beskrivelse, vender Peter tilbage til oplevelsen af at være hjemløs, og nuancerer her denne oplevelse.

§ 17. Sjovt nok at prøve

Senere i vores samtale vender vi tilbage til situationen, hvor Peter forholder sine tidligere erfaringer med at være hjemløs med sin aktuelle situation, hvor han risikerer at miste sin lejlighed og ryge på gaden igen. Han fortæller, at "… usikkerheden er forbundet med stress, det vil den altid være, altså det, det er klart. Det gør den. Det gør den selvfølgelig. Altså, havner du på gaden igen eller gør du ikke? Det er lidt der, at den står og falder…". Det virker som en selvfølge på ham, at han er stresset i den situation, og indskyder da også, at han er nødt til at

drikke som følge deraf. Jeg er fortsat interesseret i at forstå de usikkerheder og den stress, der er forbundet med at være hjemløs, for det lader til at berøre negationen af at føle sig hjemme. Og så alligevel ikke, for i Peters tilfælde åbnes der samtidig op for, at det ikke er helt så simpelt.

Jeg indleder med at spørge. "Så hvis du står i den situation, hvor du ved, at nu bliver jeg hjemløs… hvad tænker du så… hvad orienterer du dig mod… altså er det, hvordan du kan finde en eller anden form for ly eller… finde nogen du kan knytte dig op på? "

"Ahh, så sætter jeg pres på systemet. Simpelthen. Og så… det gider jeg ikke det her."

"Hmmh," siger jeg.

"Altså, det er sjovt nok at prøve… Altså, det skal man ikke underkende, på nogen måde."

"At det er sjovt nok at prøve?" siger jeg og gentager overrasket de ord, jeg bestemt ikke havde forventet.

"Jamen, det var da… et vildt liv, altså. Man er ude i det fri, og der er fuldstændig knald på, og der er ingen sikkerhed eller nogen tryghed eller noget som helst… altså… Og jeg mødte da mange sjove mennesker… Der er da masser af sjove mennesker i den *branche*, hvis man kan kalde det det," siger han med gåseøjne og griner. "Dem er der da mange af. Det er jo, hvor man møder folk, som… Hvor man får nogle samtaler og menneskerne siger. Hold da op, hvad skete der med dig? Og hvad skete der med dig og… Alle de der ting. Altså, hvor man sådan reflekterer over tingene og så videre, og så har man et kammeratskab med dem, man er sammen med, og sådan nogle ting, så… Altså, der var ikke noget ubehag eller vold eller noget som helst. Der var ikke noget af det… ikke der. Det var der ikke." Jeg bemærker, at risikoen for vold stadig er til stede i Peters beskrivelse, men kun som et diskræt fravær.

"Så det var meget intenst… på en god måde?" spørger jeg.

"Intenst på en god måde, fordi folk er presset, og så bliver det intenst. Så det blev ikke sådan noget med… altså, det er jo sjældent, at der er nogen, der sidder sådan

her, når der er 5 minusgrader," fortæller han og antyder vores igangværende samtale på den lune bodega. "Altså så er der gang i den. Altså så sker der noget, ikk. Og det var sådan, jeg oplevede det… Altså, det var også en kortere periode i mit liv, altså… Det er meget langt mit liv efterhånden, ikk. Så det er jo ikke fordi… Men altså, altså… jeg blev da forskrækket over… at jeg… at det skulle ske for mig… så sent i mit liv. Jeg har aldrig nogen sinde… Altså nu dig," siger Peter og kigger på mig. "… nu ved jeg ikke, hvor gammel du er, og det er jeg ikke interesseret i at vide, men… men jeg har det bare sådan, at… at… at jeg har da aldrig oplevet noget lignende, det har jeg aldrig prøvet… Jeg har altid haft et sted at bo, og har altid haft alt muligt."

"Så du var ikke forberet på det på nogen måde?" spørger jeg.

Han tager et hvæs af sin smøg. "Nej, overhovedet ikke. Jo, jeg vidste godt, at… Da jeg trådte ned i de der… snedriver, der, ikk. Altså, der var jeg godt klar over, at det bliver ikke nemt det her."

Erfaringerne med vold i forbindelse med perioden som hjemløs fremstiller Peter som om, at de kun har begrænset indflydelse på hans samlede oplevelse af hjemløshed. Man kan umiddelbart fristes til at se de voldsomme episoder som parenteser, der træder frem som nuancerende erfaringer, men det kan selvfølgelig også være hans forsøg på at mestre episoderne og på den måde bevare en en vis kontrol over tiden. Peter beskriver livet som hjemløs som "… et vildt liv, altså. Man er ude i det fri, og der er fuldstændig knald på, og der er ingen sikkerhed og nogen tryghed eller noget som helst…" Det er noget nær modsætningen til vanlige beskrivelser af hjemfølelse, Peter her fremstiller, men det uden entydige negative konnotationer og det lyder heller ikke stressende i negativ forstand, om end det samtidig lyder som om, at det vilde liv som hjemløs skal begrænses til en overkommelig periode. Igen er det Peter, som i og med fremstillingen søger at bevare en slags kontrol over tiden som hjemløs. Det er mig, som spørger, om det er et intenst liv, da ordet giver mening for mig i situationen. Peter bekræfter, at det er intenst, og jeg tænker, at det kan forbindes til hjemfølelse på en eller anden måde. Jeg har dog svært ved at finde ud af, om og i så fald hvordan hjemfølelse er det modsatte af et intenst liv, men det har måske noget at gøre med, at intensitet er kendetegnet ved en høj grad af opmærksomhed mod omgivelserne, og hjemfølelse er kendetegnet ved en lav grad af opmærksomhed mod omgivelserne. Det hjemlige er typisk også kendetegnet ved en lavere hastighed i aktiviteter end uden for

hjemmet, som vi også på forskellig vis var inde på i sidste kapitel. Modsætningen til det intense kan måske ligefrem begrunde, hvorfor det hjemlige til tider glider over i det kedelige. En situation jeg vil vende tilbage til sidenhen i dette kapitel.

§ 18. Altså, jeg arbejdede sindssygt meget

Hvor Peter er meget bevidst om, at han er hjemløs i en periode, så forholder det sig lidt anderledes med Mikkel, som på sin vis også er hjemløs i en periode, men hvor det afgjort er på en helt anden måde. Hos begge står intensiteten dog centralt i oplevelsen. I forbindelse med et praktikophold i London havde Mikkel lejet et værelse, hvor han boede i 5 måneder. Praktikarbejdet involverede jævnligt opgaver i løbet af det halve år i Danmark, hvor han var nødt til at være fysisk til stede, og da han havde fremlejet sin egen lejlighed i Danmark for hele perioden, var han nødt til at overnatte på forskellige venners sofaer. Mikkel er således ikke rigtigt uden bolig i perioden, dog overnatter han hos andre og har ikke ret meget af det, man kan kalde hjemmeliv. I løbet af vores samtale kommer vi ind på, hvorvidt personlig prægning af en bolig har indflydelse på, om man føler sig hjemme, og vi kommer i den forbindelse ind på relationerne mellem prægning af en bolig, oplevelsen af midlertidighed i et lejemål og hvad et meget aktivt liv uden for boligen kan gøre ved oplevelsen af boligen som hjem.[26]

"Det er klart, at der havde jeg et halvt år, hvor jeg ikke… hvor man ikke følte sig hjemme, men hvor det var okay, ikk, for man vidste, at man skulle hjem igen, ikk," fortæller Mikkel.

"Og det var midlertidigheden i det, der gjorde at det…" spørger jeg.

"Jae…" siger Mikkel, men trækker lidt på det "… men altså, jeg tror også, at det er det der med, at man boede i andre folks ting, ikk (…) Der var sådan en Ikea-futon, en slå-op seng, et lille skrivebord og et skab… og så var der en skrivebordsstol. Og det sjove var, at nogle prøvede at gøre noget ud af det, ikk. Men der tænkte jeg, at det gad jeg ikke, så jeg købte nogle postkort og hang op på væggen med noget

26 Jeg har afkortet lidt i dette uddrag af interviewet, da teksten ellers ville blive meget lang uden forkortelse, og da jeg også ville have nogle vanskeligheder ved at anonymisere informanten. Jeg gør som vanligt brug af et "(…)" de steder, hvor jeg har klippet en passage ud.

abesnot. Der var nogle, som købte planter og stearinlys, og som havde mange billeder med hjemmefra og alt sådan noget… Hvor jeg bare tænkte, at jeg skal være her i fem måneder, det gider jeg ikke. Så både midlertidigheden i det, men også bare… Altså, det hele var skod, ikk. Det værelse man boede på var skod, og ens hus så skod ud, så… Og det der køkken var lort… Man kunne ikke finde en kniv, der kunne skære en tomat over vel… Man maste bare den der tomat, hvis man prøvede… altså, alting var dårligt, så man tænkte lidt, det var ligegyldigt jo, det var ligegyldigt at prøve at sætte noget op, for… det ville aldrig blive godt jo… Man ville jo aldrig tænke. Nej, nu er det blevet godt. For nu har jeg ligesom gjort det. Nu har jeg købt en plante og jeg har ligesom… sat nogle ting op… øhm… jeg ved ikke… Altså, vi spiste jo også ude 6 ud af 7 aftener… Altså, jeg arbejdede sindssygt meget, mens jeg var der, for jeg syntes, det var spændende, og jeg elskede det der arbejde, så tit var jeg jo… tit mødte jeg ind sådan halv ni om morgenen, og tog hjem ved syv-otte tiden, og så gik vi jo enten direkte ud og spise, (…) og så tog man bare direkte på bar... altså, vi drak øl hver aften. Det var også vildt, tænker jeg, at man kunne eller sådan. Så det blev også meget bare et sted, hvor man sov, ikk… altså vi gik på vaskeri for at vaske tøj, der var ikke noget... Så man lavede aldrig mad i køkkenet, og man havde ikke nogle af de der praktiske ting derhjemme (…) Så det var jo mere… bare… det var ligesom at have et hotelværelse på en eller anden måde, hvor man bare kunne komme og sove… øhm... Men jeg var meget i Danmark faktisk, mens jeg var dernede, og det hang sammen med de arbejdsopgaver, jeg fik. (…) Jeg var i Danmark sådan en gang om måneden, og det gjorde også, at… Hver gang man så kom tilbage, så var det sket noget… Så havde de andre lavet et eller andet sammen eller sådan, som man jo så ikke… og det gjorde måske også at mit bånd til London var svagere end for de andre. Men også sjovt, for vi havde fremlejet vores lejlighed, ikk, så der sov jeg aldrig. Så der sov jeg meget hos en af mine venner (…)"

"Havde du så hjemme noget sted i den periode, i det halve år?" spørger jeg.

Mikkel svarer hurtigt. "Nej. Det havde jeg ikke. Og det syntes jeg var fedt. Altså, det er sjovt, men det kan jeg godt savne lidt nu, altså nogle af de ting, der var bundet op på det… Altså jeg tænkte egentlig, at det var meget sådan kosmopolitisk, at ligge og flyve frem og tilbage engang om måneden, ikk. Egentlig elskede jeg det med bare sådan at være i en lufthavn for eksempel, for det er man jo kun, hvis man… Altså jeg tænkte på en eller anden måde… og det er jo også mega selvoptaget… men, tænk at ens arbejdskraft er så vigtig, at man flyver frem og

tilbage hele tiden. Det, tænker jeg, var ret vildt. At den følelse det gav mig, den kunne jeg meget godt lide. Det med at man, altså… Det med at den arbejdsindsats, man lavede, var så god, at det arbejdsmæssigt var så anerkendende… Men det er jo klart, at efter 5 måneder, så var det også nok, altså… jeg havde ikke lyst til at gøre det… et halvt år mere."

"Hvorfor ikke?" spørger jeg.

"Jamen, fordi det bliver meget hovedløst, ikk. (…) Det var jo sjovt i starten, men det falder jo også… Fordi når man lærer folk at kende, finder man ud af, at alle folk jo er nogle idioter, ikk… et eller andet sted. Altså, det er jo ligesom alle andre steder, så finder man en lille gruppe, som man får et tættere bånd med, og udvikler og... så begynder man at savne sine venner i Danmark, ikk, og sådan noget… Så… så den midlertidighed er jo fin nok, men den er jo også god i kraft af, at den er midlertidig. Det er klart, at hvis man skulle have været der i længere tid, så tror jeg også, at jeg ville have søgt mig om efter et andet sted at bo, ikk. Så ville jeg have prøvet at finde mig et sted, hvor man kunne være lidt mere sig selv, og hvor man kunne have et ordentligt køkken, hvor man ligesom… Altså nogle af dem, som var assistenter derned, som jo bor fast i [europæisk storby], de boede nogle meget fede steder, tænkte jeg. Hvor de også havde gjort lidt ud af det, ikk. Som om man godt kunne se det der med at de… Men det er også igen det der med… hvor stor en indsats gider man gøre et sted, hvor man ved, at man skal flytte fra igen. Det tror jeg måske også, har noget med det der hjem egentlig… Bevidstheden om at man skal flytte… For jeg mener, det er jo ikke fordi, at jeg ikke ved, at jeg på et tidspunkt skal flytte herfra," siger Mikkel og kigger rundt i sin lejlighed. "… men det med at jeg ikke ved, hvornår det er, gør, at man ligesom godt gider bygge en rede… eller sådan skabe et hjem… Et hjem er jo ikke noget, der er i sig selv, det er jo noget man skaber selv, i kraft af blandt andet det der med, at man køber nogle ting, og man fylder nogle ting ind i den der lejlighed… øh… sætter sit eget personlige præg… og gør den lækker. Altså, man gør det, man selv synes er lækkert med de muligheder, der nu er eller sådan. Og det er jo klart… Selv hvis midlertidigheden havde været et år… Altså hvis man havde et års fremleje, tror jeg det ville være svært… for mig i hvert fald… at indordne mig under at vide, at jeg skulle ud igen… altså fordi, hver gang man borer et hul, så ville man bare tænke. Åh nej, jeg skal bare fylde det hul ud igen på et tidspunkt, ikk. Det tænker man ikke lige så meget, når man ikke ved, hvornår man skal flytte."

Mikkel kommer ind på meget i løbet af det ovenstående. På den ene side tager han afstand fra at præge sin midlertidige bolig, på den anden side gør han alligevel små forsøg på at præge eller tilegne sig det lejede værelse i og med de ophængte postkort. Samtidig er han meget reflekteret omkring, at et hjem er noget man skaber i kraft af blandt andet ting og ved at sætte sit personlige præg. Jeg vil vende tilbage til ideen om prægning i kapitel 9.

Det er ikke muligt for mig at vurdere, hvor travlt Mikkel faktisk havde, og i visse miljøer er der indlysende status i at have ekstremt travlt, men jeg oplever bestemt, at Mikkel oplever perioden som meget aktiv, og det er det afgørende i denne sammenhæng. Intensiteten i det liv Mikkel fortæller om, synes at minde om den intensitet, Peter fortæller om. Indholdet er afgørende forskelligt, og Mikkel tilhører en anden så at sige socialgruppe, men det intense liv, hvor boligen ikke er omdrejningspunkt, er fælles for dem. Det samme er oplevelsen af det gode ved intensiteten og forbeholdet om, at det skal være for en midlertidig periode. Han beskriver sit lejede værelse 'ligesom at have et hotelværelse', og der er en sigende modstilling mellem 'hjem' og 'hotel'. Hvis man foretager en negation af det Mikkel fortæller, må hjemmet være der, hvor man laver mad og andre praktiske ting. Det er ikke bare et sted, hvor man sover, men også et sted, hvor man opholder sig i vågen tilstand. Når Peter beskrev bofællesskabet ovenfor, så var det netop madlavning og fællesspisning, som var med til at gøre det godt at bo der. Jeg spørger Mikkel, hvorfor han ikke ønsker at fortsætte med at bo på den midlertidige måde efter de 5 måneder, og han svarer, at "… det bliver meget hovedløst." Jeg er stadig i tvivl om, hvad han egentlig mener med det udtryk. Det hænger nok sammen med, at midlertidigheden er midlertidig, og at det aktive liv med nye mennesker mangler dybde, og så antyder Mikkel muligheden for at 'kunne være lidt mere sig selv'. Det synes på den måde at handle om et mere sekluderet liv for sig selv og dem, han er venner med.

§ 19. På andres præmisser

Som vi så ovenfor havde Mikkel en smule erfaringer med at leve som såkaldt sofasover om end i en mere privilegeret form end den, man vanligt forstår. Line har lidt længerevarende erfaringer med at bo midlertidigt, som derfor kan være interessant at se nærmere på. Baggrunden for beskrivelsen er helt kort, at Line havde boet sammen med en veninde, men lejemålet var for dem begge blevet

opsagt med kort varsel. Hun stod derfor uden lejlighed eller værelse. Afbrudt af en kortere ferie til udlandet, fandt hun ophold og overnatning i de følgende to måneder hos først én ven og siden da hos en anden. Hendes ting var blevet opmagasineret i en kælder. Ikke længe efter var der et voldsomt skybrud med omfattende oversvømmelser, og stort set alle hendes ting i kælderen blev ødelagt af det stærkt kloakforurenede vand. Jeg er nysgerrig på at forstå, hvordan situationen uden bolig og uden ejendele opleves. En situation jeg allerede har været inde på i kapitel 7, hvor både Michaels og Bjarnes oplevelse af noget lignende bliver udfoldet. Line kommer selv ind på en beskrivelse af sin situation.

"Det var lidt mærkeligt at stå og sådan både være hjemløs og ikke rigtigt eje noget."

"Hvordan var det?" spørger jeg og overvejer, hvordan jeg skal tolke hendes ord 'lidt'.

"Det var sådan lidt…" siger Line og tænker sig længe om. "Det var sådan ret mærkeligt, men… men egentlig overraskende…" og hun lyder selv forundret "… nemt." Hun holder en lille tænkepause. "Eller…" siger hun og præciserer. "Jeg troede, at det ville gå mig mere på, men det gjorde det egentlig ikke."

"Men hvordan opleves det at stå uden noget sted at bo og uden nogle ting?" forsøger jeg og håber på lidt mere fylde.

"Mmm…" siger Line og det ligner, at hun prøver at fange stemningen. "Meget mærkeligt. For jeg havde bare en rygsæk og sådan to bærerposer, som jeg sådan flyttede rundt med."

"Ja." siger jeg og hun fortsætter.

"Øhh… og så nogle gange, og det tænker jeg stadig. Fuck mand! Jeg har jo ingenting. Og de der billeder, hvis jeg lige kommer i tanke om et eller andet, jeg godt kunne tænke mig at finde frem, så bliver jeg rigtig ærgerlig over det."

"Hmmh," forsøger jeg. "Stemplede du dig selv som hjemløs i den situation?"

"Njaj. Njaj," siger Line uden hverken at sige ja eller nej.

"Hvad ville du så kalde dig selv?"

”Øhh… det ved jeg ikke rigtigt. Boligsøgende,” siger hun og griner.

At situationen uden egen bolig og uden ting opleves mærkelig, kan jeg godt forstå, men det svære er selvfølgelig at forstå *hvordan* denne mærkelighed opleves. Line beskriver først det mærkelige som 'lidt', dernæst 'ret' og til sidst 'meget' mærkeligt. Jeg tror ikke, at det skyldes, at hun ændrer mening under forløbet, men det skyldes nok nærmere, at det er svært at beskrive, hvordan det egentlig er mærkeligt. At det samtidig er 'nemt' at være uden bolig og tingsløs, kan måske hjælpe os til at få en bedre forståelse af hendes oplevelse såvel som hjemfølelse som sådan. Hendes situation er så at sige et faktum, der er uomgængeligt og meget nærværende, så på den måde er den nem at forholde sig til. Line fortæller, at det overrasker hende, at det ikke går hende mere på, eller rettere når hun ikke ærgrer sig over sine mistede fotografier, så overrasker det hende, at det ikke går hende mere på. Det går på tværs af de fleste, jeg har talt med, at fotografier og især mistede fotografier, er af stor følelsesmæssig betydning. Det er samlinger af begivenheder i fortiden, som oftest er uigenkaldelige, hvis de bliver ødelagt eller forsvinder. Man kan spekulere over, hvorvidt fraværret af ting samtidig gør, at der ikke længere er en frygt for at miste sine ting, og at hun derfor på sin vis er frisat fra en byrde, som vi også så antydet i Bjarnes beskrivelse.

Tidligere i vores samtale omtaler Line sig selv som 'hjemløs-agtig' i den periode, hvor hun er uden egen bolig. Og ovenfor kalder hun sig selv for hjemløs og det samtidig med, at hun er forbeholden overfor at godtage et stempel som hjemløs. På overfladen kan det synes selvmodsigende, men jeg tror ikke, at det er tilfældet, for det er nok nærmere, at hun ikke ser sig selv som 'rigtig' hjemløs, måske fordi det er forbeholdt personer, der bor på gaden eller på herberg. Visse aspekter af hendes oplevelse er dog næppe meget anderledes end dem som 'rigtige' hjemløse har, hvilket jeg da også har fået bekræftet flere gange, når samtaler på værestedet kom ind på at sove på sofaer rundt omkring.

Da interviewet finder sted har Line boet knap tre måneder i en fremlejet lejlighed, og det er også her, hvor interviewet finder sted. Hun er glad for at have fået sit eget sted, også selvom det er fremleje med forholdsvis begrænset tidshorisont. Jeg er interesseret i at komme oplevelsen af at bo hos andre lidt nærmere, for jeg ved fra litteraturen og fra samtaler med tidligere hjemløse, at det ofte er svært at finde ro, når man bor midlertidigt hos venner og bekendte og det især, når man ikke ved, hvor længe gæstfriheden er gældende. Sofasovere er inden for socialt arbejde og forskning i hjemløshed en ofte anvendt betegnelse for især yngre hjemløse,

der er uden bolig og som samtidig undlader at benytte herberg eller andre sociale botilbud. Personer der i stedet finder overnatning hos venner, bekendte og til tider mere eller mindre tilfældige personer, som de møder i løbet af dagen. Der er ofte tale om meget udsatte unge. Line er universitetsstuderende i København med en familie såvel som et stærkt socialt netværk, der i en eller anden udstrækning kan understøtte hende i situationen, så der er en kvalitativ forskel på hendes situation og situationen for dem, man plejer at kalde sofasovere. Der er dog også nogle ligheder, som vi kommer ind på senere i vores samtale. Jeg spørger derfor Line, hvordan hun havde det med at bo hos andre.

"Jeg tror, jeg syntes, at det var lidt mere… det var lidt besværligt," siger hun og fortsætter. "Øh… fordi så skulle jeg tage lidt mere hensyn…"

"Til?" spørger jeg og afventer.

"Til dem jeg boede hos. Og sådan at indrette mig på andres præmisser. Lidt mere end når jeg ligesom har mit eget sted."

"Hvordan gør man det? Hvordan indretter man sig så?" spørger jeg.

"Hmm…" siger Line. "Man prøver måske ikke at være til besvær. Og jeg sådan prøvede at vise, at jeg var sådan taknemmelig for, at jeg kunne bo… For eksempel der i Hvidovre i en måned."

"Ja," siger jeg og afventer.

"Og… altså være sådan lidt mere… Skal jeg ikke lige støvsuge, og skal jeg ikke lige lave mad, og…" siger Line og prøver at finde flere eksempler. "Også sådan fordi jeg syntes, at jeg var til besvær over for andre, fordi jeg var sådan afhængig af andre, meget mere lige pludselig…"

"Så det er noget med at gøre tjenester, sådan løbende…" spørger jeg.

"Ja, lidt… Ja. Det var det måske…" Hun lyder ikke helt overbevist, så jeg spørger til virkningen. "Er det så muligt at få… øhh, aflad for at være til besvær... ved at gøre nogle gerninger?"

”Hmm, ja. Ja, det synes jeg. Men også fordi at dem jeg boede hos, de har været fuldstændigt åbne… altså det har slet ikke været noget problem for dem. Og det fik de mig så overbevist om. At du må virkelig gerne være her.”

”Og det kunne man godt overbevise dig om?”

”Ja. Ja. Det synes jeg godt,” siger Line.

”Når du har boet de her steder lidt mere løst, hvordan fungerede det så med at føle sig hjemme?” spørger jeg.

”Hmm…” siger hun og det ligner, at hun mærker efter. ”Det har jeg ikke rigtigt følt mig, faktisk.”

”Hvad manglede?” spørger jeg.

”… måske manglede mine ting bare? Og så… og så kunne jeg mærke, at jeg overhovedet ikke havde nogle rutiner, og det tror jeg også betyder meget… for mig i hvert fald. Eller jeg ved ikke med rutiner, men, du ved, at man altid ved, hvor meget kaffe der er tilbage og… at man kan komme i bad, når man er klar og… at man kan… at man ikke forstyrrer nogen, når man står op, og… at man sådan kan planlægge ting for sig selv, i stedet for at skulle tage hensyn til nogen.”

”Og det…” begynder jeg.

”Så bare sådan de fysiske rammer… agtigt…” afbryder Line forsigtigt.

”Og det var ikke rigtigt tilstede, når…” går jeg i gang med at spørge.

”Nej, det var det ikke.”

”Tænkte du dig selv som besøgende eller som en der…? ” begynder jeg at spørge.

”Ja, det gjorde jeg. Ja. For jeg skulle hele tiden sådan…” Hun prøver at komme i tanke om et eksempel. ”Så skulle jeg lige bruge et håndklæde, eller så skulle jeg lige spørge, hvor... ting var, og…”

”Hvad mere skulle have været til, førend det ville have ændret sig, tror du?”

”Hmm…” overvejer Line. ”Altså måske også bare nogle større lejligheder, måske.”

”Det var begge 2-værelses?” spørger jeg.

”Ja.”

”Hvad sker der? Altså, er det bare fordi, man bor for tæt?”

”Ja, det tror jeg, det tror jeg, måske. Jeg ved ikke ellers, hvad der lige skulle til,” fortæller Line.

”Der hvor du boede, der overtog du en sofa i stuen?”

”Ja. I Hvidovre. Men så efter et par uger, så… byttede vi. Så fik jeg hendes soveværelse. Det syntes jeg ikke, at jeg behøvede, men hun gik også meget op i, at jeg skulle føle mig hjemme der, selvom jeg jo ikke rigtigt gjorde det, men jeg syntes jo, at det var helt fint at være der.”

”Hjalp, det så på din oplevelse af det sted?” spøger jeg.

”Nej, det gjorde det ikke. Ikke rigtigt,” slutter Line af.

Der hvor man føler sig hjemme, føler man sig ikke til besvær. Det må være en væsentlig pointe i det, Line fortæller. Hvis man ikke ved, hvor ting er opbevaret, er det også med til at gøre det sværere at føle sig hjemme. Man er på en måde hæmmet i at gøre det, som falder én ind, for enten skal man spørge om lov, eller også kan man ikke gøre det på egen hånd, da man skal bede om hjælp. Det er interessant, at det ikke er venindens gavmilde gæstfrihed og muligheden for at sove i en seng frem for på en sofa, som forhindrer Line i at føle sig hjemme. Det er nærmere bekymringen for at være til besvær som gæst og så et underfundigt forhold til boligen, som man måske kan kalde for organisk. Altså et forhold til hverdagens utallige (vedhåndenværende) praktikaliteter, hvor man ikke konstant bliver afbrudt i sine handlinger af at skulle lede efter ting eller endda spørge om lov til disse handlinger.

Line fortæller, at hun ikke 'rigtigt' har følt sig hjemme som besøgende, og denne ikke-helt oplevelse synes at være vigtig. Det var som sådan ikke en dårlig oplevelse af bo hos hendes veninder, men der manglede noget, som er kvalitativt afgørende. I forlængelse heraf synes jeg, at man kan fornemme en snert af dårlig samvittighed i Lines ord, når hun fortæller, at det var 'helt fint' at være i venindens lejlighed, men at hun ikke følte sig hjemme. Og det er umiddelbart ret interessant, for den dårlige samvittighed kan indikere, at hun føler, at hun burde opleve noget andet end det, hun faktisk gør. Der synes på den måde at være en forbindelse mellem gæstfrihed, utaknemmelighed og hjemfølelse. Det er ikke tilstrækkeligt at være taknemmelig, hvis man nyder godt af gæstfrihed. Man skal også føle sig hjemme, hvis man oprigtigt skal tage imod gæstfriheden.

§ 20. Du kan kun stole på dig selv

Hvor Mikkel og Line rimeligvis må betragtes som eksempler på milde former for hjemløshed, så findes der selvfølgelig også langt mere desperate former, hvor der ikke er venner eller bekendte at falde tilbage på og finde støtte hos. Et eksempel herpå er Kenneth, som er hyppig bruger af værestedet, og her er den manglende bolig også kun er et af mange andre daglige problemer. Baggrunden er en samtale med Kenneth, hvor vi taler om, hvor mange af brugerne af værestedet, der er uden bolig for tiden. Han fortæller, at det højest er 20 procent, men at der er mange flere, som sover uden døre om sommeren, end når det er koldt og regnfuldt, som der er udenfor, da vores samtale finder sted. I den forbindelse spørger jeg ham, om han har været hjemløs på noget tidspunkt.

"Ja. Jeg var hjemløs i 7 år. Da jeg gik hen og blev smittet med hiv. Jeg fik jo at vide, at jeg døde i løbet af et år eller to, men nu har jeg haft det i 17 år, ikk? Så sagde jeg 'fuck you'! Og så... så opgav jeg lejlighed… jeg opgav det hele. Og så levede jeg på gaden i 7 år. Det lærte jeg meget af… også om andre mennesker… men for helvede hvor er det hårdt. Og det slider, for du skal hele tiden tænke på, hvor kan jeg spise henne? Hvor kan jeg egentlig sove henne? Hvor kan jeg skaffe mine bajere henne? Hvor kan jeg skaffe mine smøger henne? Jeg har ikke nogen steder til at lægge mine private ting, så dem skal jeg altså 100 pct. have på mig… Altid."

"Hmmh," forsøger jeg og ser et glimt af fortvivlelse for mig. Jeg forsøger at udfylde hullerne i de mange sammenhænge, som Kenneth underforstår, i det han fortæller.

”Og det er altså ikke sjovt,” konstaterer han.

”Nej, det kan jeg ikke forestille mig,” svarer jeg.

”Du kan ikke stole på nogen, du kan kun stole på dig selv. Og det gør, at man bliver kold og kynisk... overfor alle andre. Det ender med, at du ikke har nogen venner. Du har bekendte. Ah, måske en enkelt eller to kammerater… ellers har du kun bekendte.”.

”Hmmh,” forsøger jeg igen og noterer hans distinktion mellem venner, bekendte og kammerater.

”Fordi du lever det liv. Folk kan ikke stole på dig,” siger han og holder en længere tænkepause. ”Du kan ikke stole på sådan en mand. Du kunne heller ikke stole på mig dengang. Overhovedet.”

”For hvad handler det om?” spørger jeg lidt søgende.

”Det handler om at overleve. Simpelthen. Det handler om at få noget at spise. Det handler om at få nogle penge til nogle stoffer. Det handler om at få et sted at sove,” fortæller Kenneth og øger tempoet i sin fortælling. ”Og så er man hele tiden på farten. Hele tiden på farten for at skaffe penge. Og det er et 24 timers job… næsten. Eller skal vi ikke bare sige 18, så får du sgu da sovet 6 timer, ikk. Men altså... så hårdt er jobbet. Og det slider, det slider på dig. Det slider rigtigt meget på dig. Altså… nogle gange er man glad for, at man ryger i spjældet,” slår Kenneth fast og fortsætter lidt forsigtigt. ”Lyder det ikke…?”

”Jo,” siger jeg. ”… men jeg kan godt forestille mig, at så får man en eller anden form for ro på.”

”Ja. Og du får hjælp.”

”Man ved, at der er en seng,” forsøger jeg.

”Ja. Ja,” bekræfter Kenneth. ”Og du får noget at spise. Ikk. Du får lidt penge hver uge til at købe dine smøger. Så lige pludselig…” siger han og stopper sætningen. Og så begynder han at liste op. ”Du mangler ikke smøger. Du har en seng at

sove i. Du får noget mad. Og der er lægehjælp. Hvis du er hjemløs og er på den turné… hvor kan du så finde det henne? Ingen steder. Vel."

Jeg forsøger at komme oplevelsen nærmere. "Når man er hjemløs, hvad er så det vigtigste… hvad er det man mest går og tænker over?"

Svaret falder hurtigt. "Bolig… bolig, bolig, bolig, bolig, bolig, bolig. Man tænker mest over… Hvem kan jeg narre." Kenneth holder en kort pause. "Nu er jeg ærlig. Hvem kan jeg manipulere til at hjælpe mig, så jeg kan få noget at bo i. Om det så kraftedeme er en skurvogn i første omgang… i første omgang, ikk. Og så kan vi tage den derfra bagefter, ikk."

"Jo," siger jeg.

"Jo," svarer Kenneth. "Det er det, det drejer sig om." Han holder en kort pause. "Simpelthen."

"Og hvad er det, den bolig kan?" spørger jeg.

"Mmmh… den kan give dig den der tryghed. At du har et sted at sove. Du har et sted at være. Du har et sted at komme hjem til. Du har en nøgle," slutter Kenneth og vi taler videre om situationen som narkoman og om at få hjælp på værestedet i dagligdagen.

"For helvede hvor er det hårdt. Og det slider…" Jeg tror, at ordene rammer en vigtig tone i den hjemløse misbrugers oplevelse af livet på gaden. Bevægelsen rundt i byen. Gentagelserne af det tilbagevendende og de mange spørgsmål, som hele tiden trænger sig på. Hastigheden i beskrivelsen. En krop der er stresset og som påtrængende giver sig til kende og hungrer. Som kræver ro og stimulanser. Som hele tiden er presset. Hele tiden. Der er noget fundamentalt over Kenneths beskrivelse. Det handler om overlevelse, føde, søvn, hvile, tryghed, kontrol over minimal ejendom og basal tillid til andre. Det fundamentale for at leve er truet eller simpelthen fraværende i den situation, som Kenneth beskriver. "… nogle gange er man glad for, at man ryger i spjældet." Den relative komfort, man kan finde i fængslet, fremstår som det bedre alternativ. Det er en anden, som har nøglen i fængslet, men når presset bliver for stort, synes det alligevel at være at foretrække. Alle de kendetegn omkring kontrol over nogle nære omgivelser, som

jeg var inde på i kapitel 7, er fuldstændigt fraværende. Og det er ikke det, vi som sådan taler om, men det virker på mig som om, at det netop er en grundlæggende følelse eller måske befindlighed, der gør sig gældende for Kenneth i hans beskrivelse. Der er mangel på ro, sikkerhed og kontrol, og boligen kan imødekomme de mest påtrængende behov derfor. Muligheden for at kunne låse en dør er basal i en storby. Jeg er stadig forvirret over det større antal, der sover på gaden, når vejret understøtter det.

Jeg overvejer, om det stadig er hjemfølelse, jeg undersøger i Kenneths tilfælde, eller om det er noget andet, det nærmere handler om? Det er svært at sige, men beskrivelsen kan eksemplificere en ekstrem situation, hvor der i hvert fald ikke længere er tale om nogen form for hjemfølelse, og hvor nogle af de basale forudsætninger for at føle sig hjemme er aldeles fraværende. Hvor vi i de foregående beskrivelser kunne finde ro, sikkerhed og kontrol i forskellige grader, er det her udtryk for en langt mere desperat situation. På den måde er det nærmere forudsætningerne for hjemfølelse mere end følelsen som sådan, vi i Kenneths historie ser udfordret i det ekstreme. Omvendt kan beskrivelsen netop bidrage til at indkredse og tydeliggøre disse forudsætninger.

§ 21. Efter en nat i bilen

Den måde Kenneth oplever hjemløshed på, er helt anderledes end den måde, Susanne beskriver i det følgende. Omstændighederne er dog også meget forskellige. Susanne har kun boet få steder som voksen. I mange år boede hun sammen med mand og fælles barn, men de er for nyligt gået fra hinanden, og hun har derefter boet hos venner og bekendte i en periode. Vores samtale fandt sted forholdsvis kort tid efter bruddet.

”Ja, altså… vi besluttede os for, at vi skulle skilles, og egentlig ville vi bo i det samme hus, indtil det blev solgt, men da min eks så fortryder vores valg… altså, at vi skal skilles, så kan vi faktisk ikke rigtigt være i samme hus. Og så vælger jeg at flytte,” fortæller Susanne og tager sig lidt tid. ”Først to dage hos en ven, så tre dage hos noget familie, og nu bor jeg så fast et sted hos en veninde, hvor jeg har et værelse.”

”Hmmh,” siger jeg.

”Så indimellem kører jeg *hjem* til mit gamle hjem,” fortæller Susanne og sætter det første hjem i anførselstegn med fingrene. ”Men det meste af tiden er jeg hos min veninde.”

”Er dit gamle hus stadigvæk dit hjem, eller hvad er det blevet til?”

Hun tænker sig lidt om. ”Nej, det er det ikke. Det føles ikke som et hjem. Nej.”

”Hvordan kan du mærke det?” spørger jeg.

”Øh... jeg kan mærke det ved, at jeg ikke får den ro, jeg normalt har fået der. Men den har jeg så fået på en anden måde. Jeg har fået den hos mig selv, så jeg har den med mig. Men alligevel kan jeg mærke, at der ligger en masse gamle... mønstre og vaner og alt muligt, som… som jeg ikke lige bryder mig om. Så nogen gange får jeg det fysisk dårligt, når jeg er der. Men jeg kan mærke, at jeg ikke slapper af på samme måde, og jeg har ikke den der...” siger Susanne og leder efter de rette ord. ” … at væggene passer på mig eller sådan. Det har jeg ikke. Nu passer jeg på mig selv i stedet for.”

”Hvornår kunne du mærke, at der var et skifte?” spørger jeg.

”Øh. Jamen det var der, da jeg havde boet… eller havde været væk halvanden uge. Vil jeg tro. Hvor jeg havde boet der to dage ét sted, og tre dage… og så skulle jeg så flytte… eller være hos min veninde… og der, der midt i det, føler jeg bare, at jeg bare ikke er hjemme nogen steder. Altså, jeg føler mig ikke hjemme i det gamle hjem, jeg føler mig ikke hjemme det nye, og jeg føler ikke, at jeg kan slappe af nogen steder. Og det er der, jeg sætter mig og sover i min bil.”

”Hmmh,” siger jeg.

”Og så sætter jeg mig bare og sover i min bil. Og så… så er det ligesom, at da jeg så vågner om morgenen, så… så har jeg sådan en eller anden… en anden følelse i mig. Ja… jeg havde faktisk slet ikke behov for at se nogen mennesker eller møde nogen eller snakke med nogen. Jeg skulle bare være mig selv og føle den der dybe… ja, afsavn og alt muligt andet, al den der frustration. Og da jeg havde været dernede og vende, så var det ligesom… så kunne jeg mærke, at… så var det mig selv, der var basen.”

Hvad der præcis sker for Susanne i oplevelsen af det gamle hjem og senere da hun overnatter i bilen, er interessant i forhold til at forstå, hvad hjemfølelse er. Hun beskriver en forvandling og afklaring, som finder sted samtidig. Hun oplever en forvandling af sig selv og at hun er vågnet op til noget nyt, hvilket understøttes af hendes oplevelse af, at hendes tidligere hjem også er forvandlet til noget, hun ikke længere kan genkende sig i. Det tidligere hjem er fyldt med mønstre og vaner, som stadig antyder deres tilstedeværelse, men som samtidig virker fremmede på hende, og som hun kropsligt reagerer voldsomt på. Det minder i nogen udstrækning om Freuds uhjemlighed, der pludselig bliver hende aldeles mærkbar. Der er ikke umiddelbart tale om en uhygge i skræmmende forstand, men om noget forhenværende hjemligt der nu bliver grundlæggende uhjemligt. Præcist hvordan Susannes tidligere hjem bliver uhjemligt, er vanskeligt for mig at sige, men boligen lader til at virke som et fremmed ekko af hendes indtil for nylig levede hverdag.

Susanne fortæller, at hjemfølelse for hende handler om at opleve, at hun slapper af, der hvor hun befinder sig, og denne oplevelse er forsvundet i hendes tidligere hjem. Hjemfølelse handler også for hende om en form for tryghed, som hun beskriver ved 'at væggene passer på hende'. Efter afklaringen er beskyttelsen flyttet over til eller iboende hende selv. Som virkning af overnatningen i bilen erfarer hun noget, der på mig nærmest fremstår som en form for eksistentiel frihed og forvandling, hvor hun mister sin gamle orientering og ender med sig selv. Under overnatningen får hun med andre ord en form for afklaring af sin situation og tager friheden på sig.

§ 22. Ikke rigtig hjemløs

Lidt senere i min samtale med Susanne spørger jeg ind til, hvordan hun oplevede natten i bilen.

"Hvordan er det at vågne op i en bil?" spørger jeg.

"Hmm… det er sådan egentlig okay," siger hun.

"Hvad gør man?" spørger jeg. "Lægger man sig om på bagsædet?"

”Næ, jeg lagde bare forsædet helt tilbage. Jeg havde tøj på, og jeg havde min dyne og ekstra tæpper. Og hvis jeg vågnede og frøs, så startede jeg bilen og fik noget varme, så det…” forklarer Susanne og ser både afklaret og tænksom ud. ”Det var også underligt, fordi jeg ikke har haft den der opfattelse af mig selv som hjemløs,” siger hun og smiler. ”Jeg har haft sådan et eller andet billede af, at når man sover i bilen, eller når man bare ikke har nogen steder… Altså det der billede af det, det har jeg jo aldrig haft af mig selv... Men psykisk har det været… har det været godt, på en eller anden måde.”

”Ja, det er jo tit sådanne nogle billeder af hjemløse, man går rundt med,” siger jeg.

”Ja, det gør man. Det er dem, som render rundt med sådan en barnevogn og en hund og tigger, ikk. Altså, så jeg har jo også følt mig heldig, at jeg har haft en eller anden… at jeg har haft min bil, og jeg har haft den der base, og at jeg kunne sige, ok, der har jeg trods alt nogle af mine ting der,” fortæller hun.

”Ja,” siger jeg.

”Og sjovt nok var nogle af de ting, jeg sådan tænkte da... nu skal jeg have mine ting med. Så var det selvfølgelig en masse tøj og det var nogle ting og sådan noget. Det var fotoalbum. Og så var det min gamle bamse fra jeg var barn. Altså, den skulle bare med. Og det er ikke fordi, den sådan har…” siger Susanne og griner. ”Men den har bare været i bilen. Og nu er den så lagt hjem i det andet… altså… Nu har jeg den ikke med i bilen mere, fordi nu har jeg ligesom ikke alting i bilen mere. Nu har jeg et sted, jeg sådan kan lægge tingene, så… Men det var sådan nogle ting, der ligesom… Det er bare noget af det, jeg skulle have med mig.”

”Hvordan vidste du, at du skulle have de ting med?” spørger jeg.

”Jeg gik bare rundt i huset og tænkte. Hvad skal jeg have med? Og så var det ligesom… Jamen, de vigtigste ting er dem, som der bare ikke må ske noget med. Det var det,” slutter hun af.

Susanne opdager nærmest pludseligt, at hun er hjemløs, men hun oplever det ikke som den ’rigtige’ form for hjemløshed, da hun ikke ser sig selv som forhutlet, eller som én der ikke har nogen steder at være. Rigtig hjemløshed er for Susanne noget andet end det, hun oplevede, særligt når hendes oplevelse involverer en

afklaring af hendes situation eller tilværelse. Det virker nærmest som en slags overgangshandling, hun skulle igennem for at se sit gamle hjem og liv på en anden måde. De ting hun først og fremmest tænker på at få med er tøj, fotoalbum og hendes bamse fra barndommen. Tøjet tager hun oplagt med af praktiske grunde, men tøj er velsagtens også samtidig noget personligt, som man typisk har eneret til at bruge. Fotoalbums er samlinger af fortid, og kan hjælpe til at gøre minder nærværende. Som så mange andre jeg har talt med er fotografier vigtige, og tabet eller bare frygten for tabet af dem vækker store følelser. Hun antyder, at bamsen ikke er til at sidde og putte med, men alene det, at den skal med, viser, at enten giver den en eller anden form for tryghed eller også viser hun den omsorg, ved at tage den med. Susanne må også have forberedt sig en smule på at overnatte i bilen, da hun tager både dyne og tæpper med.

Når jeg har talt med personer, der har længerevarende erfaringer med at være uden fast bolig, så er spørgsmålet omkring, hvad man skal gøre med sine ting ofte vigtigt. Det er svært og ikke mindst besværligt at leve uden egne ting, både fordi man knytter sig følelsesmæssigt til dem, fordi man frygter at miste det uerstattelige, men ofte også fordi de har en række helt praktiske funktioner, der gør hverdagen nemmere.

§ 23. Lang tid at sidde ned

I de to forudgående beskrivelser kan vi se, hvordan Susanne mister roen ved ophold i sin bolig, men i stedet finder en ro i sig selv. Denne ro står i skræmmende kontrast til den ro, vi kan finde hos Erik. Der er næppe nogen direkte sammenhæng mellem at være hjemme alene og at være ensom. Men at være hjemme alene er en udbredt praksis i det moderne samfund, og den moderne bopraksis synes at give særligt gode muligheder for ensomhed. Under en samtale med Erik får jeg et uafrysteligt indblik i oplevelsen af at være meget ensom. Jeg mødte Erik allerede den første dag på værestedet, og vi har løbende talt sammen. De fleste dage er Erik mere eller mindre skæv af en blanding af metadon og benzodiazepin, som ofte anvendes til behandling af søvnløshed, men en dag møder jeg ham, hvor han er overraskende klar i hovedet. Han ser kontaktsøgende ud og jeg siger "Hej". Jeg går hen til ham og spørger, hvordan det går. Uden nogen særlig optakt fortæller han mig kort efter, at han er ensom, og jeg spørger, om vi skal sætte os ned og snakke over en kop kaffe.

”Jeg er meget ensom. Jeg er hammer ensom, synes jeg selv. Jeg kommer aldrig ud efter klokken et eller to derhjemme. Der er jeg bare hjemme. Og så sidder jeg i sofaen til klokken ti. Og så går jeg i seng. Det er eddermame lang tid at sidde ned.”

”Ja, det kan jeg forestille mig,” siger jeg, men har det lidt underligt med at sige ordene. ”Hvad får du tiden til at gå med?” spørger jeg for at få lidt indhold ind i ensomheden.

”Jeg sidder bare…” svarer Erik og tager sig tid. ”Jeg ryger en pibe hash engang hver halve time eller sådan noget.”

”Er det for at få dagen til at gå lidt hurtigere?” spørger jeg.

”Ja. Lidt afhængig også,” svarer Erik med antydningen af et glimt i øjet.

Erik er forholdsvis kortfattet, og han taler ikke om hjemfølelse men om ensomhed. Alligevel tror jeg, at hans beskrivelse kan fortælle noget om, hvordan boligen ikke føles hjemlig, og hvad der omvendt kan forstås ved hjemfølelse. For Erik går tiden langsomt. Men jeg tror, at tiden går langsomt for Erik på en måde, jeg egentlig ikke kan forestille mig. Hver time tager lang tid. Og tiden går langsomt hver eneste dag. De fleste kender til oplevelsen af, at tiden bevæger sig langsomt, især når man venter på, at den skal gå. Men ikke hver eneste dag. Samtidig antager tiden en nærmest uhyggelig form, når den ikke har andet formål end at passere. Hvis jeg tænker over spørgsmålet: ”Hvad får du tiden til at gå med?” bliver jeg stadig ubehagelig til mode. Det var ikke forkert at stille spørgsmålet, men det var ubehageligt, for dyb ensomhed er svær at rumme, også for andre. Lidt senere i vores samtale uddyber Erik, hvad han får sin hverdag til at gå med. Erik havde fortalt mig, at han var vågnet tidligt den morgen.

”Jeg skal tisse en gang om natten, og det gør jeg der ved 4-tiden, og så går jeg ind og kigger, hvad klokken er, og er den lidt i 4, så står jeg op,” fortæller han.

”Så står du op?” spørger jeg forundret.

”Ja,” svarer han stille.

”Nå, for fanden. Det var godt nok tidligt.”

”Ja. Jeg er da også lidt smadret nu, og det klør i øjnene og sådan noget… men øh… så sover jeg så om eftermiddagen, til om aftenen… og så går jeg i seng derefter.”

”Ja,” siger jeg. Stadig lidt forundret.

”Så, det var den dag,” slutter han, som lukker han en bog.

Kan man være ensom og føle sig hjemme på samme tid og det samme sted? Jeg er meget i tvivl. Jeg tror, at Eriks ord både kan hjælpe med til at udfordre en typisk forståelse af hjemfølelse, og hvordan manglende hjemfølelse kan tage sig ud, og ikke mindst hvordan modsatrettede men samtidige følelser omkring hjemmet kan nuancere forståelsen af hjem som sådan. Man skal selvfølgelig være opmærksom på, at problemerne i Eriks liv ikke begrænser sig til boligen, men her udleves ensomheden i særlig grad. Igennem hans ord fornemmer jeg hans hverdag som en rutine, der bare er der. For Erik synes dagene at være noget, der bare skal overstås.

”… der er sgu ikke ret meget ved livet, bare sådan her at vågne op… Altså, det er meget fedt at vågne op hver dag og ikke at være syg… og heller ikke blive det op ad dagen, men altså… altid alene, går på gaden alene, cykler alene, handler alene… Jeg er altid alene,” fortæller Erik og ser opgivende ud. Han har som misbruger af hårde stoffer og alkohol i mere end 25 år, stor erfaring med at vågne op og være syg. Værestedet har åbent alle hverdage, og Erik kommer der stort set dagligt, men der er lukket i weekenden, så udover at ryge hash har han udviklet en anden strategi for at få tiden til at gå hurtigere i hans lejlighed.

”Nogle gange kan jeg sgu sove fra fredag morgen, når jeg vågner kl. 9, sove videre, sove hele lørdagen, sove hele søndagen… øh… og sove hele natten, og så stå op mandag morgen og være frisk. Det gør jeg engang imellem, når der slet ikke er noget at lave.”

Han har boet alene i den samme lejlighed de sidste 10 år og han er glad for lejligheden, men udover et trygt sted at overnatte, synes der ikke at være noget formål med at opholde sig i den, og dette til trods, tager han sjældent nogen andre steder hen end værestedet. Jeg er ikke i tvivl om, at Erik finder ro, tryghed, rutine og genkendelighed i sin lejlighed, men på en eller anden måde er det i al for stort et omfang. Mange af de tidligere præsenterede forståelser af følelser omkring hjem, er ikke særlig rammende for Eriks situation. Hvordan man så skal beskrive den,

er straks vanskeligere at sige, men modsatrettet er da en begyndelse. Tryghed og ensomhed synes at kunne eksistere sammen, men jeg tvivler på, at det giver hjemfølelse. Ovenfor så vi, hvordan alenehed var en forudsætning for at Susanne kunne føle sig hjemme med sig selv som base. For Erik synes aleneheden nærmere at understøtte og forstærke hans oplevelse af ensomhed. Der synes således at være en vigtig forskel på alenehed og ensomhed. Alene derhjemme og ensom derhjemme synes på ingen måde at være det samme. Jeg vil forsøge at udfolde og nuancere tankerne herom i de følgende beskrivelser.

§ 24. Da jeg boede i telt

Som vi så ovenfor, fortæller Erik, at han er meget alene i sin hverdag, og det især når han opholder sig i sin lejlighed. Denne situation står på interessant vis i kontrast til en anden periode, han også fortæller mig om. Han har som sagt, gjort det meget klart for mig, at han er ensom og keder sig hjemme i hans lejlighed. Jeg forsøger at få ham til at sætte lidt flere ord på, hvordan det opleves.

"Det med at være hjemme i din lejlighed, hvordan er det?" spørger jeg.

"Det er meget betryggende. Det er varmt," fortæller Erik og det virker på mig som om, der er noget ved hans krop, som gentager det, han fortæller.

"Ja," siger jeg og spørger. "Har du boet på gaden?"

"Ja," svarer han straks. "… i 2 år."

"Okay… Hvordan er det i forhold til…" prøver jeg og fortsætter. "… altså nu spørger jeg totalt dumt, men… øh…"

"… i forhold til en lejlighed?" kommer Erik mig i møde.

"Ja," siger jeg.

"Kanon utrygt. Uhyggeligt. Skræmmende."

”Er det i løbet af dagen, eller er det når man skal til at sove, at det bliver utrygt og skræmmende?”

”Det er mest, når jeg skal sove og sådan noget…”

”Hmmh,” siger jeg. ”Hvad gjorde du så?”

”A’ hvad?” spørger Erik

”… når du havde brug for at sove, hvad gjorde du så? Havde du sådan nogle faste steder, du sov eller…?”

”Ja… Jeg plejede at holde mig i gang hele dagen… og så… Jeg boede ovre… eller vi boede over på… i et telt på Amager Fælled.”

”Så havde I slået telt op der?”

”Ja.”

”Og I tog derud om aftenen?” spørger jeg.

”Ja. Det var kun hende… da hun kom ind på Sundholm… men på trods af det, så slog vi telt op, og så gik hun med mig over og sov derovre. Det var sgu meget sødt,” fortæller han med glæde i stemmen.

”Ja,” siger jeg og smiler.

”Så lå vi mellem sådan to pøller i hver side, én i hver side. Og vi holdt først op med at komme der, da vi fandt sådan en isklump inden i teltet.” Og han viser med hænderne, hvor stor isklumpen var. ”Fordi vi lå på læderhynder, og dyner, og så havde vi ellers dyner over os og sådan noget, ikk. Vi smuglede det ud af Sundholm.”

”Det var smart,” siger jeg.

”Ja. Det var altså… det var sgu meget rart at sidde og bage bagekartofler og snobrød af pizzadej og sådan noget.” Det virker på mig som om, at Erik genkalder sig situationen.

”Ja,” siger jeg og håber på mere.

”Det var sgu meget sjovt…”

”Ja,” siger jeg og smiler. ”Men du siger... det lyder lidt hyggeligt, men du siger, at det samtidig var skræmmende og uhyggeligt og...”

”Ja,” konstaterer Erik.

”… at bo ude på…”

”Ja, for hvem kommer…” siger Erik og skifter til en nærmest viskende stemme. ”Der er nogen deruden for teltet.” Og vender tilbage til mig. ”… og sådan noget, ikk”

”Ja.”

”Eller hvem man nu møder og sådan noget og… Der er nogen, der bare synes… ahh mand… Så kan der godt ske noget.”

Jeg forstår ikke helt, hvad han mener, så jeg gætter. ”Så det er især frygten for at blive overfaldet?”

”Også den, ja,” siger Erik.

”Den har du ikke på samme måde i… hvis du har en lejlighed?”

”Nej. Nej.”

”Er det fordi der er en dør, der sidder…”

”Det kan man godt sige,” svarer Erik, og jeg tænker over, hvordan jeg kan spørge, uden at lægge for mange ord i munden på Erik. ”Fordi der er nogle naboer eller…”

”Ja,” svarer han kort.

”Hvad er forskellen?”

”Jeg bor i en hammertryg lejlighed, der er ikke én eneste misbruger… ikke én. Alle sammen har arbejde… næsten. Der er to, der ikke arbejder…”

”Det har du lagt mærke til?” spørger jeg.

”Ja. Så…”

”Du ved, at der ikke er misbrugere i… Hvad er der særligt ved misbrugere som gør, at du er utryg?” spørger jeg.

”… gør mig utryg?” spørger Erik

”Ja.”

”At de er det samme som mig. At det er noget lort… og de kan finde på at stjæle… stikke én ned… øh… de fortæller løgnehistorier… og… bajersnak og… det… det er jeg lidt nervøs for.”

Erfaringen med at bo i den trygge lejlighed, ryge hash og gå i dvale for at få tiden til at gå, står i skarp kontrast til erfaringen med hjemløshed, der til gengæld er både skræmmende og rummer lykkelige stunder. Jeg er stadig lidt usikker på, hvad jeg kan lære af Eriks historie, men om ikke andet kan man sige, at Erik har konflikterende følelser i forhold til sin bolig, og det synes i høj grad at handle om at være alene eller rettere isoleret og om ikke at foretage sig noget meningsfuldt i sit liv. Det handler bestemt ikke om mangel på rutiner eller om at have et centrum i en omskiftelig hverdag. Erik bekræfter tanken om, at det er vigtigt at have kontrol og selvbestemmelse over sit eget sted, så man bedre kan styre, hvem der er velkommen og hvem der ikke er det, men hans beskrivelse nuancerer samtidig, at kontrol og selvbestemmelse ikke er tilstrækkelige forudsætninger for at føle sig hjemme. Det kan være tilstrækkeligt for at føle sig tryg, men ikke for at befinde sig i sin bolig på en meningsfuld måde. Da Erik til gengæld boede i telt, var han ikke alene, men havde selskab og samling omkring aktiviteter som at bage kartofler og snobrød over bål. Til gengæld befandt han sig i utrygge omgivelser, særligt om natten. Erik beskriver det at bo i telt i forhold til den betryggende lejlighed, som: ”Kanon utrygt. Uhyggeligt. Skræmmende.” Det synes især at være frygten for mennesker, der vil gøre skade på ham og hans kæreste, hvilket understreges af hans erfaringer som og blandt misbrugere.

Det virker som om, det er væsentligt for Erik, at der indgår noget socialt i at bo, hvis han skal kunne føle sig rigtigt hjemme. Senere i vores samtale spørger jeg Erik, hvordan han kunne tænke sig at bo, og han fortæller, at han godt kunne tænke sig at bo i et slags bofællesskab, hvor man, som Erik siger: "… kan være noget for hinanden." I de følgende beskrivelser vil jeg komme mere ind på alenehed og socialt samvær, og hvordan det forholder sig til hjemfølelse. Til sidst i vores samtale skal Erik på toilettet, og da han kommer ud igen, kan jeg mærke på ham, at det har været hårdt for ham at tale med mig. Han siger selv, at det har lidt været som at være til psykolog. Han vil gerne tales ved en anden dag.

§ 25. Sidde og hygge mig for mig selv

I skarp kontrast til Eriks udtalte oplevelse af isolerethed og ensomhed og også i skarp kontrast til Mikkels intense liv uden for boligen, kommer Simon ind på en hel anden side af det at være alene. Som nævnt ovenfor er han midlertidigt flyttet hjem til sin mor, men venter på at flytte ind på et værelse i et bofællesskab i København. Her fortæller han kortfattet om en periode, hvor han boede alene i en ungdomsbolig.

"Da jeg boede alene, var jeg hjemme hele tiden. Jeg elskede at sidde og hygge mig for mig selv. Jeg kan godt lide at være alene. Sådan at gå og hygge omkring nogle ting, og jeg har altid gang i en masse projekter. Jeg tegner rigtigt meget og læser rigtigt mange magasiner og sådan noget, og det kan jeg godt lide at hygge mig selv med."

Det er ganske kort fortalt, men jeg synes, man får antydet en retning i det, Simon fortæller. Der skal ikke ske noget særligt, når Simon sidder for sig selv. Han foretager sig noget, men det er ikke noget, han egentlig har travlt med. Der er selvfølgelig den helt oplagte og meget væsentlig forskel på Simon og Erik, at Simon mere eller mindre selv vælger, hvornår han vil være alene i kraft af en større omgangskreds af familie, venner og bekendte. Heroverfor vælger Erik ikke selv sin alenetid, men er derimod stort set alene som dagligt vilkår, og han kan kun trække på løsere bekendtskaber og få problemfyldte familierelationer. Simon er ikke ensom, og han keder sig heller ikke, når han kun er sig selv.

§ 26. Hvad skal jeg hjem til

Netop kedsomheden fylder også meget i min samtale med Kenneth, da han fortæller om oplevelsen i sin bolig. Efter at vi har talt sammen i et stykke tid, spørger han mig pludselig.

"Kender du ikke det, når man ikke har lyst til at komme hjem?

Jeg bliver lidt usikker på, hvad jeg skal sige, men jeg når at tænke, at nu må jeg høre godt efter. "Ikke rigtigt, nej. Hvordan er det?"

Han svarer hurtigt. "Det er ad helvedes til. Du prøver på at være alle mulige andre steder, også selvom du ikke har lyst til at være der. Og så, så er du der bare, fordi… hvad skal jeg hjem til?" Kenneth gør et kort ophold i fortællingen. "Men nu er jeg så blevet rigtig glad, for nu har jeg fået et fjernsyn."

"Hmmh," svarer jeg og venter på, at han uddyber.

"Nu kan jeg seriøst sidde i min lænestol. Og så sætte askebægeret her," siger han og peger til sin side. "Og så kan jeg sgu sidde og se noget fjernsyn. Og ved du hvad, havde jeg ikke haft det fjernsyn… Ved du så hvad… mellem dig og mig. Så havde jeg sgu stjålet et."

Jeg smiler til ham og i håbet om at få uddybet lidt siger jeg gentagende. "Når du tager af sted her fra [værestedet], så tager du hjem, og så sætter du dig og ser fjernsyn?"

"Ja. For jeg har jo ikke noget at beskæftige mig med. Før beskæftigede jeg med kriminalitet, stoffer, og alle sådan nogle ting. For fuld knald. Altså hvis du har hørt noget, fra nogen af de andre… Der var knald på. Det kan jeg godt garantere dig for."

Jeg synes, at det er skræmmende og interessant, når Kenneth fortæller. "Du prøver på at være alle mulige andre steder, også selvom du ikke har lyst til at være der." Kenneth foretrækker at opholde sig på steder, hvor han ikke har lyst til at være, fremfor at opholde sig i sin lejlighed. Meningsløsheden med at opholde sig i sin lejlighed må opleves yderst voldsomt af Kenneth. Som det var tilfældet med Erik, handler det også for Kenneth om at få tiden til at gå, når han sidder alene

derhjemme. Lidt senere i samtalen kommer vi ind på, hvad værestedet gør for ham i hverdagen.

"[Værestedet] betyder, at jeg ikke laver noget lort, mens jeg er her. [Værestedet] betyder, at hvis jeg har problemer, så kan jeg altid sidde og snakke med nogen om dem. Jeg kan sige dig så meget, at hvis jeg ikke havde [værestedet] her, så ville jeg være kriminel."

"Så det er en meget vigtigt del af din hverdag?" spørger jeg.

"Ja, det er det, " siger Kenneth.

"Hvorfor?" spørger jeg.

"Øh. Jeg har nogen at snakke med. Jeg er ikke alene. Inden i fængslet har jeg altid nogen at snakke med. Jeg kan sgu ikke sidde derhjemme og bare kigge ind i væggen. Jeg bliver fuldstændig frustreret oppe i hovedet, og så går jeg ud og laver dumme ting, ikk. Så finder jeg de folk, der laver dumme ting. Og så ved jeg udmærket godt, hvad der sker. Så derfor bliver jeg her, fra om morgenen til klokken tre. Så er jeg nået det meste af dagen igennem."

Kenneth har, som vi så i en beskrivelse ovenfor, tidligere boet på gaden, og han har klart givet til kende, at han er glad for sin lejlighed, om end denne tydeligvis er med til at understøtte et isoleret liv. Livet med hurtige penge og masser af stoffer frister og så alligevel ikke; for han ved udmærket godt, at det er en dårlig idé at bevæge sig ud i den livsførelse igen. Han er i metadonbehandling og beskriver sig stadig som misbruger, og han prøver derfor at praktisere en hverdag, der er udholdelig for ham. Rutinerne er hans måde at opretholde selvdisciplin, men han er meget bevidst om, at det er en skrøbelig disciplin, for han har været inde og ude af fængsler i mange år. Lejligheden er et forsøg på en sikker havn, men samtidig bryder han sig ikke om at komme hjem, for hjemmelivet er på mange måder en selvfængsling, der antager en nærmest spottende meningsløshed. En meningsløshed som materialiserer sig alt for tydeligt i oplevelsen af hjemmet som vægge, man stirrer ind i. Fjernsynet og smøgerne lindrer og kan fordrive tiden, men kedsomheden er en nådesløs konsekvens af hans manglende beskæftigelse. Jeg har svært ved at slippe billedet af en person, der sidder og kigger ind i en væg, men billedet er nok uhyggeligt rammende for hans oplevelse.

§ 27. I nærhed af andre mennesker

Som vi har været inde på flere gange, er der mange idealer, som er forbundet til forestillinger om hjem. For mange mennesker er det samtidig et yderst følsomt emne, så det kræver en vis forsigtighed, når man foretager empirisk forskning med det fokus. Min strategi med opholdet på værestedet har hele tiden været, at jeg var åben omkring mit formål, og hvis der var nogen, som havde lyst til at tale med mig, så var jeg altid imødekommende. Hvis man af den ene eller anden grund ikke kontaktede mig, så pressede jeg ikke på med mine spørgsmål. Som følge heraf er der uden tvivl mange oplevelser af hjemfølelse, jeg ikke er kommet i berøring med, men omvendt så synes jeg ikke, at jeg kan forsvare at forsøge at tvinge nogen til at udtale sig derom, hvis det da overhovedet er muligt. Det forholder sig lidt anderledes med observationer på værestedet, hvor jeg strengt taget ikke har samtykke fra hver enkelt, jeg observerer, men hvor jeg omvendt heller ikke kan foretage mig andet end at observere og spekulere, hvilket dog stadig kan være udstillende. Jeg vælger dog alligevel at beskrive praksis blandt en gruppe af meget tilbageholdende brugere. Jeg håber, at mine oplevelser af nogle af disse stort set tavse mennesker kan hjælpe til at beskrive andre sider af at føle sig hjemme, som ellers sjældent bliver italesat.

Således kom der jævnligt en mindre gruppe af personer på værestedet, der uden tvivl kendetegner en langt større gruppe i det moderne samfund. En gruppe som stort set ingen opmærksomhed får i samtiden. Det er gruppen af ensomme, som ikke larmer eller på anden vis forstyrrer deres omgivelser. De er der bare. De passer sig selv. Lever alene og på et tidspunkt dør de alene. Jeg har mødt nogle af dem, som på et tidspunkt med stor sandsynlighed vil ende under kategorien 'død uden pårørende'.

Jørgen kommer på værestedet hver dag. Han sidder på sin plads, da jeg ankommer lidt over kl. 9, og han forlader først værestedet et stykke ud på om eftermiddagen. Han taler ikke ret meget, og hvis han endelig gør det, så er det kun nogle få ord. Typisk for at sige godmorgen; når han skal have en kop te, eller når han skal have sin frokost. Der er meget begrænset variation i samtalernes indhold dag for dag. Han sidder tilsyneladende og læser i de gratisaviser, som ligger på bordene i caféen, men jeg får samtidig på fornemmelsen, at han betragter livet på værestedet lidt i smug.

Jeg kan kun spekulere over, hvordan Jørgen oplever sin bolig. Jeg ved, at han har sin egen bolig, men han bruger den tydeligvis ikke i løbet af hverdagene. Det er næppe helt urimeligt at tro, at han et stykke hen ad vejen har det på samme måde som Erik og Kenneth, idet han i og med sin adfærd ikke synes at have noget meningsfuldt formål med at opholde sig i boligen. I stedet opholder han sig på værestedet, og da han har kommet der længe, må det give ham noget vigtigt i hans hverdag. Ophold i boligen kan, som jeg allerede har været inde på, virke socialt isolerende, og medmindre tiden alene i boligen er en væsentlig del af formålet med opholdet, så får boligen formentligt et andet udtryk. Den fremstår ikke bare som nogle rum, man kontrolerer og finder frihed i, men også som vægge der isolerer fra en hverdag med andre mennesker.

Jeg tror, at Jørgen kommer på værestedet for at være i nærheden af andre mennesker. Han bliver budt velkommen på værestedet, og der er ingen, der betvivler, at han har ret til at være der. Der er ofte uro på værestedet, så hvis det er drama Jørgen søger, er der masser at komme efter. Det tror jeg imidlertid ikke, at det er. Jeg tror, at han simpelthen søger menneskelig kontakt og det et sted, hvor han er velkommen, og hvor man siger godmorgen, og kan udveksle ord i det omfang, man har lyst eller måske mod til det. Følger det heraf, at Jørgen føler sig hjemme på værestedet? Det vover jeg ikke at sige. Og hvad kan man egentlig sige om hjemfølelse på baggrund af beskrivelsen af Jørgen? Måske ikke ret meget andet end at den hjemlige bolig skal have et formål, der rækker udover at være et trygt sted. I det hele taget har boligen jo ikke til formål at opholde eller opbevare mennesker. Overvejelser omkring isolering fra andre mennesker kan hjælpe til at udstille, at hjemmet i det moderne samfund i hvert fald ikke bare er et sted, man tager tilbage til, og her finder tryghed og ro. Roen er måske ligefrem en del af problemet.

De brugere som kun i meget begrænset omfang taler med de andre og som ellers bare sidder og passivt betragter, mens de i det skjulte suger til sig af det omgivende liv, illustrerer fint noget af det skrøbelige ved det moderne samfunds insisteren på det hjemlige. Jørgen er således et eksempel på en sådan tilbagetrukket adfærd, som imidlertid synes at være vigtig at inddrage for at forstå de ekstremt ensomme brugere. Jørgen passer sig selv, og han blander sig ikke i de konflikter, som der ofte er brugerne imellem, men søger nok nærmere at mærke en form for socialt liv. Jeg søger at forstå Jørgens mening med at bruge værestedet, og Jørgen tager del i livet i rummet, men på en tilbagetrukket måde. Ved første øjekast, ligner det ikke, at han følger med, men ser man ordentlig efter, kan man se, at han ikke

virker fraværende. Når der indimellem er konflikter blandt nogle af brugerne på værestedet, og det er der ofte, så virker de tavse brugere ofte utrygge og ekstra opmærksomme, hvilket man måske kan tolke som et ønske om fred og ro, og dermed også et ønske om noget, der deler træk med hjemfølelse.

§ 28. Sammen med andre mennesker

Hvor Jørgen i beskrivelsen ovenfor formentlig søger hen til værestedet for at være i nærheden af andre mennesker, så har Jeppe en meget anderledes hverdag, og minder i det hele taget ikke ret meget om Jørgen. Hvis man søger, kan man dog finde et interessant lighedspunkt, der går på trangen til at være sammen med andre mennesker. Jeppe er studerende og bor sammen med sin ven, Kasper, i en toværelses delelejlighed i Valby i udkanten af København. Vi sidder i deres køkken og drikker den kaffe, som han siger, at han nødig lever foruden. Han har tidligere i samtale fortalt mig, at han synes, at det er meget stressende og uoverskueligt for ham at flytte, og jeg prøver derfor at spørge ind til denne stress. Vi kommer hurtigt ind på forskellen mellem at stresse og at slappe af, og jeg tænker derfor, at dette er en oplagt anledning til at belyse forholdet bedre. Dog bevæger samtalen sig i stedet over på andre menneskers indflydelse på, om han føler sig hjemme.

Jeg spørger ham derfor. "Hvornår begynder du så at slappe af?"

"Hmm," siger Jeppe. "Jamen, det ved jeg ikke helt, fordi… Jeg ved stadig ikke, om jeg sådan helt slapper af og føler mig hjemme her, egentlig. Altså, jeg har boet her i 3 måneder, men jeg bruger også rigtig meget tid hos min kæreste på Østerbro i hendes lejlighed. Så jeg er sådan lidt begge steder, og jeg føler egentlig, at jeg mest slapper af, når jeg er sammen med Kasper, som også bor her… Når han også er her. Eller når jeg er sammen med Julie, og nu er hun også er hjemme i sin lejlighed. Det er egentlig meget sådan, at når jeg er sammen med andre mennesker, så har jeg lagt mærke til, at jeg føler mig tilpas."

"Ja," siger jeg.

"Men hvis jeg er alene hjemme og… Altså, så føles det sgu ikke specielt meget som hjem, udover at jeg har nogle få ting der… eller at det hele er lige ved hånden af mine ting."

”Ja,” siger jeg igen. ”Hvordan føles det så i stedet for?”

Jeppe fløjter uden lyd. ”Bare sådan et sted jeg er eller sådan… Eller et sted jeg kan sove. Mere end det der sådan… den der følelse af at være hjemme eller have et hjem eller sådan. Det, synes jeg, mange andre lægger meget mere i, end hvad jeg lige kan fornemme eller sådan…” Han tænker sig lidt om. ”Så det er sgu svært at sætte ord på, hvad det så er, man føler, hvis det ikke er det.”

”Hvordan er det så anderledes i forhold til når… var det Kasper og Julie? Hvis de er der? Hvordan opleves det så anderledes?” spørger jeg.

”Hmm, det er måske bare, at man snakker og man er fælles om at lave nogle ting. Måske lave mad eller spille playstation eller spille backgammon eller et eller andet.”

”Ja,” siger jeg.

”Øhh… og det er vel det, der gør, at man føler sig mere hjemme, eller… at man har det sammen eller sådan noget. Øhh… jeg ved det ikke, om det giver mening?”

”Jo,” siger jeg og fortsætter. ”Jeg ved godt, at det er forfærdelig svært, og alle dem jeg taler med synes, at det er svært at sætte ord på den her hjemfølelse, men kan jeg prøve at få dig til at gøre det alligevel?”

”Ja. Ja.”

”Altså, hvordan oplever du den følelse… eller hvad vi skal kalde det?”

”Altså, der er selvfølgelig altid de der… Men det er også det, at det kommer let hen i noget kliché-noget…”

”Det gør ikke noget, bare det giver mening for dig. Det er egentlig det vigtigste,” siger jeg.

”Ja, okay. Øhm… men der er selvfølgelig den der med, at man kan være sig selv på en eller anden måde. Eller at man kan gøre ting, uden at… at skulle tænke på om andre tænker over, det man gør eller sådan… Og så alligevel ikke… Så oplever jeg mange andre, at når de flytter et sted hen, eller når de gør et sted til

deres, så er det meget med at hænge plakater op og indrette og sådan…" Der er ikke foragt i Jeppes stemme men nærmere en form for mild undren. "… og sådan gøre æstetiske ting ved stedet for at sige, at nu er det mit-agtigt. Og det har jeg ikke, det der. Det kan jeg ikke. Jeg har ikke nogle… Jeg har intet. Jeg har en seng og… Det virker ikke vigtigt for mig at skulle gøre… Jeg kan ikke rigtig forlige mig med, at andre gør det så meget, og at det er vigtigt for dem, og det gør deres steder til deres hjem. Og den synes jeg ikke, at jeg har. Og derfor har jeg måske heller ikke helt det samme forhold til hjem som andre eller sådan. Altså, det sidste sted jeg boede i Valby, og der nåede jeg alligevel at bo i 2 år, og mit værelse forandrede sig ikke en tøddel i de 2 år, og jeg havde bare min seng og mit skab og mit skrivebord."

"Hmmh," siger jeg.

"Og de stod på de samme steder, som da jeg flyttede ind, og jeg fik ikke rigtigt gjort noget ved det, fordi at… Andre siger altid, at der ser helt bart ud, men… jeg kan ikke rigtigt, jeg har ikke noget indre behov for at gøre noget ved det, overhovedet. Øh, så det er lidt mærkeligt, egentlig."

"Det ved jeg ikke, altså…" begynder jeg og fortsætter. "Altså, man kan måske spørge om, det er det, der får dig til at føle dig hjemme?"

"Det ville det ikke gøre mere af den grund… Måske hvis det var billeder af nogle mennesker, jeg havde et forhold til, men sådanne billeder har jeg ikke lige," fortæller Jeppe.

"Du sagde det med, at gøre ting uden at skulle tænke på andre…?"

"Ja."

"Og der lyder det som om, at det egentlig heller ikke er det, du vil… Altså du vil hellere gøre ting med andre," siger jeg.

"Ja ja. Men altså, det er også bare det der med, at man kan pille næse, når man vil, altså… Det kan gøre, at man er hjemme, ikk… Men på den anden side så… Altså, lige nu har jeg siddet og ventet på, at du kom til det her interview, og Kasper er ikke hjemme, så hvis du ikke var kommet i dag, så ville jeg helt klart have været

hjemme hos Julie. Øh… og så tilpas føler jeg mig alligevel… eller så lidt tilpas, hvis der ikke er andre eller sådan…"

Jeg synes, at Jeppes betragtninger er interessante, for han betoner, at det er vigtigt for ham, at der skal være andre mennesker, der står ham nær, førend han kan føle sig hjemme. Er der ikke andre til stede, bliver hans bolig til et funktionelt sted, hvor han bare er eller sover, og det synes ikke at være helt nok for ham. Jeppe er søgende i sine beskrivelser af de følelser eller fornemmelser, jeg også famlende søger efter. Han bruger sætninger, der ikke afsluttes, men forsøgsvist antyder elementer, der synes mere eller mindre vigtige for ham.

Under hele interviewet gør Jeppe meget ud af at fortælle, at han ikke har ret mange ting, og af dem han så har, er det kun få, han har et følelsesmæssigt forhold til. Senere i vores samtale kommer vi ind på, at så længe Jeppe ikke føler, at en ting er praktisk nødvendig, så har han ikke nogen ambition om at anskaffe sig den. Jeppe fortæller også, at han ikke går ret meget op i boligens beliggenhed, så længe han er inden for cykelafstand af brokvartererne i København. Han er som sagt studerende, og man kan selvfølgelig mistænke ham for at gøre en dyd ud af nødvendigheden, men omvendt vil det være at overhøre det, han faktisk fortæller, idet boligen simpelthen synes at være ét blandt flere mødesteder for ham. Dog fortæller han samtidig, at han ser mere til de venner, der bor i nærheden af ham. Ovenfor er han meget bevidst om, at han ikke forsøger at gøre den bolig, han bor i, til sin egen gennem tilegnelse i form af for eksempel prægning med billeder, plakater eller andet. Her adskiller Jeppe sig fra mange, men bestemt ikke alle, jeg har talt med. Hvis jeg forstår ham ret, bliver det positive ved hjemmet etableret i og med samvær med andre mennesker. Der er noget skrøbeligt og samtidig fascinerende ved netop denne tilegnelse af boliger. Relationen mellem hjemfølelse og alenehed får på denne måde en særlig form, der ligger fint i forlængelse af de foregående beskrivelser med fokus på alenehed og socialt samvær med andre mennesker. Jeppe bruger ordene: "… at man har det sammen eller sådan noget." Der ligger et eller andet interessant i udtrykket 'har-det-sammen', som i al sin ubestemthed rummer såvel fælles praksis som stemning. Når man etablerer et hjem i og med andre, bliver boligen som ramme nærmest indholdsløs uden at have-det-sammen.

Jeppe gør selv opmærksom på, at beskrivelser af hjemfølelse nemt bliver klichéagtige, og han udfordrer da også i vores samtale, hvad der egentlig skal forstås ved

'at være sig selv' og 'ikke at skulle tænke over, hvad andre tænker'. Hvis man først og fremmest føler sig hjemme i og med andre nære mennesker, så får udtrykkene en lidt anden betydning, vel nærmest som et slags krav om accept af ham hos de mennesker, han er sammen med. Når det kommer til stykket, synes Jeppes hjemfølelse ikke at have så meget med afslapning og fravær af stress at gøre. Eller måske er der nærmere tale om en særlig form for afslapning, der ikke involverer en uro, som ellers risikerer at træde frem, når Jeppe finder sig selv alene.

§ 29. En gammel Volvo 740

Jeg har også talt om alenehed med Bjarne. Han fortæller mig, at han foretrækker forandringer, at han er ekspert i at bo alene, og at han holder meget af at køre lange strækninger i en Volvo 740. Jeg kender ikke meget til biler, men er interesseret i at høre nærmere om, hvordan han forbinder sin evne til at bo alene med de to forskellige præferencer, for jeg har på fornemmelsen, at der er noget, de har tilfælles.

"Det var rejsen til målet, jeg syntes var spændende," fortæller Bjarne. "Når jeg sad i min bil ovre i Sverige og kørte der, i de store skovstrækninger, i min gamle volvo 740… Det er jo den højeste form for fornemmelse af frihed. Det er jo bare at være på vandring, den der køretur. 80 kilometer i timen op til Gøteborg. Hold kæft, det var frihed på højt plan, den fornemmelse der," siger Bjarne og ser drømmende ud.

"Det lyder som om, at det er en slags… frihed og også en slags ro i det at rejse for dig," foreslår jeg.

"Ja, meget. Meget," slår han fast.

"Er det den samme ro eller frihed, der er ved at bo et sted, som det er at bevæge sig?" spørger jeg og bliver i tvivl om, hvorvidt spørgsmålet er klart.

"Jo… jo. Jeg kan sagtens finde roen, når jeg er hjemme hos mig selv. Selvfølgelig. Der slapper jeg utroligt meget af. Masser af planter og stearinlys og god musik. Jo… jo. Absolut ja."

"Hvad er forskellen på de to?" prøver jeg, for jeg synes Bjarne slipper for nemt med sin forklaring.

”Jamen… øhh” siger han og griner lidt. ”Det er et godt spørgsmål. Man kan så sige… øhh. Jeg tror ikke, at der er, hvad skal man sige, jo altså… den… Altså, når jeg så finder en god base, ikk. Jamen så føler jeg mig godt tilpas ved at komme ind til basen, ikk. Og falde til ro og bare…” og han puster ud lader skuldrene falde. ”Ahh, det var dejligt. Sådan bare lukke min egen dør og slappe af. Det kan jeg godt lide, det synes jeg er vigtigt, ikk. Men jeg har stadig den der evige rejseflamme. Den er der stadigvæk. Også selvom jeg bliver 130, så vil den stadig være der, ikk.” Og han griner igen. ”Jeg tror aldrig, den slipper mig. Når jeg nærmer mig en lufthavn, så får jeg lufthavnssyge. Det eneste jeg kan misunde folk, det er, når de rejser. Jeg lider ikke af misundelse, men når folk rejser… Det har jeg lidt…”

”Så vil du gerne med?” spørger jeg.

”Ja. Meget gerne med,” fortæller han med insisteren.

”Hvad kan du mærke?”

”Jamen, jeg får en utrolig udlængsel, ikk. Og det er ikke så meget for at komme hen til… New York eller… Det er bare den der fornemmelse af at komme af sted. Ud mod et eller andet.”

Selv om Bjarne godtager, at jeg sidestiller oplevelsen af kørslen i bilen med oplevelsen af opholdet i boligen, så bevarer han stadig modsætningen mellem frihed og ro. Der er også ro i bilen, men det lader til at være en anden ro. Vandrerens ro overfor den tilbagetrukkedes ro. At slappe af er tydeligvis ikke det samme som Bjarnes lufthavnssyge. På den anden side er der visse ligheder, for Bjarne synes samtidig at forbinde den hjemlige alenehed med volvoens noget nær meditative bevægelse igennem landskabet. At køre i landskabet er at vandre i landskabet for Bjarne. Der er en alenehedens ro forbundet med vandringen, som han også siden hen vender tilbage til i vores samtale. Samtidig står friheden i bilen i modsætning til den tilpashed, boligen giver som base. Senere kommer vi i vores samtale flere gange ind på Bjarnes faktiske brug af meditation i hans hverdag. Ligeledes er ro og uro noget vi kredser om igen og igen. Jeg har svært ved at finde ud af, om vi hele tiden taler om hjemfølelse, eller om samtalen forskyder og centrerer sig om andre emner såsom frihed, fred, ro, alenhed og udlængsel. Det er mig, som søger efter ligheder i Bjarnes eksempler ud fra modstillingen af stilstand og bevægelse

og ikke Bjarne. Og jeg taler om omverdensrelationer, hvor han nærmere synes at berette om forskellige aspekter af sin personlighed.

Bjarne har forud vores samtale fortalt mig, at han har boet mange steder. Jeg var derfor nysgerrig på hans flyttehistorie, og ville gerne interviewe ham. Forinden vi mødtes, havde han talt sammen, at han havde boet 34 steder med sit navn på døren. Dertil kom en række adresser, hvor hans navn ikke fremgik nogen steder.

"Jeg er god til at være sammen med mennesker," fortæller Bjarne. "Jeg er også god til at finde ud af at være alene… At være meget alene." Han gør et ophold i talen og tager sig tid, som for at understrege, at det er tiden, der er vigtig. "De to diametrale modsætninger… Jeg har behov for at være alene også," gentager han. "Et meget stort behov for at være alene, ikk. Og jeg elsker også at være sammen med mennesker, det er klart."

Jeg er fascineret af de yderligheder, Bjarne forsøger at forene, og jeg forsøger at komme dem lidt nærmere.
"Bliver du så mættet af det ene eller det andet, eller hvordan skifter det? Hvordan kan du mærke, at nu skal du skifte til det sociale eller til…" spørger jeg søgende.

"Ja ja, det er klart. Det er klart. Der er en sådan træthedsfornemmelse, ikk. Så skal du lige pludselig have renset hjernen for ord og lyde og…" siger Bjarne og griner lidt. "… det tror jeg, vi alle sammen kender til."

"Hmmh," siger jeg.

Senere under vores samtale vender han tilbage til både volvoen og behovet for at være alene flere gange, som da han beskriver, hvordan det er at køre op gennem Sverige.
"Vi kan jo alle sammen godt lide at have fred engang imellem. Jeg har brug for at være alene i hvert fald. Gå en tur i skoven måske. Det gør jeg meget, ikk. Tager min gamle bil og kører som sagt til Sverige, ikk. Gamle Volvo der. Gode gamle 87´er Volvo. Der trisser af sted. Dejligt. Oppe i skovene. Billig Volvo. Frihed du."

"Hvornår er det allerbedst, at køre i sådan en Volvo?" spørger jeg.

"… hvornår er det bedst," gentager Bjarne og tænker.

”Ja,” siger jeg og understreger. ”Hvornår er det allerbedst?”

”Jamen, det er det på alle tider af døgnet og gerne… gerne en vinterdag, hvor frosten… Altså op igennem Sverige… Altså, Sverige er sådan lidt fastlandsagtigt, ikk. Ved den årstid her, normalt, så er der jo sne i Sverige, ikk.” Jeg kigger ud af vinduet på januarvejret i København. ”Og så de her snedækkede store skove,” fortsætter Bjarne. ”Og den der… Du kører alene… Det er en fantastisk friheds-fornemmelse, at køre der. Det er nummer ét for mig. Ikke så meget om sommeren. Det er ikke så meget det. Det er sådan om vinteren, en vinteraften, hvor der er sådan lidt… sådan lidt frostvejr og lidt… Det synes jeg er fantastisk dejligt. Den der fred der hersker i naturen, ikk. Jeg holder meget af vintersæsonen af samme grund. Jeg kan godt lide den fred, der er i naturen, ikk.”

Når Bjarne beskriver køreturen bliver han et kort øjeblik fjern i blikket, og på mig virker det som om, at han er på vej i sin elskede Volvo op gennem det sneklædte Sverige. Det er gennemgående for vores samtale, at livet i boligen og livet i bilen på en eller anden måde komplimenterer hinanden. Under vores samtale spørger jeg ikke direkte, om han føler sig hjemme i sin Volvo, men mange af de træk, som ofte knyttes til hjemfølelse, herunder kropslig ro, fred fra uønskede lyde og seklusion, er også til stede i Bjarnes beskrivelse.

Hvis jeg forstår Bjarne ret, befinder han sig på sin vis i spændingen mellem to behov eller trange. Et behov for at være sammen med andre mennesker og omvendt et behov for ikke at være sammen med andre mennesker, altså alene. Jeg overvejer, om det giver mening at sige, at han føler sig hjemme, når hans oplevede behov bliver imødekommet på et givent tidspunkt. Det virker dog for simpelt, og det inddrager ikke hans udlængsel ordentlig, for den kan velsagtens både kan rette sig mod at møde nye mennesker og steder, men også være rettet mod at komme væk fra den aktuelle og trættende hverdag. Det er mit indtryk, at Bjarne er god til at fornemme sine behov, og jeg tror, at de manifesterer sig som en form uro i ham. Han kalder det selv for en ’træthedsfornemmelse’, og han siger, at han skal have ’renset hjernen for ord og lyde’. Men jeg har svært ved at finde ud af, om man bare kan kalde modsætningen til denne uro for hjemfølelse.

Jeg overvejer også, om det giver mening at hævde, at han også føler sig hjemme bag rattet i sin Volvo glidende gennem det svenske landskab. Som sådan er der vel ikke noget i vejen for at forstå hjemfølelse på den måde, og en del af af de teore-

tiske betegnelser såsom kropslig ro, gentagelse, fortrolighed med omgivelserne og seklusion kan også være til stede i farten, men der er alligevel nogle forskelle, for forudsigeligheden og stabiliteten er en anden. For Bjarne handler køreturen i høj grad også om at være alene og bevæge sig gennem et landskab. Det overordnede spørgsmål er selvfølgelig, om Bjarnes udlængsel nødvendigvis står i modsætning til hjemfølelse? Jeg tror det ikke, for det virker i høj grad som om, at Bjarne føler sig hjemme i rejsen. Bjarnes beskrivelse kan hjælpe til at vise, at hjemfølelse som befindlighed ikke nødvendigvis er lokaliseret i boligen, men også kan være mere mobil. Dog har jeg svært ved at finde ud af, om det i så fald er en amputeret hjemfølelse, hvor væsentlige træk mangler eller om det nærmere er de væsentlige træk ved hjemfølelse, som er bevaret, og den grundlæggende befindlighed hermed tydeligere træder frem i rejsen. Det vil med andre ord sige, om Bjarnes beskrivelse af at være hjemme i rejsen er nærmere det væsentlige ved fænomenet hjemfølelse end den bofaste udgave. Jeg vil vende tilbage til denne diskussion i kapitel 10.

§ 30. Kom ind hos os og ha' det godt

I starten af dette kapitel så vi, hvordan Peter oplevede den afmægtide situation som hjemløs, men også hvordan han har forholdsvist nemt ved at føle sig hjemme, forudsat der er nogle interessante mennesker at tale med. Lidt tidligere i vores samtale taler vi om hans aktuelle boligsituation, om en ferie til Thailand, og om et længere ophold i Tyrkiet. På et tidspunkt kigger han på mig og siger udfordrende. "Men du må jo præcisere et eller andet, du gerne vil vide." Det virker på mig som om, at Peter er urolig for, at vi bruger for meget tid på at tale om noget uvedkommende.

"Øhm." Jeg er lidt forbavset, men siger. "Altså noget af det, som jeg gerne vil forstå, det er de erfaringer, man har med at bo forskellige steder…"

"Nå, det er der, du vil hen," siger han energisk.

"… og det der med, sådan at føle sig hjemme nogle steder og…" fortsætter jeg.

"Jeg har det sådan, at jeg…" siger han bestemt, men tænker sig alligevel lidt om. "Jeg har aldrig følt mig hjemme, og jeg har altid følt mig hjemme."

”Hmmh,” siger jeg. ”Det vil jeg meget gerne høre mere om. Hvordan det?”.

”Jo altså, hvis jeg kommer ind et sted, så *er* jeg der.” Han lægger tryk på sin tilstedeværelse. ”Og så gør jeg det lidt hyggeligt, og så… dum, dum dum,” trommer han med munden. ”Og så er det ikke så vigtigt, hvis det braser sammen. Det betyder ikke så meget for mig. Det gør det ikke. Altså, medmindre jeg render rundt på gaden, når det er iskoldt, så er den ikke sjov. Men derudover så… Det er vigtigt for mig at være et sted, når jeg… altså, når jeg… altså jo, jeg har da gået rundt og sat lamper op og alle sådan nogle ting,” indskyder Peter. ”Jeg er rimelig udmærket til sådan nogle håndværkerting og gå rundt og lave sådan nogle ting, men sådan helt generelt, så…” Han overvejer et øjeblik. ”Men er vi ude i sådan noget med materialisme, så betyder tingene ikke en skid for mig.”

”Nej,” siger jeg spørgende.

”Jeg har ingenting, som betyder noget for mig. Jeg har ikke noget. Jeg kan tage den der,” siger han og peger på sin lille rygsæk. ”Og så kan jeg gå. Jeg har ikke noget. Der ligger ikke en eller anden dåse med et eller andet, der er spændende. Altså, overhovedet ikke. Slet ikke. Sådan har jeg det slet, slet ikke,” siger Peter.

”Så der er ikke en masse gamle klenodier og ting og sager…?” spørger jeg.

”Overhovedet ikke. Slet ikke. Det er bare, det er bare…” forsøger han.

”Det du går og står i?” siger jeg.

”Ja, det er det. Og har du ikke den der stige, så får du en anden stige eller… Sådan har jeg det, det er mit helt objektive… eller subjektive i den forstand… øh… syn på livet,” fortæller Peter.

Jeg spekulerer kortvarigt over, hvorfor han bruger en stige som eksempel, men spørger i stedet. ”Og sådan har det altid været?”

”Sådan har det altid været.” Peter er 47 år og trækker ’altid’ ud, så det bliver et længere ord. ”Ja. Jeg har aldrig nogensinde haft noget, jeg skulle holde fast i og sådan noget. Jeg har aldrig haft den der fornemmelse, slet ikke, overhovedet ikke. For mig handler det om… Ligesom nu. Vi sidder og hygger og snakker om at

have det godt. Og taler om noget. Altså, nu taler vi om mig, og det er selvfølgelig lidt personligt, men sådan helt generelt, så er det meget sådan bare at sidde og tale, om alt muligt, altså… Det er jo meget hyggeligt. Det er det jo, egentlig."

"Og det kan foregå hvor som helst?" spørger jeg.

"Det kan foregå hvor som helst. Det er også derfor, jeg har rejst meget. Jeg har både været i Australien og i Tyrkiet og i Afrika og mange andre steder. Hvor jeg har mødt folk og prøver at leve mig ind i, hvordan de har det med deres ting, og hvad de gør og sådan noget, ikk. Det er også et eller andet… Også set i lyset af, at det ikke altid er lige spændende det her, vel." Det fremstår for mig, at *her* er hans aktuelle hverdag i Danmark.

Jeg følger op. "Når jeg taler med folk, er noget af det, jeg prøver at forstå, hvordan kan man mærke, at her føler jeg mig hjemme. Er det ligesom, der er en følelse…"

"Ah men, det er jo…" bryder Peter ind. "I Tyrkiet følte jeg mig ekstremt meget hjemme. Altså, det er jo en hel kulturel bevægelse, der får folk til at føle sig hjemme. Det er…" siger han og leger vært et kort øjeblik. "Kom herind," og han fortsætter. "De kommer jo op og skændes, altså naboerne, hvis du spiser hos dem og ikke hos dem. Og…" Han imiterer vært igen. "Kom ind hos os og ha' det godt." Han tænker sig lidt om. "Og få noget mad. Og snakke om noget samtidig. Den der… Sådan en fornemmelse. Den eksisterer slet ikke her, overhovedet ikke, vi har slet ikke… vi har sådan…" Han ændrer stemmen igen, men denne gang mere skinger. "Parcelhus… åh, åh." Han kigger rundt i rummet, som ser han kritisk på Danmark omkring sig. "Vi kigger lige over hækken, ikk. For at finde ud af, om de laver noget galt, i stedet for at invitere dem ind, ikk. Det gør man ikke. Det er det, jeg opponerer imod i virkeligheden, det er faktisk det. Jeg tror, det er det."

"Så det er den der stående invitation, der…" forsøger jeg for at sætte ord på lidt af det meget, Peter fortæller.

"Ja, den er helt stående. Og den er konkret. Jeg er blevet inviteret ind så mange steder. De, tyrkerne, er vilde med at have besøg af mennesker, og få dem ind i deres hjem og bespise dem, og høre efter hvad de siger, og høre hvordan det går. På de sprog du nu taler, og sådan noget…"

”Og det er noget, der virker på dig?” spørger jeg for at fokusere på hans oplevelse.

”Ja. Det virker på mig. Det er jeg vild med. Det er fedt.” Han gør et kort ophold. ”Nogle af de smukkeste mennesker, jeg har mødt nogensinde, det er tyrkere. Det er de smukkeste, sødeste, rareste mennesker, jeg har mødt. De er simpelthen så søde.” Han får en indskydelse. ”Jeg kom til at tænke på her... Jeg har sådan en… en… Jeg har tænkt på… Jeg er gået meget rundt for nyligt, og så har jeg tænkt på, at øh... at vi alle sammen går ind i hinanden. Altså, der er ingen, som flytter sig for hinanden. Og jeg har boet i Istanbul, hvor der bor 17 millioner mennesker, og folk de flytter sig, og der er ikke nogen, der går ind i hinanden. Der er ikke den der stemning af…” og han vender tilbage til stemmen fra parcelhuset. ”Eh, eh, her kommer jeg.” Han lyder irriteret. ”Der er ikke den der udvikling… Jeg ved ikke, hvordan det er blevet nu. Nu er det et par år siden, men alligevel, ikk. Jeg tror ikke, at det har udviklet sig på den måde. Det tror jeg ikke, at det har. Men det er også fordi, vi er i finanskrise og alt muligt, ikk. Og så er det som om, at det går bedre, hvis vi banker ind i hinanden. Så går det hurtigere, men det gør det nok ikke.”

Jeg er stadig ikke helt sikker på, om jeg forstår hvad Peter mener med ordene: ”Jeg har aldrig følt mig hjemme, og jeg har altid følt mig hjemme.” Jeg tænker, at det har noget at gøre med et både og, hvor følelsen i vid udstrækning er betinget af de mennesker, han er sammen med og ikke så meget den lokalitet, han befinder sig i. Hvis jeg prøver at sætte ordene ind i det øvrige, vi taler om, så tror jeg, at han mener, at han har let ved at føle sig hjemme og det hvor som helst, men det kun hvis han mødes med gæstfrihed. Det virker på mig som om, at det er et særligt menneskeligt nærvær i en hvilken som helst sammenhæng, som er det vigtige for ham. Det handler om, hvordan han er til stede, og hvordan andre er til stede. Det synes at være klart, at det for Peter ikke handler om at skabe hygge med ting, men derimod med samvær og det gerne i forbindelse med fælles spisning.

Når Peter berører gæstfrihed, får jeg den tanke, at det måske endda er et væsentligt træk ved hjemfølelse som sådan. Men hvad er gæstfrihed i så fald? Som vi så ovenfor i §.25 var spørgsmålet omkring gæstfrihed også vigtigt for Line, men hun havde imidlertid svært ved at føle sig hjemme og det til trods for venindens gæstfrihed. Men her drejede det sig nok især om at skylde noget, når man modtager gæstfrihed. Dette problem har Peter tilsyneladende ikke, men formår at tage imod gæstfriheden og føler sig hermed hjemme blandt mennesker han kun sparsomt kender. Man kan også vende spørgsmålet om gæstfrihed på hovedet og

spørge, om man kan føle sig hjemme et sted, hvor man ikke bydes velkommen og møder gæstfrihed? Det forudsætter selvfølgelig, at der er nogen, der kan byde en velkommen og være gæstfri, så i mange sammenhænge er det nok nærmere situationen, at der er nogen, der med ord eller andre udtryksformer gør en det klart, at man ikke er velkommen, og at der ikke er gæstfrihed, der hvor man som fremmed opholder sig. I sådanne situationer er det formentlig de færreste, der kan føle sig hjemme.

De to sammenlignende billeder med mylderet af mennesker i henholdsvis København og i Istanbul er interessante. I Peters beskrivelse banker indbyggerne i Istanbul ikke ind i hinanden, men flytter sig derimod for hinanden, hvor man i København følger sit eget spor, og så må andre undvige. Det kan fortælle noget om, hvordan menneskers opmærksomhed er rettet mod omgivelserne. Når man flytter sig eller undlader at flytte sig for de andre menneskers kroppe i storbyens mylder, er det også en indbydelse til samvær, om end dette er yderst momentant. Det er to kropslige tilstedeværelser, der finder plads på radikalt forskellige måder. Måske karikeret som tilpasning til omgivelserne overfor erobring af omgivelserne.

Jeg bliver selvfølgelig smigret over, at Peter bruger vores samtale på bodegaen som eksempel på at have det hyggeligt, og så tror jeg, at han bruger nogle meget sigende ord for det nærværende samvær: "… så er det meget sådan bare at sidde og tale, om alt muligt, altså… Det er jo meget hyggeligt. Det er det jo, egentlig." Der ligger en hel livsverden i de få ord. I sin beskrivelse beretter Peter, at man sidder ned i det gode samvær, så der synes at ligge noget afslappende implicit i denne forståelse. Man tager sig også tid, for der tales om 'alt muligt' og ikke bare 'om noget'. Han bruger ordene 'bare' og 'jo' til at indfange det selvfølgelige i sin beskrivelse, og så afslutter Peter sætningen med det vigtige ord 'egentlig', for det er her, eftertanken vurderer det sagte som noget, der er særligt betydningsfuldt for ham.

Jeg er ikke et øjeblik i tvivl om, at Peter er oprigtig, når han fortæller mig, at han ikke har nogen *ting*, som betyder noget for ham. Her adskiller han sig fra de fleste andre, jeg har talt med. Det er selvfølgelig ikke nogen tilfældighed, at det er rygsækken han peger på, for netop den er for ham symbolet på eventyret. De nødvendigste ting kan være i en rygsæk, og resten afhænger af rejsen og ankomsten. Peter har, som vi så ovenfor, tidligere være hjemløs i en periode, og her indgår den lille rygsæk også som en central om end udskiftelig genstand.

Peters beskrivelser af den selvtilstrækkelige kultur i Danmark og den gæstfrie kultur i Tyrkiet, kan også være interessant for at komme hjemmets grænser nærmere. Jeg forestiller mig en skulende gennemsnitsdansker for mit indre blik, der står på grænsen af sin parcelhusgrund og kigger ind over hækken til naboen for at afsøge, om der er noget, som kan udsættes for utilfreds påtale. Og det sat overfor et billede af to naboer, der kæmper om at få en gæst inviteret ind i sit eget hjem. "Det er det, jeg opponerer imod i virkeligheden," fortæller Peter, og fremhæver hermed en for ham grundlæggende kontrast mellem at føle sig hjemme og ikke føle sig hjemme.

Sammenfatning

Dette kapitel har haft til formål at indkredse hjemfølelse ved at fokusere på beskrivelser, der på forskellig vis inddrager erfaringer med hjemløshed og alenehed, og således gør brug af ekstreme eller afvigende erfaringer. Med de nye aspekter in mente synes det fortsat at være meningsfuldt at tænke hjemfølelse som en kropslig afslappethed, der er kendetegnet ved ustressethed, veltilpashed og rolig vejrtrækning. En oplevelse der står i skærende kontrast til den hjemløse misbrugers desperate oplevelser, beskrevet af Kenneth i §.20, hvor han er presset og stresset i størstedelen af døgnets timer, og kun har ringe kontrol over de omgivelser, han opholder sig og færdes i.

Det er således stadig tydeligt, at oplevelsen af en vis kontrol over et rum eller de nære omgivelser er af stor betydning for at kunne føle sig hjemme, men der er også kommet flere væsentlige forudsætninger til. I kapitlet træder det bl.a. frem, at der skal være en grad af oplevet meningsfuldhed med overhovedet at opholde sig i sin bolig, for så vidt at man skal kunne føle sig hjemme der. Hvis opholdet i en bolig opleves som meningsløst, er det yderst vanskeligt at føle sig hjemme i den, og dette ophold bliver netop bare et ophold. Denne meningsløshed har oplagt en forbindelse til oplevelsen af ensomhed og kedsomhed. Eriks situation i §.23 er således et klart eksempel på meningsløsheden med at opholde sig i sin egen bolig. Når han tager hjem til sin lejlighed fra værestedet, forsøger han at fordrive tiden ved at ryge hash, og indimellem bruger han simpelthen søvnen som strategi for at få weekenden til at forsvinde. Også Kenneths beskrivelse i §.26 er sigende for det mere eller mindre meningsløse ophold i boligen, og han vælger derfor at opholde sig andre steder, hvor han heller ikke har lyst til at være, men som han

alligevel foretrækker fremfor at sidde derhjemme. Erik og Kenneth giver begge udtryk for, at de er glade for deres lejligheder, og deres erfaringer med hjemløshed gør formentlig, at tryghed i forhold til en bolig er meget påtrængende. Ikke mindst når det drejer sig om at have et trygt sted at sove. Opholdet i boligen er dog ikke entydigt godt, for i og med et dårligt socialt netværk er det nemt at føle sig ensom, når man sidder derhjemme. I de perioder hvor Kenneth sidder i fængsel, har han altid nogle at snakke med. Det har han ikke i sin lejlighed, så her må han i stedet forsøge at fordrive tiden ved at se fjernsyn. I mangel på bedre alternativer bruger begge mænd derfor værestedet i løbet af dagen for at begrænse ensomheden. Man kan overveje, om det giver mening at sige, at Erik tilegner sig sin lejlighed ved at ryge hash i den, og Kenneth tilegner sin bolig ved at se fjernsyn? Det tror jeg ikke, at det gør, for selv om de har fundet nogle måder, hvorpå de søger at håndtere eller mestre opholdet i lejligheden, så handler det nok nærmere om at få tiden til at gå og at udholde ventetiden, fremfor at få opholdet i boligen til at give mening. Det er derfor hverken en aktiv eller en passiv tilegnelse af deres bolig eller situation i det hele taget, men derimod en vedvarende udskydelse, som er ekstrem vanskelig at komme ud af for dem begge.

Oplevelsen af at have en vis kontrol over de nære omgivelser, samt friheden fra andres regler, bør således suppleres af muligheden for en eller anden grad af frivilligt og givende socialt samvær. En sådan betingelse kan være med til at uddybe og nuancere, hvad man kan forstå ved Bollnows 'polære spænding', hvor det, man laver uden for boligen, er med til at skabe mening for opholdet i boligen. Der skal både være noget at tage hjem fra og ligeledes noget at tage hjem til, og ensomt ophold udgør ikke et meningsfuldt formål. I sådanne tilfælde er det derfor også meget vanskeligt at tilegne sig sin egen bolig. I forlængelse heraf kan det være relevant at nævne Graumanns dobbelthed ved boligens vægge, eller som han formulerer det: "Walling off is inevitably walling in.". Det er særligt tydeligt i både Eriks og Kenneths tilfælde, at opholdet i boligen på mange måder er meningsløst, samtidig giver mening i forhold til at sikre og opretholde en vis tryghed, som de meget nødig vil være foruden.

I modsætning hertil kan man forstå Simons beskrivelse i §.25 som en glæde eller nydelse ved at sidde for sig selv. Det er således ikke alenehed, der forhindrer Simon i at føle sig hjemme, men han har jo også et formål med at sidde i sin lejlighed, og han er heller ikke rigtigt isoleret fra andre mennesker, når han opholder sig i

boligen. Også Bjarne er glad for at sidde for sig selv. I §.29 fortæller Bjarne ligefrem, at han er ekspert i at bo alene. Der er ligefrem en stor frihed forbundet med at køre alene op gennem Sverige i den elskede Volvo. Derved er der afgørende forskelle på alenehed og ensomhed i forhold til ophold i boligen, såvel som andre steder. Udover Gehls opmærksomhed på behovet for isolation, kommer ingen af teoretikerne i kapitel 5 dog særligt meget ind på forholdet mellem det at bo og det at være alene. Hos Heidegger og Buckley er der selvfølgelig en eller anden grad af opmærksomhed mod alenehed, men det er på en lidt mere eksistentiel måde. Det er således hverken i Heideggers hjemfaldne befindlighed eller Buckleys mundane hjemfølelse, at alenehed tildeles særlig meget plads. Hos Bollnow er der ligefrem en modsætning mellem alenehed og hjemlighed, da hjemmet ifølge ham jo netop forudsætter en familie. Den tankegang tvivler jeg stærkt på, at Bjarne støtter op om, for som han fortæller, har han et meget stort behov for at være alene, og det behov kan han enten få dækket bag en lukket dør i sin aktuelle bolig eller i Volvoen. Og jeg tror bestemt også, at Bjarne føler sig hjemme de to steder.

Som i det forudgående kapitel, fremgår det også af dette kapitels beskrivelser, at gæstfrihed er en vigtig forudsætning for at kunne føle sig hjemme i andre menneskers boliger, og det især hvis man lever på andres præmisser. Denne forståelse kan dog uddybes og nuanceres. I Lines tilfælde i §.19 kan man således se noget af den kompleksitet, som gæstfrihed indgår i, og hvordan det kan være svært at føle sig hjemme, hvis man samtidig oplever en uro i og med afhængigheden af andre samt bekymringen over at være til besvær. Det er ikke rigtigt Freuds forståelse af uro, men handler nok nærmere om nogle konkrete og meget nærværende begrænsninger i at kunne tilegne sig tingene og boligen på egne præmisser, og videre vanskeligheden ved at slippe ideen om at skylde noget for gæstfriheden.

Derudover virker som om, at andres anerkendelse eller positive opmærksomhed er vigtig, førend man kan føle sig rigtigt hjemme. Ikke nødvendigvis en særlig stor opmærksomhed, men dog en opmærksomhed der passer til situationen. Buckley antyder det kortfattet som en anerkendelse eller accept af ens person, men han synes at fokusere på opholdet i boligen, og dem man bor sammen med. Det lyder meningsfuldt, og i en eller anden udstrækning er det nok det, der ligger implicit i Jeppes beskrivelse i §.28, hvor han siger, at han ikke føler sig specielt meget hjemme, når han er alene. Han føler sig mere hjemme, når han er sammen med andre mennesker, hvor han samtidig, så at sige, kan være sig selv. Det er derfor oplagt at tænke anerkendelse i forhold til hjemfølelse i en lidt bredere kontekst.

I forlængelse heraf kan man se, hvordan Peter i §.30 beskriver gæstfriheden og det at blive budt velkommen hos mennesker, han kun sparsomt kender, som en afgørende forudsætning for at føle sig hjemme. Han forbinder også det at føle sig hjemme med den nærværende opmærksomhed og anerkendelse, som mennesker udtrykker, når de flytter sig for hinanden i storbyens mylder. Peter er uden tvivl et grænsetilfælde for etablering af hjemfølelse, men han kan hjælpe til at anskueliggøre, hvordan hjemfølelse som befindlighed ikke nødvendigvis begrænser sig til sin egen bolig. Måske er det også en form for accept af sin blotte tilstedeværelse, der gør sig gældende i Jørgens tilfælde i §.27, idet han dagligt møder op på værestedet og tilsyneladende sidder og tilbagetrukket betragter livet omkring sig. Udover den fysiske nærhed til andre mennesker, kan den generelle accept af, at han blot sidder der, måske sige noget om en grundlæggende forudsætning for at føle sig hjemme.

I løbet af dette kapitel har jeg flere gange været inde på situationer, hvor hjemløshed som erfaring ikke er entydig negativ, men derimod kan give et menneske nogle særlige oplevelser og et nyt perspektiv på livet. Jeg mener afgjort, at man skal være meget varsom med at idyllisere den slags erfaringer, men i Peters beskrivelse i §.17 får jeg dog et indtryk af, at situationen for ham på en helt speciel måde åbner op for det, han kalder et vildt liv og i bogstaveligste forstand et frit liv og et liv, hvor man møder interessante mennesker. I og med sin boligløshed tvinges han så at sige til at være på og tage stilling til uvægerligt påtrængende spørgsmål, som man ellers normalt er undtaget fra at skulle forholde sig til. Omgivelserne bliver på den måde meget nærværende, og der er ikke anden sikkerhed end den, han hele tiden selv etablerer. Den ro og den forudsigelighed en bolig, typisk bidrager med, er med andre ord fraværende. Om Peter i §.16 og §.17 søger at vride på virkeligheden og fremstille sin tid som hjemløs i form af en meningsfuld dannelsesrejse, eller om han oprigtigt mener, hvad han siger, kan man selvfølgelig diskutere. I alle tilfælde åbner perspektivet op for spørgsmål omkring, hvad hjem og hjemfølelse er for noget, og hvad det kan stå i modsætning til.

På en noget anden måde giver også Mikkel i §.18 udtryk for en slags positiv erfaring med at være hjemløs i en periode, idet han bor i London, og derfor ikke har noget fast sted at være, når han flere gange i kortere perioder vender tilbage til Danmark. Det er på sin vis en meget privilegeret hjemløshed, Mikkel giver udtryk for, og han er da ej heller socialt udsat eller lever uden indkomst – tværtimod. Alligevel udtrykker beskrivelsen noget interessant om det intensive liv, hvor fraværet af et stabilt sted at bo, i en begrænset periode kan erstattes med noget andet.

Oplevelsen af hjemløshed har en noget anden virkning på Susanne, som man kan se beskrevet i §.21 og §.22, hvor fraflytningen fra hendes tidligere mand, og den senere overnatning i hendes bil, giver hende et nyt perspektiv på sig selv og ikke mindst sit liv. Situationen og oplevelsen af ikke at føle sig hjemme nogen steder, tvinger hende ud i noget, der ligner en eksistentiel alenehed. Efterfølgende finder hun sig selv på en ny måde, eller måske kan man endda sige, at hun forsoner sig med sig selv. Det er således hverken en primordial hjemfølelse, som hos Buckley, eller angsten, som hos Heidegger, at Susanne finder i det uhjemlige, men derimod sig selv som basen. Jeg fristes ligefrem til at sige, at hun finder en ny måde at bo på. I en vis forstand har også Erik i §.24 nogle gode erfaringer med livet som hjemløs. Jeg tror dog ikke, at det nødvendigvis handler om boligsituationens usikre karakter, men snarere om, at han ikke var ensom, da han boede i sit telt. Det er vanskeligt at sige noget entydigt, men under helt særlige omstændigheder virker det som om, at hjemløshed og oplevelsen af ikke at føle sig hjemme kan bidrage til en reorientering for nogle mennesker. Samtidig kan hjemløshed under andre forudsætninger og for andre mennesker være voldsomt dehumaniserende, således som vi kan se det udtrykt i Kenneths beskrivelse i §.20, hvor det dagligt handlede om overlevelse og manipulation af andre mennesker, og i Peters beskrivelse i §.16, hvor det er jungleloven, der hersker.

I §.24 kommer Erik ind på en form for uhygge i forhold til at bo i telt på Amager Fælled. Det er imidlertid svært at sige, om der er tale om en uhygge i forhold til det ukendte fremmede, eller om det er en reelt begrundet frygt, som gør sig gældende. Umiddelbart hælder jeg mest til at forstå uhyggen ved overnatningerne i teltet som udtryk for en oplevelse af manglende tryghed, men man kan selvfølgelig ikke afvise, at det ukendte fremmede i mørket uden for teltet også gør sin virkning. Til gengæld kommer der en interessant og svært begribelige uhygge til syne i §.21, hvor Susanne beskriver sin tilbagevenden til den tidligere bolig. Jeg har fortsat vanskeligt ved at forstå, hvordan hun faktisk oplever den uhjemlige bolig, men det har tilsyneladende noget at gøre med genkendelse af sig selv i vaner og mønstrer. Det virker på mig som om, at det hjemlige på sin vis forskydes, hvormed boligen på en og samme tid fremstår genkendelig og fremmed, og derfor ganske urovækkende. Susanne oplever med sine egne ord ikke længere at 'væggene passer på hende', og de gamle vaner og mønstre træder samtidig frem for hende. Måske er vaner og mønster netop uhyggelige, fordi de kan stille spørgsmålstegn ved vores uafhængighed som moderne mennesker, og i stedet får os til at fremstå på en afhængig måde.

Kapitel 9

Hjemliggørelse og uhjemliggørelse

I de to forudgående kapitler har jeg forsøgt at indkredse nogle væsentlige træk ved hjemfølelse på baggrund af analyser af en række beskrivelser. Omdrejningspunkterne har især været en eller anden grad af kontrol over de nære omgivelser, frihed fra andres regler, meningsfuldt ophold i boligen, muligheden for tilvalg og fravalg af et socialt samvær, anerkendende opmærksomhed af ens tilstedeværelse og endelig fravær af den på mange måder flygtige uhygge. Alle fremstår de som vigtige forudsætninger for at kunne føle sig hjemme. I dette kapitel vil jeg se nærmere på tilegnelse af ting, boliger og steder, og hvad relationen mere præcist er mellem det at gøre hjem i praksis og det at føle sig hjemme. Som det også vil fremgå af de følgende beskrivelser, er den praktiske og prægende omgang med især boligen vigtig for mange mennesker. Ideen om tilegnelse henter jeg overvejende hos Graumann, og den indbefatter vidt forskellige måder at tilegne på. Som vi så i kapitel 5, vedrører det i princippet alt fra den helt simple markering af et territorium, der f.eks. består i at sætte et navneskilt op på en dør, til ritualiseret overtagelse af en bolig og spirituel rensning af tidligere beboeres negative stemninger. Fra det banalt hverdagslige til det spirituelt kosmiske.

Under mit feltarbejde hørte jeg en anekdote om en tidligere hjemløs, der havde fået en lejlighed, men han kunne ikke sove om natten. Hans løsning var at gentage en mangeårig praksis og således slå et telt op, nu blot i sin nye stue. I afhandlingens indledning nævnte jeg en lignende historie, hvor løsningen i stedet havde været at optage lyde af biler, der kørte forbi, og afspille dem når han skulle sove. Princippet er imidlertid langt hen af vejen det samme. Det bekendte kan give en eller anden form for ro og fortrolighed, og så er det samtidig en måde at tilegne det rum, man befinder sig i. Det er muligvis en smule afvigende at slå telt op i stuen, men det er meget anskueliggørende for, hvordan en tilegnende praksis kan hjælpe til at etablere hjemfølelse.

I dette kapitel lægger jeg ud med en række beskrivelser, der på forskellig vis kommer ind på det uhjemlige og det fremmede. Her vil jeg inddrage Freuds overvejelser omkring uhygge, såvel som nogle mere eksistentielle betragtninger. Dernæst ser jeg nærmere på indflytningen og de vaner, hvorigennem boligen og nærområdet bliver tilegnet. I den forbindelse trækker jeg især på Graumanns forståelse af tilegnelse. Jeg runder af med at se nærmere på fraflytningen af boligen, for at belyse en særlig side af det moderne menneskes opbrud med boliger og steder. Som i de to foregående kapitler begrænser beskrivelserne sig ikke til et enkelt emne, men rækker nødvendigvis udover og siger mere, end der kan gives plads til i overskrifter. Dog er det vigtigste heller ikke alle detaljerne, men det samlede indtryk de foranlediger.

§ 31. Betonklods ude i Lyngby

Bjarne har tidligere i vores samtale antydet, at han ikke bryder sig om at bo i nye lejligheder. Det synes jeg er interessant, og jeg tænker derfor, at forskellen på at bo i nye og gamle lejligheder kan hjælpe til at fremhæve og fortælle noget om det, der skal til, førend han kan føle sig hjemme.

”Du sagde, at du ikke kunne lide at bo i nye lejligheder?” siger jeg.

”Ja. Det gjorde jeg i 11 år sammen med konen. I en betonklods ude i Lyngby. Hold dog kæft, jeg følte mig aldrig hjemme. Og det irriterede konen,” fortæller Bjarne og ændrer sin stemme en smule. ”Du siger aldrig, at du skal hjem til Lyngby. Du siger aldrig, at vi skal hjem til Lyngby.” Og han skifter stemme igen. ”Nej, for jeg føler mig faneme ikke hjemme derude… I den betonklods der.”

”Hmmh,” siger jeg.

”Jeg var på besøg i 11 år” siger han og griner. ”Vi prøvede også tit at få et andet sted at bo, men det var jo svært. Sådan fem mennesker. Men vi ville godt væk derfra, men altså… det er jo ikke så nemt. Børnene havde deres venner og bekendte derude, og de gik i skole og sådan noget, så det var svært at flytte derfra. Det ville være synd for børnene.”

”Når du ikke følte dig hjemme der, hvad forstår du så ved at føle sig hjemme? Eller hvad forstår du ved ikke at føle sig hjemme?” spørger jeg.

”Jamen det er noget at gøre med, at… altså, sådan en betonklods. Den er fuldstændig ucharmerende sådan en betonklods, ikk. Man kan ikke trække vejret i den. Man skal også åbne vinduerne op og... puha, den fornemmelse. Jeg ved ikke rigtigt…” Han smager på luften. ”Ad. Der er sådan… lidt dårlig luft og ofte i sådan nogle… Og så en anden ting. Der er en laarm.” Han trækker ordet ud så længe han kan. ”Hvis en mand banker et eller andet sted i bygningen, så kan man høre det over hele bygningen, ikk. Der er en larm og et spektakel fra naboerne, ikk.”

”Hvis det er en gammel lejlighed, må du så godt høre larm fra andre lejligheder?” spørger jeg.

”Jo jo, det er ikke noget. Det er bare en anden larm,” fortæller han.

”Hvordan lyder den anderledes?” spørger jeg.

”Det er en anden lyd, det er bare en anden… den er sådan mere… en mere naturlig lyd i mit univers ikk. For der er der mursten. Det andet er sådan nærmere en genklang. Der er ikke noget, der sådan opsuger noget. Betonen suger ikke til sig af lyde vel. Det afgiver hele tiden lyden, ikk. I sådan noget roderi, alle mulige, tusindvis af lyde, ikk. Bankelyde og fjernsynslyde. Og en der beder til Allah… hvad naboen gjorde i 11 år. Og det ene med det andet. Naboen hørte musik sååå højt. Altså, hun havde dårlige ører, så… Det var hun mopset over, ikk, konen. Det kunne vi ikke gøre noget ved. Det var slet ikke derfor, vi blev skilt, vil jeg så lige sige.”

”Havde det indflydelse på det?” vover jeg at spørge.

”Nej nej, slet ikke, slet ikke. Nej, på ingen måde, på ingen måde.”, skynder Bjarne sig at sige.

”Det med ikke at føle sig hjemme i lang tid, hvordan opleves det?

”En midlertidig holdeplads,” siger han og griner. ”En station på vejen. Sådan har det været hele mit liv, en station på vejen, ikk.”

”Hmmh,” siger jeg.

”Det her var også en station på vejen, ikk. Det var bare en lang station, et ophold… på 11 år, ikk.”

”Men uden den ro der fulgte med de mange andre?” begynder jeg.

”Jeg vil så sige, at de 11 år var som… Min kone… Sidst på aftenen så havde jeg to timer til mig selv om aftenen. Til at gå en tur eller noget jeg kunne lide… Så gik hun ind i soveværelset, og så gik jeg en tur. Så fik jeg sådan nemt to timer hver dag. For mig selv. Det var vigtigt. Ellers havde det ikke holdt. Så havde det ikke holdt. Det havde det ikke. Det vidste hun også udmærket godt. Den frihed skulle jeg ha’, og det fik jeg så også. Den frihed skulle hun også have. Hun stod op om morgenen, og tog friheden om morgenen. Det var hendes tid, hvor hun kunne sidde og slappe af, og læse og sådan nogle ting og sager, og have fred. Der forstyrrede jeg ikke hende. Så der var sådan en gensidig forståelse.”

”Hmmh,” siger jeg.

”Og vores ægteskab gik faktisk godt i forhold til at have børn og ting og sager. Det var bare fordi vi mere eller mindre… kørte i forskellige retninger,” fortæller Bjarne.

”Så det der med at føle sig hjemme, hvordan opleves det?” spørger jeg igen.

”Altså, det har også noget at gøre med en kombination af en indre fred og ro. Det er dig selv, ikk. Og hvis du har accepteret det sted, du er, ikk. Hvis du har accepteret stedet, hvor du er… det er jo meget meget vigtigt. Det kan godt være et sted eller et hus du lejer, ikk. Hvis du er landet på stedet, og har accepteret stedet 100 procent… Der er en gammel ting der siger, hvis du ikke… Den dag hvor du ikke rigtigt accepterer, det sted du bor, uanset hvordan det er, kommer du ikke derfra. Kan du se hvad jeg mener?”

”Hmmh,” siger jeg, men er ikke helt sikker på, at jeg kan se, hvad han mener.

”Folk der ikke er villige til at acceptere det sted, de bor, kommer ikke derfra. Det er jo interessant. Altså hvis du kommer derfra, så følger aben med.”

”Hmmh,” siger jeg.

”Og det at aben følger med, det gælder også for ægteskabet. Hvis du ikke får renset ud i, hvad der er foregået tidligere, og har forventninger om fortidens mærkelige oplevelser, så flytter aben med. Hver eneste gang. Du skal kunne slippe fortiden, og acceptere at den er der, og... tilgive det du selv var en del af, og tilgive ting du ikke tog ansvar for. Ordet sky og svigt det er jo noget der foregår i kroppen hos os selv. Der er ansvar, man må tage, der er sit eget. Det er mit ansvar.”

”Det lyder på dig, som om der er sådan et nærmest eksistentielt… øhh, eksistentielt element i det at skulle bo et sted…”

”Mmm,” siger Bjarne og jeg fortsætter.

”… og at forlige sig med fortid og fremtid og… leve i nuet, før man ligesom kan…”

”Ja præcist, ja, ja, det er rigtigt, det er rigtigt set. Også fordi… Når folk spørger mig, hvor bor du egentlig, så siger jeg, jeg bor her i kroppen,” siger Bjarne, vender håndfladerne mod sig selv og banker let med fingrene på brystet. ”Og så finder jeg en base hist og pist, hvor jeg sådan rigtigt står og opholder mig, ikk. Men det er herfra, siger jeg. Min egen krop. Og det synes jeg, den fornemmelse er god. Det er en indre fornemmelse i dig selv, der siger, jeg… det er mit tempel, om du vil, ikk. Det er nemlig her, jeg bor. At jeg så har haft et skilt med, at jeg bor… øh… det er der, ikk…”

”Men samtidig lyder det som om, at der er... Selv om du har ro i kroppen, eller hvordan man nu skal sige det… Så hvis du bor i en betonlejlighed et eller andet sted, så kan du ikke rigtigt få…” siger jeg.

”Det er rigtigt,” bryder Bjarne ind. ”Og der kommer du også ind på… Det er godt, at du siger det, fordi jeg fik meget tit en meget klaustrofobisk fornemmelse af at være der. Ikke så meget fordi vi havde 4 børn, men… Vi havde en stor lejlighed faktisk, ikk. Der var fire værelser, der var plads nok. Men tit var der en klaustrofobisk fornemmelse af at være der. Og det udviklede sig sågar til, at jeg fik nældefeber. Jeg får sådan nogle store knopper, og det klør ad helvede til rundt på kroppen. Undskyld jeg bander. Men det er rigtig, det fik jeg klaustrofobi af, ikk. Og det er tit af at sidde derude, ikk. Ikke på grund af, ikke på grund af… men

også på grund af… for meget uro. Jeg har brug for at være mig selv, ikk. Og for meget sådan… Men det er mest… Det fortæller også, hvordan jeg er."

For Bjarne var det ikke muligt at føle sig hjemme i de 11 år, hvor han boede i betonklodsen ude i Lyngby. For mig at se er det er tydeligt, at han hverken kan finde kropsligt ro eller sprogligt forlige sig med lejligheden derude i Lyngby. Det var tydeligvis et konfliktpunkt med hans daværende kone, og Bjarne har mange argumenter for, hvorfor han ikke kan føle sig hjemme der. Han fortæller om larm, om unaturlige lyde, og om en luft, der er så dårlig, at den smager grimt og gør det svært at trække vejret ordentlig. På mig lyder det som en krop, der med alle midler gør opmærksom på at ville ud og væk fra boligen, hvad Bjarne da også gjorde med sine daglige gåture.

I tilbageblik ser han samtidig sine tidligere boliger som stationer, han tager midlertidigt ophold i, men det kun for at forlade dem igen. På mange måder synes jeg, at Bjarne er interessant som et udtryk for det moderne menneske, der under tilbagevendende opbrud, etablerer sig, finder hvile, og søger forsoning med sine umiddelbare omgivelser. Jeg synes også, at det er rigtigt interessant, når Bjarne kommer ind på accept af det sted, hvor man er. Jeg spørger ham, hvordan det opleves at føle sig hjemme, og han svarer, at det er 'en kombination af indre fred og ro'. Men som jeg forstår ham i sammenhængen, er det ikke bare en kombinationen af fred og ro, men derimod en kombination af 'fred og ro', og det han beskriver efterfølgende, som 'accepten af et sted'. Ordet selvberoende synes på sin vis at være rammende her. At hvile i sig selv. Accept synes at være noget nær det modsatte af den aktive tilegnelse af et sted. Det er en kombination af et selv i fred og ro med sig selv, og et selv der har accepteret sine omgivelser. Bjarne taler om at lande et sted, at acceptere et sted 'rigtigt', og at acceptere et sted 100 procent. Der synes at være noget dybfølt og dedikeret over den måde, Bjarne forstår et sted på. Samtidig synes der også at være en eller anden mild uhygge over fortidens steder, såvel som fortidens kvinder, for Bjarne. Hvis man ifølge Bjarne ikke har accepteret fortiden, så følger den med videre.

At bo synes i høj grad at være kropsligt for Bjarne. Han bor inde i sig selv, som han viser med sine hænder, men han bor også i boligen, som hans krop synes at fortælle ham. Han føler sig ifølge eget udsagn 'hjemme i sig selv', men han kan samtidig bo 11 år i en bolig, hvor han ikke føler sig hjemme, og jeg synes, at der er en interessant spænding mellem de to perspektiver på at føle sig hjemme. I sig

selv og i sine omgivelser. I den ovenstående passage får vi ikke afklaret forholdet mellem det, der ligner en modsigelse, og da jeg senere i vores samtale vender tilbage til de to umiddelbart modstridende perspektiver, griner han bare og bekræfter det forunderlige ved spændingen. Måske har det noget at gøre med, at det var i fortiden, han ikke følte sig hjemme i betonlejligheden, og at han dengang søgte væk fra lejligheden for at finde kropslig ro, men sidenhen i højere grad har lært at føle sig hjemme i sin krop, og i mindre grad lader sig influere af omgivelserne. Det er dog først længe efter vores samtale, at det går op for mig, at modsætningen måske slet ikke længere er aktuel for ham, og at han derfor heller ikke selv ser den som en modsætning. Jeg ved ikke, hvornår hans krop blev hans tempel, men det har nok noget med dette forhold at gøre.

§ 32. Huset vender sgu da forkert

I sidste kapitel nævnte jeg Susanne. Hun havde forladt sin mand, og da vores samtale finder sted, er hun midlertidigt flyttet hen til en veninde. Før bruddet med sin tidligere mand havde hun boet i det samme hus i mange år. Jeg er ikke klar over hvor længe, men jeg tænker, at det er interessant at spørge nærmere ind til hendes oplevelse af tid i forhold til at føle sig hjemme. Mens Susanne fortæller, bliver det klart, at der er meget mere på spil end blot den lange tid overfor midlertidighed, men det går kun langsomt op for mig, hvad hun egentlig siger. Jeg lægger ud med at spørge, om Susanne bor hos sin veninde eller om hun er på midlertidig ophold.

”Ja. Jeg bor der,” siger Susanne og gentager. ”Ja. Og så er jeg nogle gange i det gamle hjem, kan man sige… altså hvis min datter også er der. Så har vi sådan en dag eller to. Eller hvis der er nogle praktiske ting, der lige skal ordnes. Og jeg kan også sagtens sove der… og hygge mig. Men jeg skal væk igen, kan jeg mærke.”

”Føler du dig hjemme, der hvor du er flyttet hen?” spørger jeg.

”Hmm… jae… jeg føler mig mere og mere hjemme, vil jeg sige. Hvor altså, øhh… jeg føler, at jeg kan…” siger Susanne og tænker sig lidt om. ”… at jeg kan være i huset og komme og gå, som jeg har lyst til… og jeg har en plads i køleskabet… og jeg har mine ting på værelset… og jeg kan sætte mig om aftenen og se fjernsyn for mig selv eller sammen med dem, hvis de sidder der. Jeg føler mig ikke som en gæst, så jo… jeg føler mig tryg… og jo… hjemme. Jo, jeg føler mig også hjemme.”

”Det med at komme og gå, når du havde lyst… har det altid været vigtigt for dig?” spørger jeg.

”Det er det i hvert fald blevet. For det er det, jeg ikke har kunnet i mit tidligere ægteskab… og hjem. Ja. Der har jeg ikke følt, at jeg havde den frihed til… Men jeg har heller ikke følt mig hjemme i det hjem i mange år. Jeg har gerne ville flytte fra det,” fortæller Susanne og fortsætter.

”Men hvor jeg så bare har fået at vide.” Og så skifter tonen i hendes stemme. ”Jamen, det nytter ikke at flygte fra tingene, hvis man ikke er tilpas der.” Og hun vender tilbage til sin egen stemme. ”Og det kan man jo så diskutere, hvad man synes om det,” siger hun og griner lidt. ”Så jeg har det fint med, at jeg skal sige farvel til huset, nu når det skal sælges.”

”Og det er måske sket for længe siden?” spørger jeg.

”Hmm… det er sket gradvist, men egentlig her i sidste weekend, hvor der var nogle ude, og se på huset. Så tænkte jeg. Jamen, nu er det nu. Og jeg er i hvert fald klar til at sige farvel til det her hus, og nu kommer der nogle andre, der skal bo her,” fortæller hun, og jeg overvejer om hun lyder lidt lettet.

Under samtalen er jeg optaget af at få sat ord på Susannes oplevelse af ikke at føle sig hjemme, for det virker som om, at hun har en god fornemmelse for det. Jeg spørger derfor. ”Hvordan er det at bo et sted, hvor man ikke føler sig hjemme?”

”Hmm, det har været… jamen, det har været frustrerende… men det har måske også været fordi, jeg ikke har kendt mig selv så godt, som jeg gør nu. Så jeg har ikke vidst, hvad det at føle sig tilpas og fri og hjemme egentlig betød. Hvor det har jeg fået… altså, nu føler jeg mig hjemme og tilpas hos mig selv, så kan jeg også bedre føle mig lidt mere tilpas, uden egentlig at have det der hjem. Ja. Men det har været meget med at lave om på ting hele tiden. Hele tiden gå og tænke, at der er et eller andet der står, som det ikke skal, og… huset vender sgu da også forkert og alt det der,” siger Susanne og griner lidt.
”Virkede det så at lave det om?” spørger jeg.

”Nej,” siger Susanne og gentager efter lidt tid. ”Nej.”

”Slet ikke?” spørger jeg og håber at få det udfoldet lidt.

”Nej, det har slet ikke… øhh… Nej. Det er meget få ting, der har virket, vil jeg sige. Og det der med at vende huset, det har jo ikke rigtigt…”

”Det kunne du ikke få lov til?” siger jeg og smiler.

”Nej. Men det er måske fordi, jeg har den der ide om, at når man kommer til et hjem, og det er et hus, du f.eks. kan gå rundt om, så vil jeg gerne, når jeg går ud til min hoveddør, tage imod folk, og de kommer ude fra vejen af, hvor at de ikke skal ind igennem sådan en lang indkørsel. Det er sådan et eller andet, det har jeg. Men jeg vil gerne tage imod folk, sådan lige når de kommer. Og så har jeg syntes, at det har vendt forkert på den måde,” fortæller hun.

”I din forståelse af det rigtige hus, så kommer man ind den forkerte vej ad bagvejen,” spørger jeg.

”Ja, det gør man,” siger hun.

”Hvordan kan man se, at det er bagvejen? Var det fordi man skulle gå rundt om huset?”

”Ja, man skulle sådan… folk kom sidelæns ind, hvis man kan se det sådan på, hvordan at… hvordan jeg ville have, at det vendte.”

”Hmmh,” siger jeg og vender og drejer et forestillet hus i mit hoved.

”Men jeg kan se, at det har handlet om mig selv. Altså det…”

”Hvornår opdagede du, at det irriterede dig? At huset vendte forkert?” spørger jeg.

”Det er inden for et års tid, at jeg sådan har fundet ud af det. Sådan… fordi at jeg ville begynde inde i mit hoved og ligesom sige, hvordan ville det ideelle hus være for mig, og hvordan ville det ideelle hjem være? Så jeg ligesom fik tegnet det, og… sat noget på… i stedet for bare at… og gå og se på noget, som man ikke brød sig om. Så det var ligesom der, at det gik op for mig, at det var en af tingene,” fortæller Susanne.

”At der skulle være den der direkte passage ind,” spørger jeg.

”Ja. Ja.”

”Og hvor længe har du boet i det hus?”

”I 15 år,” siger hun.

Jeg er stille et øjeblik. ”Okay,” siger jeg og er overrasket over, at det var så længe.

”Ja,” siger Susanne forsigtigt.

”Hvad tror du, der har fået dig til at tænke, at... at efter 14 år, så opstår den her tanke med det og ikke… 10 år før?”

Susanne tænker sig længe om. ”Jeg tror simpelthen ikke, at jeg har haft plads til det inden i mig selv og i mit hoved. Det har været… jeg har været optaget af så mange andre ting og ikke mig selv.”

”Hmmh.”

”Øh… og mine følelser. Jeg har mere været optaget af familien… og af at være mor. Og ja, så har jeg ikke tænkt på Susanne som person. Det har jeg ikke,” fortæller hun.

”Det er jo interessant, hvordan… altså hvordan man kan flytte opmærksomheden på så dramatisk vis… i så mange år,” siger jeg.

”Ja,” siger Susanne konstaterende.

Jeg er stadig overrasket over det hun fortæller og tyer forvirret til min spørgeguide.

”Hvad har du tidligere brugt din bolig til og hvad bruger du den til nu, altså der hvor du bor? Hvordan indgår den i din hverdag?”

”Hmm,” siger Susanne. ”Jamen jeg har… hmm… Det er jo også en af de der ting… Jeg har jo aldrig rigtigt gjort, hvad jeg gerne ville, så derfor har jeg gerne

villet bruge mit hjem til at åbne op til andre mennesker, fordi jeg er et meget åbent menneske og vil gerne have, at folk kommer og går. Øhm… Og det har jeg formået lidt de sidste par år at kunne skære igennem og sige. Nå men, det er det, jeg gerne vil." siger hun som henvendt til sin tidligere mand. "Men øh… men det er jo så en af de ting, jeg er afskåret fra… Altså, jeg kan ikke sådan rigtigt invitere gæster… lige nu... Hverken der hvor jeg har haft mit hjem, eller der hvor jeg bor. Men det er sjovt nok et mindre problem, når jeg sådan sidder og tænker over det. Men ellers har det sådan været meget det der med, at der har været åbent for, at alle bare kunne komme, og de har kunnet føle sig velkomne. Og der har været trygge rammer for min datter, altså det har været det vigtigste."

Det er først ved senere gennemlæsninger af vores samtale, at det går op for mig, hvad det egentlig er, Susanne fortæller mig, og at jeg i situationen faktisk har temmelig svært ved at håndtere det. I første omgang bemærker jeg, at hun ikke følte sig hjemme i sit tidligere hus, at det frustrerede hende og at hun gerne ville flytte væk derfra. Hun fortæller også, at hendes mand ikke anerkendte, at hun havde det på den måde. Ifølge Susanne var hans holdning, at 'det ikke nytter at flytte fra tingene', en holdning hun ikke var helt enig i. Huset er, som hun fortæller, sat til salg nu, og hun er helt klar på at komme af med det. På mig lyder det ligefrem som en lettelse, at nogle andre kan flytte ind og overtage det, for hende, uhjemlige hus. Der har længe været en svært definerbar uro hos Susanne ved at bo i den daværende bolig. Det virkede i mange år som om, der var noget galt med huset og dets indretning, og hun forsøgte på forskellig vis at ændre på ting i boligen for derved at tilegne sig den gennem en eller anden form for prægning. Susanne fortæller ovenfor: '… det har været meget med at lave om på ting hele tiden. Hele tiden gå og tænke, at der er et eller andet der står, som det ikke skal, og… huset vender sgu da også forkert…'. Under samtalen griner hun lidt efter at have sagt det, hvilket jeg tror, har fået mig til at overhøre dybden i Susannes fortælling. De første gange jeg genlæste passagen, opfangede jeg således ikke den underliggende uhygge, som først efterfølgende er blevet tydeliggjort. Susanne beskriver, at der i den gamle bolig er et eller andet galt, som hun ikke kan sætte præcise ord på, og så prøver hun at flytte rundt på tingene i boligen for at fjerne uroen. Det hjælper ikke, og så forsøger hun igen og igen og igen. Gentagelsen er uhyggelig, og det samme er tanken om, at det er tingene, der bliver ved med at stå forkert. Huset og tingene, hun indgående kender, står ikke på en måde, så de giver ro. Det hjemlige og det uhjemlige er til stede på samme tid, og hun kan ikke fjerne det uhjemlige ved at præge boligen. Det er selvfølgelig ikke utænkeligt, at ankomstvejen til huset faktisk

er placeret forkert i forhold til, hvordan Susanne gerne vil have det, men det synes umiddelbart mere nærliggende, at hendes oplevelser ikke handler om boligen og tingene deri, men snarere er en reaktion på hendes mand og hans regulering af livet i og omkring boligen. Det er tilsyneladende ham, der sætter rammerne for, hvordan de begge praktiserer gæstfrihed i huset, og hvor meget frihed eller uafhængigt liv, hun kan have uden for boligen. En frihed der står i kontrast til hendes oplevelse i §.21, hvor hun overnatter i sin bil. Med andre ord er det nok nærmere livet i boligen, som i høj grad finder sted på en andens præmisser, der gør, at hun ikke føler sig hjemme.

§ 33. Mit gamle værelse

Jeg nævnte Jeppe i sidste kapitel, og han har fortalte mig, at han havde boet i et lejet værelse i 2 år, men uden at det ifølge ham selv 'ændrede sig en tøddel'. Han flyttede ind, og der hvor tingene blev stillet, blev de stående. Under vores samtale har han fortalt mig, at han flyttede hjemmefra for knap 4 år siden, og på et tidspunkt i vores samtale kommer han ind på oplevelsen af at vende tilbage til sit barndomsværelse. Jeg tror, at hans beskrivelse kan sige noget om vaner og uhjemlighed. Jeg lægger ud med at spørge til hans erfaringer i ikke at føle sig hjemme.

"Har der været et sted, hvor du har boet, og hvor du ikke har følt dig hjemme, men hvor der ligesom er… sker et eller andet?" spørger jeg.

"Øhh," siger Jeppe. "… men så er det måske mere den anden vej rundt, hvor noget går fra at føle sig hjemme til ikke at føle sig hjemme." Han ser eftertænksom ud. "Det har slået mig ret meget, hvordan mit forhold til mit barndomshjem er ændret sådan… markant. Der, hvor jeg flyttede fra… for 3-4 år siden."

"Hmmh," siger jeg og afventer.

"Når jeg kommer hjem… Jeg kan huske, hvordan jeg havde det dengang, når jeg var derhjemme, og det var sådan ret…" Det ligner, han tænker sig tilbage. "Ja, det er her, jeg bor-agtigt." Han vender sig mod mig i køkkenet, hvor vi sidder. "Og når jeg kommer derud nu, så føles det som om, at det er super langt væk fra alting, og det er helt mørkt og stille og… Sådan mit gamle værelse er ikke mit værelse, selvom næsten alle mine ting er der eller sådan. Det er noget andet, ikk.

Og det er sgu gået hurtigt. Det går ret hurtigt, fra man flytter, synes jeg."

"Ja," siger jeg. "Hvordan opleves rummet anderledes eller boligen anderledes?"

"Hmm, jeg ved det ikke… Altså, det er måske meget det med afstand, altså man føler sig virkelig langt væk fra alting… Selvom det ikke er mere end 20 minutter i S-tog, så alligevel…"
Jeppe har fortalt mig, at han er vokset op i Glostrup uden for København.

"Hvordan oplever du den afstand eller den distance fra…" begynder jeg at spørge.

"Bare når jeg skal tage mig sammen og tage hjem og besøge min mor. Det kan føles som en dagsrejse… eller det kan jo virkelig føles som langt væk (…) Og så bruge en aften på at tage derhjem og tilbage." Han fløjter uden lyd. "Det er da kun for at se min mor. Det er da ikke fordi, jeg holder af at tage vejen derud, eller at ubelejlige mig selv med at køre i S-tog eller sådan."

"Ja, det er jo ret sjovt," siger jeg.

"Ja. Ja, det er alligevel noget, der har ændret sig. Og jeg kan huske… dengang jeg boede der, hvor jeg selvfølgelig også kom meget inde i byen… og mine venner sagde. Ahh, du bor helt ude i Glostrup, og det er godt nok langt væk, og det kunne jeg slet ikke nikke genkendende til, det er jo bare… og jeg har månedskort, og det tager ingen tid… et kvarter eller tyve minutter… max. Så det er jo slet ikke slemt, men nu hvor jeg selv bor herinde, så kan jeg godt fornemme, hvad det er, de mener. Det føles som et større projekt at skulle begive sig derud… til forstaden igen. Så det er meget sjovt, hvordan et forhold man havde til hjemmet dengang, det er helt forandret, når man kommer derhjem nu eller…"

I løbet af mit feltarbejde har jeg erfaret, at netop lyde og lugte kan være gode at tage afsæt i, fordi de særligt tydeligt fremstår forandrede ved flytninger. Jeg følger derfor op ved at spørge Jeppe. "Hvad med sådan noget som lyde og lugte og den slags. Hvordan er de anderledes i dit barndomshjem?"

"Jamen altså, min mor hun ryger meget. Hun er sådan 20 smøger om dagen-agtig. Og det opfattes godt nok anderledes, for eksempel når man ikke bor der længere.

Det er i hvert fald en sjov ting. At man faktisk lægger rigtigt meget mærke til det nu, når man kommer hjem."

"Ja," siger jeg og bemærker. "Der lugter ikke af røg her."

"Nej nej," siger Jeppe hurtigt. "Og det har jeg aldrig lagt mærke til, dengang jeg boede derhjemme. Der har jeg boet i det og så også… når folk har været hjemme hos mig. Ej, hvor lugter dit tøj af røg og sådan. Og det kunne man ikke nikke genkendende til dengang, men det kan jeg godt nu. Det er sjovt nok lidt en verden, der går op for én, hvordan andre har opfattet det sted, når man så selv kommer der bagefter, når man ikke selv bor der."

"Hmmh," siger jeg.

"Så, det er meget sjovt. Men jeg ved ikke…" Han ser igen eftertænksom ud og gentager mine ord. "Lyde og lugte… Der er altid S-toge, man kan høre ude i Glostrup, som kører forbi mindst hver 20. minut. Det lægger man heller ikke mærke til, når man bor der, men det lægger man mærke til, når man kommer der bagefter, for det er der ikke her. Der er ikke rigtig noget lyd her."

Jeg havde ikke fået noget kort med, da jeg skulle cykle hen til Jeppes lejlighed, så først kunne jeg ikke finde hans opgang. Jeg cyklede lidt rundt i regnvejret for at finde nogen, der kunne pege mig i den rigtige retning, men der var ikke ret mange mennesker på gaden, og som Jeppe bemærkede jeg faktisk, at der var påfaldende stille i området. Måske stille i forhold til biltrafikken på den vej jeg lige havde cyklet på. Når Jeppe tager hjem og besøger sin mor, er forskelle i lyde også noget, der træder frem for ham. Lyden af en anden stilhed og af S-toge, der med faste intervaller kører forbi. Lugten af tobaksrøg i hans barndomshjem er også noget, han bemærker, men som han, modsat hans venner, ikke tidligere lod sig mærke af. I alle tilfælde er det sanseligheder, han tidligere var fuldstændig vant til, men som nu giver sig til kende, fordi de ikke længere er den baggrund, han har vænnet sig til. Jeppe antyder det kun i en kort passage, men jeg tror alligevel, at der er noget bemærkelsesværdig, i det han siger: "… mit gamle værelse er ikke mit værelse, selvom næsten alle mine ting er der eller sådan. Det er noget andet, ikk." Jeg forstår ham godt. Værelset ser ud til at være det samme, det ligner hans værelse, men det er det ikke. Det materielle er det samme, men hans forhold til værelset er forandret, fordi det ikke længere *er* hans værelse. Det *var* hans værelse.

Det er ikke det rum, han dagligt forlader og vender tilbage til. Under vores samtale lyder Jeppe lidt overrasket, når han fortæller, at han oplever sit barndomsværelse som 'noget andet'. Der er sket en forvandling eller en forskydning, som er svær at sætte ord på. Det er ikke rigtigt Freuds uhygge, men det er stadig et skifte, og måske endda et glidende skifte, fra noget hjemligt, til noget der ikke længere er rigtigt hjemligt. Jeppe omtaler stadig sin mors bolig, som sit eget 'hjem' og 'derhjemme' men han stiller det samtidig overfor udtrykket: 'det er her, jeg boragtigt'. I denne sammenhæng er 'her' værd at lægge mærke til, for det henviser til hans konkrete tilstedeværelse i rummet. Fraflytningen forskyder hans 'her' til et andet sted, og efter noget tid bliver det, der var ubemærket vane til noget, der træder frem som 'noget andet'.

§ 34. Når man bor i andres ting

Også Kerstin og Jonas har nylige erfaringer i at flytte. De er begge i slutningen af 20´erne og i forbindelse med studier og arbejde har de flyttet en del gange i løbet af de sidste par år. I en periode har de boet først hver for sig i Stockholm og sidenhen sammen på hendes daværende kollegieværelse. Efterfølgende tog Kerstin på kortere studieophold til Bruxelles for bagefter at flytte ind hos sine forældre i Sverige i en periode. Samtidig var Jonas på studieophold i Prag. Herefter flyttede de midlertidig hen til Jonas' forældre i Danmark, for herfra at søge efter bolig i københavnsområdet, og nu har de efter en del søgen fundet en lejlighed i udkanten af København, som de sammen er flyttet ind i. Det er her, jeg mødes med dem. Jeg tænker, at det må være en god anledning til at spørge nærmere ind til den omskiftelighed, man kan opleve ved flytninger.

"Hvordan var det at flytte rundt på den måde og at bo i kort tid forskellige steder?" spørger jeg.

Kerstin prøver lidt søgende. "Jae, det var lidt stressende… eller hjemme hos mine forældre er det aldrig stressende at bo. Der føler jeg mig hjemme uanset hvad. Men det var lidt stressende at bo ude hos [Jonas' forældre], for det er aldrig rigtigt dit, og det bliver aldrig rigtigt dit, så det var… det er bare midlertidigt… og den måned i Bruxelles var jo på en måde også midlertidigt, for der er du jo på et slags ophold, og du ved, hvad det indebærer, så der savner man heller ikke den der følelse af…" Hun søger efter de rette ord. "Så på en måde er det en anden type

bosituation, hvis man kan sige det sådan. Så hvis man er et sted for at bo fast og have hverdag, så er det lidt sådan belastende at bo på en midlertidig måde, men når man har ferie og sådan, så er det ikke noget, som plager mig…"

Jonas følger op. "Jeg tror, at noget af det, jeg lagde mest mærke til…" Han holder inde og indskyder. "Altså, da vi boede hos dig, synes jeg var super hyggeligt, for det var jo ligesom et værelse, du havde indrettet personligt. Altså, det var jo dine ting og sådan. Men i andre perioder… da jeg f. eks. boede 3 måneder i Tjekkiet, der boede jeg i en lejlighed, hvor det var andres møbler og andres ting ikk… Jeg havde selvfølgeligt mit eget tøj med og sådan, men ellers var det nogen andres hjem, jeg boede i, og så bliver det ikke særligt personligt. Det sted man bor, bliver bare sådan… ja, der er ikke nogen hygge… Der er man bare, uden at man egentligt synes, at det er fedt. Selvfølgeligt var der en sofa, man kunne sidde i, og et fjernsyn man kunne tænde for, og en radio osv., men det betyder jo meget mere, hvis det er ens egne personlige ting, der er der eller i dette tilfælde dine ting, da vi boede hos dig," siger han og kigger på Kerstin. "Det var jo hyggeligt ikk? Det der med at bo flere forskellige steder, hvor det bare var sådan en færdigfabrikeret lejlighed, hvor man siger…" Og Jonas skifter stemme, som var han en anden og skulle stå for indretning af en lejlighed til udlejning. "Nå, hvad skal der være af møbler? Der skal være en sofa. Der skal være et bord. Der skal være 4 stole. Der skal være køkkenredskaber. Og så er det det." Og så skifter han stemmen igen og vurderer resultatet. "Så er det ligesom en lejlighed, men det er nogle andre, som har forberedt det for én. Og så bliver det ikke sådan særligt hyggeligt."

"Hvorfor ikke det?" spørger jeg og studser over vendingen 'ligesom en lejlighed'.

"Altså, hvis man gør det flere steder, så synes jeg, at det bare var sådan et nomadeliv. Jeg rejste bare rundt med min kuffert og boede endnu et sted der, ikk… der var et dybt upersonligt, det var bare en eller anden færdiggjort lejlighed, man kom hjem til om aftenen. Kan du huske det?" siger han og kigger på Kerstin, som har han fortalt hende det før. "Det var i Tjekkiet. Det var jo totalt deprimerende at bo i den lejlighed der.

"Ja, det var ikke så hyggeligt," svarer Kerstin.

"Hvorfor gør det en forskel, at det er nogen andres ting?" spørger jeg og håber at komme lidt nærmere, hvordan andres ting er anderledes.

”Hmm, ja hvorfor gør det det?” siger Jonas og det ligner, at han smager på spørgsmålet. ”Men altså, det er et godt spørgsmål,” siger Jonas og tager sig tid. ”Da jeg boede i Stockholm, var det i sådan en gæstebolig, hvor jeg var tilknyttet med studiet. Det var faktisk en kæmpestor lejlighed, hvor vi boede 4 personer. Vi havde hver vores værelse, hvor vi havde hver vores seng og et klædeskab og et skivebord og måske en lille skænk eller et andet lille møbel, og så havde vi fælles køkken og 2 badeværelser. Det var meget tydeligt, at den der gæstebolig var blevet oprettet på den måde, at dem som havde lavet eller klargjort den, bare havde sagt,” og han skifter stemme igen. ”Nå, hvad skal man have af møbler, når man kommer her som person?” Og Jonas vurderer igen. ”Så jeg tror, at den bagvedliggende tankegang var, at det bare skal fungere og så er det det. På en eller anden måde er det jo fair nok, men det er jo ikke… Altså, hvis vi går ud og vælger et møbel til den her lejlighed, så går vi jo ikke bare ud og siger, at vi skal have et skrivebord eller en skænk… Altså, vi går jo ikke bare ud og så er det overstået på 10 min.. Det kan godt være, at vi kan finde en skænk, men det skal jo ikke bare være den første og den bedste. Vi vil jo gerne finde den hyggeligste eller den som passer til vores lejlighed. Det skal jo ikke bare være den første ting, som har 4 ben og en skuffe vel. Så det er jo nogle andre kriterier at vælge ud fra sådan rent møbelmæssigt, og når man så kommer sådan et sted, hvor man kommer ind og nogen har valgt for én, og de har tydeligvis bare valgt det mest enkle, og du ved det mest simple og det skulle bare være… det skulle bare være hvidt og det skulle bare være firkantet og det skulle bare være lavet af de billigste materialer og det skulle bare være der, så… så synes jeg ikke… Så er der jo ikke nogen hygge ved det, på nogen måde eller sådan personlighed ved det, kan man vel også kalde det. Jeg tror, det er meget… Der ligger noget i det, tror jeg.”

Hvis jeg forstår Jonas ret, er hygge en forudsætning for, at han kan føle sig hjemme, og etablering af hygge forudsætter, at en bolig er personligt indrettet. Det kan være Kerstins tidligere værelse i Stockholm, eller indretningen af deres nye lejlighed, som de stadig er i gang med. Jonas nævner selv en skænk som eksempel og siger: ”… men det skal jo ikke bare være den første og den bedste. Vi vil jo gerne finde den hyggeligste eller den, som passer til vores lejlighed.” For Jonas er det netop ikke nok, at ’det bare skal fungere’, for ham er det derimod vigtigt, at køb af møbler følger af velovervejede beslutninger for at kunne føle sig rigtigt hjemme. Det tager tid at finde møbler, som passer rummet såvel som personligheden. Hans forhold til møbler er med andre ord noget nær det modsatte af det, vi så hos Jeppe i §.28, der var tæt på at være ligeglad med indretningen, bare der var de ting,

der skulle være for at kunne fungere i hverdagen. Omvendt gælder det for Jonas, hvor en bolig aldrig bliver et rigtigt hjem, hvis den ikke er personlig. Den bliver derimod, med Jonas' interessante ordvalg 'ligesom en lejlighed', hvor 'ligesom' i denne sammenhæng netop ikke er en lejlighed, der er en rigtig lejlighed, men er nærmere en imitation af noget, der ligner, dog uden at kvalificere til den rigtige af slagsen. I den ovenstående beskrivelse, såvel som i andre dele af vores samtale, at det er vigtigt for dem Kerstin og Jonas, at de tager sig god tid til at finde deres møbler. Når Jonas beskriver denne søgen efter det rigtige møbel, gør han brug af et ordet 'jo', og det er interessant, for det indikerer, at noget er selvfølgeligt. Det virker på mig som om, at Jonas' forståelse af indretning på sin vis har noget med stil og identitet at gøre, men han tager som sådan ikke afstand fra andres mulige dårlige stil i det, han fortæller. Han tager derimod afstand fra at blive betragtet eller forvaltet som en anonym anden, når det kommer til indretning af boliger, hvor han skal føle sig hjemme. Det han anfører, er en kritik af billige standardmøbler til standardmennesker. De 'andres ting' er ikke bare et spørgsmål om ejerskab, men derimod en spørgsmål om ligegyldighed.

Jeg tror umiddelbart, at Kerstin er mere pragmatisk end Jonas, når det kommer til at bo i andres ting eller upersonlige boliger, og hun åbner i den forbindelse op for to situationer, hvor man ikke føler sig hjemme og antyder samtidig en interessant indstilling i forhold til disse situationer. Den ene er den midlertidige bosituation, hvor man for en kortere periode og med en særlig indstilling og accept, kan gøre det tåleligt, at bo et sted uden at føle sig hjemme. Den anden er en længerevarende bosituation, hvor midlertidigheden ikke opleves som gældende, og her er accepten ikke mulig. Kerstin berører også det stressende ved at bo midlertidigt hos Jonas' forældre i en måned, men her virker det som om, at det ikke bare handler om selve boligsituationen.

§ 35. Ånden omkring flytningen

Det er svært at sige, hvornår tilegnelsen af en bolig begynder, og den begynder nok ofte før selve flytningen finder sted. Jeg tror dog stadig, at der sker noget vigtigt for det moderne menneske i og med flytningen som begivenhed. Jeg har i flere samtaler været inde på netop de følelsesinvolverede sider af flytningen og har her forsøgt at indkredse, hvad der sker. En flytning er ikke bare noget praktisk, men er for mange også en social begivenhed, der involverer ritualer omkring nedpakning,

afvikling, afsked, ankomst, udpakning, opsætning og velkomst af gæster. Den nye bolig giver sig til kende på en særlig måde, når den tages i brug gennem flytningen. Jeg taler med Simon om nedpakning og ritualer i forhold til at flytte:

"Hvordan er det at flytte?" spørger jeg.

"Jeg kan jo enormt godt lide at flytte. Jeg synes, det er…" siger Simon og det ligner, at han forsøger at fange stemningen. "Hele… hvad kan man kalde det… Hele ånden omkring… Det, synes jeg, er skide hyggeligt. Og at man samles om at gøre nogle ting på den måde. Det kan selvfølgelig også være hårdt. Det var hårdt, da vi flyttede fra der, hvor jeg voksede op. Det var hele vores… mit barndomshjem, vi skulle pakke ned og hele… Vi havde et kælderrum, hvor min far havde haft nogle ting, og det var jo enormt hårdt at pakke det ned og skulle af med og sådan noget. Så lige der var det rigtigt, rigtigt hårdt."

Vi er begge tavse et øjeblik. Jeg bryder stilheden ved at sige. "Jeg har en ide om, at der ofte skal være en eller anden social begivenhed, når man flytter. Er det noget du kender til?"

Simon svarer hurtigt. "Det er sjovt, at du nævner det, for jeg er lige blevet inviteret… Min veninde hun flytter til Amager her lige om lidt, og hun har lige akkurat i dag inviteret nogle venner. Vi tager ind til hende og hjælper med at gøre rent og male. Så giver hun nogle øl og noget pizza. De fleste jeg kender, har altid sagt, kom og hjælp og så drikker vi øl og spiser noget pizza. Det er en social begivenhed. Jo altså, det er jo svært at flytte alene og det er altid… Specielt når det er en god ting, at man flytter, så tilknyttes det tit med noget hyggeligt og noget fællesskab og noget socialt."

Jeg overvejer lidt og spørger så. "Kan du forestille dig en flytning uden øl og pizza? Hvad giver det?"

Simon tænker sig lidt om. "Jeg tror, at det giver én en fornemmelse af, at man endeligt indvier stedet på en eller anden måde. Når man har fået alle flyttekasserne og alle møblerne ind og flyttebilen er kørt, og man så sidder der med sin øl og sin pizza, så tror jeg man får en eller anden fornemmelse af… ahhh… Nu er det hele overstået. Nu skal jeg til at pakke ud. Nu er det godt og så… Så indvier man på en eller anden måde stedet, og hvis det bare var sådan, at de gik, når man

havde båret tingene ind, så ville jeg synes, at det var meget underligt. Jeg tror ikke, at jeg ville føle det som at flytte så… Ja, det er lidt sjovt. Det har jeg aldrig tænkt på, men ja."

For Simon er det at flytte et socialt projekt. Det er noget, man er sammen om. Han fortæller med glæde i stemmen, at han har fået en invitation til sammen med andre venner at hjælpe en veninde med at gøre rent og male. Man kan tolke det som om, at de tidligere beboeres aftryk skal bortrenses. Lejligheden skal samtidig tilegnes gennem maling af lejligheden, og det gør man bedst sammen og med indtagelse af øl og pizza. Det er svært at forstå denne tilegnelse som andet end et ritual.

Simon antyder en inddeling i gode flytninger og dårlige flytninger, og det hænger nok sammen med noget, Simon har fortalt mig tidligere i vores samtale. På et tidspunkt blev Simon og hans mor nemlig smidt ud af moderens daværende kæreste og den bolig, hvor de sammen havde boet. Så stod de udenfor døren og måtte finde ud af, hvad de så skulle gøre. De tog over og boede hos moderens veninde, indtil de fik en lejlighed. Jeg kender ikke historien med Simons far, men det er tydeligt, at der er stærke følelser forbundet med nedpakningen og flytningen af hans ting. At det samtidig er barndomshjemmet, han flytter fra, lader til at forstærke oplevelsen af fraflytning.

I modsætning til Simons oplevelse af det sociale samvær omkring nedpakningen og indflytningen, så erfarer jeg på et tidspunkt under mit ophold ved værestedet en person, der ikke kender nogen, som kan hjælpe ham med at flytte. Han står i døren til kontoret og spørger stille, om der måske er nogen, der kan hjælpe ham, for han har nemlig hørt om muligheden. Han har fået en ny lejlighed, og han har ikke flere ting end, at de kan transporteres ved en enkelt kørsel med en kassevogn, men han står med det hele selv. Ham der spørger om hjælp, kender ikke den frivillige, han spørger. En af de frivillige skaffer en bil to dage senere, og hjælper ham med at flytte, men jeg kan mærke på mig selv, at der er noget, som virker forkert ved situationen, uden at jeg dog helt kan sætte de rette ord derpå. Jeg er stadig i tvivl om, hvad der er galt med situationen, men jeg tror, at indflytning alene er uhyggelig, at ånden omkring flytningen ikke er den rette, og at boligen for så vidt kræver at blive tilegnet sammen med andre mennesker.

§ 36. Kaffemaskinen

Det er min erfaring, at nogle af de ting og praksisser, som får mennesker til at føle sig hjemme, ofte ikke er dem selv særligt bevidste. Det gør det selvfølgelig lidt sværere at undersøge fænomenet, men for at belyse det indirekte har jeg under en række interview spurgt, hvad de sidst pakkede ned, og hvad de først pakkede ud. Min ide er oplagt, at netop den ting er vigtig. Jeg tror, at Hanne kommer med et godt eksempel derpå. Hanne er blind, så jeg tænker derudover, at hun kan bidrage med en særlig opmærksomhed til andre sanser end synet. Som ved de fleste andre dybdeinterviews, der har fundet sted i informantens egen bolig, har også Hanne lavet kaffe, som står i en kande på spisebordet, hvor vi sidder og taler.

Jeg spørger. "Da du flyttede, kan du så huske, hvad den sidste ting, du pakkede ned, var?"

"Ja. Jeg tror, at det var min kaffemaskine," siger Hanne og griner, uden at jeg helt forstår hvorfor.

"Fordi den lige havde været i anvendelse?" spørger jeg.

"Næ, det var fordi… Jeg syntes, at dem der kom og skulle flytte, skulle have noget kaffe og sådan noget. Og så havde jeg jo ikke lige fået den i en kasse, så det var noget med at smide den ned i en rygsæk og så få den på ryggen og ja, så fat i hunden og så derudaf."

"Hvad var så det første, du pakkede ud?" spørger jeg

"Det var min kaffemaskine," siger Hanne og griner igen. "Ja, for jeg tænkte, at nu skal vi have en kop kaffe oven på al det her. Så vi sad på gulvet og stole og hvor der nu var plads. Og jeg vil så sige, at der havde jeg meget hjælp af min mor, for hun lavede kaffen og kom ind med den, for det kan godt være lidt vanskeligt at… altså som blind at der står masser af ting og der sidder også mennesker hist og pist, ikk. Så hun sagde til mig. Sæt dig ned, så skal jeg nok sørge for, at folk får kaffe. Så det var okay. Jeg kan da godt give folk kaffe, men altså det er lidt vanskeligt, når der er så mange mennesker og kasser og sådan noget, der står og flyder."

Jeg tror, at jeg nu forstår, hvorfor Hanne griner, når hun fortæller om kaffemaskinen, for det er formentlig meget rammende for hende, at netop kaffemaskinen kommer sidst ned og først op. Det er således tydeligt for mig, at anstrengelser og kaffe hænger sammen for Hanne. Hun synes samtidig ikke særlig bevidst om, at det er en normativ praksis, der har forbindelse til hendes hjemliggørelse af den nye bolig. At kaffemaskinen kommer sidst ned, fortæller i sig selv ikke nødvendigvis så meget, men når det samtidig er den, som kommer først op, så fortæller det noget mere. Flyttehjælperne er samtidig gæster og de sidder ned, og det kræver typisk en eller anden form for invitation, før man sætter sig ned i nogens bolig. Brug af kaffemaskine er samtidig en tilegnelse, som skaber særlige dufte og lyde under brygningen. Duften af kaffe fylder et rum som en atmosfære, der ikke har en skarp form, men som heller ikke er til at undgå at bemærke.

Jeg tror, at beskrivelsen kan hjælpe med til at belyse nogle af de mange ting, man gør, uden at man tænker synderlig meget over dem. De passer simpelthen bare til situationen, fordi det er en social og normativ praksis, der ofte bliver forbundet til hjem i Danmark. Vi kender alle lyden af en bryggende kaffemaskine. Af duftene der breder sig fra den og bidrager rummet med en distinkt stemning. Der synes også at ligge noget livsstilsagtigt i orienteringen mod kaffe. For mange af dem, jeg har talt med, hænger kaffe tæt sammen med deres hjem. Beskrivelsen fortæller selvfølgelig også noget om at være blind og om ikke at kunne orientere sig i en ny bolig, hvor mennesker og ting står steder, som den blinde kun vanskeligt kan overskue. Men beskrivelsen fortæller i høj grad også noget om praksis i forhold til gæster og at anstrengelser fortjener kaffe.

§ 37. Koppen

Som i beskrivelsen ovenfor, spørger jeg også Kerstin og Jonas, hvad de sidst pakkede ned og først pakkede op. Når jeg genovervejer mit spørgsmål, så bliver jeg usikker på, om det nødvendigvis er den sidste ting, de nævner for mig, eller om det nærmere er en ting, som er vigtig for dem at få med. Det er måske også lige meget, for spørgsmålet åbner hver gang op for noget, som synes at være betydningsfuldt.

"Jeg pakkede min kop ned," svarer Kerstin efter at have genkaldt situationen. "Jeg har sådan en kop, som jeg har brugt hver dag, siden jeg fik den, da jeg var 17 eller

sådan noget. Den drikker jeg af… kun vand. Så det er sådan en fast rutine. Det tror jeg, var den allersidste."

"Og når du har pakket den ned, er du så flyttet helt?" spørger jeg.

"Ja, det tror jeg. Og den er der også det nye sted, når jeg er der. Så den står ikke der i kasser i mange måneder i forvejen. Den har jeg altid med. Den ligger aldrig nedpakket. Den er altid ude og hvis den er nedpakket, så er den nedpakket en halv dag eller noget, og så bruger jeg den om aftenen eller tidligt om morgenen igen."

"Hun bruger den hele tiden," bekræfter Jonas.

"Har du også sådan en ting?" spørger jeg ham.

"Øh, nej det ikke på sammen måde. Nej, det tror jeg ikke. Altså, man kan jo altid sige sådan noget med toiletting og sådan, og det er jo fordi, det har en eller anden praktisk betydning, men øh… jeg har svært ved at svare helt sådan… men et bud kunne for eksempel være min bærbare computer."

"Det er jo heller ikke sikkert, at der er noget sådan bestemt," kommer jeg ham i møde.

"Nej, men for eksempel min computer, det tror jeg," gentager Jonas.

"Men den er jo også funktionel akkurat som en tandbørste," siger Kerstin, mest henvendt til Jonas.

"Ja, jeg ved ikke helt," siger Jonas. "Det er nok ikke helt på samme måde. Men jeg tror, at de ting jeg i hvert fald pakker senest ned eller som er kortest tid pakket ned, er de ting, som bliver brugt mest. Det er ting, man bruger oftest og de ting man er mest afhængig af. Hvad enten man er afhængig af at kunne børste sine tænder, eller man er afhængig af at arbejde eller bare at sidde og surfe på nettet på sin computer, så…"

Jeg skal ikke vurdere, hvad der er funktionelt eller ej, men det er oplagt at funktionaliteten ikke er alt, man kan sige om en kop, en bærbar computer eller en tandbørste. Tingene synes for det meste at være mere end deres funktioner, da de

både indgår i en hverdagsbrug, som ikke fungerer, hvis de er pakket ned, og fordi det virker mere rigtigt, hvis de ikke er pakket ned. Koppen giver først for alvor mening, når en underliggende meningsfuldhed inddrages. Vand skal drikkes af netop denne kop, og mange mennesker har en eller nogle bestemte kopper, de foretrækker at drikke af. Man kender koppen på en eller anden måde, og den føles mere rigtig i hånden. Med Heidegger i tankerne kan man sige, at koppen som drikkeværktøj er en forlængelse af Kerstin, når hun drikker vand. Den er vedhåndenværende for hende. Hun kalder det selv en rutine, men jeg tror, at hun simpelthen oplever det som den rigtige kop at drikke af. Man bør selvfølgelig kritisk overveje, hvad forholdet mellem koppen og hjemfølelse er, men det har måske noget at gøre med, at koppen er hjemlig for hende og at boligen derfor gøres mere hjemlig igennem koppens nærvær og brug.

§ 38. Få køkkenet op at køre

Som i de to forudgående beskrivelser har jeg også spurgt Laura og Thomas om det, de pakkede sidst ned og det, de tog først op. Der er selvsagt variationer i de svar, jeg har fået, når jeg har stillet disse spørgsmål, men ofte har det et eller andet med noget køkkenrelateret at gøre. For mange mennesker synes køkkenet at være en afgørende del i deres forståelse af hjemmet. Under min samtale med Thomas og Laura kommer vi ind på netop det.

”Sådan bare for en kuriositet, hvad var det sidste I pakkede ned, da I flyttede? Hvis I kan huske det?” spørger jeg.

”Ah, den var svær…” Thomas tænker sig længe om. ”Jeg kan ikke huske det, tror jeg. For jeg må ligesom have været sidste mand på skansen til at flytte ud, sammen med nogle drenge, og Laura var herinde til at tage imod.” Han tænker sig lidt mere om. ”Jeg tror, at jeg skruede nogle ting ned et eller andet sted… på en bagtrappedør… øhh… køleskabet var det faktisk, tror jeg. Jeg tømte en masse i køleskabet, og så smed jeg det ned i en eller anden kasse, så vi kunne få det herind. Der stod nogle ting tilbage på bordet, som bare var blevet stående. Den der røde bakke…” siger han og henvender sig til Laura.

”Mmm,” bekræfter hun.

”Kan du huske det?” spørger han.

”Mmm,” siger hun igen.

”Kan I huske, hvad det første I pakkede ud var?” spørger jeg.

”Det har nok været sengen. Tror du ikke?” siger Thomas henvendt til Laura.

”Jo, men den var ligesom pakket ud, var den ikk. Men sådan op af kasserne?” spørger Laura mig.

”Ja… Bare det som først blev taget i brug,” forsøger jeg. ”Eller det som var vigtigt at stille på plads som det første.”

Laura svarer hurtigt. ”Jeg synes, at nogle af de der madting var sådan lidt vigtige eller… sådan for at få køkkenet op at køre på en eller anden måde.”

”Ja, det er rigtigt,” siger Thomas og kigger på Laura. ”Vi var rimelig enige om, at det der køkken skulle op at køre.”

”Men det var fordi, vi bare havde levet af pizza i 14 dage eller sådan noget, så tror jeg også, at vi gerne ville i gang med at lave mad igen,” fortæller Laura.

”Ja, vi havde bare levet af junk i 14 dage, fordi vi havde gået herinde og arbejdet helt vildt meget, og jo mere vi ligesom åbnede op for tingene, jo flere ting var der ligesom, der skulle fikses. Og gulvmanden brændte os af… og alle de der ting, som vi bare gerne… Sådan for at gøre det til vores og få... Og så var der også lidt drama, og det er der stadigvæk med ham, der har haft lejligheden før… dem der har haft lejligheden før. Han var ikke rigtigt ude til tiden, han var 2 dage over…”

”Nåh,” siger jeg og lyder lidt overrasket.

”Han var simpelthen så irriterende og usympatisk,” fortæller Thomas og griner lidt fortvivlet. ”Og så ville vi bare, du ved, ligesom i bund med at skrabe alt hans væk.”

”Ja,” siger jeg.

”Og det gik ligesom lidt i… Så køkkenet var rimelig vigtigt, for vi tog tilbage til Østerbro helt baldrede og spiste take away,” siger Thomas og tænker tilbage på perioden med istandsættelse.

Thomas bruger noget tid i forsøget på at huske noget, som man sjældent bemærker som noget særligt, når man står i flyttesituationen. Om der er tale om en rekonstruktion eller ej, er dog ikke så vigtigt, det vigtige er, at køkkenet for Thomas og Laura fremstår som et vigtigt element i det at etablere et hjem. Junk food eller take away er en midlertidig løsning på sult, men det er ikke rigtig mad for Thomas. Der er noget interessant ved udtrykket 'at få køkkenet op at køre', for det lyder nærmest som om, at det er en naturlig tilstand, at et køkken fungerer og bliver brugt, og i den forbindelse er pizza en nødløsning, når der ikke er tid eller overskud til selv at lave noget. Køkkenet synes således at være et centralt element i tilegnelsen af boligen eller etableringen af hjemmet.

§ 39. Udlevering af mad

Der er typisk ret stille på værestedet i løbet af formiddagen. Enkelte brugere sidder ved bordene og drikker kaffe og læser i de gratisaviser, som de morgenfriske brugere tager med. Andre står udenfor i små grupper og snakker. Værestedet har en regel om, at der ikke må være hunde og alkohol inden døre, så det flytter helt af sig selv en del aktiviteter udenfor. Der er direkte forbindelse mellem caféen, hvor brugerne sidder, og det køkken, hvor frokosten er under tilberedning. Fra køkkenet lyder en transistorradio. Når klokken nærmer sig kl. 12.00, følger en stor tilstrømning af sultne mennesker. Helt af sig selv opstår en kø med endemål, dér hvor maden serveres. En tallerken ad gangen bliver rakt over disken. Mange brugere af værestedet kommer for at få, hvad man kalder et solidt måltid. Der er ofte godt med fløde i. For nogle bliver måltidet indtaget med en hastighed, der får mig til at tænke, at det må være døgnets første. Det koster 20 kroner, og man kan få på klods, hvis man har vist, at man kan finde ud af at betale tilbage. Mange af brugerne er på røven, som man siger, og et billigt måltid, der kan holde en god del af dagen, bliver i høj grad værdsat. Prisen er afgjort af betydning, og en del kommer udelukkende for at få noget at spise. Nogle kommer dagligt, andre når det ikke kan være anderledes. Værestedet har lukket i weekenden, så når det er fredag, får nogle af brugerne en ekstra portion med hjem fordelt i plasticposer. Kartofler for sig, og hakkebøf med løg og sovs for sig. En del af dem, som har egen bolig,

får bare ikke rigtigt lavet mad derhjemme. Det virker som om, at de simpelthen ikke orker. Det er vanskeligt at sige, hvilken funktion køkkenet har for mange af brugerne, men det virker ikke som om, at deres køkkener bliver brugt til ret meget. At lave mad er typisk heller ikke noget, jeg hører brugerne tale om i løbet af dagen. I modsætning til det Thomas og Laura fortæller i den foregående beskrivelse, så tror jeg ikke, at der er et køkken derhjemme, som skal op og køre. Man kan måske sige, at for en del af værestedets brugere så er en tilegnelse af køkkenet i deres bolig ikke meningsfuld. Det er på ingen måde et centrum i deres hverdag.

§ 40. Noget jeg er flyttet med

Line har boet en del forskellige steder i København, og når hun flytter, har hun nogle små ritualer, der hjælper hende med at føle sig hjemme. Også for Line har køkkenet en vis indflydelse på hendes oplevelse af ankomsten til en ny bolig. Aktuelt bor hun til fremleje i en lejlighed i København. Møblerne er alle, på nær et mindre bord, nogle der følger med lejligheden. Som vi så i hendes beskrivelse i §.19, blev resten af hendes møbler og de fleste af hendes andre ting ødelagt af kloakforurenet regnvand. Hun har suppleret indretningen med lidt ting til udstilling på hylder rundt omkring, og hun har også sat enkelte plakater op, selv om fremlejeren har sagt, at hun ikke må hænge noget op på væggene. Jeg er interesseret i at forstå, hvordan tid indvirker på tilegnelse og tilvænning af en bolig, når det kommer til føle sig hjemme.

”Hvor lang tid plejer der normalt at gå, før du sådan…?” begynder jeg.

”Før jeg sådan føler mig hjemme?” fuldender Line min sætning.

”Ja,” siger jeg.

”Hmm… ikke ret lang tid, tror jeg.” Hun overvejer sit svar. ”Jeg ved ikke, om det er sådan en overlevelsesting, fordi jeg er flyttet så meget. Altså, om det er ægte, eller at jeg sådan bare fortrænger et eller andet,” fortæller hun og griner. ”Men det føles i hvert fald ret nemt for mig, sådan at falde til og føle mig godt tilpas, og…” Hun holder kort pause. ”Altså, når køleskabet er fyldt op, og jeg sådan har pakket mine ting ud, og… tændt et lys, så er det sådan…”

”Så det er de vigtigste ritualer?” spørger jeg.

”Ja, det tror jeg, at det er.”

”Og hvad sker der, når de er opfyldt?”

”Jamen, så tror jeg, at jeg føler mig sådan rimelig hjemme. Det er sådan…” hun overvejer ordene lidt og siger roligt. ”… en god ramme.”

Jeg har adskillelige gange under de forskellige samtaler spurgt, hvor lang tid der går, før folk føler sig hjemme, for jeg har stadig en ide om, at tid må have en eller anden indflydelse. Det er mig dog fortsat uklart, hvilken indflydelse tid mere præcist har, men jeg tror, at det er rimeligt at antage, at tiden og daglige rytmer kan forstærke følelsernes dybde. Line kommer dog ikke særligt meget ind på den lange tid, for hun bor som regel ikke så længe det samme sted. Snarere er hendes erfaring, at når køleskabet er fyldt op, tingene er pakket ud og lyset er blevet tændt, så oplever hun, at være faldet til og føle sig godt tilpas. Det er i øvrigt værd at bemærke, at Line siger, at hun føler sig 'rimelig hjemme', så for hende er det ikke en absolut tilstand, men nærmere noget ufuldstændigt eller pragmatisk, der måske kan udvikle sig. I forlængelse heraf er der noget interessant ved, at Line i det hele taget betvivler ægtheden ved sin egen oplevelse, og hun overvejer, om hun måske fortrænger et eller andet. Altså, hun overvejer, om det kan være ægte, når hun har så nemt ved at føle sig hjemme. Jeg har dog svært ved at finde ud af, om hun betvivler ægtheden ved sin oplevelse af at føle sig rimelig hjemme, eller om hun snarere betvivler, om det er ægte hjemfølelse, hun oplever? At der skal tændes et stearinlys, er interessant i forhold til stedets etablering og tilegnelse af boligen, og Line er kun en af mange, der har fortalt mig om den praksis den første aften i en ny bolig. Strengt taget siger Line slet ikke, at det er et stearinlys, hun tænder, men det ved man ligesom bare, at det er. Måske fordi et tændt stearinlys, kan fylde et rum med en atmosfære, der rækker udover den lysgivende funktion. På den måde virker et tændt stearinlys lidt på samme måde som duften af kaffe i §.36. Ved at tænde et lys tilegner Line boligen, og hun reetablerer en hverdagspraksis, der rækker bagud i tid, idet hun gentager en handling, hun tidligere har brugt som en måde, hvorpå hun tilegner sig en bolig. Det er i øvrigt sigende, at man også kalder stearinlys for levende lys, for de vækker noget i boligen, som elektrisk lys ikke kan. Lidt senere i vores samtale vender vi tilbage til tingene, der hjælper hende til at føle sig hjemme, når hun har pakket dem ud.

”Hvad skulle der så til, før du ikke ville kunne føle dig hjemme?” spørger jeg.

”Øhm…” siger Line. ”Måske hvis det også var hendes småting, altså… bøger og plakater og ting og sager… og køkkenting. Hvis det var hendes, alting.”

”Så det er dig, som har præget lidt med plakater og med bøger,” spørger jeg.

”Ja, alt det løse er ligesom mit.”

”Så der var noget, der overlevede skybruddet?”

”Ja. Ja, åbenbart rimelig mange ting. Det synes jeg, man finder ud af sådan…” fortæller Line og fortsætter. ”Hvis alting var hendes, så tror jeg, at jeg ville have lidt sværere ved at føle mig hjemme.”

”Hvad gør det, det at… at præge et rum med dine ting? Hvad gør det ved rummet?”, spørger jeg.

”Mmm…” overvejer hun. ”Jeg ved det ikke, altså… at det er sådan genkendeligt. At det er noget, jeg sådan er flyttet med, som følger med mig. Altså, hvis jeg ikke kan sådan… eller jeg ved ikke, om jeg sådan bliver nødt til selv skabe et eller andet lille… sådan genkendeligt rum for mig selv, når rammerne ikke er noget, jeg sådan selv bestemmer. Altså, jeg boede i… jeg var oppe og læse i Oslo i forrige semester, og der skulle jeg kun være i et halvt år, men der havde jeg de her kopper med, for dem kan jeg skide godt lide,” fortæller hun og jeg kigger på koppen, jeg har fået serveret kaffe i.

”Og selvom det jo er lidt besværligt, at slæbe alt muligt med, så havde jeg virkelig mange småting med…” siger hun.

”Hmmh,” siger jeg.

”Som jeg sådan kunne placere rundt omkring.”

”Og hvad gjorde det så?” spørger jeg.

”Jamen, så gjorde det bare, at det var… at det var sådan hyggeligt, og at det var noget, jeg selv havde bestemt, at det skulle være sådan.”

”Hmmh.”

”Det var lidt mærkeligt, for jeg vidste også på forhånd, at… at det ville komme til at betyde meget, hvis jeg havde nogle småting med. Altså, det behøver ikke være møbler, men bare ting jeg godt kan lide,” slutter Line af.

Efterfølgende fortæller Line, at småtingene ikke nødvendigvis behøver at være nogle, hun har haft i lang tid, og det er heller ikke nødvendigvis ting, hun har et særligt dybfølt forhold til, men at det er vigtigt, at det er hendes ting og at de giver udtryk for et eller andet. Det er selvfølgelig lidt uforløst, for hvad skal der forstås ved ’et eller andet’, men genkendelighed kan være vanskelig at indkredse i detaljer. Der er hverken tale om en tung følelsesinvolvering ved artefakter, eller arvestykker fra fortiden, som under ingen omstændigheder må mistes, men der er heller ikke bare tale om en brug-og-smid-væk forbrugerisme. Der er tale om en tilknytning til tingene, men en så at sige svagere tilknytning, som minder hende selv og andre om, hvem hun er og hvad det er for et rum, hun etablerer og befinder sig i. Det er også interessant, når Line fortæller, at der i og med tingene er tale om noget genkendeligt, som flytter med, som følger med hende. Og det synes som om det synkrone, eller den parallelle bevægelse for Line og hendes småting er vigtig for at lande rigtigt i den nye bolig. Hun flytter med andre ord sammen med tingene, så det er ikke hende der flytter og tingene der følger med. Jeg tror, at perspektivet gør en forskel.

§ 41. Ting og deres faste pladser

Der virker som om, at der er en eller anden forbindelse mellem rod, orden og det at føle hjemme. En simpel og hverdagslig måde at forstå orden er som organisering af ting, så de nemt kan findes igen. Og rod er omvendt beskrivelsen af en situation, hvor ting ikke nemt kan findes igen. Total eller neurotisk orden er ikke hjemlig, og det er total uorden heller ikke, måske fordi begge ekstremer vil gøre enhver praksis i hjemmet uoverskuelig tidskrævende. Total orden kan også nemt fremstå uhyggelig, for den antyder en praksis, der har mistet kontrollen over sig selv og er blevet mekanisk. Mellem tingenes orden og uorden og alt afhængig af den el-

ler de involverede personer, kan man finde en passende balance, der understøtter følelsen af hjemlighed. Man har endvidere ret til at rode i sit eget hjem, og man har ikke ret til at rode i andres hjem.

Sammenhængene mellem rod og orden i forhold til det at føle sig hjemme kommer frem i en samtale med Marianne, der som blind har særdeles vanskeligt ved at finde ting, som ikke står, hvor de plejer. Ligesom med Hanne i §.36, kom jeg også i kontakt med Marianne gennem Dansk Blindesamfund, da jeg ville fokusere lidt på lydes indflydelse på at føle sig hjemme, og da tænkte jeg, at personer med de erfaringer som synshæmmede gør sig, burde kunne bidrage med noget væsentligt. Det var dog især erfaringer omkring orientering og orden og forskellige modsætninger dertil, som kom frem i løbet af vores samtale. Marianne er flyttet sammen med sin kæreste i hans i forvejen fuldt møblerede hus, og da hun også tager sine møbler med, taler vi om, hvordan de fandt ud af, hvilke møbler der skulle blive, og hvilke møbler der skulle skiftes ud i den fælles bolig. Hun fortæller, at det som blind er meget vigtigt, at møbler og småting står det samme sted hver gang.

”Jeg følte mig sikker, da jeg kom hertil, og jeg var med til at bestemme, hvor tingene skulle stå og sådan noget,” fortæller Marianne. ”Det er også meget meget vigtigt, når man flytter… altså, når man ikke kan se. Det er vigtigt at være med til at placere tingene, og hvis ikke det er muligt, så i hvert fald at blive vist rundt lige så snart de står der, hvor de skal, fordi så har du en mulighed for at finde ud af, hvor tingene er i forhold til hinanden. Så kan du måske, og det er ikke sikkert, men måske, kan undgå det der med at støde ind i alting. For det er med til at frustrere dig, hvis du går og brager ind i alting.” Hun hæver stemmen, så ’brager’ udtrykker sammenstødet. ”Og så er det jo igen den der med… åhh forbandet, det er også fordi, jeg ikke kan se.”

”Og det gør man meget i starten?” spørger jeg.

”Ja, det vil man jo uvægerligt gøre, fordi det står anderledes end det gjorde hjemme, ikk. Det ville jo også være det sammen her, hvis vi flyttede rundt. Det ville jo stort set være det samme, ikk.” fortæller Marianne.

”Jo,” siger jeg.

”Man skal lige tilvænne sig,” siger hun.

”Så ting får simpelthen nogle faste pladser og der bliver de bare stående?” foreslår jeg og bemærker Mariannes førerhund, der ligger under bordet, hvor vi sidder.

”Ja. Tingene har deres plads, og der skal de dæleme være, og hvis de bliver flyttet, jamen så skal man have det at vide. Det kan ikke nytte noget, selvom det måske er lidt… øhh, ekstremt, men hvis du flytter min kop derhen.” Og hun flytter sin kop over mod mig. ”Jamen, det er nok ikke så langt væk, men jeg skal alligevel bruge energi på.” Hun sætter energien i anførselstegn med sine fingre og fortsætter. ”Og hov, hvor er den så henne. Og i mellemtiden kan jeg så nå at have revet den på gulvet. Så bare sådan en lille ting som det… Derfor har ting deres faste pladser, så vi ikke skal bruge ekstra resurser på at finde rundt, og så vi kan slappe af, når vi er hjemme. Vi skal bruge rigeligt energi, når vi er ude, men hjemme skulle man gerne kunne slappe af og derfor er en af årsagerne… Derfor er det jo også meget ofte, at blinde finder blinde eller svagtseende at bo sammen med. Fordi vi ligesom, i gåseøjne, har sammen problem, og så skal vi ikke først til at forklare. Vi skal ikke først til at opdrage en seende kæreste, vel? Nu har jeg en seende søn, og det har godt nok været besværligt at få ham til at forstå.” Og Marianne skifter stemme. ”Jamen, det er altså vigtigt, at det lægger nøjagtigt der, hvor du tog det fra.” Og hun taler for sin søn. ”Jamen, du kan da bare… Det ligger jo lige der.” Og hun taler som sig selv igen. ”Ja, det kan godt være, at det ligger lige der, men jeg skal bruge energi på at finde det.” Og hun vender tilbage til mig.

”Ja, så kunne det jo ligge hvor som helst,” siger jeg.

”Ja, så kan det ligge hvor som helst,” gentager hun og griner. ”Det tog virkeligt en krig at lære ham, og det til trods for, at han aldrig har kendt mig som seende, ikk altså. Så ja.”

”I mit projekt, der prøver jeg at finde ud af, hvad det her med at føle sig hjemme er for noget, så hvad er det at føle sig hjemme for dig?” spørger jeg.

”Det er jo at føle, at jeg hører til og at jeg… også det der med, som jeg sagde lige før, det med at man kan finde rundt og ikke skal have besvær med at… at finde det ene og det andet. Og gå rundt i mit hjem og øhh… kunne slappe af. Kunne lave de ting, jeg har lyst til, når jeg har lyst til dem. Det er også en af årsagerne til, at jeg ikke arbejder, faktisk. Jamen, jeg har den frihed til at gøre… til at sige at i dag, enten på grund af at jeg ikke har set særligt godt, eller i dag har jeg bare

lyst til at lave ingenting ikk, så har jeg mulighed for det, og det er med til, at jeg føler mig hjemme. Men dermed ikke sagt at jeg slet ikke vil arbejde, som du ved, som jeg sagde, så har jeg søgt arbejde, ikk, fordi jeg er samtidigt sådan en person, som også siger, der skal altså ske noget. Det bliver for kedeligt, hvis jeg kun går herhjemme, ikk, men det der med, at når man så har været ude og kommer hjem og kan slappe af. Det er det, der får mig til at føle mig hjemme og også lidt det, som jeg sagde før med, at her ved jeg, hvor tingene er, så der kan jeg… der skal jeg ikke bruge energi, jeg kan simpelthen… ja… det er helt firkantet sagt, men her føler jeg… her kan jeg føle jeg mig tryg. Her ved jeg, hvor tingene er. Her kan jeg slappe af.

"Og hvordan kan du mærke det i kroppen, at du føler dig hjemme her?" spørger jeg.

"Jamen, det er det med, at jeg ikke er anspændt. At jeg ikke… at den øverste etage ikke kværner hele tiden om alt muligt, men at jeg ligesom kan koble fra og tænke på ingenting, og jeg behøver ikke at have alle sanser ude hele tiden, og jeg kan simpelthen bare lukke af og i gåseøjne gå ind i mig selv, ikk. Det synes jeg."

"I forlængelse af det, vil jeg høre, om du kan føle dig hjemme andre steder end i din bolig?"

"Ja, det kan jeg jo godt," fortæller Marianne. "Altså, kendte steder som hos mine forældre eller hos nogle af mine venner, som jeg har været hos 100 gange. Hvor jeg kender indretningen og ting og sager. Det kan jeg sagtens, det kan jeg godt. Men fremmede steder har jeg svært ved at føle mig hjemme, så det skal være kendte steder."

"Kan du føle dig hjemme hvor som helst?" spørger jeg, selvom hun lige har afvist netop det.

"Nej, det kan jeg ikke," siger Marianne og gentager. "Det kan jeg ikke. Det synes jeg ikke, jeg kan, og specielt ikke hvis jeg kommer steder, hvor jeg kun kommer én gang, eller hvis jeg kommer hos mennesker, hvor jeg ikke ved, hvordan tingene er i forhold til hinanden, ikk."

"Hmmh," siger jeg.

”Hvis der for eksempel er et sted, hvor jeg skal komme meget, så beder jeg simpelthen om at få lov til at blive vist rundt. Og der mener jeg næsten bogstaveligt talt, at jeg går langs væggen. Jeg kravler langs væggen,” fortæller hun.

”Altså, går rundt og rører med hænderne?” spørger jeg.

”Ja. Ja og rører og finder… Nå, men der står fjernsynet. Der står sofaen. Og sådan… så jeg simpelthen kan danne et billede inde i mit hoved, og det er jo også fordi, jeg har været seende, så jeg har en mulighed for at danne et billede inde i mit hoved for, hvordan her egentligt ser ud. Og når jeg først har sat det billede ind i mit hoved, så kan jeg begynde at slappe af. Så kan jeg begynde at føle mig hjemme, ikk. Men hvis det er et sted, for eksempel oppe hos min kærestes søster, der har jeg ikke fået en ordentlig rundvisning endnu, så der føler jeg mig ikke hjemme. Der føler jeg mig bundet til den stol, jeg sidder på, og hvis jeg skal nogen steder, jamen så er jeg nødt til at få hjælp hele tiden, og så føler jeg mig ikke hjemme. Hvis jeg skal have hjælp hele tiden til bare at gå på toilettet eller bare at finde hen til spisebordet, så føler jeg mig ikke hjemme.”

”Ja,” siger jeg.

”Altså, så det skal simpelthen være et sted, hvor jeg kan færdes frit uden... ja, for det meste frit uden at behøve en hel masse hjælp, så føler jeg mig hjemme… ja.”

Jeg tror, at Marianne får sat ord på nogle af de væsentlige oplevelser og fornemmelser, mange har, når det kommer til hjemfølelse. Hvis man ikke kan finde det, man søger, giver det irritation eller ligefrem frustration, og for meget irritation eller frustration i sin bolig, eller der hvor man opholder sig, kan nemt bevirke, at man har svært ved at føle sig hjemme. Det er selvfølgelig en særlig omstændighed, at Marianne er blind, men netop det handikap kan hjælpe til at fremhæve opmærksomheden mod nogle andre sanseligheder i forhold til at forstå hjemfølelse. Hun fortæller således, at hun ikke er anspændt, når hun føler sig hjemme. At hun kan slappe af, tænke på ingenting, og at hun ikke har ’alle sanser ude hele tiden’, hvilket jeg fortolker som en konstant energikrævende opmærksomhed mod omgivelserne. Hun gør det klart, at hun er tryg, når hun føler sig hjemme, og at hun ikke hele tiden behøver at spørge om hjælp. Hun fortæller også, at det er vigtigt for hende, at kunne: ’lave de ting jeg har lyst til, når jeg har lyst til dem’. Marianne understreger og gentager flere gange, at det især er kendskab til tingenes

faktiske placering og muligheden for så at sige at begrænse energiforbruget, som er afgørende for at kunne føle sig hjemme for hende. En energi, hun bruger i store mængder, når hun bevæger sig uden for det, hun kender med vished. I hvilken udstrækning det gælder for os alle, kan man jo overveje, men det er fristende at tænke, at brug af energi eller en meget aktiv opmærksomhed mod dårligt kendte og i den forstand uhjemlige omgivelser, står i modsætning til hjemfølelse. Det øvrige Marianne beskriver, synes alt sammen at være væsentlige træk, som vi mere eller mindre udtalt har været inde på i de mange forudgående beskrivelser.

Mariannes tilegnelse af de rum, hun føler sig hjemme i, er også interessant, for hun er meget bevidst omkring, hvordan hun konkret bruger kroppen til at gøre sig bekendt med rummenes indretning. Det vil sige, at hun rent fysisk bevæger sig rundt langs væggene i boligen og med hænderne famler sig frem til dannelsen af et indre billede af det væsentlige, herunder møblernes placering i forhold til hinanden. Det samme gælder for placeringen af de mindre ting i boligen, som hun faktisk foretrækker at være med til at lægge på plads. Man kan vel nærmest sige, at boligen for Marianne går fra at være forhåndenværende til at være vedhåndenværende. Jeg tror, at den kropslige fortrolighed, som Marianne berører, kan hjælpe til at belyse en vigtig sammenhæng mellem hjemfølelse og tid, når man flytter ind i en ny bolig. Det er ikke den meget lange tid af årelange gentagelser, det handler om, men dog en tilvænningstid til boligen, møblernes placering og tingenes orden.

§ 42. Lyde i baggrunden

Hvor Marianne ovenfor kommer ind på den kropslige fornemmelse for tingenes placering i boligen, berører Hanne et andet sanseligt aspekt ved det at bo. Under flere tidligere samtaler med seende er jeg blevet opmærksom på uønskede lyde eller uvelkommen støj og deres indvirkning på muligheden for at føle sig hjemme. Under min samtale med Hanne, forsøger jeg derfor at give denne sanselighed særlig opmærksomhed. Jeg har nemlig den fordom, at hun som blind er mere bevidst om lyde i hendes omgivelser. Hanne har tidligere i vores samtale været inde på, at naboerne til hendes gamle lejlighed larmede. Det gør de ikke her, og hendes nuværende parcelhus ligger i det hele taget i et meget stille område. Vi sidder i hendes køkken-alrum og drikker kaffe, mens hendes førerhund, Bamse, ligger roligt og uanfægtet under bordet.

”Har du nogen ting, der hjælper dig med at føle dig hjemme? Noget, som bare skal være her?” spørger jeg.

”Øh…” overvejer Hanne og tænker sig grundigt om. ”Jeg har et gammelt ur inde i stuen, som slår. Og hvis det ikke slår, jamen så…” og hun holder en kort pause. ”… så er det en underlig fornemmelse at være her. Altså…” begynder hun, griner og konstaterer. ”Det skal slå. Der er mange af mine venner, der siger. Nu slår bedstemoruret igen. Men jeg har fortalt dem, at sådan skal det være, så…” Hun griner igen.

”Og sådan har det altid været?” spørger jeg og undrer mig over, at jeg ikke har bemærket lyden fra uret, før hun nævner det.

”Ja,” svarer hun kort.

”Hvor længe har du haft det?

”Men det er også fordi, at det er noget, jeg har arvet af min morfar, og jeg var meget knyttet til ham, så det vil jeg helst ikke af med.”

”Så han lever lidt videre i…” begynder jeg ledende at spørge.

”Ja,” siger hun.

”… i den der tik tak,” fortsætter jeg.

”Ja,” siger hun og griner.

”Jeg har slet ikke lagt mærke til det, før du siger det,” bekender jeg.

”Det er nok fordi, det ikke har slået,” siger hun.

”Det er nok rigtigt, men jeg kan godt høre, at der er en lille tikken,” siger jeg.

”Det var en underlig ting,” siger Hanne og overvejer lidt. ”I starten, da jeg flyttede herned og uret blev sat op, så gik det lige pludseligt i stå. Og jeg havde jo set det der ’Åndernes magt’ i fjernsynet,” fortsætter hun, griner og ændrer stemmen en

smule. ”Og så tænkte jeg. Er der ånder i det her hus, eller hvad? Men det… det tror jeg ikke, at der er.” Hun gør et kort ophold. ”Men du kender godt den der åndssvage tanke, man kan få, ikk?”

”Jo,” svarer jeg og overvejer, om jeg kender tanken.

”… når man har set nogle ting i fjernsynet,” fortsætter hun.

”Øh…” siger jeg. ”Den der lyd af… eller den manglende lyd, er den tydelig for dig? Hvis uret ikke tikker så…”

”Ja,” siger Hanne.

”Hvordan lyder det?”

”Hvordan lyder hvad?”

”Øh… hvordan lyder det, når du ikke kan høre det?” spørger jeg.

”Ja, men så er der bare alt for stille, ikk,” siger hun.

”Ja,” siger jeg og afventer.

”Altså lige sådan… Åh, nu har jeg slukket for radioen, men når jeg går her alene… Der skal være musik. Der skal være en eller anden støj her, ellers bliver jeg sgu træt. Og altså, så bliver det kedeligt. Så gider jeg ikke være her. Så skal der ske noget andet. Ej, det gør der jo også alligevel. Radioen kører i hvert fald fra halv 7 om morgenen til 6-7 stykker om aftenen.

”Hvad kan radioen? Hvad gør den lyd ved rummet?” spørger jeg.

”Jamen det gør, at der ikke er så stille. Det kan godt være, at det lyder lidt åndssvagt, men der er sådan lidt baggrundsstøj, og den kører også selvom jeg er på computeren og sådan noget. Der er mange, der har spurgt mig, om det ikke generer mig, men det gør det ikke. Altså, den skal bare være der. Det behøver ikke være ret højt, men der skal bare være noget musik og sådan nogle gode indslag og sådan noget, ikk.”

”Og du har altid brugt radioen som baggrund?”

”Ja,” slår hun fast.

Hanne bruger meget tid i sit hjem. Samtidig fortæller hun, at: ’der skal være en eller anden støj her, ellers bliver jeg sgu træt. Og altså, så bliver det kedeligt. Så gider jeg ikke være her.’ Det minder en del om Eriks beskrivelse i §.23 og Kenneths beskrivelse i §.26, hvor kedsomhed og alenehed er udtalt, men modsat de to mænd er Hanne dog ikke alene på samme måde. Hun har et hjemmeboende barn, og hun har jævnligt besøg af familie og venner. Når hun er alene, har hun dog behov for lyde i baggrunden, således at hun kan opleve rummene på en for hende passende måde. Hvis jeg forstår hende ret, er der for stille i hendes bolig, hvis hun ikke har nogle lyde, der kan hjælpe hende til at udfylde rummene.

Hanne fortæller mig om uret, der på et tidspunkt holder op med at gå, og antyder en oplevelse af uhygge. Ikke en uhygge der opstår ved noget, som er, men nærmere ved noget, som mangler. En lyd som nogen eller måske noget har fjernet. Noget uhyggeligt træder frem i stilheden, der normalt trænges bort af lyde. Hun afviser selv tanken om ånder i huset, men hun spørger mig dog, om jeg kender tanken, som lurer den der stadigvæk. Jeg spørger ikke Hanne om lydene i hendes bolig er forudsætningen for at kunne føle sig hjemme, men jeg har på fornemmelsen, at det netop er tilfældet. Der skal være lidt baggrundsstøj. Jeg har flere gange været inde på en lille uhygge i beskrivelserne ovenfor, når der er noget ved oplevelsen af et rum, som virker ubehageligt fremmed eller forstyrrende. Stilhed kan også vække uro, hvis den er for stille, og stilhed kan lyde på en helt særlig måde i en bolig, når man er alene. Vi sidder sammen og taler i Hannes køkken, der har direkte adgang til stuen, og i mine øre er hendes hus ikke præget af larm, men når jeg hører efter, er der alligevel lidt baggrundsstøj. En svag tikken fra uret i stuen, nogle undulater, der skratter lidt i deres bur i køkkenet, og Bamse, der lænende mod min fod laver tilfredse lyde. Hanne fortæller mig, at de også har kaniner.

”Hvad med dyrene? De laver jo også sådan nogen lyde?” spørger jeg.

”Det generer mig ikke. Hvis de ikke var der, så ville det også blive alt for kedeligt. Der skal være noget støj her. Og nogle unger. Der var en af Sofies kammerater der… Herinde på værelset. Det er også hyggeligt nok, og går de udenfor, jamen,

så er det en mærkelig fornemmelse, at de ikke er der. Så er der lige pludseligt ikke støj derindefra mere. Men altså, engang i mellem er det jo også okay, at de går ud, ikk," siger hun og griner.

"Jo," siger jeg.

"Hvis de hopper alt for meget rundt, ikk. Så må de sgu gå udenfor. Så går jeg altid ind og siger. Ved I hvad venner, vejret er altså rigtigt godt i dag, skal I ikke udenfor?" slutter Hanne af.

For Hanne er baggrundsstøj på ingen måde det samme som uvelkommen støj, der trænger sig på. Baggrundsstøjen er nærmere lyde, der bidrager med en velkommen fylde til rummene. Man kan måske sige, at hun gør rummene til sine egne med nogle lyde, hun i større eller mindre grad kontrollerer. I og med sin tikken og sine slag tilføjer uret i stuen rummet en rytme og en rutine, der gør sig gældende døgnet rundt. Samtidig er uret en mindelse om hendes morfar, og på den måde trækker hun den personlige fortid ind i boligen. Hendes radio står dagligt tændt og leverer lavmælt tale og musik det halve af døgnets timer, hvormed den skaber en baggrund, der ændrer sig i løbet af dagen. Lyde fra Hannes computer bidrager med flere kontrollerbare lyde til rummene, og det samme gør hendes førerhund, undulaterne og kaninerne, om end de nok er mindre kontrollerbare. Elektronik, dyr og børn giver således Hannes bolig lyde, der skal modvirke kedsomheden og måske også lidt uhygge derhjemme. Hvis børnene så alligevel larmer for meget, kan de heldigvis sendes udenfor i det gode vejr.

§ 43. Behøver ikke at være noget særligt

Jeg tror, at man kan finde en stor del af meningsfuldheden ved det at bo i den hverdag, som man dårligt bemærker. Det kan dog samtidig være vanskeligt at beskrive, hvad hverdagen egentlig består af. En væsentlig del handler om ophold, rutiner og tilbagevendende rytmer, såsom afslapning og søvn, madlavning og oprydning, påklædning og afklædning, rengøring, tøjvask og badning. Det kan dog være svært at belyse det, man vanligt dårligt bemærker. Og hvis man endelig forsøger at gøre det under et interview, vil svarene formentlig ofte være iscenesat eller tonet på en sådan måde, at det mere handler om fremstilling af den hverdag, man gerne vil leve, frem for den hverdag som faktisk leves. Når det er sagt, så

tror jeg dog stadig, at en samtale, jeg har med Jette derom, kan hjælpe med at indkredse noget af det hjemlige liv og hvordan hjemfølelse etableres. Hun sætter nemlig ord på noget af det, som ikke synes at være noget særligt, men måske netop derfor er det. Udover fritiden bruger Jette også sin bolig i sit arbejde, da hun arbejder som dagplejer.

"Jeg ved ikke helt, hvordan man kan stille det her spørgsmål," begynder jeg. "… men hvor meget bruger du din bolig?". Mit spørgsmål bliver mødt med en lidt usikker tavshed, så jeg prøver igen. "Altså, hvor meget er du i den? Jeg ved, at du arbejder her, så det er jo nok flere timer end normalt…"

"Full time," svarer Jette straks og griner imødekommende. "Ja, jeg bruger den enormt meget. Altså, vi er meget i køkkenet, vi elsker at lave alt muligt ude i det køkken. Men hvis vi ikke laver et eller andet i køkkenet, jamen så har vi noget i gang her." Og hendes hænder antyder det bord, vi sidder ved. "Når du går, så skal jeg for eksempel ringe til min venindes datter, Mathilde, og så skal vi lave smykker. Vi har tonsvis af alle sådanne nogle kreative ting. De bliver hevet frem, og så sidder vi her og laver smykker. Og hvis vi ikke laver noget kreativt, så er vi nogle, der kan samles… Altså min søn og svigerdatter kommer tit, og så laver vi sådan en video… eller ikke video, men DVD aften, og så ser vi et eller andet, som vi gerne vil se. Det kan være dokumentar eller et eller andet. Så vi bruger det meget. Vi har tit gæster og sådan noget, hvor det ikke behøver at være noget særligt. Vi skal bare være her. Og lige sådan ude i haven. Vi elsker vores have, spiller spil og sådan noget."

"Så køkkenet og stuen…" begynder jeg.

"Ja, og dagplejebørnene er her jo også. De bruger jo gangen og stuen og køkkenet og udenfor og... Vi er her rigtigt meget, rigtigt meget. Jeg er ikke sådan én, der flygter fra mit hjem. Bestemt ikke."

"Noget af det, jeg har opdaget, er, at folk bruger deres hjem på…"

"… vidt forskellige måder," fuldender Jette min sætning.

"Ja. Meget, meget forskellige måder," siger jeg.

”Mmm,” siger Jette. ”For nogen er det jo sådan en udstillings… ting, altså.”

”Og det er det ikke her?” spørger jeg forsigtigt.

”Det er det i hvert fald ikke her,” svarer hun hurtigt. ”Det skal bare funke. Altså, jeg er hele tiden på udkig efter nye måder og… orv, hvad kan jeg nu bruge det skab og skuffe til? Så sent som i dag har jeg omrokeret i mit skab for at få plads til noget mere…” fortæller Jette og griner. ”Altså, vi bor jo småt, ikk, så det skal bare virke.”

Jette kommer ind på meget, der angår hjemlighed under samtalen. For hende synes det at være meget rammende at tale om ’full time’, for boligen er netop omdrejningspunkt for såvel rekreation som arbejde og videre en væsentlig del af hendes sociale liv. Det handler især om aktiviteter i enten køkkenet eller ved bordet i stuen. På et andet tidspunkt i vores samtale fortæller Jette, at hun under istandsættelsen af sin bolig, havde forsøgt at få lov til at nøjes med en halv væg mellem køkken og stue, så der var forbindelse uden dør, men det fik hun ikke lov til. Selve ønsket viser dog noget om forståelsen i Jettes sammenføjning af livet i de to rum. I stuen beskriver hun, hvordan hun sammen med børn og børns venner sidder og laver kreative ting. Aktiviteter, der netop ikke foretages af nødvendighed, men ud fra en fornøjelse ved at skabe hver for sig og især sammen. Jette fortæller også om hygge ved fjernsynet, og om det at have gæster. Hun beskriver meget sigende, at: ”… det ikke behøver at være noget særligt. Vi skal bare være her.” Og i de ord synes der at ligge noget interessant, men også underforstået gemt. Det u-særlige er det, som ikke bliver sat op som en særlig begivenhed, det er det, som bare foregår eller finder sted. Det er aktiviteter, man kender, og som ikke skal forandre noget, men nærmere forblive og opretholde det, som allerede er. Det er den kropslige tilstedeværelse eller ophold i boligen og den nærværende, men stille aktivitet, som er det vigtige i denne sammenhæng. Det er også værd at bemærke, at Jette insisterer på, at hun ikke udstiller ting i sin bolig, men at hun opbevarer ting med henblik på senere funktionalitet og aktiviteter. Jeg kan selvfølgelig ikke afgøre om det faktisk forholder sig sådan, men mit indtryk er klart, at det især er de sociale aktiviteter i boligen og haven, som er det væsentlige for hende i forhold til at føle sig hjemme og ikke de udstillede ting.

§ 44. Krænkelse af boligen

Underforstået i manges ideal om at bo, er det gode naboskab. Der synes også at være en forbindelse mellem naboskab og at føle sig hjemme. Jeg kan ikke sige noget entydigt på baggrund af samtalerne med mine informanter, men der er nogle forholdsvis klare tendenser. Nogle lægger vægt på et tæt naboskab, andre har et mere perifert naboskab som ideal. Under de forskellige samtaler har jeg ofte spurgt ind til, hvordan området omkring boligen indgår i deres hverdag, og her er det interessant at se nærmere på en samtale med Lone, hvor vi kommer ind på naboerne og beboerne i kvarteret. Lone har fortalt, at hun er meget glad for at bo, hvor hun bor. Jeg spørger dog alligevel til hendes fremtidsplaner.

"Så du har heller ikke nogen planer om at flytte?" spørger jeg.

"Nej. Nej. Altså…"

"Det giver næsten sig selv," siger jeg.

"Det vildeste ville være, at jeg skulle have en toværelses i sammen område. Jeg flytter ikke væk fra Slangerup."

"Hvorfor ikke?" spørger jeg forsigtigt.

"Det er her, jeg har mit netværk…" siger Lone. "Altså, det er jo også en del af det at være hjemme. Det er, at jeg ved, at hvis nu jeg er syg eller et eller andet, så ringer jeg lige over til Birthe, der bor tre huse længere henne. Eller også ringer jeg til en mand, der bor deroppe og siger hjælp, ikk. Så kommer de og hjælper mig. De ved, at Lone ligger med feber. Jeg skal lige forbi med en liter mælk eller de ringer lige og siger, hvad skal du have med, ikk altså. Så det vil jeg sige også er en del af det at være hjemme, det er, at man hører til på en eller anden måde. At man hilser på nogen, når man går ud af sin dør."

"Hvordan kan du mærke, at her hører jeg til?" spørger jeg med tryk på her.

"Jamen altså, det er sådan noget med at… for eksempel den nabo jeg har nu, havde jeg også, da jeg flyttede ind herude," fortæller hun og griner. "Og så kommer de med deres børn, som jeg har passet i Krudtuglen heroppe, og som jeg hilser på.

Og jeg tror også, at det betyder noget, at man sådan nogenlunde kender de mennesker, man bor iblandt. Man kender også tosserne, ikk. Altså, øhh… vi har en dame, som bor herovre, som er maniodepressiv, og har været det hele sit liv, og engang imellem går det galt for hende, og så må man jo gøre noget. Så jeg har prøvet at samle hende op på vejen og køre hende hjem. Og hun ville ind af døren, og jeg kunne godt se, da hun åbnede døren, at det var helt galt. Hun var virkeligt dårlig og i panik, og så må man jo hjem og ringe til lægevagten og sige, at I bliver lige nødt til at hente damen i nummer det og det. Så spørger lægevagten, hvad er hendes personnummer? Og så gik jeg op i limningen og skældte ud og sagde. Nu stopper festen lige her." Lone lyder stadig vred. "Jeg sagde, at det ikke er mit ansvar at gå ind og rode i hendes ting for at finde hendes personnummer." Hun ændrer stemme. "Det er en krænkelse. I kender hende. I kender adressen. Se så bare at få lettet røven og hentet hende, ikk altså." Hun trækker vejret ind og blæser det ud igen. "Jeg blev rigtig gal. Det gjorde de så også… Og det er også meget godt. Vi passer lidt på hinanden, ikk. Der er ikke nogen, der sådan går helt ned. Sladder er jo det, der får verden til at hænge sammen, ikk."

"Og det er der meget af her?" spørger jeg.

Hun tænker sig lidt om. "Ja, det er der jo et eller andet sted. Man kan så vælge at synes, at det er væmmeligt, og man kan vælge at sige… jamen, det er jo en eller anden interesse for sine medmennesker, altså… fordi… vi snakker jo selvfølgelig om hinanden og hvad vi går rundt og gør og sådan noget. Jeg har forsøgt at lave skandale i årevis, det er stadig ikke lykkedes…" fortæller Lone og griner. "Men jeg synes et eller andet sted, at det er meget rart, at vi ved da et eller andet om hinanden, ikk… altså. Min eksmands barn døde, ikk, altså… det vidste vi godt, så man var lidt forberedt, når man nu løb ind i hende [eksmandens kone] og hun stod der og havde brug for et kram, og at man tilkendegav, at man var der. Det, tror jeg, er vigtigt, for jeg kan huske, at hun snakkede om, at når hun så gik i Brugsen, så var der også nogle, der gemte sig bag ved hylderne, fordi de jo ikke ved… Så jeg synes lige så meget, det handler om interesse for hinanden, som det handler om, at hun… synes at hende derovre er lidt tosset, ikk, for det er jo egentligt ligegyldigt, om man synes det. Så jeg tror på, at det holder verden sammen."

Lone fortæller først om sammenholdet i nærområdet for at begrunde, hvorfor hun føler sig hjemme der. Hun beskriver nogle ideelle træk ved det gode naboskab, herunder gensidig opmærksomhed, en vis omsorg og at man hilser på hinanden.

Lone fortæller, at det også betyder noget, at man nogenlunde kender de mennesker, man bor iblandt. Hun lægger ikke op til et indgående bekendtskab med sine medmennesker, men dog en vis interesse. I den forbindelse bringer Lone de positive sider af sladder ind, da det ifølge hende kan få verden til at hænge bedre sammen.

Herefter følger et mere udfoldet eksempel, hvor hun fortæller om en begivenhed, med en lokal dame, der er syg af sin sindslidelse, og Lone træder til for at hjælpe eller drage omsorg. Det er desuden interessant, at Lone inddrager boligens fremtræden, når hun skal vurdere, hvordan den maniodepressive har det. Det er først, når hun åbner døren, at det går op for Lone, hvor slemt det står til. Hun fortæller mig det ikke, men jeg tror, at det er et rod, der fremstår uhjemligt for Lone, og som er afgørende for hendes vurdering. Der er også noget interessant ved hendes beskrivelse, når hun fortæller om opkaldet til lægevagten. Lone siger, at "… det ikke er mit ansvar at gå ind og rode i hendes ting for at finde hendes personnummer. Det er en krænkelse." Det er tydeligt for mig, at Lone oprigtigt mener, at det vil være en krænkelse af den syge person og hendes hjem, hvis hun søger i boligen efter papirer med kvindens personnummer. Lone bruger ordet 'rode' frem for eksempelvis 'søge' eller 'lede', så i den forbindelse virker det som om, at det handler om orden i boligen. Jeg ved ikke helt, hvordan jeg skal forstå ordet 'ansvar', men jeg tænker, at det involverer et spørgsmål om rimelighed eller ret. En rimelighed eller ret som skal afvejes i forhold til situationen, hvor man skal søge i en andens hjem. Den nødret mener Lone bestemt ikke gør sig gældende i forhold til at finde et unødvendigt personnummer. Der skal med andre ord noget helt særligt til, førend Lone vil bryde boligens ukrænkelighed. Er det hjemfølelse, som er i spil her? Tja, det er i hvert fald nogle stærke følelser, der er forbundet med boligen.

§ 45. Hilser på hinanden

Ovenfor fortæller Lone lidt om det sociale hverdagsliv i det område, hvor hun bor. I den forbindelse kommer hun kortvarigt ind på vigtigheden af, at man hilser på hinanden. Lidt senere i vores samtale vender hun tilbage til det med at hilse, dog fortæller hun først om forskellen på at bo i ejerbolig og at bo til leje. Lone fortæller mig, at hun slet ikke kan forstå, at man gider bo i ejerbolig, for når man bor til leje, slipper man for at skulle sørge for en masse praktiske ting i hverdagen. Hun

nævner selv eksemplerne med, at nogen kommer og ordner vandhanen eller fyret, hvis det ikke virker, og der er også nogen, der sørger for at rydde for sne på stierne. Samtidig lægger hun vægt på, at boligen er hendes, selvom hun ikke ejer den.

"Det er mit, ja det er helt sikkert, at det er mit," fortæller hun. "Og sådan tror jeg de fleste af os herude har det. Altså… men det er måske også fordi, det er den boligform, som jeg har haft hele mit liv. Når man først lige har skrevet under på lejekontrakten og man overholder sine forpligtigelser, så er det mit. Og vi har også et beboerdemokrati, vi kan selv være med til at bestemme, hvad der skal foregå i vores område et stykke hen ad vejen, ikk. Nu sidder jeg så som formand for… ikke fordi jeg sådan higede efter posten, men det er sådan lidt damage control," fortæller hun og griner. "Fordi… ja, der var ikke rigtigt nogen, der havde lyst. Og den som havde lyst, havde været formand før, og det var ikke rigtigt rart. Fordi sådan noget betyder også noget i sådan et område her… At… Hun havde valgt at rende rundt og være politibetjent. Vi har jo sådan en eller anden husorden. Det skal man jo have, men hun valgte så at gå rundt og gøre folk opmærksom på, om de overtrådte tingene og et eller andet sted… selvfølgeligt skal man tage hensyn, ikk. Men man kan måske også være lidt rummelig." Lone griner.

"Det var der ikke plads til i den orden," spørger jeg.

"Det var der ikke lige plads til, men jeg synes måske også min veninde havde 50 års fødselsdag og det betød at der var rigtig, rigtig mange parkerede biler til sådan et åbent hus. Og hun valgte faktisk at gå rundt og fortælle gæsterne, at de ikke måtte parkere her. Det var sgu en overskridelse af min grænse, for hov, nu blander du dig i noget, du ikke skal. Så derfor var jeg klar til at stille op til formand og sagde, prøv at hør her, det kan godt være, at jeg ikke laver så meget, men mit mål er, at vi skal have det rart med hinanden. Og det blev der taget meget vel imod. Nu har jeg så også kæftet op en gang i mellem i løbet af årene, ikk, så folk de kender mig godt. Vi fik en gang et referat ud fra et afdelingsmøde, hvor jeg simpelthen synes, at det var så negativ og nedladende skrevet, så jeg stillede spørgsmålstegn ved alle punkter skriftligt og delte rundt i alle postkasser. Så de ved godt hvem jeg er," siger hun og griner. "Og det er jo også noget med at føle sig hjemme, altså. Folk hilser jo på mig også, ikk," fortæller Lone.

"Ja," siger jeg.

”Så vi har et godt samarbejde. Jeg synes også, at det er herligt, at vi har de der gårdmænd rendende, ikk. Jeg ved godt, at de hedder ejendomsfunktionærer nu,” siger hun.

”Dem kender du også?” spørger jeg.

”Ja, ja. Fordi, man støder jo på dem, og man hilser på dem. Og kan du ikke lige hjælpe med… Og så står man med et eller andet tåbeligt, var jeg ved at sige, og så kommer de og hjælper til, ikk. Og så er græsslåmaskinen brudt sammen, og så går man over og låner en derovre, ikk, og hvis der er et eller andet, man ikke lige ved, hvordan man skal håndtere, så går man bare over og spørger, og så hjælper de glade og gerne én, ikk. Altså, det synes jeg er rart.”

”Hvad gør det, at man hilser på hinanden i området i forhold til at føle sig hjemme?”

”Ja, det gør noget ved at føle sig hjemme.” Hun overvejer lidt. ”Det gør noget med det der med at høre til et sted og at være en del af et eller andet form for fællesskab, som vi jo alle sammen har brug for. Jo, det gør noget.”

”Hmmh,” siger jeg og fortsætter. ”Så det med at hilse… det har større betydning, end man egentligt går rundt og tænker at det har?”

”Det gør det da helt sikkert, for når jeg ligesom tager til den store vilde København. Det der uciviliserede område med for mange mennesker,” siger hun og griner. ”Så er der jo ikke nogen, jeg kender. Så er det… Det kan faktisk godt være lidt truende, ikk, det der med rigtigt mange og fremmede og… man tumler lidt rundt og ved måske ikke lige helt, hvor man skal hen og sådan noget. Så det, det synes jeg ikke altid er behageligt. Her, der ved jeg jo, hvem det er, der kommer gående, altså… det halve af dem i hvert fald,” hun griner. ”Og det synes jeg en lille smule bedre, at jeg kan… Det er okay, altså. Ja.”

Lone stiller op til valget som formand i boligforeningen, fordi hun synes, at den siddende formand går for meget op i den vedtagne husorden for området. For rigid hævdelse af en orden, er ikke det, Lone ønsker, det er derimod en overskridelse af hendes grænser. Man skal finde den rette balance mellem hensyn og rummelighed for at have det rart med hinanden. For Lone handler det at føle sig hjemme

blandt andet om at kende hinanden, og når man hilser, så viser man, at man er en del af et fællesskab. Hun sætter det overfor København som storby, og kommer dermed ind på det truende og fremmedgørende urbane liv. Hun beskriver det meget klart, som: 'at man tumler lidt rundt og ved måske ikke lige helt, hvor man skal hen og sådan noget.' Det er ikke et total sammenbrud, men det er dog en uro og problemer med at orientere sig i ubekendte og uoverskuelige omgivelser.

§ 46. Man bygger rede, ikk

Lidt senere i min samtale med Lone vender vi tilbage til, hvordan det opleves at føle sig hjemme. Jeg spørger Lone. "Hvordan kan du mærke, at *nu* føler jeg mig hjemme?" Jeg lægger tryk på nu, for jeg håber herved at komme en oplevet forvandling lidt nærmere.

"Hmm, ja… Det ved jeg egentligt ikke," siger hun. "Det er bare sådan noget, der sker." Hun tænker sig længe om. "Det er nok sådan et eller andet, når man har fået tingene på plads… og man har fået organiseret sig. Så falder der ro på og... så er den der. Ja, det er det nok. At man kan sætte sig ned og kigge på sit værk." Hun griner lidt. "Det er nok sådan et eller andet…"

"Jamen, det er jo også noget jeg oplever, når jeg taler med forskellige folk, at det er svært at sætte ord på det her…" begynder jeg.
"Ja, det er det," bekræfter Lone.

"… altså, hvad der sker, sådan… når man føler sig hjemme?" fortsætter jeg.

"Ja, men det er nok et eller andet med, at jeg selv har bestemt farven på væggene, og jeg har sat de ting op, som jeg synes, jeg har brug for og synes er pæne, ikk. Altså, det er jo også sådan noget… det der indretningsgen vi har, ikk… Altså, få sat det rigtige billeder op på væggen og… sådan nogle ting, ikk. Det gør, at man ligesom får sat sit præg på… på rummet, ikk, og på lejligheden og så sige nu er det, som jeg gerne vil have det og så... så er det rigtigt fint, ikk."

"Det passer meget godt med det næste, jeg vil spørge om, for jeg har sådan nogle ideer til noget, som ofte har betydning for, om folk føler sig hjemme, og så vil jeg gerne sådan præsentere dem kort og så hører, hvad du siger til dem," siger jeg.

”Ja,” siger Lone og lyder med på ideen.

”Og den ene er netop… som du lige har sagt prægning eller at sætte præg på noget. Og jeg har en ide om, at det har betydning for den måde, vi oplever boligen på. Altså, at vi på en eller anden måde går ind og præger den selv, og sætter et billede op eller på en eller anden måde indretter… Og det har du måske allerede sagt, men hvordan oplever du det?” spørger jeg.

”Jamen, det er fuldstændigt rigtigt… fordi bare sådan en ting som at der plejer at være brune paneler og vinduer i denne her lejlighed… øhh… De havde lige glemt at fortælle os, at det blev hvidt. Og det blev jeg faktisk rigtigt vred over… fordi, jeg har designet verden efter nogle… nogle faste ting, ikk… altså, når man nu har en lejebolig, og man skal flytte ind, så må man ligesom kigge på den og sige. Nå, men så er det derfra… Det er rammen, og så kan du gøre noget derfra. Og det at de laver om på rammen, det er… det er ikke så godt. Det skulle jeg lige bruge en måned på at rende og skælde ud over. Og nu har jeg vænnet mig til det, ikk. Nå ja og herre gud, ikk… Men det irriterede mig. Og det er jo nok noget med, at man selv kan bestemme, hvordan verden skal se ud, ikk. Så man ligesom synes at… Man bygger rede, ikk… Nu er den bygget færdigt, ikk,” siger hun og griner. ”Og så kan vi sætte os ned og se ud i verden.”

”Jeg har lidt en ide om, at man skal vænne sig til sin bolig…” begynder jeg.
”Ja,” siger Lone.

”… og også nogle gange til boligens særheder, hvis den sådan…” fortsætter jeg.

”Det har den, helt sikkert,” bryder hun ind og slår fast. ”Altså, man har jo valgt at sætte lyskontakten til badeværelset på den forkerte side af døren. Det har taget nogle måneder at vænne sig til,” siger hun og griner. ”Og den ene væg her siger sjove lyde… det skal man også vænne sig til. Og der er jo nogle ting, som… nå ja, altså… og det må man så leve med på en eller anden led.”

”Hmmh. Kan man så det?” spørger jeg.

”Jae…” Lone trækker på det.

”… eller kommer man til det?” foreslår jeg.

”Man kommer til det. Man kommer til det. Altså, det er så… nu begynder alting jo at sætte sig i forhold til alt muligt… altså alting revner og… gulvet, ja det revner også lidt. Og der er sådan mange ting, ikk.”

”Det skal restaureres en gang til?” spørger jeg.

”Naae, der skal måske lidt efterbehandling til på noget af det, ikk. Og det er noget med, at det bliver man meget irriteret over i starten, og så på et eller andet tidspunkt er det bare sådan, ikk altså… Man vænner sig til det, ikk, og siger, nå ja.” Hun holder en kort pause. ”Jeg har tænkt at til sommer, så kan svigersønnen få lov at komme og male det hvide over igen, fordi de har malet med noget lortemaling. Og så kan den anden lige få en gang til. Dårligt håndværk, det irriterer mig virkeligt. Altså, når håndværkere har gjort det dårligere, end det jeg ville kunne gøre, så irriterer det mig… virkelig,” slutter Lone af.

Som afslutning på en stor del af mine samtaler med personer, der er flyttet for nyligt, spørger jeg om betydningen af henholdsvis tid, prægning og sociale begivenheder i forhold til at føle sig hjemme. Lone taler både om prægning og om tilvænning, og hun har eksempler på begge dele. Der er især tre meget konkrete tilvænninger, som Lone kommer ind på. Den første er en forkert farve på paneler og vinduer, der er hvide og ikke brune som før. Det blev hun vred over, men nu har hun vænnet sig til. Den anden tilvænning handler om en lyskontakt, der så at sige sidder på den forkerte side af badeværelsesdøren, og det viser noget om kropslige vaner, og hvordan brud på vaner træder frem. Endelig nævner Lone lyde fra en væg, hun også skal vænne sig til. Lone beskriver desuden den organiserede bolig som et værk, en ramme og en rede, hvor vi kan sætte os ned og se ud i verden.

§ 47. Ærgrelse ved at flytte

Mødet med den nye bolig kan hjælpe til at indkredse, hvordan det endnu ikke prægede eller tilvænnede fremstår. Det kan dog også være interessant at tildele fraflytningen af den gamle bolig en smule opmærksomhed, da der også her er noget væsentligt på spil. Under min samtale med Mikkel kommer vi således ind på, hvordan det opleves at fraflytte en bolig, hvor man har været glad for at bo. Mikkel fortæller om en tidligere kæreste, han havde boet sammen med, men hvor de var gået fra hinanden, eller som han siger. ”… vi var ikke lige det samme sted

i vores liv, og så skulle jeg flytte fra den lejlighed, ikk, og det var ret trist." Jeg noterer ordet 'trist', og da vi senere i vores samtale kommer ind på fraflytningen af netop denne lejlighed, spørger jeg lidt ind til oplevelsen.

"Den der tristhed ved at forlade, hvordan kommer sådan en til udtryk? Hvordan kunne du mærke den?" spørger jeg.

Mikkel tænker sig om. "Jamen, det er svært. Det er sådan en ærgrelse, ikk. Altså, det er sådan... ligesom hvis man har en ting, som man er rigtig glad for, der går i stykker. Jeg tror, det er lidt på samme måde, ikk."

"Hmmh," siger jeg.

"Som hvis man har haft en cykel, der er blevet stjålet eller… sådan… på en eller anden måde. Jeg følte på en eller anden måde, at jeg var… jeg var jo ikke selv herre over lige præcis det forhold… at nu skulle jeg ikke bo der mere. Altså, vi var jo to om at tage den beslutning, men lige præcis det med den lejlighed var jo ikke… tænker jeg, det var jo ikke noget, jeg selv var herre over. Så det er klart, at det… Jeg synes også, at vi havde fået os indrettet rigtigt fint i den der lejlighed. Der var mange ting, jeg var glade for. Vi havde lavet… sådan, hvor jeg også tænkte, at åhh, det har vi brugt lang tid på at…" Mikkel tænker sig om. "Min kæreste på det tidspunkt gik meget op i sådan noget med at finde genbrugsting og sådan noget, og jeg synes bare, at vi havde fået samlet mange fede ting og havde samlet nogle fede møbler og sådan. Altså, vi havde skabt et hjem, ikk, som jo så blev pillet ned. Det tror jeg… at jeg syntes var irriterende, altså at det var sådan… så skulle man til at starte forfra et nyt sted og… ligesom bygge det op igen…"

Mikkel fortæller, at der er knyttet en ærgrelse til fraflytningen af boligen. På et tidligere tidspunkt i vores samtale omtaler Mikkel lejligheden som et 'scoop', da den har en god størrelse og ligger præcis der, hvor han ønsker at bo. Der synes derfor også at være et element af komfort eller velstand i det, om end ærgrelsen næppe kan reduceres dertil. Han sammenligner oplevelsen med det at miste noget, man oplever at have en forbindelse til, som hvis en ting går i stykker eller man får stjålet sin cykel. Det antyder med andre ord noget, der på et øjeblik fjerner den materielle forbindelse og efterlader følelserne uden genstand. Som en mild udgave af Kenneths beskrivelse i §.1, træder afmagten også frem her. Det er ikke den langsomme eller forventede afetablerering, men det hurtige brud. Det handler

med andre ord om fravær af kontrol. Mikkel gør det klart, at det både handler om tingene og om boligen. Jeg tror dog også, at det handler om kæresten i en eller anden udstrækning, for det er næppe meningsfuldt at adskille forholdet til den daværende kæreste fuldstændigt fra boligen og dens indhold. Tingene i lejligheden er samlet sammen over tid, og udtrykker noget som Mikkel sammen med kæresten identificerer sig med, og han benytter således også selv ordet 'identitet' flere gange i løbet af vores samtale. Han har en samfundsvidenskabelig uddannelsesbaggrund, og under vores samtale fornemmer jeg, at det indimellem præger hans valg af ord. Lejligheden er i det hele taget blevet et hjem, som de har skabt sammen over tid og indrettet med stor opmærksomhed på 'fede ting og møbler'. Et hjem, der dog en dag pludselig bliver pillet ned, og som han alene skal starte forfra med at etablere et nyt sted.

§ 48. Nøglen ind ad brevsprækken

De fleste kender til det. Man har i dagene op til udflytningen sorteret ud, pakket ned, bunket op og flyttet ud, og nu står boligen endelig tømt for ting. Rummene er nøgne og taler med et ekko, der lyder fremmed. Der burde ikke stå mere tilbage bag døre og i gemmer. Man går en sidste runde, og måske en til, hvis nu. Endelig går man ud til døren og smækker den for en sidste gang. Man står med nøglen i hånden, og den bliver nu nærværende på en måde, den sjældent er nærværende på. Line er flyttet en del gange, og som afslutning på vores samtale spørger jeg, hvordan hun oplever det at flytte fra et sted. Hun tænker sig længe om og lader til at mærke efter. "Jamen, sådan lidt vemodigt, tror jeg. Jeg kan ikke så godt lide sådan at smide nøglen ind ad brevsprækken."

"Du kan ikke så godt lide det," gentager jeg spørgende.

"Nej," siger hun og gør et kort ophold. "For altså, så er der ikke noget at gøre mere… Så kommer jeg ikke tilbage dertil. Og det betyder jo alligevel noget, de steder jeg har boet, altså… For det har jo været hyggeligt, og jeg har oplevet en masse ting, og…"

"Så den der… Hvis du genkalder dig den fornemmelse af at smide nøglen gennem brevsprækken, så…" foreslår jeg.

"… så er det sådan lidt mærkeligt… Sådan en overgangs-ting."

"Ja," siger jeg.

"Ja. Og så er det også lidt, øhm…" siger Line og smiler. "Og så er jeg altid bange for, at jeg har glemt et eller andet."

Hvis oplevelsen med at bo et bestemt sted har været overvejende god, vil der for mange være tale om et bevægende øjeblik, der til trods for sin korthed nok fortæller noget væsentligt om det moderne vilkår og den moderne måde at bo på. Der synes at ske et eller andet væsentligt ved relationen til boligen, når man slipper nøglen. Når nøglen er sluppet, er det ikke længere mit sted. Det er ikke bare et spørgsmål om brugsret, der sker også noget med den følelsesmæssige forbindelse, når nøglen bliver sluppet.

Sammenfatning

Med fraflytningen som udgang åbner jeg op for et særligt træk ved det at bo, som mig bekendt ikke er blevet undersøgt særligt indgående i faglitteraturen omkring hjem. Det er imidlertid interessant at overveje, hvordan det moderne menneske så at sige slipper forbindelsen til et sted, hvor de føler sig hjemme. Line kalder ovenfor denne sidste oplevelse ved boligens dør for 'vemodig', og det forudsætter selvfølgelig, at de gode erfaringer med stedet mere end opvejer de dårlige. Jeg har på nuværende tidspunkt ikke nogen klar forståelse af, hvordan man så at sige af-tilegner, giver slip eller accepterer fraflytningen som et form for opbrud, men det er formentlig et vigtigt element i forhold til at forstå, hvordan det er at bo i det moderne samfund, men mit empiriske materiale belyser det kun sporadisk.

I dette kapitel er der, som forventet, gentagelser i forhold til de to forudgående kapitler, især når det kommer til, hvordan man oplever hjemfølelse. Det handler stadig om kropslig ro, begrænset opmærksomhed mod omgivelserne, og om ikke at opleve en anspændthed der, hvor man befinder sig. Hvad der mere præcist skal til for at understøtte etableringen af denne oplevelse, har jeg mange gange været inde på i de foregående kapitler, men jeg tror, at der er kommet nogle vigtige nuancer frem i dette kapitel. Teoretisk har jeg tidligere været inde på ideen om det genkendelige eller det man identificerer sig med, og det fremgår også af en

række af dette kapitels beskrivelser. Det samme gør det fremmede eller det, man ikke kan genkende sig selv i. Beskrivelserne i dette kapitel gør det imidlertid mere konkret, og det bliver uddybet, hvori sådanne genkendelser kan bestå.

Det er således en meget konkret genkendelse, vi kan se hos Marianne i §.41, for det er nemlig afgørende for hende, at hun som blind er kropsligt bekendt med møblernes og tingenes placering i de rum, hun befinder sig i. Hun kan ikke føle sig hjemme, førend hun har et indre billede og dermed et indgående kendskab til altings placering. Har hun ikke det, støder hun ind i ting, og det er oplagt ubehageligt. Eller også skal hun hele tiden lede efter ting, og det irriterer hende. Samtidig medfører det, at hun bliver nødt til at bede om hjælp, og det har hun heller ikke lyst til. Kropsligt ubehag, noget der irriterer, og afhængighed af andre, står for hende, og formentlig også for mange andre, i modsætning til at føle sig hjemme. Når Marianne bevæger sig rundt i et rum og mærker, hvor alting står, så er det en særlig måde at tilegne sig dette rum på, som gør, at det bliver umiddelbart genkendeligt for hende. Genkendelse er i denne meget konkrete forstand afgørende for Mariannes orientering, hvor oplevelsen af at føle sig hjemme involverer en eller anden form for ubekymrethed eller tankefrihed i forhold til at orientere sig et sted. Denne frihed for at være opmærksom, giver sig til kende i sit fravær, når man er godt bekendt med de nære omgivelser, og ikke længere skal overveje, hvor alting står placeret. Når Lone i §.44 fortæller om det gode naboskab og sammenholdet i det område, hvor hun bor, kan man både forstå det som en tilfredshed med det kendte, som hun føler sig hjemme i, og samtidig som en tilbagevænnende måde at tilegne sig området og det beboere. Til dagligt og meget konkret bliver hun ved med at gøre området til sit eget.

Genkendelse hænger formentlig ofte sammen med en form for tilvænning. Ikke nødvendig en tilvænning der tager lige så lang tid, som den Tuan taler for i kapitel 5, men dog en kortere- eller længerevarende periode, førend man eksempelvis indgående kender et rum, en bolig, en social forsamling, eller et område. I modsætning hertil boede Bjarne i mange år i et betonbyggeri, ude i Lyngby, som han siger, og her følte han sig aldrig hjemme. Således beskriver han i §.31, hvordan larm fra naboer forstyrrede ham og hvordan luften i boligen nærmest smagte grimt, og i det hele taget gør det ubehageligt for ham, at opholde sig i den bolig. Samlet set gør det, at han ikke kan føle sig hjemme i lejligheden. Bjarne fortæller, at han aldrig vænnede sig til lydene og lugtene i betonlejligheden. På trods af 11 års beboelse omtaler han stadig perioden som om et meget langt besøg.

I forlængelse heraf har Lone i §.46 nogle interessante eksempler på tilvænning. Hun fortæller bl.a. om oplevelsen af at vende tilbage efter totalrenovering af sin lejebolig, og hvordan paneler og vinduer er malet hvide, når de ifølge hende burde have været brune. I en vis forstand kan man sige, at hun ikke kan genkende sig selv i de hvidmalede paneler og vinduer. Lone siger, at hun sidenhen har vænnet sig til farven, men man kan omvendt sige, at tilvænningen ikke er større, end at hun stadig bemærket det som eksempler på noget, hun har tilvænnet sig. Hun fortæller også om en lyskontakt, der, så at sige, sidder på den forkerte side af badeværelsesdøren, og på den måde bryder den med det, hun er vant til og forventer. Man kan forstå Lones brugsmæssige kendskab til og omgang med lyskontakten som en kropslig praksis, der er blevet forstyrret, og som vil forblive uvant indtil den igen er tilvendt. Her er det oplagt at forstå situationen igennem Heideggers ide om det forhåndenværende, der over tid kan blive vedhåndenværende og dermed umiddelbart genkendeligt. Lone nævner også nogle lyde fra en væg, som hun skal vænne sig til, og det handler velsagtens om, at lydene drager hendes opmærksomhed på en urovækkende måde, indtil denne opmærksomhed er forsvundet og lydene træder i baggrunden.

Lydene i dette kapitel fremstår ikke bare som 'de andres' påtrængende lyde, men også de mange små lyde i hverdagen, man vænner sig til, og som over tid får rummene til at lyde på den rigtige måde. Det er meget tydeligt i Hannes beskrivelser i §.36 og §.42, hvor lydene fra uret i stuen skal fylde rummet, da stilheden ellers vil lyde fremmed eller ligefrem være uhyggelig for hende. Ligeledes er lydene fra radioen hos Hanne med til at fortrænge kedsomheden. Det minder lidt om beskrivelsen i det foregående kapitel i §.26 med Kenneth og hans behov for et fjernsyn.

Også Jeppes beskrivelse i §.33 er interessant i forhold til at forstå, hvordan lyde og lugte i en vis forstand forsvinder, når man vænner sig til dem. Jeppe fortæller, at når han besøger sit barndomshjem, er det stilheden i kombination med lyden af S-toge, der kører forbi, han især bemærker. Det og så lugten fra hans mors cigaretter. Og det var ikke noget, han bemærkede, da han boede hos moderen. Om lydene og lugtene får ham til at føle sig mere eller mindre hjemme, er svært at sige, og Jeppe siger da heller ikke, at han ikke længere føler sig hjemme i sit barndomshjem, men han bor der tydeligvis heller ikke længere.

I §.32 fortæller Susannes om oplevelsen af ikke at føle sig hjemme i sit tidligere hus, og hvordan hun igennem mange år prøvede at flytte rundt på tingene i boligen

for at fjerne en eller anden uro. Ved at inddrage Freuds forståelse af det uhyggelige kan man bedre forstå, hvordan det genkendelige og det samtidig fremmede virker urovækkende. Susanne forsøgte at præge boligen og herigennem etablere en hjemfølelse, men det virkede ikke rigtigt. Der var noget underliggende, som var stærkere. Hun kendte huset og tingene indgående, men det var bare ikke godt nok. Det virkede i det hele taget som om, at hendes befindlighed var en følge af en hverdag, som ikke var på hendes egne præmisser. Efter bruddet med sin mand har Susanne ifølge eget udsagn fundet sig hjemme hos sig selv, og det står umiddelbart i kontrast til Heideggers forståelse af den egentlige befindlighed. For i og med afvisningen af den (uopnåede) hjemfaldne rutine gennem 15 år, fandt Susanne nemlig ikke Heideggers angst, men derimod en hvile i sig selv. Ifølge Heidegger er det hjemlige en modus af tilstedeværelsens uhjemlighed, men hos Susanne giver den uhjemlige befindlighed sig først til kende, og det er i kraft af bruddet med det uhjemlige at mulighederne for en hjemlig befindlighed efterfølgende har vist sig for hende. Denne hvile synes heller ikke at være mulig i Bollnows forståelse af hjemmet, for her er det hjemlige at finde i tilbagetrækningen fra det ydre liv og omgangen med familien. Susanne fortæller ikke om, hvordan hun i detaljer forsøgte at præge sin bolig, men Bollnows liste over betingelser, der skaber hjemlighed, fremstår nærmest morsomt, idet Susanne tilsyneladende netop har afprøvet den slags ting, men uden synderlig effekt.

I flere af beskrivelserne kredses der omkring ideen om at rense ud i forhold til de tidligere beboere. Thomas fortæller ligefrem i §.38, at der skal 'skrabes i bund' i forhold til den tidligere ejer af deres andelsbolig. Man skal måske huske på, at Thomas er temmelig irriteret på den tidligere ejer, der ikke var ude af lejligheden til den aftalte dato. Men i alle tilfælde er det jo normal praksis, at både den som flytter ud, og den som flytter ind, gør en bolig ren forud for selve indflytningen. Således kommer Simon i §.35 ind på netop denne form for rengøring og den efterfølgende malen over som forberedelse til senere indflytning. Rengøring og overmaling af vægge er en meget almindelig måde at tilegne sig en bolig på, i hvert fald hvis man planlægger at bo der i længere tid. Bjarne taler også om at få renset ud i §.31, men det er mere i forhold til fortidens begivenheder, som han (eller man) selv har taget del i, og dermed en slags accept af eller forsoning med det skete.

I forhold til at føle sig hjemme kommer Line i §.40 ind på vigtigheden af at præge det rum, hun bor i. For hende handler det om at gøre brug af nogle små ting og plakater, og derved gøre rummene genkendelige for hende selv. Det virker egent-

lig ikke som om, at hun præger sit rum, for at andre skal se, hvem hun er, men nærmere for at hun selv kan genkende det, som sit eget. De små ting er nogle hun flytter med fra sted til sted, og som hun på den måde aktivt bruger i etableringen af hjemfølelse. I den forbindelse er det interessant at nævne Kerstin i §.37, for lidt ligesom Lines brug af genkendelige ting, har Kerstin en kop hun tager med sig, og den markerer for hende det sted, hvor hun bor. I den forstand begynder hun at etablere en hjemfølelse igennem brugen af koppen. Det er ligeledes fristende at tænke, at Hanne i §.36 bruger duften af kaffe i sin tilegnelse af boligen. Hvorvidt kaffeduft er en ting, kan man selvfølgelig diskutere, og det er heller ikke en måde at tilegne en bolig på, som sætter varige spor, men når kaffen dufter, er sporerne og det genkendelige til gengæld meget markant.

Noget af det nye, der træder frem i dette kapitel, er således betoningen af, hvordan ting på forskellig vis har indflydelse på muligheden for at føle sig hjemme. Det er dog samtidig svært at sige noget entydigt endsige særligt klart derom på baggrund af mit empiriske materiale – men det virker som om, at inddragelse af mere eller mindre personlige ting for mange mennesker har stor indflydelse på muligheden for at tilegne sig en bolig. Dette er vel vidende en pointe, man også kan finde hos forskere, der tager afsæt i den såkaldte materielle kultur, men jeg tror, at denne form for tilegnelse er blot én blandt mange i forhold til at kunne føle sig hjemme. Når det er sagt, så er det især hengemte fotografier og gamle eller arvede møbler, som umiddelbart tages i brug, men som vi kan se ovenfor, kan kopper også anvendes til det formål.

Det modsatte af prægning kan man se formuleret af Jonas i §.34, hvor han giver udtryk for, at han har meget svært ved at føle sig hjemme steder, som er indrettet på en upersonlig måde. Han har brug for at se, at boligens indretning, herunder især møbler, er et resultat af en eller anden grad af omsorg eller betænksomhed. Det er netop Bollnows tanke, at møbler på den måde bør afspejle beboerne selv. Og denne måde at tilegne hjem på er formentlig meget udbredt, men som følge af mit valg af informanter er det ikke et perspektiv, der fylder så meget i de præsenterede beskrivelser, endsige i mit øvrige empiriske materiale.

I §.43 fortæller Jette om det gode ophold i sin bolig. Hun lægger især vægt på aktiviteter, som ikke er noget særligt, men de foregår sammen med mennesker, hun holder af. Måske er det for hende netop en måde at tilegne boligen på, som en tilbagevendende aktivitet, der er så implicit i det at bo, at det er svært at be-

mærke, at en væsentlig del af etableringen af hjemfølelse netop finder sted i og med den slags aktiviteter.

Brugen af køkkenet træder også tydeligt frem i dette kapitel. Enten fordi tilberedningen af mad er vigtig for at kunne tilegne sig en bolig og føle sig hjemme, eller også fordi der overhovedet ikke finder nogen tilberedning sted i boligen. For Jette i §.43 er sociale aktiviteter i og omkring køkkenet meget vigtige. De er endog så vigtige, at hun under den nylige ombygning havde forsøgt få bygget en direkte forbindelse mellem køkken og stue. Det fik hun ikke lov til af boligselskabet, så nu står døren til køkkenet permanent åben. Også hos Thomas og Laura i §.34 er det meget tydeligt, at madlavningen er tæt knyttet til det at etablere et hjem. De taler ligefrem om at få et køkken op at køre, som om det er normaltilstanden. Det modsatte gør sig gældende for en del af brugerne af værestedet, som beskrevet i §.39, idet de kommer til frokost for at få et solidt måltid mad. Nogle af brugerne har selvsagt ikke en bolig med eget køkken, men en stor del har, om end det næppe er et køkken, som bliver brugt til ret meget. Med overvejelserne omkring alenehed og ensomhed i kapitel 8 in mente, er der noget ensomt ved at lave mad til sig selv, særligt hvis det er en dagligt tilbagevendende begivenhed. I kapitel 4 og 5 kommer jeg ind på ildstedet og bordets betydning i forhold til hjemmet, og nu bliver disse arkaiske tingsligheder eller praksisser pludselig interessante i forhold til at forstå det moderne hjem.

Ved tillige at inddrage fraflytningen i undersøgelserne af hjemfølelse, er det muligt at fremdrage den følelsesmæssige involvering på en særlig måde. Bjarnes beskrivelse i §.31 er således interessant, for han er meget eksplicit omkring nødvendigheden af at acceptere det sted, hvor han bor. Denne udtalelse står i interessant kontrast til hele ideen om prægning, som jo netop ikke er en accept, men derimod en skabelse som på forunderlig vis laver stedet om. Hermed træder en grundlæggende distinktion mellem forsoning og prægning frem. En distinktion Graumann ikke gør brug af, og som følgelig rækker udover hans tankegang. Det er samtidig en forståelse, som kan hjælpe til at fremdrage to sider af Heidegger i forhold til hjemfølelse, idet den ene angår etableringen af det vedhåndenværende, og dermed er en form for tilegnelse, og den anden angår forsoningen med sammenføjningen af firfolden. Jeg vil se nærmere på denne distinktion i kapitel 10, da jeg tror, at man herigennem kan få en bedre forståelse af hjemfølelse. For Bjarne handler det især om en accept af det sted, hvor han på et givent tidspunkt bor. En accept han ikke kunne præstere, da han boede i en betonlejlighed for mange år siden,

men som han tilsyneladende siden hen er blevet bedre til. Bjarne forbinder også accepten af et sted med fraflytningen, hvilket kan være interessant at forholde til Lines beskrivelse i §.48. Hun er nemlig på sin vis forsonet med at forlade boligen og afslutte det midlertidige ophold, men hun kan tydeligvis stadig mærke en følelsesmæssig involvering med den bolig, hun fraflytter.

Kapitel 10

Hvad er hjemfølelse så?

I indledningen til denne afhandling fremstillede jeg to spørgsmål: Hvad er hjemfølelse – og hvordan etableres hjemfølelse? På forskellige vis har jeg i de forudgående kapitler forsøgt at indkredse og besvare disse to spørgsmål. Min overordnede metode har været inspireret af en fænomenologisk eidetisk tankegang, hvor jeg på særlig vis kombinerer teoretiske studier med etnografisk feltarbejde. Gennem teoretiske undersøgelser i kapitel 4 og 5, har jeg således præsenteret og diskuteret en række tilgange, der mere eller mindre direkte beskæftiger sig med fænomenet. Afhandlingens overordnede metode er et forsøg på at destabilisere vanlige forståelser af, hvad hjemfølelse er, og hvad denne følelse står i modsætning til. Og det har jeg søgt at belyse ved dels at tale med personer, der er flyttet for nyligt, dels ved at inddrage erfaringer fra personer, der har 'afvigende' erfaringer med at bo. Ved både at se på hjemfølelse gennem en række såkaldte normalcases såvel som ekstremcases, og på den baggrund udfolde og udfordre forskellige sider af fænomenet, har det været muligt at fremdrage træk, som ellers ville have været vanskelige at skrive frem. Bearbejdningerne af det empiriske materiale har mundet ud i 48 fænomenologiske beskrivelser, som bliver præsenteret og analyseret i kapitel 7, 8 og 9, hvor jeg eksplicit har søgt at variere fænomenet, for herved at afsøge invariante træk, der således synes at være væsentlige. Udover at finde frem til disse centrale forhold, har jeg også forsøgt at indkredse en forståelse af processer og de forudsætninger, som typisk leder frem til situationen, hvor man føler sig hjemme. I løbet af afhandlingen har jeg især fokuseret på mangfoldige begivenheder, hvor den pågældende person enten føler eller ikke føler sig hjemme, såvel som de praksisser mennesker gør brug af, når de tilegner sig deres nære omgivelser. Formålet med nærværende kapitel er at sammenfatte nogle af de diskussioner, jeg løbende har været inde på. Kapitlet handler ikke mindst om at præcisere og præsentere den forståelse, jeg er nået frem til i løbet af afhandlingen. Som afslutning på dette kapitel vil jeg forsøge at pege fremad mod nogle nye perspektiver ved disse undersøgelser.

Hjemfølelse som befindlighed

Som baggrund for at diskutere hvad hjemfølelse er, og hvordan hjemfølelse bliver etableret, kan det være interessant at overveje, hvor hjemfølelse i det hele taget kommer fra. I løbet af afhandlingen har jeg flere gange været inde på netop dette spørgsmål. Man kan eksempelvis se, hvordan Rykwert i kapitel 4 lægger op til, at hjemmet udspringer af ildstedet, og at hjemfølelse dermed synes at være af kulturhistorisk oprindelse, idet det knytter sig til tæmningen af ilden og livet omkring ildstedet. I kapitel 5 kan man videre se, hvordan hjemmet hos von Uexküll er betegnelsen for det helt nære område, hvor mennesker såvel som andre dyr finder hvile, og hermed bliver hjemfølelse knyttet til noget nær et biologisk eller naturligt udgangspunkt for vores færden i verden. Og endelig kan man hos Heidegger finde hjemfølelse som en grundlæggende befindlighed, om end det er en uegentlig én af slagsen. Man kan således overveje om hjemfølelsens oprindelse er kulturhistorisk, naturbetinget eller eksistentiel? Jeg har imidlertid vanskeligt ved at finde afgørende belæg for den ene eller den anden mulighed; endsige udvikle en sirlig kombination deraf. Jeg tænker også, at hjemfølelse i alle tilfælde er en produktiv betegnelse for et fænomen, som mange mennesker i det moderne samfund har erfaringer med, og som de fleste synes er vigtigt i deres hverdagsliv.

Således kan jeg ej heller hverken afkræfte eller bekræfte Winthers lærende perspektiv på hjemfølelse, hvor man som barn lærer at føle sig hjemme i sine forældres eller andre omsorgspersoners trygge rammer, og hvor man sidenhen kan overføre og anvende denne 'stemning' i andre situationer og lokaliteter. Men man kan måske sige, at det slet ikke er hjemfølelse, man som sådan lærer, men derimod, med Graumanns begrebsliggørelse, måder hvorpå man tilegner sine omgivelser. Således er det, man lærer, måder at befinde sig i omgivelserne på, hvor en underliggende stemning også indgår. Muligheden for at føle eller ikke føle sig hjemme, ligger allerede i barnet, men måden hvorpå denne stemning begrebsliggøres bliver kvalificeret og formet af de kulturelle sammenhænge.

Antropologen Mark Vacher spurgte mig på et tidspunkt, om jeg forstår hjemfølelse som en genstand eller tilstand. Jeg kunne dengang ikke give ham noget klart svar, men jeg har siden hen tænkt over spørgsmålet. Jeg tror, at hjemfølelse med Heideggers ord bedst kan betegnes som en befindlighed, altså noget som ikke er en genstand, og som samtidig er mere end en tilstand. På engelsk bliver det tyske ord 'befindlichkeit' indimellem dårligt oversat til 'state of mind', og det er netop

betegnelsen for en bevidsthedstilstand, men hermed indfanger man ikke det stedslige og det kropsligt tilstedeværende i Heideggers begreb. Uden at gå med på hele Heideggers tankegang om uegentlig hjemfaldelse og en angstfyldt eksistentiel væren-i-verden, finder jeg imidlertid god mening i at gøre brug af betegnelsen 'befindlighed' til teoretisk at håndtere hjemfølelse. Betegnelsen involverer nemlig både krop og stemning, nærværende stedslighed, forståelse og praktiske relationer til samt involveringer i omgivelserne. Hele ideen med befindlighed er netop, at man nødvendigvis er kropslig til stede, når man befinder sig på en bestemt måde, og det har jeg fundet vigtigt i forhold til at forstå hjemfølelse. Det afgrænser således omvendt, hvornår jeg mener, at man meningsfuldt kan tale om hjemfølelse. Hvis man ikke er konkret til stede i et rum, på et sted, i et landskab, i en forsamling eller lignende, så mener jeg ikke, at man meningsfuldt kan tale om, at man føler eller ikke føler sig hjemme.

Når man undersøger hjemfølelse, tror jeg imidlertid, at man er nødt til at anskue det som en genstand, men kun i en fænomenologisk forstand, og kun så længe undersøgelsen står på. Genstandsgørelsen er derfor nødvendigvis også bundet op på undersøgelsen og ikke på fænomenet som sådan. Jeg har flere gange været inde på relationelle tilgange til forståelse af hjemfølelse, herunder Blunt & Dovling og Yuval-Davis, og relationelle tilgange står netop ofte i modsætning til den fænomenologiske orientering mod genstande. Jeg har dog samtidig kritiseret dem for at være alt for upræcise i deres begrebsliggørelse. Således virker befindlighed også her som et bedre egnet teoretisk afsæt, idet situationer, kropslig tilstedeværelse og stemninger kun dårligt indfanges i ideer om relationer. Der er selvfølgelig stadig tale om relationer i en befindlighed, herunder dem mellem mennesker og deres omgivelser, men det synes i så fald at være nødvendigt at indkredse disse relationer yderligere.

Tre former for tilegnelse

I sammenfatningen til kapitel 5 fremstillede jeg nogle principielle spørgsmål, og de er nu oplagte at vende tilbage til. Man kan således spørge, hvor meget skal der til, førend man føler sig rigtigt hjemme, og omvendt kan man spørge, hvornår man ikke føler sig rigtigt hjemme? Man kan videre overveje, om skiftet fra fravær af hjemfølelse til mere eller mindre opnåelse af hjemfølelse, er en kvantitativ eller kvalitativ forskel? På baggrund af de teoretiske undersøgelser i kapitel 5 og de

empiriske undersøgelser i kapitel 7, 8 og 9 er det muligt at kvalificere disse spørgsmål yderligere. Jeg vover ikke at give endelige anvisninger til den rette teoretiske forståelse af etablering af hjemfølelse, og det vil også stride grundlæggende imod den fænomenologiske metode, men jeg håber dog stadig at kunne bidrage med en bedre forståelse.

Jeg har i løbet af undersøgelserne været inde på to former for tilegnelse til etablering af hjemfølelse. Den ene form handler om prægning, hvor man bearbejder noget ved omgivelserne, og den anden form handler om tilvænning, hvor man selv indordner eller indstiller sig på omgivelserne. Man kan således med Graumann i tankerne tale om to forskellige måder at tilegne omgivelserne på, hvor han dog altovervejende beskæftiger sig med den første. Som tydelige eksempler på den prægende tilegnelse kan man tænke på Thomas' beskrivelse i §.38, hvor han sammen med sin kæreste renser og bearbejder den lejlighed, de flytter ind i. Man kan også betragte Lines brug af billeder og små ting i §.40 som håndgribelige, omend midlertidige, prægninger af det rum, hun ønsker at føle sig hjemme i. Heroverfor kan man se eksempler på tilvænning i §.41, hvor Marianne fortæller om sin meget konkrete kropslige tilvænning til boligens indretning og i det hele taget til møblernes og tingenes placering i de forskellige rum. Er hun ikke bekendt med, og på den måde tilvænnet til rummene, kan hun ikke føle sig hjemme. Noget lignende gør sig gældende for Lone i §.46, hvor hun skal vænne sig til den renoverede bolig og dens fremmedartede lyde, de nye farver og den uvante placering af lyskontakten til toilettet. Teoretisk kan man forstå denne tilvænning med Heideggers begrebsliggørelse af det forhåndenværende, der gennem tilegnelse bliver vedhåndenværende.

Prægning handler om bevidst og uden tvivl også ubevidst forandring af det værende, og tilvænning handler om indordning under det, som allerede er. I deres yderpunkter er det tydeligt at de to former for tilegnelse til etablering af hjemfølelse er forskellige, men når de nærmer sig hinanden, synes forskellene at forsvinde. Man kan således overveje, om der findes prædikative grænsetilfælde, hvor det ikke er muligt at skelne klart mellem prægning og tilvænning. Til eksempel kan man tænke et tilfælde, hvor man bor i en andens ting og dertil spørger, hvor meget man skal flytte rundt på tingene, førend der er tale om prægning og ikke længere tilvænning? Det er selvsagt svært at sige, og måske er det heller ikke afgørende for den teoretiske forståelse. En tilstrækkelig analytisk forståelse af begreberne kan være, at man taler om yderpositioner, såvel som mellempositioner. Hos Graumann står

tilegnelse i modsætning til tilpasning (eng. adaptation), og umiddelbart virker det som om, at ovennævnte tilvænnende tilegnelse og tilpasning er mere eller mindre det samme. Tilpasning i behavioristisk forstand er dog især et udefra perspektiv, hvor tilvænning også kan anskues som et indefra perspektiv. Det er svært at opstille et rammende kontinuum af betegnelser for mellempositioner, men tankegangen er jo også bare, at det er muligt at tale om relationer til omgivelserne, hvilke på forskellig vis kan placeres mellem prægning og tilvænning. Og i alle tilfælde er der tale om en teoretisk kvalificering af relationelle forståelser, der som sagt ofte finder anvendelse inden for forskning i hjem og hjemfølelse.

For så vidt er min teoretiske forståelse stadig en form for relationel forståelse, men relationerne er præciseret i forhold til de måder, hvorpå man involverer sig i omgivelserne. Det bør i forlængelse heraf overvejes, om det er nødvendigt med en tredje form for tilegnelse, som stadig er en form for indordning i forhold til omgivelserne, men som samtidig så at sige bryder rammerne, da den involverer noget eksistentielt overskridende. Teoretisk er jeg inde på det hos både Heidegger og hans idé om forsoningen med sammenføjningen af firfolden, og med Buckleys forståelse af den primordiale hjemfølelse. For begge er der tale om en eksistentiel og religiøs forsoning, som på sin vis synes at overskride accepten af de umiddelbart nærværende omgivelser, hvormed der er tale om en kvalitativ distinktion og ikke bare en kvantitativ forskel i graden af tilegnelse. På baggrund af mine empiriske undersøgelser har jeg imidlertid svært ved at uddybe denne tankegang yderligere; ikke mindst da de fænomenologiske beskrivelser kun i begrænset omfang berører sådanne forhold. Man kan dog argumentere for, at Bjarne kommer ind på noget der ligner i §.31, idet han beskriver en form for accept af det sted, hvor han opholder sig. Og det er umiddelbart en accept, som rækker udover de nærværende omgivelser. Man kan også overveje, om Susanne i §.21 udtrykker en form for forsoning, som overskrider de konkrete omgivelser, men som stadig har noget at gøre med det at føle sig hjemme i den moderne verden. Der synes dog i højere grad at være tale om et religiøst eller åndeligt aspekt i Bjarnes forståelse overfor Susannes.

Typiske forudsætninger for hjemfølelse

I kapitel 5 kritiserer jeg Bollnow for listen over punkter, der i særlig grad kendetegner eller er forudsætninger for hjemlighed. Imidlertid kritiserer jeg ham ikke for at

lave en liste over væsentlige forudsætninger, da en sådan kan være ganske velegnet at tage afsæt i, og nedenfor vil jeg også selv opstille en alternativ liste på baggrund af afhandlingens undersøgelse. Der er ikke tale om en endelig afkrydsningsliste, men det er en måde at organisere nogle af de træk, der på baggrund af undersøgelserne har vist sig som væsentlige. De forskellige forudsætninger hænger oplagt også sammen, og kan således gensidigt understøttende hjælpe til at fremdrage det væsentlige i etableringen af hjemfølelse. Jeg tror ikke, at det er meningsfuldt at opstille et egentlig hierarki af forudsætninger eller behov, som vi eksempelvis finder det hos Maslow. Snarere vil jeg mene, at det på baggrund af afhandlingens undersøgelser er muligt at opstille nogle forholdsvis klare betingelser, som typisk og i større eller mindre grad skal være opfyldt, hvis man skal føle sig hjemme. Nogle af betingelserne er vigtigere end andre, men det er svært at sige hvilke, og det afhænger formentlig også af den pågældende person, dennes biografi samt den aktuelle livssituation. Mit forslag til en ufuldstændig liste lyder som følger:

1. Fravær af stress
2. Reduceret opmærksomhed
3. Kontrol over nære omgivelser
4. Frihed fra andres regler
5. Anerkendelse af ens tilstedeværelse
6. Mulighed for tilbagetrækning
7. Brug af personlige ting

Det er gennemgående på tværs af beskrivelserne i de tre forudgående kapitler, såvel som i de teoretiske undersøgelser, at når man føler sig hjemme, så oplever man ikke, at man er stresset. Eller man oplever i hvert fald et relativt fald i stressniveau i forhold til det liv, man i øvrigt lever. Det kan give sig til udtryk på mange måder, men i flere af beskrivelserne bliver det simpelthen udtrykt som et 'ahhh…'. Man kan også finde den ustressede erfaring fremstillet som rolig vejrtrækning, tankefrihed og ubekymrethed. Jeg har allerede berørt denne tankegang i afhandlingens indledning, og på nuværende tidspunkt har jeg ikke fundet noget, der taler imod dette træk. Man kan selvfølgelig overveje, om det overhovedet er en forudsætning og ikke nærmere et symptom på, at man føler sig hjemme, men det er vel egentlig ikke så afgørende for, om det er en væsentlig fremtrædelse i forbindelse med fænomenet. I forlængelse heraf kan det nævnes, at fraværet af stress går igen i større eller mindre grad i de andre følgende forudsætninger.

For nogle mennesker har hjemfølelse meget at gøre med rutiner. Forskellige former for rutiner går således igen i en lang række af beskrivelserne. Her kan jeg eksempelvis nævne Lines beskrivelse i §.19, hvor hun eksplicit udtrykker, at rutiner er vigtige for hende, hvis hun skal kunne føle sig hjemme. Det samme gør sig også gældende i Mariannes beskrivelse i §.41 om, hvordan ting skal have deres faste og forudsigelige pladser, da hun ellers bruger alt for meget energi på at lede efter dem og ikke mindst er irriteret over at skulle lede. Omvendt virker rutiner ikke afgørende for alle, jeg har talt med, og hvis man tænker på rutiner, som dem Tuan lægger op til i sin forståelse af 'repeated experiences', kan jeg ikke sige noget særligt understøttende. Dette kan dog sagtens skyldes de specifikke informanter, jeg har talt med. Havde det været nogle andre personer, end dem jeg var i kontakt med, ville denne side af etableringen af hjemfølelse måske træde tydeligere frem. Nogle af mine informanter peger snarere på det modsatte af Tuans forståelse af rutine, idet det rutinemæssige ligefrem kan undergrave muligheden for at føle sig hjemme. Dette kan man især se hos Erik i §.23 og hos Kenneth i §.26, hvor ensomheden i høj grad forstærkes af rutinerne, og hvor muligheden for at føle sig hjemme måske ligefrem bliver svækket af de tilbagevendende gentagelser. Rutinerne virker også helt anderledes på Susanne i §.32, hvor vanerne og mønstrene ligefrem fremstår urovækkende eller uhyggeligt tilbage på hende.

I stedet kan man overveje, om der måske nærmere er tale om et moment af selvforglemmelse, når man føler sig hjemme, hvor relationen jeg-omgivelser tenderer at blive ophævet i tilstedeværelsen. Omgivelserne og tingene fremtræder i den forstand på en fortrolig-rolig måde, uden at vi er særligt bevidst opmærksomme på dem. Til eksempel kan man tænke på Lone i §.3, når hun sidder foran computeren og 'slår hjernen fra', eller når Bjarne i §.29 beskriver færden i Volvoen op gennem skovene i Sverige. I begge tilfælde ændrer deres opmærksomhed mod omgivelserne sig, når de er i gang, og relationerne mellem krop og omgivelser bliver mere utydelige. Jeg taler således for, at reduceret opmærksomhed kan være en konsekvens af rutiner, men det er ikke sikkert at rutinen bevirker hjemfølelse. I den forbindelse tænker jeg også, at såvel det forudsigelige som det genkendelige også hænger sammen med reduceret opmærksomhed. Det er således mere anstrengende for krop og sind at orientere sig i et rum, man ikke kender indgående, og derfor kræver det en højere grad af opmærksomhed. Når noget er genkendeligt træder visse dele af opmærksomheden således i baggrunden.

Ud fra mange af beskrivelserne er det også tydeligt for mig, at hjemfølelse har meget at gøre med kontrol over de nære omgivelser. Ofte er der tale om det eller de rum, man bebor, men som sådan kan det lige så godt være oplevelsen af kontrol ved ophold andre steder. Det gælder selvfølgelig også selvbestemmelse over egen krop. Jeg tænker på ingen måde, at det absolut indbefatter at have totalt kontrol over omgivelserne, men blot oplevelsen af en passende indflydelse, således at man kan gennemføre de aktiviteter, man nu engang har i sinde. Det er i den forbindelse produktivt at skelne mellem befindligheden hjemfølelse og lokaliteten hjem, for herved kan man få en bedre forståelse for menneskers befindlighed andre steder og ved andre lokaliteter. Behovet for oplevelsen af kontrol over de nære omgivelser afhænger således i høj grad af den sammenhæng, man indgår i. Og typisk er der tale om et større behov for oplevet kontrol i boligen end andre steder. Eksemplerne på en sådan kontrol er mange i mit materiale, men i den mere ekstreme ende kan man tænke på Bente i §.12, hvor nogle pushere har overtaget hendes lejlighed. Hun har fuldstændigt mistet kontrollen over det sted, hvor hun dagligt finder tryghed. Man kan også nævne Peters beskrivelse i §.16, hvor han fortæller om oplevelsen af at bo på natherberg, og behovet for selvmedicinerende at 'drikke sig i hegnet' for at finde en tilstrækkelig ro til at sove. I begge tilfælde er der tale om voldsomt stressende situationer, hvor kontrollen over de nære omgivelser er yderst ringe. Og i begge tilfælde handler fraværet af kontrol også om tryghed. Kontrollen over de nære omgivelse bliver typisk etableret og opretholdt ved, at man lukker og låser døre, eller ved at nogle andre, som man har tillid til, våger over én. Det begrunder samtidig, hvorfor en del hjemløse udeliggere har en hund af en vis størrelse.

Kontrollen over de nære omgivelser handler således ofte om at kontrollere hvilke mennesker, der har adgang til et særligt sted, og hvem der har adgang til de ting, man ønsker at opretholde kontrollen over. Det kan dog også handle om at opretholde en vis kontrol over hvilke lyde og lugte, der får lov til at fylde og præge det sted, hvor man opholder sig. Der er selvsagt intet nyt i, at larmende naboer kan gøre det yderst vanskeligt at føle sig hjemme i sin egen bolig. Som eksempel herpå kan man tænke på Bjarnes beskrivelse i §.31, hvor han både beklager sig over den dårlige luft i boligen og over de naboer, der larmer i betonbyggeriet. Udover den åbenlyse etablering af tryghed, handler kontrollen over de nære omgivelser således også om muligheden for at kunne sove uforstyrret og ligeledes foretage sig andre daglige aktiviteter. Og selv om det på sin vis kan synes fuldstændigt banalt, så er det alligevel – eller måske netop - påfaldende, at denne omstændighed ikke

fremgår særligt tydeligt hos nogen af de forskellige teoretikere i kapitel 5, måske lige med undtagelse af Bollnow og hans tanker om at kunne låse døren til et rum.

Allerede hos Marx så vi antydet, hvordan det kan være vigtigt at slippe for andre menneskers uønskede overvågning og regler, og det er tanke, der går igen i mange af afhandlingens paragraffer. For det moderne menneskes fremstår det i det hele taget som om, at fravær af andres bestemmelser, er en vigtig forudsætning for at kunne føle sig hjemme. Det er meget tydeligt hos Lone i §.2, hvor boligselskabet ikke skal blande sig i, om hun skal ryge, der hvor hun bor. På skræmmende vis kan man også betragte Susanne i §.32 og hendes mangeårige erfaringer med at bo på sin mands præmisser, hvorfor hun ikke føler sig hjemme til trods for alle mulige forsøg på at præge sine nære omgivelser. Det er dog oplagt, at nogle mennesker finder tryghed i at overtage andres regler, så på sin vis vil det nok være mere nuanceret at sige, at den væsentlige forudsætning ved hjemfølelse angår frihed fra andres regler eller, med Hegel i tankerne, genkendelse af sig selv i de andres regler. Man skal i den forbindelse være opmærksom på, at alle mine informanter er myndige voksne, og at forholdet mellem kontrol og frihed derfor ser noget anderledes ud end for mindre børn, der på mange måder, og ofte af åbenlyse grunde, bliver kontrolleret, og i en vis udstrækning holdt inden døre. Hvordan børn i øvrigt oplever voksnes krav og regler, og hvordan det påvirker deres mulighed for at føle sig hjemme, er et interessant spørgsmål, men det dog vil kræve yderligere undersøgelser at kunne sige noget kvalificeret om.

Jeg tror også, at gæstfrihed og anerkendelse for mange har afgørende virkning på muligheden for at føle sig hjemme. Gæstfrihed handler velsagtens mest om situationer, hvor man på en eller anden vis er på besøg hos andre, og anerkendelse er nok, i et lidt bredere perspektiv, en positiv accept af ens tilstedeværelse. Jeg tænker, at det ikke mindst er denne betingelse, som knytter an til muligheden for at føle sig hjemme i et større område. Til eksempel kan man betragte Lones beskrivelse i §.45, hvor man hilser på hinanden i boligområdet, som en anerkendelse af hendes tilstedeværelse, der ikke består i en stor involvering i hinandens liv, men dog alligevel bidrager med noget vigtigt i forhold til at føle sig hjemme. Noget lignende gør sig gældende for Jeppe i §.28, og hans udsagn om, at han føler sig mest hjemme sammen med mennesker han holder af. Og mere radikalt kan man tænke på Peter i §.30, hvor han fortæller om at blive inviteret indenfor af fremmede mennesker i Istanbul. Jeg tænker også, at §.27 er knyttet op på anerkendelse, derved at en del af motivationen for Jørgens daglige gang på værestedet nok skal findes i og med

den omstændighed, at han simpelthen er velkommen til at opholde sig der. I §.43 fortæller Jette om det sociale liv i hendes bolig, hvor hun har familie og venner på besøg, men hvor deres aktiviteter ikke behøver at være noget særligt. Noget af det særlige ved denne hjemlige praksis er måske netop, at der er en udtalt gensidig anerkendelse, og at det er med til at gøre hele situationen hjemlig. Buckley er, som den eneste af de berørte teoretikere, inde på anerkendelse i forhold til ikke at blive misforstået, men ved at inddrage overvejelser om anerkendelse i en bredere kontekst, tror jeg, at man kan få en bedre forståelse af hvilke steder og i hvilke forsamlinger, mennesker føler sig hjemme.

Hvor hjemligt liv til tider gøres til et spørgsmål om privathed, vil jeg argumentere for, at denne afhandlings undersøgelser har åbnet op for nogle væsentlige dobbeltheder, når det kommer til tilbagetrækningen til boligen. For mange mennesker moderne mennesker er det uden tvivl vigtigt at kunne trække sig tilbage fra et liv uden for boligen og bruge tid med deres familie. Ydermere har det for en del mennesker også stor betydning at kunne være helt alene og have tid for sig selv. Muligheden for tilbagetrækning synes således at være en væsentlig forudsætning for at føle sig hjemme i det hele taget. Som eksempler derpå er det tydeligt, at Bjarne i §.29 har et stort behov for at være alene, og også Simon giver udtryk for dette i §.25. Jeg tror således, at Bollnow til dels tager fejl, når han stiller familien op som en forudsætning for at føle sig hjemme. Men i en mere modereret udgave tror jeg stadig, at hjemfølelse for langt de fleste mennesker kræver en eller anden grad af socialt samliv, for at kunne etableres. I boligen såvel som uden for boligen. Tilbagetrækningen kan nemlig også have den modsatte virkning, for så vidt at alenetiden ikke er ønsket af personen i det omfang, den gør sig gældende. Hvis vi betragter Kenneths beskrivelse i §.26 eller Eriks beskrivelse i §.23, så synes de at vise, at opholdet kræver en meningsfuldhed, som rækker udover trygheden og opbevaringen af én selv, hvis man skal føle sig hjemme i boligen såvel som på gaden. Hvis dette grundlæggende formål mangler, virker det som om, at omgivelserne, og især boligen, nærmere opleves som en beholder for ophold. Det formålsløse hjemmeliv og den ekstreme kedsomhed er stærkt undergravende for muligheden for at føle sig hjemme. Spørgsmålet om tilbagetrækning er således meget afhængigt af det konkrete menneske og dets sociale og personlige situation. Jeg tror med andre ord, at en passende tid alene og dermed fuldstændigt fravær af andres regler for nogle mennesker er forudsætningen for at kunne føle sig hjemme. Omvendt tror jeg også, at andre mennesker har meget mere tid alene, end de egentlig ønsker sig, hvormed de bliver ensomme af denne alenehed. En ensomhed der står i modsætning til at føle sig hjemme.

Under særlige omstændigheder kan hjemfølelsen fremtræde på en ambivalent måde, særligt når ensomhed er i spil, fordi den ensomme kan opleve visse positive aspekter af hjemfølelse, men samtidig kan han eller hun opleve nogle negative aspekter, derved at trygheden, fortroligheden og roen bliver forvandlet til en oplevelse af isolation. Samlingen af følelsesmæssige relationer mellem menneske og omverden bliver for den ensomme ambivalent, fordi de positive aspekter ved befindligheden samtidig bliver negative. Det beroligende og det fortrolige bliver på samme tid ønskværdigt og uønskværdigt, og hjemfølelsen bliver hermed urovækkende.

For mange mennesker indgår brugen af personlige eller personliggørende ting i den tilegnende prægning af de rum, de bebor. Enten ved at male og dekorere eller ved at udfylde rummene med personlige møbler og andre genstande. Ovenfor var jeg inde på Lines brug af billeder og småting i hendes forsøg på at præge sit eget rum. Et andet eksempel kan være Simon i §.6 og hans brug af magasiner til etablering af hjemfølelse. Noget lignende kan man sige om Kerstin i §.37 og hendes brug af en bestemt kop, der følger hende, der hvor hun bor. Jeg tror, at det er meget udbredt, at bruge ting til etablering af hjemfølelse, men på baggrund af mit materiale har jeg ikke fundet nogen entydig sammenhæng mellem hjemfølelse og materiel tilegnelse af boligen. For mange mennesker er det vigtigt at bruge personlige ting til etablering af hjemfølelse, for andre er det mindre vigtig, og for nogle få er det tilsyneladende helt uden betydning. Der er mange empiriske eksempler på forsøg på tilegnelse af boligen gennem prægning, men det synes ikke at være en gennemgående forudsætning for at føle sig hjemme.

Jeg synes således, at der er noget grundlæggende interessant, når Peter fortæller, at han ikke har nogen *ting,* som betyder noget for ham. Jeg er stadig skeptisk overfor hans ord, men jeg kan samtidig ikke lade være med at tænke, at det måske kan være rigtigt. Altså at personlige ting er uden betydning for ham. Mindre radikalt, så er Jeppe inden på noget af det samme, omend han dog er i besiddelse af få ting, som har en vis betydning for ham. I et moderne samfund hvor ting og forbrug får meget opmærksomhed, er der noget forunderligt provokerende ved ideen om, at man ikke knytter sig til ting, og at tingene ikke har nogen indflydelse på, om man føler sig hjemme. I flere af beskrivelserne har jeg også berørt ideen om, at tingene ligefrem kan virke belastende, og at det kan opleves som en form for frihed at miste dem. Jeg har ingen fornemmelse af, hvor udbredt denne erfaring er, og de fleste moderne mennesker kommer næppe på noget tidspunkt til at stå uden egne ting, men forestillingen i sig selv kan være ganske tankeprovokerende.

Hjemme i det fremmede

Det er ikke lykkedes mig at formulere det som en forudsætning for at føle sig hjemme, men i løbet af afhandlingen har jeg på mangfoldig vis været inden på forholdet mellem fremmedhed og hjemfølelse, og der ligger nogle uforløste diskussioner her, som jeg vil forsøge at åbne op for. Jeg har ikke nogen klar teoretisk forståelse af forholdet mellem fremmedhed og hjemfølelse, som ofte fremstår som modsætninger, men som måske ikke nødvendigvis er det. Det er således klart, at det kræver mere opmærksomhed at orientere sig i fremmede omgivelser, og derfor kan det virke som om, at noget fremmed altid er det modsatte af det, man føler sig hjemme i. Men som jeg var inde på i både §.29 med Bjarne og §.17 med Peter, så synes det bestemt også at være muligt, at man kan føle sig hjemme i rejsen og ved opholdet på ukendte steder, hvor man færdes blandt fremmede mennesker. Flere af de andre forudsætninger er imidlertid stadig gældende i sådanne situationer, såsom fravær af stress, en vis kontrol over situationen og en meget beskeden anerkendelse i form af, at man bliver accepteret som tilstedeværende eller ligefrem budt velkommen.

Der er dog også en anden form for fremmedhed, som jeg har berørt i og med Freuds tanker om det uhjemlige. I sådanne situationer tror jeg ikke det kan lade sig gøre at føle sig hjemme i det fremmede, ej heller hvis en række af de øvrige forudsætninger gør sig gældende. I nogle af beskrivelserne har der således optrådt en uhygge, som er svær at indfange, men som gør det umuligt at føle sig hjemme. I §.13 fortæller Simon om en utryghed ved at være alene i et hus, hvor han fornemmer, at han ikke rigtigt har kontrol over den låste dør, og noget fremmed derfor kan trænge sig på, og i §.21 fortæller Susanne om uhjemligheden ved at vende tilbage til den bolig, hvor hun i mange år har boet med sin tidlige mand. Så spørgsmålet om hvorvidt man kan føle sig hjemme i det fremmede, afhænger formentlig af hvilken form for fremmedhed, der er tale om.

Kritisk tilgang

Under min tid som ph.d.-studerende er jeg, under præsentationer af mit arbejde, flere gange blev udfordret omkring de mulige negative aspekter ved hjemfølelse. Kritikken går typisk på det potentielt kvindeundertrykkende i hjemmet eller på det nostalgiske ved at orientere sig mod hjemfølelse. Jeg synes dog, at begge typer

af kritik rammer ved siden af målet. Den første anfægter underforstået en særlig patriarkalsk familiepraksis omkring hjemmet, og denne praksis er på ingen måde givet i og med hjemfølelse som fænomen. Der kan være al mulig grund til at være kritisk overfor patriarkalsk, såvel som matriarkalsk dominans i hjemmet, men det er et perspektiv, der medfører helt andre diskussioner og undersøgelser. Den anden kritik forudsætter empirisk arbejde, førend man kan hævde, at hjemfølelse omhandler nostalgi. På baggrund af afhandlingens empiriske materiale har jeg ikke fundet det særligt udbredt, men det er selvfølgelig betinget af de mennesker, jeg har talt med. Hvis man således går afhandlingens mange beskrivelser igennem, er der umiddelbart ikke ret meget, som antyder noget, der nærmer sig en nostalgi. Der er ikke mange, der taler om eksempelvis en tilbagevenden til deres hjemstavn eller barndomshjem, når de beskriver, hvad der får dem til at føle sig hjemme. I beskedent omfang kan man måske anklage Lone i §.45 og §.46 for at gøre antræk til en sådan nostalgi, men Lones begrundelse for at føle sig hjemme, der hvor hun har boet i mange år, består ikke i, at alting er som det var, men derimod i og med, at man hilser og er hjælpsomme overfor hinanden, og det har vel ikke rigtigt noget med nostalgi at gøre. Kerstin giver i §.34 udtryk for at føle sig hjemme hos sine forældre og i sit barndomshjem, men der synes ikke at være en udtalt længsel i det hun fortæller.

Med en stor vilje til kritik har jeg løbende tænkt over mulige kritiske vinkler på hjemfølelse, og med et særligt blik tror jeg godt, at det lade sig gøre at udfordre og problematisere hjemfølelse som en positiv følelse eller måde at være på. Hjemfølelse kan nemlig stå i modsætning til udadvendt og aktiv intensitet, og orienteringen begrænser således denne alternative måde at være på. Det synes dog kun at være muligt at fremdrage denne negative side af hjemfølelse ved at undersøge den i sine ekstremer. Her tænker jeg især på Peters beskrivelse i §.17 og Mikkels beskrivelse i §.18, og hvordan intensiteten i det levede liv på forskellig vis blive forstærket af et manglende hjemmeliv og måske også af en manglende hjemfølelse. Det er selvfølgelig også muligt at gentage Heideggers kritik af hjemfaldelsen og den uegentlige befindlighed, men den eksistentielle kritik er næppe den, vanlige kritikere af hjemfølelse har for øje. I forlængelse heraf tvivler jeg også på, at Heidegger ville støtte op om dette intense alternativ som et eksistentielt svar på en mere egentlig i-verden-væren.

Min metode har hele vejen igennem søgt at indkredse hjemfølelse som en vag genstand. Og den har muliggjort, at jeg har kunnet søge efter noget, uden at skulle

begrunde og definere det indgående i udgangspunktet. Et særligt kendetegn ved fænomenologiske undersøgelser er samtidig, at resultaterne så vidt muligt skal virke meningsfulde for læseren selv. Læserens erfaring med fænomenet skal i den forstand inddrages i vurderingen af resultatet. Kan du som læser ikke genfinde eller genkende dig i hele eller blot dele af resultaterne, så er undersøgelserne enten mangelfulde eller også er de forkerte, og jeg har følgelig famlet mig på afveje.

Perspektiver

Denne afhandling har haft til formål at undersøge et fænomen i det moderne samfund, hvor tilbagevendende opbrud og omskifteligheder langt hen af vejen er grundlæggende menneskelige vilkår. Hjemfølelse synes dog ikke kun at berører det moderne samfund, for også andre samfund har forholdt sig til spørgsmålet, så det synes at være mere grundlæggende. Dog får hjemfølelse nogle andre rammer i et moderne samfund, hvor individualisering langt hen af vejen flytter ansvaret over på den enkelte, som derved står tilbage og selv må finde sin orientering.

Det har ikke været afhandlingens formål at udvikle konkrete anvisninger til fremtidigt boligbyggeri, og det ligger for så vidt også udover min faglighed, men jeg håber alt andet lige, at afhandlingens resultater kan hjælpe til at afklare, hvad man kan og ikke kan bygge sig til. Ganske kort formuleret synes det tilstrækkeligt med en rimelig boligstandard, som den beboende med sikkerhed har råd til at betale. Derudover skal boligen være et trygt sted, hvor man kan trække sig tilbage, og uden bekymringer kunne opbevare ting af særlig betydning. Det synes også vigtigt, at man har en passende fred fra sine naboer og deres aktiviteter, hvis man skal kunne føle sig hjemme. For så vidt er det muligt at bygge sig til bedre hjemfølelse. Det er straks vanskeligere, hvordan man kan understøtte, at mennesker kan leve på egne præmisser, at de kan opnå anerkendelse af deres tilstedeværelse, og at de kan undgå ensomhed. Det kan man næppe bygge sig til, og det handler nærmere om, hvordan samfundet er indrettet, og hvordan det sociale liv bliver praktiseret i det moderne samfund. I den forstand er det også et politisk spørgsmål, hvordan man skal involvere mennesker, der i vid udstrækning er sat uden for samfundet. I forhold til de ensomme mennesker, som sidder i deres lejligheder hver for sig, tror jeg det er afgørende, at der findes steder i det moderne samfund, hvor man kan tage hen og bare få lov til at opholde sig, uden at der bliver stillet spørgsmålstegn ved ens tilstedeværelse.

Det står klart for mig, at hjemfølelse ikke kan forstås ordentlig, hvis man ikke er opmærksom på og inddrager forhold omkring alenehed og ensomhed i det moderne samfund. Jeg har svært ved at finde ud af, om mennesket som sådan er eksistentielt alene, men mange moderne mennesker er i hvert fald mere alene end tidligere, og nogle er tilmed meget ensomme i deres hverdag. Denne ensomhed lader til at have afgørende indflydelse på, hvorvidt de kan føle sig hjemme i deres bolig og i det hele taget. Jeg tror ikke, at jeg var blevet opmærksom på denne udtalte ensomhed blandt en undseelig gruppe i samfundet, havde det ikke været for min orientering mod hjemfølelse og gennemførelsen af et feltarbejde ved det sociale værested i København. Afhandlingens kritiske potentiale ligger således især i at fremhæve netop denne oversete gruppe i samfundet. Ved at forstå ensomme igennem hjemfølelsens perspektiv er det, på en meget konkret og nærværende måde, samtidig muligt at fremdrage et samfundsmæssigt krisetegn, som ellers kan forekomme både abstrakt og svært at forholde sig til.

Litteratur

Adorno, Theodor W. (1992[1951]): "Refuge for the homeless" in *New Formations*, vol. 17, pp. 107-8.

Ahmed, Sara (1999): "Home and away: Narratives of migration and estrangement" in *International Journal of Cultural Studies*, vol. 2, no. 3, pp. 329-347.

Altman, Irwin & Low, Setha (ed.) (1992): *Place Attachment*, i serien Human behavior and environment, vol. 12, New York: Plenum Press.

Amin, Ash & Thrift, Nigel (2002): *Cities: Reimagining the Urban*, Cambridge: Polity Press.

Anders, Günther (1956): *Die Antiquiertheit des Menschen, Band 1*, München: Verlag C. H. Beck.

Annison, John E. (2000): "Towards a clearer understanding of the meaning of home" in Journal of Intellectual & Developmental Disability, vol. 25, no. 4, pp. 251–262.

Arendt, Hannah (2005[1958]): *Menneskets vilkår*, København: Gyldendal.

Augé, Marc (1995): *Non-places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*, London: Verso.

Bachelard, Gaston (1994[1958]): *The Poetics of Space*, Boston: Beacon Press

Bech, Henning (1999): *Fritids verden*, København: Forlaget Sociologi.

Bech-Danielsen, Claus (2006): "Når sjælen flytter ind: hjemfølelse og mobilitet", i *Den Gode bolig: Hvordan skal vi bo i fremtiden?,* ATV's temagruppe for Byggeri og bystruktur, Kgs. Lyngby: Akademiet for de Tekniske Videnskaber.

Benjaminsen, Lars (2009): *Hjemløshed i Danmark 2009: National kortlægning*, København: SFI, Det Nationale Forskningscenter for Velfærd.

Bennett, Katy (2011):"Homeless at Home in East Durham", in *Antipode*, vol. 43, 4, pp. 960-985.

Benthien, Claudia; Flieg, Anne & Kasten, Ingrid (2000) (ed.): *Emotionalität: Zur Geschichte der Gefühle*, Köln: Böhlau Verlag.

Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto (2000): *Våre arveord: Etymologisk ordbok*, Oslo: Novus forlag.

Blunt, Alison & Dowling, Robyn (2006): *Home*, New York: Routledge.

Blunt, Alison & Varley, Ann (2004): "Introduction: Geographies of home", in *Cultural Geographies*, vol. 11, no. 1, pp. 3-6.

Blunt, Alison (2007): "Cultural geographies of migration: mobility, transnationality and diaspora" in *Progress in Human Geography*, vol. 31, no. 5, pp. 684–694.

Bollnow, Otto Friedrich (1963): *Mensch und Raum*, Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer.

Bollnow, Otto Friedrich (1967[1961]): "Lived-Space", in Lawrence, Nathaniel & O'Connor, Daniel (1967): *Readings in Existential Phenomenology*, Prentice-Hall, New Jersey, pp. 178-86.

Bollnow, Otto Friedrich (2011[1963]): *Human space*, London: Hyphen Press.

Bondi, Liz (2005): "Making connections and thinking through emotions: between geography and psychotherapy" in *Transactions of the Institute of British Geographers*, vol. 30, 4, pp. 433-448.

Bonnes, Mirilia & Bonaiuto, Marino (2002): "The phenomenological approach to people-environment studies" in Bechtel, R. B. & Churchman, A. (Hrsg.): *Handbook of Environmental Psychology*. New York: Wiley, pp. 28–54.

Brandt, Jesper (1999): "Geography as 'landscape ecology'" in *Geografisk Tidsskrift, Danish Journal of Geography*, Special Issue, vol. 1, pp. 21-32.

Brun, Cathrine (2013): "Hjem er et annet sted: Hjemproduserende praksiser i midlertidige boliger" i Brun, Cathrine & Setten, Gunhild (red.) (2013): *Hus, hjem og sted: Geografiske perspektiver på vår samtid*, Akademisk forlag.

Brun, Cathrine & Setten, Gunhild (red.) (2013): *Hus, hjem og sted: Geografiske perspektiver på vår samtid*, Akademisk forlag.

Buckley, Frank M. (1971): "An Approach to a Phenomenology of At-homeness" in Giorgi, Amedeo et al (ed.) (1971): *Duquesne Studies in Phenomenological Psychology: Volume 1*, Pittsburgh: Duquesne University Press, pp. 198-211

Buttimer, Anne (1980): "Home, reach and a sense of place" in Buttimer, Anne & Seamon, David (eds.): *The Human Experience of Space and Place*, New York, St. Martin's, pp. 166-187.

Capobianco, Richard (2005): "On Dasein's Primordial Relation to Being" in Epoché, vol. 10, 1, pp. 155-73.

Chien, Jui-Pi (2006): "Of Animals and Men: A Study of *Umwelt* in Uexküll, Cassirer, and Heidegger" in *Concentric: Literary and Cultural Studies*, vol . 32, no. 1, pp. 57-79.

Christiansen, Sofus (1967): "Geografi som 'human økologi'", i *Geografisk Tidsskrift*, vol. 66, pp. 24-35.

Cieraad, Irene (ed.) (1999): *At Home: An Antropology of Domestic Space*, New York: Syracuse University Press.

Cresswell, Tim (2004): *Place: a short introduction*, Oxford: Blackwell Publishing.

Danmarks Statistik (2013): *Nyt fra Danmarks Statistik*, nr. 81.

Davidson, Joyce & Milligan, Christine (2004): "Embodying emotion sensing space: introducing emotional geographies" in *Social and Cultural Geography*, vol. 5, 4, pp. 523-532.

Davidson, Joyce, Bondi, Liz & Smith, Mick (ed.) (2005): *Emotional Geographies*, Aldershot: Ashgate.

Davidson, Richard J. (1994): "On emotion, Mood, and Related Affective Constructs" in Ekman, Paul & Davidson, Richard J. (ed.) (1994): *The nature of emotion: fundamental questions*, New York: Oxford University Press, pp. 51-55.

De Certeau, Michel (1984): *The Practice of Everyday Life*, Los Angeles: University of California Press.

Dekkers, Wim (2011): "Dwelling, house and home: towards a home-led perspective on dementia care" in *Medicine, Health Care and Philosophy*, vol. 14, pp. 291-300.

Denker, Alfred (2011): *Unterwegs in Sein und Zeit*, Stuttgart: Klett-Cotta.

Douglas, Mary (1991): "The Idea of a Home: A Kind of Space", in *Social Research*, vol. 58, no. 1, pp. 287-307.

Dovey, Kimberley (1985): "Home and Homelessness" in Altman, I. and Werner, C. M. (eds.): *Home environments*. New York: Plenum Press, pp. 33-64.

Durkheim, Emile (2000[1893]): *Om den sociale arbejdsdeling*, København: Hans Reitzel.

Duyvendak, Jan Willem (2011): *The Politics of Home: Nostalgia and Belonging in Western Europe and the United States*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Elden, Stuart (2004): *Understanding Henri Lefebvre*, London: Continuum.

Entrikin, Nicholas J. (1976): "Contemporary Humanism in Geography" in *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 66, No. 4, pp. 615-632.

Entrikin, Nicholas J. (1997): "The betweenness of Place" in Barnes, Trevor & Gregory, Derek (1997): *Reading Human Geography*, London: Arnold.

Foucault, Michel (1973): *The birth of the clinic: an archaeology of medical perception*, London: Tavistock.

Freud, Sigmund (1919): "Das Unheimliche" i *Imago: Zeitschrift für Anwendung der Psychoanalyse auf die Geisteswissenschaften V*, pp. 297-324.

Freud, Sigmund (1998[1919]): *Det uhyggelige*, København: Politisk revy.

Gade, Anders (1997): *Hjerneprocesser*, København: Frydenlund.

Gehl, Ingrid (1971): *Bomiljø*, Statens Byggforskningsinstitut, SBI-Rapport 71, København.

Giorgi, Amadeo P. & Giorgi, Barbro M. (2003): "The Descriptive Phenomenological Psychological Method" in Camic, M.; Rhodes, J.E. & Yardley, L. (eds.): *Qualitative research in psychology: Expanding perspectives in methodology and design*, Washington: American Psychological Association, pp. 243-273.

Gram-Hanssen, Kirsten & Bech-Danielsen (2004): *House, Home and Identity from a Consumption Perspective*, in Housing, Theory and Society 2004, vol. 21, 1, pp. 17-26.

Gram-Hanssen, Kirsten & Bech-Danielsen (2012): "Creating a new home. Somali, Iraqi and Turkish immigrants and their homes in Danish social housing" in *Journal of Housing and the Built Environment*, vol. 27, pp. 89–103.

Graumann, Carl Friedrich (1974): Psychology and the World of Things, in *Journal of Phenomenological Psychology*, vol. 4, no. 2, pp. 398-404.

Graumann, Carl Friedrich (1976): "The Concept of Appropriation (Aneignung) and Modes of Appropriation of Space" in Korosec-Serfaty, Perla. (ed.): *Appropriation of Space: Proceedings of the Strasbourg Conference, Louvain-la-Neuve*, pp. 113-25.

Graumann, Carl Friedrich (1988): "Towards a phenomenology of being at Home", In: Hoogdalem, H., Prak, N.L., Van der Voordt, Th.J.M. and Van Wegen, H.B.R. (eds.), *Looking Back to the Future* (Proceedings 10th International Conference of the IAPS), Delft (Netherlands) 5-8 July 1988 http://iaps.scix.net/cgi-bin/works/Show?iaps_10_1988_1_014

Greenhough, Beth (2010): "Vitalist Geographies: Life and the More-Than-Human" in Anderson, Ben & Harrison, Paul (2010): *Taking-place; non-representational theories and geography*, Ashgate, England, pp. 37-54.

Gregson, Nicky; Metcalfe, Alan & Crewe, Louise (2009) "Practices of object maintenance and repair: how consumers attend to consumer objects within the home" in *Journal of Consumer Culture*, vol. 9, no. 2, pp. 248-272.

Gullestad, Marianne (1984): *A Case Study of the Family Life and Friendships of Young Working-Class Mothers in Urban Norway*, Oslo: Universitetsforlaget.

Gullestad, Marianne (1989): *Kultur og hverdagsliv: På sporet af et moderne Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.

Habermas, Jürgen (1996[1981]): *Teorien om den kommunikative handlen*, Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.

Haney, Kathleen (1994): "Empathy and ethics" in *Southwest Philosophy Review, vol.* 10, no. 1, pp.57-65.

Hansen, Finn Thorbjørn (2013): "Den eksistentielle fænomenologis særlige tone og musikalitet", i Keller, Kurt Dauer (red.) (2013): *Den menneskelige eksistens: Introduktion til den eksistentielle fænomenologi*, Aalborg: Aalborg Universitetsforlag, pp. 93-118.

Hardimon, Michael O. (1994): *Hegel's Social Philosophy*, Cambridge University Press, New York.

Hareven, Tamara K. (1991): "The Home and the Family in Historical Perspective", in *Social Research*, vol. 58, no. 1, pp. 253-285.

Harvey, David (1990): *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Cambridge, MA: Blackwell.

Harvey, David (2009): *Cosmopolitanism and the Geographies of Freedom*, Columbia University Press, New York.

Hastrup, Kirsten (2010) "Feltarbejde" i Brinkmann, Svend & Tanggaard, Lene (red.) : *Kvalitative metoder: en grundbog*, København: Hans Reitzels Forlag, pp. 55-80.

Hegel, G. W. F. (2005[1807]): Åndens fænomenologi, København, Gyldendal.

Heidegger, Martin (1951): "Bauen Wohnen Denken" in Heidegger, Martin (1959): *Unterwegs zur Sprache*, Stuttgart: Cotta'sche Buchhandlung.

Heidegger, Martin (1962[1927]): *Being and Time*, Blackwell Publisher, Oxford, UK.

Heidegger, Martin (1962[1927]): *Sein und Zeit*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.

Heidegger, Martin (2000[1951]): "Tænke bygge bo" i Heidegger, Martin (2000): *Sproget og ordet*, Hans Reitzel, pp. 33-54.

Heidegger, Martin (2007[1927]): *Væren og tid*. Århus: Forlaget Klim.

Hicks, Dan (2010): "The Material-Cultural Turn: Event and Effect" in Hicks, Dan and Beaudry, Mary C. (eds.) (2010): *The Oxford Handbook of Material Culture Studies*, Oxford: Oxford University Press, pp. 25- 98.

Hill, John (2010): *At home in the world*, New Orleans: Spring Journal Books.

Hobsbawm, Eric (1991): "Introduction" in *Social Research*, vol. 58, no. 1, pp. 65-68.

Hofer, Johannes (1688): *Dissertatio Medica De Nostalgia oder Heimwehe, Basel.*

Homer (2007): *The Odyssey*, translated by Johnston, Ian, Second Edition, Arlington, Virginia: Richer Resources Publications.

Højer, Maja & Vacher, Mark (2009): "Om hjemblindhed og husets antropologi" i *Tidsskriftet Antropologi*, vol. 59/60, pp. 3-16.

Højlund, Susanne (2009): "Hjemlighed som velfærdsparadoks" i *Tidsskriftet Antropologi*, vol. 59/60, pp. 49-66.

Hollander, John (1991): "It all depends" in *Social Research*, vol. 58, no. 1, pp. 31-49.

Hövels, Fritz Erik (1983): *Marxismus, Psychoanalyse, Politik*, Freiburg: Ahriman-Verlag.

Hubbard, Phil (2005): "The Geographies of 'Going Out': Emotion and Embodiment in the Evening Economy" i Davidson, Joyce; Bondi, Liz & Smith, Mick (2005): *Emotional Geographies*, Ashgate, England, pp.117-134.

Hunter, Richard & Macalpine, Ida (1982): *Three Hundred Years of Psychiatry: 1535-1860*, New York: Carlisle Publishing.

Husserl, Edmund (1976[1913]): "Ideen zu einer reinen Phänomenologie und Phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie" (1976) in Schuhmann, Karl. (ed.) (1976): *Husserliana* band 3/1, Den Haag, Martinus Nijhoff.

Husserl, Edmund (1999[1950]): *Cartesianske meditationer*, Hans Reitzels Forlag, København.

Ingold, Timothy (1995): "Building, dwellng, living: How animals and people make themselves at home in the world'" in M. Strathern (ed.), *Shifting Contexts: Transformations in Anthropological Knowledge*. London: Routledge, pp. 57-80.

Jackson, John Brinckerhoff (1995): "A sense of Place, a Sense of Time" in *Design Quarterly*, no. 164, pp. 24-27.

Jackson, Michael (1995): *At Home in the World*, Durham: Duke University Press.

Järvinen, Margaretha (2004): *Hjemløse flygtninge og indvandrere*, København: Hans Reitzels Forlag.

Johnson, Mark (2007): *The meaning of the body: aesthetics of human understanding*, Chicago: The University of Chicago Press.

Jørgensen, Anja (2010): "The Sense of Belonging in New Urban Zones of Transition" in *Current Sociology*, vol. 58, no. 3, pp. 3-23.

Jørgensen, Anja (2011): "Samfundet som en (human) økologi: processer af vækst, stabilitet og forfald som sociologisk optik" i *Sosiologi i dag*, vol. 41, no. 2, pp. 55-75.

Kaika, Maria (2004): "Interrogating the Geographies of the Familiar: Domesticating Nature and Constructing the Autonomy of the Modern Home" in *International Journal of Urban and Regional Research*, vol. 28, no. 2, pp. 265-286.

Karjalainen, Pauli Tapani (1993): "House, home and the place of dwelling" in *Scandinavian housing and planning research*, vol. 10, no. 2, pp. 65-74.

Kim, Jaegwon (1996): *Philosophy of Mind*, USA, Westview Press.

Kirk, Ulrich; Skov, Martin; Christensen, Mark Schram; Nygaard, Niels (2009): "Brain correlates of aesthetic expertise: A parametric fMRI study" in *Brain and Cognition*, vol. 69, pp. 306-315.

Koefoed, Lasse & Simonsen, Kirsten (2010): *"Den fremmede", byen og nationen*, Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.

Kofod, Jens (2009): "Afvikling af hjem" i *Tidsskriftet Antropologi*, nr. 59/60 2009, pp. 167-179.

Korosec-Serfaty, Perla & Bolitt, Dominique (1986): "Dwelling and the experience of burglary" in *Journal of Environmental Psychology*, vol. 6, pp. 329-344.

Kruse, Lenelis; Graumann, Carl-Friedrich & Lantermann, Ernst-Dieter (ed.) (1990): Ökologische Psychologie: ein Handbuch in Schlüsselbegriffen, Psychologie Verlags Union, München.

Kvale, Steinar & Brinkmann, Svend (2009): *InterView, 2. udgave*, København: Hans Reitzels Forlag.

Lancione, Michele (2011): *Homeless subjects and the chance of space: A more-than-human geography of homelessness in Turin*, Ph.d. Thesis, submitted July 2011, Durham University.

Larousse (1965): *Psykologileksikon*, Skandinavisk bogforlag.

Latimer, Joanna & Munro, Rolland (2009): "Keeping & Dwelling: Relational Extension, the Idea of Home, and Otherness" in *Space and Culture*, vol. 12, no. 3, pp.317-331.

Lauritzen, Heidi Hesselberg, Boje-Kovacs, Bence & Benjaminsen, Lars (2011): *Hjemløshed i Danmark 2011: National kortlægning*, København: SFI, Det Nationale Forskningscenter for Velfærd.

Lawrence, Roderick (1982): "A psychological-spatial approach for architectural design and research." In *Journal of Environmental Psychology*, vol. 2, pp. 37-51.

Lawrence, Roderick (1987): "What makes a house a home?" in *Environment and Behavior,* 19: 154–68.

Lefebvre, Henri (1991[1974]): *The Production of Space*, Oxford: Blackwell.

Lefebvre, Henri (2002[1961]): *Critique of Everyday Life, vol. 2: Foundations for a sociology of the everyday*, London: Verso.

Lehnert, Gertrud (2011): "Raum und Gefühl" in Lehnert, Gertrud (2011) (ed.): *Raum und Gefühl*, Bielefeld: transcript Verlag, pp. 9-25.

Lévinas, Emmanuel (1996[1961]): *Totalitet og uendelighed*, København: Hans Reitzel.

Lindstad, Jonas Markus (2008): *Hjemløs i egen bolig: Hverdagslivet for tidligere hjemløse*, København: Center for Alternativ Samfundsanalyse.

Linnet, Jeppe Trolle (2010): *Interweavings*, PhD dissertation, Syddansk Universitet.

Lipps, Hans (1959): *Untersuchungen zu einer hermeneutischen Logik*, Philosophische Abhandlungen , Band 7, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

Littlejohn, James (1960): "The Temne House" in *Sierra Leone Studies. New Series*, vol. 14, pp. 63-79.

Lübcke, Poul (red.) (1983): *Politikens filosofi leksikon*, København: Politikens Forlag.

Mallet, Shelley (2004): "Understanding home: a critical review of the literature" in *The Sociological Review*, vol. 52, issue 1, pp. 61-89.

Mallgrave, Harry Francis (2010): *The architect's Brain: Neuroscience, Creativity, and Architecture*, United Kingdom: Wiley-Blackwell.

Malpas, Jeff (2006): *Heidegger's Topology*, London: The MIT Press.

Manzo, Lynne (2003): "Beyond house and haven: toward a revisioning of emotional relationships with places" in Journal of Environmental Psychology, vol. 23, pp. 47-61.

Marx, Karl & Engels Friedrich (1968): *Werke***,** Ergänzungsband, 1. Teil, Berlin (DDR): Dietz Verlag, pp. 465-588.

Marx, Karl & Engels Friedrich (1976b): *Udvalgte skrifter, bind 1*, København: Forlaget Tiden.

Marx, Karl & Engels, Friedrich (1976a[1848]): "Det kommunistiske partis manifest" i Marx, Karl & Engels, Friedrich (1976): *Udvalgte skrifter, bind 1*, pp. 17-59.

Marx, Karl (2000[1844]): "Økonomisk-filosofiske manuskripter" i Hartnack, Justus & Sløk, Johannes (red.) (2000): *Karl Marx*, pp. 67-92, Rosinante.

Maslow, Abraham H. (1943): "A Theory of Human Motivation", in *Psychological Review*, vol. 50, pp. 370-396.

Massey, Doreen (1991): "A Global Sense of Place" in *Marxism Today*, June 1991, pp. 24-29.

McCracken, Grant (2005): *Culture and Consumption II: Markets, Meaning, and Brand Management*, Bloomington: Indiana University Press.

McNaughton, Carol (2008): *Transitions through Homelessness: Lives on the Edge*, New York: Palgrave Macmillan.

Merleau-Ponty, Maurice (2003): *Nature: Course Notes from Colège de France*, Evanston: Northwestern University.

Merleau-Ponty, Maurice (2009[1945]): *Kroppens fænomenologi*, Helsingør: Det lille forlag.

Miller, Daniel (2001): "Possessions" in Miller, Daniel (ed.) (2001): *Home Possessions: Material Culture Behind Closed Doors*, Oxford: Berg, pp. 107-122.

Miller, Daniel (2010): *Stuff*, Cambridge: Polity Press.

Mitchell, Andrew J. (2010): "The fourfold" in Davis, Bret W. (2010): *Martin Heidegger: Key Concepts*, Durham: Acumen, pp. 208-218.

Morgan, Lewis Henry (1881): *Houses and House-life of the American Aborigines*, North American Etnology, vol. 4, Washington: Government Printing Office.

Moore, Jeanne (2000): "Placing home in context", in *Journal of Environmental Psychology*, vol. 20, pp. 207-217.

Moustakas, Clark (1994): *Phenomenological Research Method*, London: Sage Publications.

Mugerauer, Robert (2008): *Heidegger and homecoming: the leitmotif in the later writings*, Toronto: University of Toronto Press.

Månson, Per (1996): "Karl Marx" i Andersen, Heine & Kaspersen, Lars Bo (1996): *Klassisk og moderne samfundsteori*, København: Hans Reitzels Forlag, pp. 25-42.

Neergaard, Helle (2001): *Udvælgelse af cases i kvalitative undersøgelser*, Frederiksberg: Samfundslitteratur.

Nørgaard, H., Jensen, J. O., Simon, C. & Andersen, H. S. (2010): *Tilflyttere til yderområder: forandring, integration og strategier*. Statens Byggeforskningsinstitut, Aalborg Universitet.

O'Reilly, Karen (2009): *Key concepts in ethnography*, London: Sage.

Ordbog over det danske sprog (1926), bind 8, København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Padgett, Deborah K. (2007): "There's no place like (a) home: Ontological security among persons with serious mental illness in the United States" in *Social Science & Medicine*, vol. 64, no. 9., pp. 1925-1936.

Pahuus, Mogens (1995a): *Fornuft og følelse, 2. udgave*, Århus: Forlaget Philosophia.

Pahuus, Mogens (1995b): *Livsfilosofi: lykke og lidelse i eksistens og litteratur, 2. udgave*, Århus: Philosophia.

Parsell, Cameron (2012): "Home is Where the House is: The Meaning of Home for People Sleeping Rough" in *Housing Studies*, vol. 27, no 2, pp. 159-173.

Peirce, Charles Sanders (1878): "How to Make Our Ideas Clear" in *Popular Science Monthly*, January 1878, pp. 286-302.

Peled, Einat & Muzicant, Amit (2008): "The Meaning of Home for Runaway Girls" in *Journal of Community Psychology*, vol. 36, no. 4, pp. 434-451.

Pennartz, Paul J. J.(1999): "Home: The Experience of Atmosphere" in Cieraad, Irene (ed.) (1999): *At home: An anthropology of Domestic Space*, New York: Syracuse University Press, pp. 95-106.

Pickles, John (1985): *Phenomenology, science and geography: spatiality and the human sciences*, Cambridge: Cambridge University Press.

Pink, Sarah (2004): *Home Truths: gender, domestic objects and everyday life*, Oxford: Berghahn.

Proshansky, Harold M. (1978): "The City and Self-identity" in *Environment and Behavior*, vol. 10, no. 2, pp. 147-169.

Raahauge, Kirsten Marie (2009): "Hjemsøgelser" i *Tidsskriftet Antropologi*, vol. 59/60, pp. 181-200.

Ralph, David & Staeheli, Lynn A. (2011): "Home and Migration: Mobilities, Belongings and Identities" in *Geography Compass*, vol. 5, no. 7, pp

Rasmussen, Steen Eiler (1971): "Bo-miljø" i *Mentalhygiejne*, 24. årgang, København.

Ravenhill, Megan (2008): *The culture of homelessness*, Aldershot: Ashgate.

Relph, Edward (1970): "An inquiry into the relations between phenomenology and geography" in *Canadian Geography*, vol. 14, pp. 193-201.

Relph, Edward (1976): *Place and Placelessness*, London: Pion.

Relph, Edward (1985):"Geographical experiences and being-in-the-world: The phenomenological origin of geography" in Seamon, David & Mugerauer, Robert (ed.) (1985): *Dwelling, Place, and Environment*, New York: Columbia University Press, pp. 15-31.

Rendtorff, Jacob Dahl. (2004): "Fænomenologien og dens betydning" i Fuglsang, Lars & Olsen, Poul Bitsch (red.) (2004): *Videnskabsteori i samfundsvidenskaberne*, Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.

Robinson, Catherine (2002): "I think Home is More than a Building Building: Young Home(less) People on the Cusp of Home, Self and Something Else" in *Urban Policy and Research*, vol. 20, no. 1, pp. 27-38

Rose, Gillian (1993): *Feminism and Geography: The Limits of Geographical Knowledge*, Cambridge: Polity Press.

Rosenwein, Barbara H. (2002): "Worrying about Emotions in History" in *The American Historical Review*, vol. 107, 3, pp. 821-845.

Royle, Nicholas (2003): *The Uncanny*, New York: Routledge.

Rybczynski, Witold (1987): *Home*, New York, Penguin Books.

Rykwert, Joseph (1991): "House and Home" in *Social Research*, vol. 58, no. 1, pp. 51-62.

Sack, Robert David (1986): *Human territoriality: Its theory and history*, Cambridge: Cambridge University Press.

Sandnes, Jørn & Stemshaug, Ola (red.) (1997): *Norsk stadnamnleksikon*, Oslo: Det Norske Samlaget.

Schutz, Alfred (2005[1972]): *Hverdagslivets sociologi*, København: Hans Reitzels Forlag.

Seamon, David & Mugerauer, Robert (ed.) (1985): *Dwelling, Place, and Environment*, New York: Columbia University Press.

Seamon, David (1982): "The Phenomenological Contribution to Environmental Psychology" in *Journal of Environmental Psychology*, vol. 2, pp. 119-140.

Seamon, David (1984): "Emotional Experience of the Environment" in *American Behavioral Scientist*, vol. 27, 6, pp. 757-770

Searle, John R. (1992): *The Rediscovery of the Mind*, Cambridge, Mass.: The MIT Press.

Serfaty-Garzon, Perla (1985): "Experience and Use of the Dwelling" in *Home Environments*, vol. 8, New York: Plenum Press, pp. 65-86.

Simmel, Georg (1991[1908]): "Hvordan er samfundet muligt?" i Schmidt, Lars-Henrik (red.) (1991): *Det videnskabelige perspektiv*, pp. 379-396, Akademisk Forlag, København.

Simonsen, Kirsten (2001): "Rum, sted, krop og køn" i Simonsen, Kirsten (2001) (red.): *Praksis, rum og mobilitet*, Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag, pp. 17-47.

Simonsen, Kirsten (2007): "Practice, Spatiality and Embodied Emotions: An outline of a geography of practice" i *Human Affairs*, vol. 17, pp. 168-181.

Sims, Rebecca; Medd, Will; Mort, Maggie; Twigger-Ross, Clare (2009): "When a 'Home' Becomes a 'House': Care and Caring in the Flood Recovery Process" in *Space and Culture*, vol. 12, 3, pp. 303-316.

Sokolowski, Robert (1987): "Husserl and Frege" in Journal of Philosophy, vol. 84, no 10, pp. 521-528

Sokolowski, Robert (2000): *Introduction to Phenomenology*, Cambridge University Press,

Somerville, Peter (1992): "Homelessness and the Meaning of Home: Rooflessness or Rootlessness" in *International Journal of Urban and Regional Research*, vol. 16, no. 4, pp. 529-539.

Spencer, Dale; Walby, Kevin & Hunt, Alan (ed.) (2012): *Emotions matter: A relational approach to emotions*, Toronto: University of Toronto Press.

Staeheli, Lynn A. & Nagel, Caroline R. (2006): "Topographies of home and citizenship: Arab-American activists in the United States" in *Environment and Planning A*, vol. 38, pp. 1599-1614.

Starobinski, Jean (1966): "The idea of nostalgia" in *Diogenes*, vol. 54, pp. 81-103.

Stax, Tobias. B (2001): "Understanding homelessness and social policy in Denmark" in Polakow, V. & Guillean, C. (eds.): *International perspectives on homelessness*, Westport, CT: Greenwood, pp. 65-84.

Stoddart, David (1965): "Geography and the Ecological Approach: The Ecosystem as a Geographical Principle and Method" in *Geography*, vol. 50, no. 3, pp. 242-252.

Strasser, Stephan (1969): *The Idea of Dialogical Phenomenological*, Duquesne Studies, Philosophical Series, vol. 25. Pittsburgh: Dusquesne University Press.

Terkenli, Theano S. (1995): "Home as a Region" in *Geographical Review*, vol. 85, no. 3, pp. 324-334.

Thrift, Nigel (2008): *Non-Representational Theory: Space / Politics / Affect*, New York: Routledge.

Tolia-Kelly, Divya (2004): "Locating processes of identification: studying the participates of re-memory through artefacts in the British Asian home" in *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, vol. 29, no. 3, pp. 314-29.

Tuan, Yi-Fu (1971): "Geography, phenomenology, and the study of human nature" in *Canadian Geographer*, vol. 15, pp. 181-91.

Tuan, Yi-Fu (1974): "Space and place: Humanistic Perspective" in *Progress in Geography*, vol. 6, pp. 233-46.

Tuan, Yi-Fu (1975): "Place: An Experiential Perspective" in *Geographical Review*, vol. 65, no. 2, pp. 151-165.

Uexküll, Jakob von (1909): *Umwelt und Innenwelt der Tiere*, Berlin: Verlag von Julius Springer.

Uexküll, Jakob von (1964[1934]): "A stroll Through the Worlds of Animals and Men" in Schiller, Claire H. (ed.) (1964): *Instinctive Behavior: The Development of a Modern Concept*, New York: International Universities Press, pp. 5-80.

Ulich, Dieter (1982): *Das Gefühl: Eine Einführung in die Emotionspsychologie*, München: Urban & Schwarzenberg.

Urry, John (2007): *Mobilities*, Cambridge: Polity Press.

Vacher, Mark (2008). "Hjemmet – kulmination af en tilegnende praksis" i Kristensen, Hans (red.) (2008): *Bolig og velfærd: Udvalgte artikler og papers fra Center for Bolig og Velfærd 2005-2007*, København: Center for Bolig og Velfærd, pp. 23-42.

Vacher, Mark (2009): "Fra sommerhus til helårsbolig" i *Tidsskriftet Antropologi*, nr. 59/60, pp. 93-114.

Van Lennep, David Jacob (1987[1969]): "The Hotel Room" in Kockelmans, Joseph (ed.) (1987): *Phenomenological Psychology: The Dutch School*, Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, pp. 209-216.

Van Maanen, John (2011): *Tales of the field: on writing ethnography, 2nd edition*, Chicago: The University of Chicago Press.

Van Manen, Max (1984): "Practicing Phenomenological Writing" in *Phenomenology + Pedagogy*, vol. 2, no. 1, pp. 36-69.

Van Manen, Max (1990): *Researching lived experience*, Albany: State University of New York Press.

Van Manen, Max (1997): "From Meaning to Method" in *Qualitative Health Research*, vol. 7, no. 3, pp. 345-369.

Varley, Ann (2008): "A place like this? Stories of dementia, home, and the self" in *Environment and Planning D: Society and Space*, vol. 26, pp. 47-67.

Vidler, Anthony (1992): *The Architectural Uncanny*, Cambridge, Massachusetts, The MIT Press.

Wardhaugh, Julia (1999): "The unaccommodated woman: home, homelessness and identity" in *The Sociological Review*, vol. 47, no. 1, pp. 91-109.

Wentzer, Thomas Schwartz (2007): "Efterskrift" i Heidegger, Martin (2007): *Væren og tid*. Århus: Forlaget Klim.

Westman, Bror (1989): "Hvad vil det sige at føle sig hjemme?" i Westman, Bror (red.) (1989): *Hjemfølelse*, Kunstakademiets Arkitektskole, Laboratoriet for boligbyggeri, pp. 5-11.

Wikström, Tomas (1994): *Mellan hemmet och världen*, Stockholm: Symposion Graduale.

Wild, John (1963): *Existence and the World of Freedom*, London: Prentice-Hall.

Williams, Jerry (2003): "Who am I now? The Reification of self in a nursing home" in *Free Inquiry In Creative Sociology*, vol. 31, no. 1, May 2003, pp. 99-109.

Winther, Ida Wentzel (2006): *Hjemlighed*, København: Danmark Pædagogiske Universitets Forlag.

Witt-Hansen, Johannes (2000): "Indledning" i Hartnack, Justus & Sløk, Johannes (red.) (2000): *Karl Marx*, København: Rosinante, pp. 7-49

Wylie, John (2010): "Non-Representational Subjects?" in Anderson, Ben & Harrison, Paul (red.) (2010): *Taking-Place: Geography and Non-representational Theory*, Ashgate.

Young, Iris Marion (1997): *Intersecting voices*, Princeton: Princeton University Press.

Yuval-Davis, Nira (2011): *The Politics of Belonging: Intersectional Contestations*, London: Sage.

Zahavi, Dan (2001): *Husserls fænomenologi*, Gyldendal.

Zavavi, Dan (2003): *Fænomenologi*, Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.

Ziehe, Thomas (1989): *Ambivalenser og mangfoldighed*, København: Politisk Revy.

Øllgaard, Jørgen (2011): *Paradisvænget: småborgeren og det småborgerlige*, Frederiksberg: Frydenlund.

Bilag 1.

Bilag 1.

Informantoversigt

Bente	35+	Feltnoter	§.12
Bjarne	60+	Optaget interview	§.5, §.29, §.31
Erik	45+	Optaget interview	§.23, §.24
Hanne	40+	Optaget interview	§.36, §.42
Jan	40+	Feltnoter	§.12
Jeppe	25+	Optaget interview	§.28, §.33
Jette	45+	Optaget interview	§.14, §.43
John	30+	Feltnoter	§.10
Jonas	25+	Optaget interview	§.4, §.7, §.34, §.37
Jørgen	45+	Feltnoter	§.27
Kenneth	40+	Optaget interview	§.20, §.26
Kerstin	25+	Optaget interview	§.4, §.7, §.34, §.37
Lars	40+	Feltnoter	§.10
Laura	30+	Optaget interview	§.38
Line	25+	Optaget interview	§.19, §.40, §.48
Lone	50+	Optaget interview	§.2, §.3, §.44, §.45, §.46
Marianne	35+	Optaget interview	§.41
Michael	45+	Optaget interview	§.1, §.15
Mikkel	20+	Optaget interview	§.18, §.47
Niels	45+	Feltnoter	§.8
Peter	40+	Optaget interview	§.11, §.16, §.17, §.30
Simon	20+	Optaget interview	§.6, §.13, §.25, §.35
Susanne	45+	Optaget interview	§.21, §.22, §.32
Thomas	30+	Optaget interview	§.38

Bilag 2.

Bilag 2.

Spørgeguide til indflyttere

Hvad bør jeg observere efter?
Opsatte navneskilte og andre symbolske markører.
Virker det i det hele taget som om, at folk har sat sit præg på boligen.
Fornemmer jeg, at de er 'flyttet rigtigt ind'?

Optakt og kort præsentation af mit projekt
Jeg vil spørge, om det er i orden, at jeg optager interviewet. Vil også høre om det er i orden, at jeg tager billeder af deres bolig. Jeg gør opmærksom på, at jeg ikke publicerer billeder, medmindre de har givet samtykke til det.

Jeg undersøger som sagt, hvad hjemfølelse er for et fænomen. I denne del af undersøgelsen beskæftiger jeg mig med indflytning af boliger.

Grunden til at jeg gerne vil interviewe dig i din nye bolig er, at jeg på den måde kan få en langt mere præcis forståelse af det du fortæller.

Når jeg citerer personer i afhandlingen, vil det i udgangspunktet være med fornavn og nogle få andre almene kendetegn (alder, boligtype, by/bydel) for at få lidt ramme for citatet. Jeg foretager en generel anonymisering i mine interview, så man vil ikke kunne genkende navne.

Jeg forventer, at interviewet vil tage en times tid.

Baggrundsspørgsmål
Først vil jeg gerne spørge lidt til din baggrund
Hvornår er du flyttet ind?
Hvorfra er du flyttet?
Hvorfor er du flyttet?
Fra hvilken type bolig er du flyttet? (ejer, leje, andel) (lejlighed, hus eller andet)
Hvordan fandt du boligen?
Hvem bor i husstanden?

Hvad laver du til hverdag?
Må jeg spørge til din alder?
Hvorfor denne bolig i dette område?
Hvad kender du til området?

Omkring det at bo
Hvor meget bruger du din bolig?
Hvad bruger du din bolig til?
Hvordan bruger du lokalområdet/kvarteret? Hvordan forventer du at bruge området?

Erfaring med at flytte og bolighistorie
Hvor har du tidligere boet?

Selve flytningen
Mange oplever en hel del stress, når de flytter – er det også noget du har oplevet?
Hvordan var det at flytte?
Har du erfaring i at flytte?
Hvem stod for flytningen? Fik du hjælp af familie og venner? Af flyttefolk?
Hvad var det sidste du pakkede ned?
Hvordan opleves den sidste aften/nat i den fraflyttende bolig?
Hvad gjorde du som det første, da du ankom til den nye bolig?
Hvilke kasser pakkede du først ud?
Har de glemt noget i den fraflyttende bolig efter flytningen?
Hvordan opleves den første aften/nat i den nye bolig?

Indretning og istandsættelse
Har du planer om at ombygning eller istandsættelse af boligen?
Har du malet eller istandsat på anden vis forinden i flytter ind?
Har du smidt noget ud i forbindelse med flytningen?
Har du købt noget i forbindelse med flytningen?
Er der nogle 'ting', som hjælper dig til at føle dig mere hjemme? (møbler, billeder, tv, musikanlæg eller andet). Hvad gør du med de ting, når du flytter ind?

Om boligdrømme
Mange mennesker går og drømmer lidt (eller meget) op til flytningen – er det noget du kender til?

Hvorfor er du flyttet hertil?
Har du gjort dig nogen forestillinger om, hvordan det vil være at flytte hertil?
Hvordan tror du, det bliver at bo her?
Er der noget, du glæder dig til ved at bo her?
Hvad har du snakket med andre om i forbindelse med flytningen?
Har du haft gæster på besøg i din nye bolig?

Ad hjemfølelse
I mit projekt prøver jeg at finde ud af, hvad det 'at føle sig hjemme' er for noget – hvad er det 'at føle sig hjemme' for dig?
Hvordan oplever du det, at komme hjem til din bolig?
Hvad gør du, som får boligen til at føles mere som et hjem?
Hvad skal der til, førend du føler dig hjemme?
Kan du komme med eksempler på, hvornår du føler dig hjemme?
Hvornår oplever du, at 'nu er du flyttet rigtigt ind'?
Hvor i boligen kan du bedst lide at opholde dig?
Har der været tidspunkter i dit liv, hvor du har følt dig mere eller mindre hjemme?
Hvorfor tror du, at det forholder sig sådan?
Hvad kan ødelægge din hjemfølelse?
Kan du føle dig hjemme andre steder end i din bolig?
Kan du føle dig hjemme hvor som helst?

Mine ideer

Jeg har nogle ideer til noget af det, som ofte har betydning for, hvorvidt folk føler sig hjemme. Jeg vil gerne præsentere mine ideer helt kort for dig, og høre hvordan de giver mening for dig.

1) *Tid*

Jeg har en ide om, at mange skal vænne sig til en bolig (og dens særheder), lære området om menneskerne i området at kende. Hvordan giver det mening for dig?

2) *Prægning*

Jeg har også en ide om, at det ofte har betydning for den måde vi oplever boligen på, hvis man maler eller præger den på anden vis; fx sætter billeder op, samler møbler, … Har det nogen betydning for dig?

3) *Sociale begivenheder*

Sidst har jeg en ide om, at det for mange har betydning for oplevelsen af boligen, hvis der har fundet nogle sociale begivenheder sted i den, såsom middag, fødselsdag, fest eller lignende. Tror du, at det har betydning for dig?
Livshistoriebegivenheder (flytte sammen eller fra hinanden, flytte i forbindelse med at få barn/børn)

Afrunding

Hvis du har lyst, må du meget gerne vise mig boligen og nærområdet.

Er der noget du vil spørge om, eller som du synes jeg burde have spurgt om?

Du er selvfølgelig velkommen til at kontakte mig, hvis du kommer i tanke om, at du fik sagt noget andet, end det du egentlig ville.

Hvis du er interesseret, kan jeg sende dig min afhandling som pdf-fil, når den er færdig.